

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 1, 2024

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ДЖАФАРОВА О.В., АРТЕМЕНКО І.А., ЛЕЩЕНКО Д.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ТА КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ	5
САВЧУК Р.М. НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ	12
АЛЕКСЄЄНКО І.Г., ГРАБИЛЬНИКОВА О.А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ, «РЕКЛАМА», «СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА» ТА «НЕБЕЗПЕЧНІ ВІДХОДИ»	20
ГУСАРОВ С.М. ЩОДО ВРЕГУЛЬЮВАННЯ ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ.....	26
КАЗАНЧУК І.Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	32
ДІДЕНКО О.М. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СЛУЖБОВЦІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ	3
МАСЛЕННИКОВА С.А. АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ЗАСАД ТА ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ У СЛІДЧИХ ОРГАНАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	45
ПАТЕРИЛО І.В. СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДУ ПЕРЕКОНАННЯ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ У СФЕРІ НАДАННЯ РЕКЛАМНИХ ПОСЛУГ.....	51

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КАНЦІР В.

МОНІТОРИНГ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ КАРАНОСТІ ЗА «ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ»
/ПРОПАГАНДА, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ
ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ/.....57

ЮЗІКОВА Н.С.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ
ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА
ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ63

ШЕВЧЕНКО А.Є.

МЕТА ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ XVI - XVII СТ.70

КОПАНЧУК В.О., ОСМОЛЯН В.А., КРАВЧУК О.В.

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІКСАЦІЇ ПОКАЗАНЬ
УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЗА ДОПОМОГОЮ ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ.....77

ФРОЛОВА О.Г.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ83

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ВОЛКОВА Д.

ПРАВО НА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ:
ЗМІСТ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА.....94

ШИМЧЕНКО Д.В.

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА АДВОКАТА..... 102

ПОЛЯНСЬКИЙ Д.С.

ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ
CORPORATE MANAGEMENT I CORPORATE GOVERNANCE 108

КОЖЕВНИКОВА В.О.

ПОДРУЖЖЯ, ЯК УЧАСНИК
СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 116

УТРИНОВСЬКА О.І., МОСКВИТИН Ю.В.

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ
ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОНАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ 121

ШУБА Б.В., ЮЛДАШЕВ О.Х., АПОСТОЛІДІ Г.Г.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я,
ПОНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ 134

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.В.

НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
У ГАЛУЗІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 140

ПИРОГА С.С.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНТРОЛЬОВАНИХ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ..... 150

НОВІЧЕНКО А. ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПАРТНЕРСТВА ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	158
ДРАГАН О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	164
АЛБУ А.А. ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	171

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ШАПОВАЛОВ А.С. ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ, ЗАКРІПЛЕНІ НОРМАМИ ВИБОРЧОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	178
ІВАНОВ Р.О. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ СЛУХАНЬ В УКРАЇНІ	183

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ЛЕГЕЗА Є. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ.....	187
БУХАРЄВА Ю.В. ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ.....	193
НАДЬОН В.В., РУБАН О.О. АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЄС ТА УКРАЇНИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (РОБОТІВ) У СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ.....	201
ГРИБАН М.М. МЕЖІ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ.....	207
КОЛІСНІЧЕНКО С.Ю. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ	213
ВАСИЛЕНКО В.М., МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О. ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ	219
МАРТИНЮК А.В. ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ РЕАЛІЇ	225
МИРГОРОД В.В. ТЕРМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА»	231
ДУМЧИКОВ М.О., БОНДАРЕНКО О.С., УКТІНА М.С. КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД – УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	240
ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., ВІННИКОВ С.В. СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ СУДДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	246

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ТА КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

АРТЕМЕНКО Ігор Анатолійович - доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9144-1500>

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.1>

Порівняльний аналіз адміністративно-правових механізмів протидії епідеміологічним загрозам під час пандемії і наявних на даний момент в чинному законодавстві, наводить на висновок, що вони видозмінилися та зазнали доповнень, що можуть стати в пригоді в майбутньому в разі появи надзвичайної ситуації в сфері охорони здоров'я.

Жодна країна в світі не була готова до пандемії корона вірусу заздалегідь, і в процесі протидії цій загрозі керівництво майже всіх країн світу. На даний час цей, напрацьований раніше, базовий адміністративно-правовий механізм протидії епідеміям покращено, впроваджено в українське законодавство нові сучасні проти епідеміологічні заходи, такі, як епідеміологічне розслідування, можливість санітарного лікаря скликати екстрені наради в разі погіршення епідеміологічної ситуації в регіонах, можливість застосувати інноваційні засоби дезінфекції, деталізовано вимоги до обмежувальних заходів, запроваджено процедуру обов'язкової госпіталізації, як засобу крайньої необхідності та інші. Як наслідок сучасний адміністративно-правовий механізм обмежувальних проти епідеміологічних та карантинних заходів модернізовано низкою нових

інструментів, що напрацьовані на практиці, з метою заповнення правових та процесуальних прогалів, що були виявлені керівництвом країни під час боротьби з пандемією корона вірусу.

Питання впровадження цих заходів досить не просте, нерозривно пов'язане з обмеженням прав та свобод людини і громадянина, саме тому механізми їх реалізації мусять бути законними, виваженими, але водночас ефективними і достатніми для досягнення поставленої мети. Перед державою стоїть завдання: створити проти епідеміологічні обмежувальні заходи та механізм їх реалізації таким чином, щоб досягти максимального результату в протидії загрозам в сфері охорони здоров'я, але водночас це мусить бути досягнуто шляхом мінімального обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: охорона здоров'я, громадське здоров'я, гарантії забезпечення права особи на охорону здоров'я, карантинні та проти епідеміологічні заходи, нормативне врегулювання застосування заходів забезпечення здоров'я населення, карантинний режим, обмеження прав і свобод людини, карантин, епідемія, антиковідний режим.

Постановка проблеми

Пост-пандемічний світовий порядок в галузі охорони життя та здоров'я людей, що склався після подолання людством пандемії COVID-19, ставить перед суспільством низку викликів, пов'язаних із запобіганням та контролем епідемічних захворювань, для недопущення в майбутньому подібних загроз. У випадку невідворотності виникнення загрози даного типу, керівництво країни зобов'язане мати в своєму арсеналі відповідні інструменти для створення ефективної протидії. Саме тому питання розробки механізмів, спрямованих на нейтралізацію небезпечних ситуацій в сфері охорони здоров'я шляхом внесення необхідних змін та доповнень в чинне законодавство є на сьогоднішній день надзвичайно важливим. В Україні вже досить давно створено адміністративно-правові механізми, що регулюють введення епідеміологічних та карантинних заходів, також постійно відбувається робота спрямована на їх розвиток та покращення. Незважаючи на наявність правових норм та способів їх реалізації, які передбачають управління епідемічними загрозами, вивчення даних механізмів свідчить про необхідність їх більш глибокого дослідження.

Стан дослідження проблеми

Дослідницька діяльність, що проводиться в даній галузі є різновекторною, фокусується, як на законності обмежувальних проти-епідеміологічних заходів та відповідності їх нормам Конституції України і міжнародного законодавства, так і на їх впливі на фізичне та психологічне здоров'я людей, економіку, інші державні і соціальні сфери. Також предметом дослідження вчених є функціонування органів охорони здоров'я в рамках підвищеної небезпеки та великого обсягу роботи. Вивчається ефективність діяльності сфери охорони здоров'я, в рамках правового режиму карантину та існування обмежувальних проти епідеміологічних заходів. Не є виключенням дослідницька діяльність, спрямована на вивчення адміністративно-правових засад функціонування обмежувальних, карантинних і проти-епідеміологіч-

них заходів. Особливої ваги вони набрала в період пандемії та в пост-пандемічний час. Дані роботи вже здійснили великий внесок в формування нових механізмів запобігання та протидії загрозам в сфері охорони здоров'я. Але, не дивлячись на велику кількість досліджень, їх глибину і новизну отриманих результатів, нами в ході детального вивчення адміністративно-правових засад функціонування проти епідеміологічних та карантинних заходів, зроблено висновок, що існує ряд аспектів, які потребують додаткового вивчення, наслідком якого мусить стати створення та впровадження в систему функціонування обмежувальних карантинних заходів нових інструментів, спрямованих на покращення протидії загрозам в сфері охорони здоров'я.

Заходи даного характеру вивчав Левицький О.О. в своїй праці «Карантинні та протиепідемічні заходи як гарантії забезпечення права особи на охорону здоров'я в Україні» [1], Єгор Кузьменко, який в статті «Державний імунітет, або права людини в умовах Covid-19» [2], розглянув стан дотримання прав і свобод людини в умовах здійснення проти епідеміологічних заходів, Дзюбенко О.Л. досліджував «Поняття карантину та його співвідношення з суміжними категоріями» [3], Валентина Волік проаналізувала «Правові засади карантинних заходів в Україні» [4], та їх відповідність нормам чинного та міжнародного законодавства, Ківалов С.В. дослідив «Інституційно-правові засади карантинного режиму в Україні» [5].

Метою статті є аналіз адміністративно-правових засад, що регулюють запровадження та функціонування обмежувальних проти епідеміологічних та карантинних заходів в українському законодавстві, виявлення наявних проблем, створення практичних рекомендацій спрямованих на їх усунення.

Завдання наукової статті полягає в дослідженні нормативно-правової бази, у відповідності до якої, здійснюється запровадження правового режиму карантину на певних територіях, обмежувальних проти

епідеміологічних заходів, ступеня ефективності функціонування механізмів, що їх регулюють, а також їх відповідність нормам Конституції України та міжнародних нормативно-правових актів, розроблення конкретних рекомендацій для їх вдосконалення.

Наукова новизна дослідження

Новизна наукової праці полягає в тому, що в його ході буде вивчено особливості адміністративно-правових засад функціонування обмежувальних проти епідеміологічних заходів, які на нашу думку не достатньо глибоко досліджені в наявних наукових роботах з цього напрямку і потребують додаткового вивчення. Такими аспектами є відповідність обмежувальних заходів реаліям сьогодення, їх законність, ефективність. В рамках даної роботи буде надана оцінка організації взаємодії між різними гілками влади, спрямованої на запобігання та нейтралізацію епідеміологічних загроз в сфері охорони здоров'я. Також вважаємо, що сукупність соціальних та економічних наслідків функціонування обмежувальних заходів, представляє собою предмет, вартий більш глибокого вивчення. До того ж напрацювання конкретних рекомендацій для вдосконалення адміністративно-правового механізму функціонування проти епідеміологічних та карантинних заходів, що робить результати даної роботи важливими та спрямованими на вдосконалення систем передбачення, запобігання та протидії епідемічним загрозам в сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процедура введення в дію епідеміологічних та карантинних заходів здійснюється у відповідності до процесуально-правових алгоритмів передбачених нормами чинного законодавства. Вона складається з різних юридичних аспектів, які з початком їх активного функціонування на території, де запроваджено правовий режим карантину, докорінно змінюють спосіб життя громадян, що там проживають. Активізація таких заходів відбувається виключно

в зв'язку з крайньою необхідністю нейтралізації загроз в сфері охорони здоров'я відповідного рівня. Обмежувальні заходи можуть мати різну тривалість, сутність, суворість та інші параметри в залежності від умов, що склалися на території з надзвичайною епідеміологічною ситуацією. Для подолання епідеміологічних викликів в державі мусить бути організована бездоганна, швидка та ефективна взаємодія усіх гілок влади, правоохоронних органів, підрозділів органів охорони здоров'я та громадськості. Нормативно-правові акти, у відповідності до яких здійснюється впровадження та функціонування обмежувальних проти епідеміологічних заходів, мусять відповідати Конституції України та нормам міжнародного права. Особливої уваги вартий досвід держави та світу в протидії вірусу COVID-19 в умовах пандемії 2020–2022 років. Також вважаємо, що доцільно провести порівняння алгоритму протидії корона вірусу, що використовувала українська влада на той час, і норм законодавства у відповідності до яких це було зроблено, з тими механізмами та нормативно-правовими актами, що існують в чинному законодавстві, і зробити висновок, щодо змін та напрацювань, які було здійснено.

В час вищезгаданої пандемії сам карантин, обмежувальні карантинні та проти епідеміологічні заходи вводилися в дію постановою Кабінету Міністрів України, і в подальшому той же Кабінет Міністрів України приймав рішення про їх продовження. Це здійснювалося у відповідності до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 року [6]. В вищевказаному нормативно-правовому акті обмежувальним проти-епідеміологічним заходам присвячено цілий розділ № 5: «Санітарна охорона території України, карантин, обмежувальні проти епідеміологічні заходи» [6]. В останньому абзаці статті 29 даного закону сказано, що «у рішенні про встановлення карантину зазначаються обставини, що призвели до цього, визначаються межі території карантину, затверджуються необхідні профілактичні, протиепідемічні та

інші заходи, їх виконавці та терміни проведення, встановлюються тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них, підстави та порядок обов'язкової самоізоляції, перебування особи в обсерваторії (обсервації), госпіталізації до тимчасових закладів охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталів)» [6]. Дана норма була прийнята у вигляді доповнення до даної статті від 13.04.2020 року, якраз в період коли пандемія набирала обертів. Шляхом прийняття вищеписаних змін керівництво країни швидко пристосувалося до обставин, перебіг яких неможливо було передбачити. Саме динамічність вірусу, швидкість його поширення та небезпечність виправдовували відсутність в даній нормі вичерпного переліку обмежувальних проти епідеміологічних заходів, процесуального порядку їх застосування. Такий гнучкий метод протидії був вибраний тому, що часу на зволікання не було і ситуація була небезпечною і мінливою. Але, одночасно такі, не деталізовані норми могли стати причиною помилок в їх трактуванні, застосуванні, а також причиною зловживань з боку посадових осіб, але на той час такий підхід був виправданим, так, як загроза була новою, неочікуваною та потребувала комплексного реагування та швидкого вибору механізмів протидії, бо з поширенням, вірус забирав все більше життів людей, і все більше зростало навантаження на систему охорони здоров'я, фінансову систему країни, бізнес, і взагалі на всі державні інституції та соціальні сфери. Суворість обмежувальних заходів, період їх дії та тип, залежали від епідеміологічної картини у кожному окремому регіоні, так, як країна ділилася на різні зони, у відповідності до рівня захворюваності. Така система моніторингу була зручною і допомагала тримати руку на пульсі ситуації і за необхідності швидко вживати заходів реагування, чи то посилення обмежувальних заходів, чи впровадження додаткових, або за наявності передумов послаблення вже існуючих. Країна за допомогою консолідації зусиль суспільства та влади, шляхом ефективного антикризового управління

та підтримки населення у вигляді добросовісності в питанні дотримання необхідних проти епідеміологічних обмежень, отримала результат у вигляді перемоги над епідемією вірусу COVID-19. З того часу зроблено багато висновків, як і суспільством так і керівництвом країни. Як наслідок, адміністративно-правовий механізм запровадження обмежувальних проти епідеміологічних заходів зазнав змін та доповнень. Однією з таких змін було прийняття закону України «Про систему громадського здоров'я» [7]. Розділ III. даного закону: «Епідеміологічний нагляд та готовність до реагування» [7] містить багато доповнень до тієї нормативно-правової бази, що була актуальна в час пандемії. Ним видозмінено адміністративно-правовий механізм запровадження карантину, обмежувальних проти епідеміологічних заходів, а також створено нові правові інструменти спрямовані на запобігання та протидію загрозам в сфері охорони здоров'я. Варто вказати норми статті 21 «Карантин» даного закону [7], в якій подано вичерпний перелік вимог до протиепідемічних заходів: «Протиепідемічні заходи під час карантину можуть включати: особливі умови і режим пересування населення та здійснення господарської діяльності; підстави та порядок обов'язкової самоізоляції, перебування особи в обсерваторії (обсервації), госпіталізації до тимчасових закладів охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталів); особливі умови в'їзду та виїзду з території, на якій встановлено карантин; особливі умови і режим здійснення пасажирських перевезень; особливі умови і режим перетину кордону іноземцями та особами без громадянства; особливі умови і режим роботи закладів освіти; інші заходи, визначені законом» [7].

З вищевикладеного можна зробити висновок, що законодавець модернізував механізм запровадження обмежувальних заходів, доповнивши його критеріями, яким вони повинні відповідати. Інтерес для вивчення становить новий інструмент впливу на епідеміологічну ситуацію, який регулюється нормами статті 20 «Порядок епідеміологічного розслідування епідемій

і спалахів інфекційних та масових неінфекційних хвороб» [7], і являє собою новітню юридичну процедуру з розслідування передумов виникнення епідемій. Мета такої інновації полягає в протидії загрозам в сфері охорони здоров'я шляхом встановлення причин та умов їх виникнення і причетних до цього осіб. Суб'єктами владних повноважень, уповноваженими на проведення таких розслідувань, є «центри контролю та профілактики хвороб із залученням (за необхідності) головної експертної установи у сфері громадського здоров'я, посадових осіб органів державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері» [7]. Кінцева ціль епідеміологічного розслідування – це відшкодування нанесених збитків особами, що визнані по результату його проведення винними у виникненні чи розповсюдженні епідемії. Подібних механізмів в часах протидії пандемії корона вірусу в українському законодавстві не існувало, тому вони є новими, спрямованими на виховання людей в дусі добросовісного відношення як до свого здоров'я, так і до здоров'я оточуючих. Формування механізму протидії епідеміологічним загрозам таким чином, щоб можна було відслідкувати причино-наслідковий зв'язок подій, що призвели до виникнення епідемії на нашу думку є вкрай важливим заходом і таким, що відповідає реаліям і потребам сьогодення. Вважаємо, що для ефективної діяльності вищеприданого механізму треба розширити статтю 20, додавши поетапний алгоритм його проведення. Одночасно цікавою інновацією є надання статтею 22 даного закону повноважень Головному державному санітарному лікарю України «ініціювати скликання невідкладного засідання Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій для прийняття відповідних рішень, на яке запрошується представник відповідного органу місцевого самоврядування» [7] у разі, якщо «за результатами епідеміологічного нагляду встановлено, що бездіяльність або запровадження недостатніх обмежувальних протиепідемічних заходів місцевими

органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування становить загрозу погіршення епідемічної ситуації» [7], що по суті дає можливість керівництву країни надати підтримку місцевій владі, в разі, виходу епідеміологічної ситуації з під контролю. Дане доповнення до адміністративно-правового механізму протидії епідеміям, на нашу думку, є необхідним, і заснованим на базі досвіду боротьби з пандемією корона вірусу, так як динамічна ситуація потребує постійного контролю, а за необхідності і додаткового невідкладного реагування. Тому таку інновацію абсолютно справедливо варто виділити, як позитивну зміну, що посилює позиції керівництва країни в даному напрямку. Також на нашу думку варта аналізу норма статті 24 даного закону, якою закріплено: «У разі запровадження правового режиму надзвичайної ситуації, режиму надзвичайного стану або інших режимів, встановлених законодавством, на відповідних територіях для регулювання діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання та громадян тимчасово, на строк дії відповідного правового режиму, у разі неможливості забезпечення дотримання державних медико-санітарних нормативів та здійснення евакуації людей замість державних медико-санітарних нормативів та правил можуть застосовуватися допустимі параметри впливу на організм людини фізичних, хімічних та біологічних факторів у надзвичайних ситуаціях» [7]. Даною нормативно-правовою нормою створюється можливість тимчасово та в разі крайньої необхідності відійти від дотримання державних медико-санітарних норм, і застосувати «параметри впливу на організм людини фізичних, хімічних та біологічних факторів» [7]. Вважаємо, що даний підхід може бути виправданий лише вискою серйозністю загрози, але сама норма мусить бути допрацьована шляхом встановлення конкретного переліку заходів та засобів, що можуть бути використані та вимогами до їх застосування, задля того, щоб не виникло помилок внаслідок яких могла би бути нанесена шкода здоров'ю людини. В разі її доопрацювання даний інструмент

може принести багато користі в боротьбі з загрозами в сфері охорони здоров'я.

З часу подолання пандемії корона вірусу адміністративно-правовий механізм обмежувальних проти епідеміологічних заходів значно розширено великою кількістю нових необхідних інструментів, потрібних для протидії загрозам в сфері охорони здоров'я, що були розглянуті вище в цій статті, хоча спосіб запровадження самого карантину не змінився, і є такий самий, як і в час боротьби з пандемією. Це говорить про ефективність та відповідність механізму реаліям сьогодення, саме тому така модель, яка є перевіреною, як українським, так і світовим досвідом, залишається незмінною. Він застосовувався у відповідності до постанови Кабінету міністрів «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона – вірусом SARS-CoV-2» [8].

Вважаємо, що для недопущення помилок чи зловживань посадовими особами під час введення правового стану карантину, необхідно поглибити діяльність уповноваженого з прав людини, спрямувати її на запобігання порушенням прав та свобод людини під час карантину шляхом посилення моніторингу стану їх дотримання, створенням мобільних груп реагування на такі звернення громадян, створити окрему гарячу лінію для них, забезпечити проведення широкої інформаційної кампанії в країні, щодо необхідності дотримання норм чинного законодавства всіма без виключення верствами населення, незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, статусу тощо, впровадити справедливу юридичну відповідальність не лише за порушення обмежень встановлених проти епідеміологічними карантинними заходами, а й за порушення прав людини в ході застосування таких заходів. Важливо щоб люди відчували, що вони захищені законом, навіть під час застосування відносно них обмежувальних проти епідеміологічних заходів, саме тому адміністративно-правовий механізм, у відповідності до яко-

го вони можуть бути впроваджені, мусить бути спрямований не тільки на протидію епідеміологічній загрозі, але й на забезпечення балансу між захистом громадського здоров'я та збереженням прав та свобод громадян на максимально високому рівні.

Висновки

Порівняльний аналіз адміністративно-правових механізмів протидії епідеміологічним загрозам під час пандемії і наявних на даний момент в чинному законодавстві, наводить на висновок, що вони видозмінилися та зазнали доповнень, що можуть стати в пригоді в майбутньому в разі появи надзвичайної ситуації в сфері охорони здоров'я.

Жодна країна в світі не була готова до пандемії корона вірусу заздалегідь, і в процесі протидії цій загрозі керівництво майже всіх країн світу. На даний час цей, напрацьований раніше, базовий адміністративно-правовий механізм протидії епідеміям покращено, впроваджено в українське законодавство нові сучасні проти епідеміологічні заходи, такі, як епідеміологічне розслідування, можливість санітарного лікаря скликати екстрені наради в разі погіршення епідеміологічної ситуації в регіонах, можливість застосувати інноваційні засоби дезінфекції, деталізовано вимоги до обмежувальних заходів, запроваджено процедуру обов'язкової госпіталізації, як засобу крайньої необхідності та інші. Як наслідок сучасний адміністративно-правовий механізм обмежувальних проти епідеміологічних та карантинних заходів модернізовано низкою нових інструментів, що напрацьовані на практиці, з метою заповнення правових та процесуальних прогалин, що були виявлені керівництвом країни під час боротьби з пандемією корона вірусу.

Література

1. Левицький О.О. Карантинні та протиепідемічні заходи як гарантії Забезпечення права особи на охорону здоров'я України: *Нове українське право*. Вип. 2, 2023. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/453/405>.

2. Кузьменко Є. Юридична газета Online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/derzhavniy-imunitet-abo-prava-lyudini-v-umovah-covid19.html>.

3. Дзюбенко О.Л. Поняття карантину та його співвідношення з суміжними категоріями: *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Право. Вип. № 30. С. 91-98. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/16327/15424>.

4. Волік В. Правові засади карантинних заходів в Україні: *Голос Конотопа*. URL: <https://konotor.in.ua/blogs/pravovi-zasadi-karantinnih-zahodiv-v-ukrayini/>.

5. Ківалов С.В. Інституційно-правові засади карантинного режиму в Україні: Питання адміністративного права та процесу фінансового права URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15396/%D0%9A%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%B%D0%BE%D0%B2%20%D0%A1.%D0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y%C2%BB..>

6. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 3302-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>.

7. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 року 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>.

8. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів від 09.12.2020 № 1236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#Text>.

SUMMARY

A comparative analysis of the administrative and legal mechanisms for countering epidemiological threats during the pandemic and those currently available in the current legislation leads to the conclusion that they have changed and undergone additions that may be useful in the future in the event of an emergency in the field of health care. No country in the world was prepared for the corona virus pandemic in advance, and in the process of countering this threat, the leadership of almost all countries of the world. Currently, this basic administrative and legal mechanism for combating epidemics, developed earlier, has been improved, new modern anti-epidemiological measures have been introduced into Ukrainian legislation, such as epidemiological investigations, the ability of a sanitary doctor to convene emergency meetings in the event of a worsening of the epidemiological situation in the regions, the ability to apply innovative disinfectants, the requirements for restrictive measures are detailed, the procedure for mandatory hospitalization as a measure of extreme necessity and others has been introduced. As a result, the modern administrative and legal mechanism of restrictive anti-epidemiological and quarantine measures has been modernized with a number of new tools developed in practice with the aim of filling legal and procedural gaps that were discovered by the country's leadership during the fight against the corona virus pandemic. The issue of the implementation of these measures is not simple, it is inextricably linked to the restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen, that is why the mechanisms for their implementation must be legal, balanced, but at the same time effective and sufficient to achieve the set goal. The state faces a task: to create anti-epidemiological restrictive measures and a mechanism for their implementation in such a way as to achieve the maximum result in countering threats in the field of health care, but at the same time this must be achieved by minimally restricting the rights and freedoms of a person and a citizen.

Key words: health care, public health, guarantees of the individual's right to health care, quarantine and anti-epidemiological measures, regulatory regulation of the application of public health measures, quarantine regime, restrictions on human rights and freedoms, quarantine, epidemic, anti-covid regime.

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

САВЧУК Роман Михайлович - доктор юридичних наук, доцент, директор Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0003-4896-3829

УДК 342.92

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.2>

Аналіз наукових праць свідчить, що певні концептуальні аспекти дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів розглядаються у монографічних, дисертаційних та інших навчальних та наукових працях на рівні статей, навчальних посібників тощо. Відповідно всю сукупність наукових праць варто розподілити на певні групи.

Автор робить висновок, що дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів не було у повному обсязі висвітлено у вітчизняних та зарубіжних наукових працях. У статті зазначається, що у окремих джерелах досліджувалася правоохоронна система України, але за довго до її сучасного реформування, у інших наукових працях аналізуються тільки окремі особливості даної системи, які не поєднуються між собою та не перебувають у взаємозв'язку, і зовсім не суттєва увага присвячена адміністративно-правовим засадам діяльності правоохоронних органів у контексті сучасного реформування правоохоронної системи України. Незважаючи на наявність такого об'ємного масиву наукових праць, яким варто віддати належне, слід зазначити, що наукова проблема адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України наділена своєю актуальністю та подальшими перспективами її дослідження.

У вирішенні зазначених завдань потрібно керуватись наявною сукупністю наукових праць як відповідною методологічною основою дослідження, досвідом та результатами дослідження правозастосовної практики, а також

сучасним станом її правового регулювання. Це дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення завдань дослідження, пов'язаного із адміністративно-правовими засадами діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України.

Ключові слова: наукові праці, проблематика адміністративно-правових засад організації та функціонування правоохоронних органів, доктрина адміністративного права, джерельна база дослідження.

Постановка проблеми

Сучасна Українська держава та громадянське суспільство висувають високі вимоги до діяльності правоохоронних органів, від чого залежить не лише подальша розбудова національної держави та інститутів громадянського суспільства, але й також успішна, обумовлена національними конституційними вимогами, реалізація європейського та євроатлантичного курсу України. Правоохоронні органи України наполегливо працюють над створенням сприятливого правового клімату для забезпечення успішної реалізації реформ щодо трансформації суспільного устрою та економіки держави. Реформи, що здійснюються сьогодні, головною метою мають посилення захисту прав і свобод людини та громадянина. Захист цих прав і свобод визначає значення діяльності правоохоронних органів [1, с. 110].

У доповіді ООН щодо ситуації з правами людини в Україні протягом 1 лютого – 31 липня 2022 року, підготовленій Управлінням

Верховного комісара з прав людини та оприлюдненій 27.09.2022 р., висвітлюються певні порушення прав людини. У ній зазначається, що повсюдними є порушення права на життя, свободу та особисту безпеку. УВКПЛ особливо стурбовано катуваннями та жорстоким поведінням з захищеними особами та уважно стежить за процесами відправлення правосуддя. У такому випадку УВКПЛ рекомендує правоохоронним органам: gg) видати внутрішні інструкції з ефективного розслідування заяв про сексуальне насильство, жорстоке поведіння та катування, пов'язаних із конфліктом, на основі міжнародних стандартів і практик, проводити розслідування за такими заявами з урахуванням прав і потреб жертв і забезпечити належне судове переслідування ймовірних порушників; hh) розслідувати та переслідувати в судовому порядку всі випадки насильницьких зникнень, щоб притягнути до відповідальності всіх порушників незалежно від їхньої належності, а також забезпечити жертвам ефективні засоби правового захисту; ii) припинити судові переслідування військовополонених, включно з членами пов'язаних із російською федерацією озброєних груп, які мають право на статус комбатанта згідно з міжнародним гуманітарним правом за дії, що по своїй суті є суто участю в бойових діях; jj) невідкладно й ефективно розслідувати всі насильницькі злочини, зокрема, злочини на ґрунті ненависті, злочини проти ЛГБТІ-осіб, і забезпечити притягнення до відповідальності всіх порушників через справедливий судовий розгляд без невинуватених затримок [2]. Зазначене вказує на те, що на теперішній час, проблема забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами з огляду на їх професійну правоохоронну діяльність набула свого змістового сенсу та особливої актуальності.

Стан дослідження

Саме поняття «правоохоронні органи» в наукових дослідженнях трактується сьогодні по-різному. Це, на думку Т.З. Гарасиміва і Т.Ю. Дащо, пов'язане з тим, що за короткий період становлення державного управління в Україні не сформувався єдиний підхід щодо розуміння сфери їх діяльності [1, с. 52-53].

Відсутність у чинному законодавстві України якогось певного правового визначення терміну «правоохоронні органи» створює суттєві проблеми як до певних вимог їх організації та діяльності, так і до закріпленої системи взаємодії із державою та громадянським суспільством. Більшість законодавчих актів формувалися в різний час та з різною метою, які засновані на різноманітних підходах. Цей масив проблем та ще багато інших зумовили появу у загальній сукупності законодавчих актів певних недоліків, що ускладнюють концептуальне розуміння їхнього поняття та системи як на загально-юридичному, так і на галузевому рівні. Це стосується, в тому числі, і концептуальних підходів розуміння сутності правоохоронних органів та їх системи у правовій доктрині.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є дослідження перспектив наукової розробленості проблематики адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу

Активізація досліджень з питань, пов'язаних із адміністративно-правовими засадами організації та функціонування правоохоронних органів у доктрині адміністративного права, підтверджує зростання уваги вітчизняних науковців і практиків до цієї тематики. Аналіз наукових праць свідчить, що певні концептуальні аспекти дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів розглядаються у монографічних, дисертаційних та інших навчальних та наукових працях на рівні статей, навчальних посібників тощо. Відповідно всю сукупність наукових праць варто розподілити на певні групи.

До першої групи варто віднести наукові дослідження із проблематики адміністративно-правових засад організації та функціонування правоохоронних органів у доктрині адміністративного права. При цьому, на початку проголошення незалежності України наукові розробки з приводу предмета нашого дослідження в основному обмежувалися фундаментальними дослідженнями у галузі адміністративного права. До них варто віднести

наукові праці В.Б. Авер'янова, Є.В. Додіна, І.В. Зозулі, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменка, І.М. Пахомова та інших науковців [3; 4; 5; 6; 7]. У вказаних працях науковцями акцентовалася в основному увага на концептуальних адміністративно-правових засадах діяльності правоохоронних органів.

З подальшим розвитком адміністративного права незалежної України, одним із перших дисертаційних досліджень, яке полягало у встановленні закономірностей організації та функціонування правоохоронної системи України з наступним обґрунтуванням теоретичних положень і формулюванням практичних рекомендацій щодо напрямків і перспектив її подальшого розвитку, стало наукове дослідження А.М. Куліша. Науковець вперше дослідив у доктрині адміністративного права наступні положення: охарактеризував стан наукової розробки проблеми організації та функціонування правоохоронної системи України; визначив сутність, ознаки та сформулював поняття правоохоронної системи України; уточнив структуру правоохоронної системи України; встановив мету та принципи функціонування правоохоронної системи України; окреслив правові засади державної політики в сфері функціонування правоохоронної системи України; визначив особливості адміністративно-правового статусу правоохоронних органів; уточнив класифікацію правоохоронних органів в Україні; окреслив напрямки діяльності правоохоронних органів в Україні тощо [8].

У подальшому прийняття відповідних законодавчих актів та поява на цій основі певних наукових доробок у вказаній сфері сприяли розвитку все більшої кількості комплексних наукових досліджень, які стосувалися органів внутрішніх справ, їх кадрового забезпечення, діяльності вищих навчальних закладів системи МВС України, зарубіжного досвіду тощо [9; 10].

Події, які відбулися у 2013-2014 рр. продемонстрували неефективність існуючої на той час правоохоронної системи в Україні. Зауважимо, що з прийняттям та реформуванням протягом 2014-2021 рр., із ухваленням та набуттям чинності ряду законодавчих актів (Законів України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне

біюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Бюро економічної безпеки») щодо організації та діяльності деяких правоохоронних органів, система таких органів зазнала кардинальних змін як структурно, так і організаційно. Однак функціонально, зважаючи на суттєву якісну модифікацію, система правоохоронних органів продовжила виконувати правоохоронні та правозастосовні функції, що є притаманні правоохоронним органам.

У зв'язку з чим, відбулася суттєва активізація і наукових досліджень проблематики адміністративно-правових засад організації та функціонування правоохоронних органів. Так, В.Г. Гриценко у праці «Адміністративно-правові проблеми оптимізації правоохоронної системи України» на підставі праксеологічного підходу визначив шляхи оптимізації діяльності органів судової влади, що здійснюються на основі проведення таких заходів: 1) приведення структури органів судової влади та їх діяльності у відповідність до норм законодавства країн ЄС; 2) впровадження оптимальної моделі побудови адміністративних судів шляхом створення їх дворівневої системи; 3) підвищення ефективності боротьби з корупцією в органах судової влади шляхом удосконалення системи дисциплінарної відповідальності; 4) підвищення довіри суспільства до органів судової влади; 5) вдосконалення процедури добору і кар'єри суддів, тощо [11, с. 7].

Крім того, деякі науковці спрямували свої комплексні дослідження на осмислення появи, ролі та значення так званих «нових» правоохоронних органів. Так, О.М. Рєзнік та В.В. Люх визначили шляхи нормативного вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансової безпеки, основними з яких є: 1) створення єдиного правоохоронного органу – БЕБ; 2) посилення ролі громадського контролю у сфері фінансової безпеки держави, залучення інститутів громадянського суспільства до розробки проєктів нормативно-правових актів з питань її забезпечення та проведення конкурсів під час прийняття на державну службу до БЕБ; 3) забезпечення прозорості діяльності правоохоронних органів на загальнодержавному,

галузевому та регіональному рівнях; 4) прийняття Законів України «Про адміністративну процедуру», «Про економічну безпеку України та інших» [12; 13].

У роботі С.В. Медведенка «Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності» акцентовано увагу на те, що законодавство не містить чіткого визначення поняття взаємодії в правоохоронній сфері або діяльності, тому запропоновано визначити взаємодію НП України з громадськістю в правоохоронній діяльності як соціально обумовлену, узгоджену діяльність, яка виражена у співпраці між суб'єктами взаємодії з використанням відповідних форм і методів для досягнення спільної мети [14].

О.Ф. Кобзар визначив сутність адміністративно-правового регулювання поліцейської діяльності та розкрив її співвідношення з правоохоронною діяльністю [15]. Окрему увагу варто звернути на дослідження Р.В. Дмитрика, яке стосується адміністративно-правового статусу поліцейського в Україні, де визначено його структуру та шляхи удосконалення його статусу [16]. М.С. Моїсєєв, досліджуючи адміністративно-правовий статус ДБР, удосконалив поняття, види повноважень ДБР та адміністративно-правові форми їх здійснення. На підставі чого, робить висновок, що повноваження ДБР можна класифікувати за відношенням до розслідування злочинів віднесених до підслідності ДБР, за змістом, за сферою здійснення адміністративних правовідносин [17, с. 3-4]. Праці Я.І. Маслова, А.В. Носач та Д.О. Чібісова, які стосуються НАЗК, СБУ та НАБУ, теж знайшли своє місце у доктрині адміністративного права [18; 19; 20].

Позитивними моментами є те, що з'являються наукові дослідження, які присвячені адміністративно-правовим засадам оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. Так, Н.С. Андрійченко вперше запропонувала визначення поняття «оцінювання діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України» та «ефективність діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України», а також з'ясувала мету

оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України, зміст існуючих критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів загалом [21, с. 15].

Наукову проблему діяльності правоохоронних органів та їх системи на даному етапі епізодично досліджували вчені у своїх наукових статтях і монографічних дослідженнях. На монографічному рівні з'являються праці О.А. Банчука та Н.П. Матюхіної, які стосуються зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання організації та діяльності поліції [22; 23]. Також об'єктом наукових досліджень постають організаційно-правове, кадрове та інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів [24; 25, с. 125-131].

Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів, однак абсолютна більшість вказаних праць розглядалася ними або до моменту, або під час реформування правоохоронної системи України, і, відповідно, на теперішній час окремі дослідження частково втратили свою актуальність після затвердження низки законодавчих актів протягом 2014-2022 рр.

До другої групи можна віднести праці, автори яких заклали концептуальні основи та теоретико-методологічні підвалини діяльності правоохоронних органів. Це, зокрема, праці В.Д. Бринцева, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун та інші [26; 27]. Окремо варто звернути увагу на дослідження А.М. Кучука, яке стосується теоретико-правових засад правоохоронної діяльності. Автор наводить нове концептуальне бачення правоохоронної діяльності, її визначення, завдань і функцій [28, с. 5-8].

Третя група наукових досліджень стосується правового статусу судових та правоохоронних органів, їх системи та організації діяльності. До них варто віднести наукові праці В.В. Афанасьєва, О.М. Бандурки, В.С. Бабкової, В.Т. Білоуса, С.Е. Демського, В.І. Дяченка, В.С. Ковальського, І.Є. Марочкина та інших науковців [29].

Окремо слід виділити (четверту) групу наукових досліджень, присвячених консти-

туційно-правовим аспектам діяльності правоохоронних органів. Правове явище «орган охорони правопорядку», а також конституційно-правові засади організації та функціонування вказаних вище державних органів, були предметом комплексного наукового дослідження В.О. Боняк. Використовуючи напрацювання Конституційної Асамблеї, українських та зарубіжних науковців, автор виокремила суттєві ознаки категорії «орган охорони правопорядку», а також сформулювала його дефініцію [30].

Дисертаційна праця Ю.І. Вітик містить комплекс науково-теоретичних та практичних питань, пов'язаних із дослідженням поняття, змісту та вдосконалення забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в діяльності НП України. Авторка зосереджує увагу на тому, що забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина є одним із предметів поліцейської діяльності та водночас згідно зі ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» правовим регулятором цієї діяльності, що формально проявляється у змісті принципу дотримання прав і свобод людини. Це вказує на поліаспектність цього правового явища та обумовило його двовекторний розгляд: по-перше, як правова конструкція «забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина»; по-друге, як один із правових принципів поліцейської діяльності – принцип «дотримання прав і свобод людини» [31, с. 3].

Слід зазначити, що доктринальною основою дослідження сутності міжнародних стандартів та їх імплементації у діяльність правоохоронних органів України стали наукові доробки Л.Р. Наливайка, К.В. Степаненка, С.М. Ляхівненка, О.В. Саленка, Т.М. Слінька, П.М. Рабіновича [32; 33, с. 666; 34, 263-269; 35, с. 19-29].

Отже, наукові доробки у сфері дослідження міжнародних стандартів правоохоронної діяльності та їх імплементації у діяльність правоохоронних органів України мають для нас суттєве значення в розумінні їх доктринальних положень. Особливим є те, що на сьогодні існує досить об'ємний масив теоретичних праць, предметом дослідження яких є правоохоронна діяльність або ж правоохо-

ронні органи та їх система крізь призму міжнародних стандартів прав людини, що також свідчить про актуальність обраної наукової проблематики та потребує подальших наукових пошуків.

Окрему шосту групу наукових напрацювань, становлять дослідження із циклу кримінально-правових дисциплін. Так, при дослідженні правового статусу, організаційно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України та проблем, пов'язаних із ефективністю їх діяльності використовувалися доктринальні підходи науковців із: кримінального права, кримінології, кримінального процесу, судоустрою, прокуратури і адвокатури [36, с. 98-101; 37; 38; 39].

Підбиваючи проміжні підсумки кримінально-правового блоку досліджень вказаної проблематики, слід зазначити, що наукові розробки відносно адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України не обмежуються сферою кримінального права, кримінології чи кримінального процесу, а сприяють дослідженням з інших галузей юридичної науки. Дослідження певних теоретико-правових та законодавчих прогалин у цій сфері були здійснені в інших галузях юридичної науки, таких як: теорія держави і права, конституційне право, муніципальне право, судові та правоохоронні органи, міжнародне право. Викладене спонукає до висновку про поступову інтеграцію наукових досліджень адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України та про міжпредметний аспект даної наукового дослідження.

Дослідження такої сукупності наукового масиву праць щодо адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України є необхідним для формування відповідної теоретико-правової джерельної бази дослідження. І в такому випадку, важливого значення набувають наукові дослідження, які використовувалися у роботі, із суміжних (неюридичних) наук, що також вказує на міжнауковий характер проблематики, яка виходить далеко за межі юридичної науки. Такими працями висту-

пають наукові дослідження із: державного управління та економіки [40; 41, с. 118-122]. Зокрема, наукові праці у сфері державного управління використовувалися при дослідженні проблем управління та адміністрування правоохоронними органами, надання ними публічних послуг, забезпечення взаємодії правоохоронних органів України з державними та громадянськими інституціями, а також при проблемах кадрового забезпечення правоохоронних органів України. Оскільки категорія «ефективність» більш досліджувана у економічному плані, то саме при дослідженні ефективності діяльності правоохоронних органів України і напрямів її підвищення використовувалися наукові праці у сфері економіки.

Висновки

Загалом, слід констатувати, що дослідження адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів не було у повному обсязі висвітлено у вітчизняних та зарубіжних наукових працях. Так, у окремих джерелах досліджувалася правоохоронна система України, але за довго до її сучасного реформування, у інших наукових працях аналізуються тільки окремі особливості даної системи, які не поєднуються між собою та не перебувають у взаємозв'язку, і зовсім не суттєва увага присвячена адміністративно-правовим засадам діяльності правоохоронних органів у контексті сучасного реформування правоохоронної системи України.

Таким чином, незважаючи на наявність такого об'ємного масиву наукових праць, яким варто віддати належне, слід зазначити, що наукова проблема адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України наділена своєю актуальністю та подальшими перспективами її дослідження.

У вирішенні зазначених завдань, на нашу думку, потрібно керуватись наявною сукупністю наукових праць, які стосуються даної теми дослідження, як відповідною методологічною основою дослідження, досвідом та результатами дослідження правозастосовної практики, а також сучасним станом її правового регулювання. Це дозволить забезпечи-

ти комплексний підхід до вирішення завдань дослідження, пов'язаного із адміністративно-правовими засадами діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України.

Література

1. Дашо Т.Ю., Гарасимів Т.З. Роль і місце органів внутрішніх справ України в умовах формування громадянського суспільства: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 лютого – 31 липня 2022 року: оприлюднено 27 вересня 2022 року / Управління Верховного комісара з прав людини Організації Об'єднаних націй. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/Report_Ukraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf.
3. Авер'янов В.Б., Додін Є.В., Пахомов І.М. Адміністративне право України: підручник. Харків: Одиссей, 2005. 880 с.
4. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / упорядник: В.П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 496 с.
5. Зарасило В.О., Басс В.О., Курилін І.Р., Братков С.І. Організація діяльності поліції зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Академія управління МВС, 2007. 250 с.
6. Зозуля І.В. Теорія і практика реформування системи МВС України: монографія. Харків: Харків юридичний, 2008. 480 с.
7. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2009. 432 с.
9. Андренко С.О. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2015. 22 с.
10. Ратушняк В.І. Адміністративно-правові засади управління міліцією громадської безпеки в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністратив-

не право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2013. 212 с.

11. Гриценко В.Г. Адміністративно-правові проблеми оптимізації правоохоронної системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2015. 35 с.

12. Люх В.В. Адміністративно-правові засади оптимізації діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансової безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2021. 204 с.

13. Резнік О.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми, 2019. 509 с.

14. Медведенко С.В. Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Одеса, 2020. 283 с. 316

15. Кобзар О.Ф. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпропетровськ, 2016. 418 с.

16. Дмитрик Р.В. Адміністративно-правовий статус поліцейського в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2021. 204 с.

17. Моїсєєв М.С. Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми, 2019. 227 с.

18. Маслова Я.І. Адміністративно-правове регулювання трансформації Національного агентства з питань запобігання корупції: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2022. 363 с.

19. Носач А.В. Адміністративно-правові форми діяльності Служби безпеки України з протидії тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми, 2017. 222 с.

20. Чібісов Д.О. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпро, 2019. 167 с.

21. Андрійченко Н.С. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Суми, 2020. 234 с.

22. Матюхіна Н.П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Консум, 2001. 131 с.

23. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

24. Амелін О.Ю. Інформаційне забезпечення діяльності органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ: Видавництво «Людмила», 2021. 224 с.

25. Бугайчук К.Л. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємство господарство і право*. 2019. № 5. С. 125-131.

26. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.

27. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Львів: Край, 2008. 221 с.

28. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2007. 213 с.

29. Організація судових та правоохоронних органів: навчальний посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / І.Є. Марочкін, В.В. Афанасєєв, В.С. Бабкова та ін.; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сибільової, О.М. Толочка. Харків: Право, 2000. 272 с.

30. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2015. 384 с.

31. Вітик Ю.І. Забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2022. 287 с.

32. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навчальний посібник. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 184 с.

33. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 51. С. 666-672.

34. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*. 2014. № 3. Р. 263-269. 562

35. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varnu_2016_1_4.

36. Колодяжний М.Г. Кримінальний аналіз як інструмент для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. *Законодавче забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків – м. Київ, 17 травня 2021 року). Харків – Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 98-101.

37. Проблеми протидії злочинності: підручник / О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.М. Куц та ін.; за ред. О.Г. Кальмана. Харків: НоваСофт, 2010. 352 с.

38. Юхно О.О. Концептуальні засади оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ у сучасних умовах розвитку України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2011. 40 с.

39. Серeda В.О. Проблеми підвищення ефективності діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – судоустрої; прокуратура та адвокатура. Харків, 2005. 233 с.

SUMMARY

The analysis of scientific works shows that certain conceptual aspects of the study of the administrative and legal foundations of the activity of law enforcement bodies are considered in monographs, dissertations and other educational and scientific works at the level of articles, training manuals, etc. Accordingly, the entire collection of scientific works should be divided into certain groups.

The author concludes that the study of the administrative and legal foundations of law enforcement agencies has not been fully covered in domestic and foreign scientific works. The article notes that the law enforcement system of Ukraine was studied in separate sources, but long before its modern reformation, in other scientific works only certain features of this system are analyzed, which are not combined with each other and are not interconnected, and not significant attention at all dedicated to the administrative and legal principles of law enforcement agencies in the context of the modern reform of the law enforcement system of Ukraine. Despite the presence of such a voluminous array of scientific works, which should be acknowledged, it should be noted that the scientific problem of the administrative and legal foundations of the activity of law enforcement agencies in the context of reforming the law enforcement system of Ukraine is endowed with its relevance and further prospects for its research.

In solving these tasks, it is necessary to be guided by the available set of scientific works as the appropriate methodological basis of the research, the experience and results of the research of law enforcement practice, as well as the current state of its legal regulation. This will allow to ensure a comprehensive approach to the solution of research tasks related to the administrative and legal foundations of the activity of law enforcement agencies in the context of reforming the law enforcement system of Ukraine.

Keywords: scientific works, issues of administrative and legal foundations of the organization and functioning of law enforcement bodies, doctrine of administrative law, research source base.

40. Ведунг Е. Оцінювання державної політики і програм / пер. з англ. В. Шульги. Київ: Всеуито, 2003. 350 с.

41. Бородин А.Д. Особливості оцінки ефективності державного управління соціально-культурною сферою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 118-122.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ, «РЕКЛАМА», «СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА» ТА «НЕБЕЗПЕЧНІ ВІДХОДИ»

АЛЕКСЄЄНКО Ігор Григорович - кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри кафедри цивільного, трудового та господарського права ДНУ ім.О.Гончара

ГРАБИЛЬНИКОВА Олена Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара

ORCID ID: 0000-0001-5523-6254

УДК 342.228+342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.3>

Наукова стаття присвячена правовим засадам співвідношення категорій, «реклама», «соціальна реклама» та «небезпечні відходи». У роботі проаналізовано Закон України «Про управління відходами» прийнятий 20 червня 2022 року, який набув чинності 9 липня 2023 року

Доведено, що механізм правового регулювання соціальної реклами потребує негайного втручання держави. Метод правового регулювання соціальної реклами є одним з найкращих способів забезпечення інформаційних відносин у сфері соціальної реклами. Необхідно також внести зміни до статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» щодо встановлення обов'язкового відрахування на виробництво соціальної реклами інформації про шкоду тютюнопаління та вживання алкоголю. Необхідність громадського контролю за цим процесом має бути врахована при виборі моделі фінансування та управління соціальною рекламою.

Встановлено, аналіз європейського та українського законодавства свідчить, що українське законодавство частково відповідає вимогам Директиви 2008/98/ЄС (з низьким ступенем відповідності). З метою гармонізації з Директивою українське законодавство у сфері управління відходами потребує суттєвих змін. Основним недоліком у цій сфері є непослідовність та різноманітність визначень відходів.

Вивчення тлумачення поняття «відходи» з різних точок зору дозволило узагальнити його особливості та недоліки. Уточнене поняття сприяє кращому розумінню природи відходів та дозволяє розробити і науково обґрунтувати класифікації для цілей обліку та управління відходами. Особливу увагу слід звернути на принциповий підхід, викладений у Директиві 2008/98/ЄС щодо впровадження ієрархії в управлінні відходами. Крім того, українське законодавство про відходи та інші нормативно-правові акти повинні містити положення щодо визначення кінцевого статусу відходів (коли відходи перестають бути відходами). Що стосується співвідношення українського та європейського законодавства, то українське законодавство лише частково відповідає вимогам ЄС і потребує значного доопрацювання. Гармонізація термінології також є передумовою для якісної (і послідовної) імплементації європейських стандартів.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, захист прав споживачів, небезпечні відходи, реклама, соціальна реклама, управління.

Перехід України від планово-адміністративної до ринкової економіки викликав істотні зміни у суспільному житті. Наявність ринкових відносин створює конкурентні умови для розвитку економіки та

інших сфер діяльності суспільства. Одним із інструментів, який забезпечує розвиток сучасного суспільства, є наявність інформації та її реклама.

Як відомо, наявність, володіння і використання інформації, в тому числі і в галузі реклами, є однією із умов задоволення прав, інтересів і потреб населення. Існуючий на сьогодні досвід розвитку і побудови держави Україна неможливий без належного інформаційного забезпечення. Особливо це стосується реклами, оскільки залежність суспільства від реклами є очевидною. Правове регулювання інформаційних відносин у суспільстві, включаючи й галузь реклами, є недосконалим, так як в окремих випадках служить інтересам окремих власників засобів інформації, захищає їхні політичні та економічні інтереси, а по відношенню до соціальної реклами фактично відсутній реальний механізм правового врегулювання.

Сьогодні посилюється негативний зовнішній вплив на інформаційний простір України, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності; недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту, в тому числі реклами; наближається до критичного рівня стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем. Тому вивчення специфіки і правових засад правового врегулювання соціальної реклами потребує ретельного дослідження, яке частково проводили О. Зима, О. Курбан, М. Михайлов та ін.

Виходячи з цього, метою статті є дослідження правового регулювання соціальної реклами з поданням пропозицій до правового механізму забезпечення даного виду реклами беручи до уваги практику країн Європейського Союзу. Її новизна полягає в обґрунтуванні необхідності правового забезпечення соціальної реклами в Україні шляхом прийняття Закону України «Про соціальну рекламу» та внесення змін до ст.14 Закону України «Про систему оподаткування» в частині обов'язковості відрахувань на виробництво соціальної рекламної інформації

про шкоду тютюнопаління та вживання алкогольних напоїв.

Інформацію рекламного характеру вважають одним із різновидів масової інформації, в якій юридичні і фізичні особи вводять в обіг довідкові відомості про себе, а також про продукти та послуги, запропоновані ними споживачам, що виконує функції комутації виробників продуктів і послуг та їх споживачів, є основою інформаційного забезпечення розвитку економіки і суспільства [2, с.35].

Термін «реклама» походить від лат. «гесіатаге» – викрикувати (у Давній Греції та Римі оголошення голосно викрикувалися на майданах та в інших людних місцях). В українській мові «реклама» – це популяризація товарів, видовищ, послуг з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників і таке інше [3].

Ст.1 Закону України «Про рекламу» визначає рекламу, як інформацію про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких осіб чи товару [4].

Існує доволі багато думок науковців різних галузей щодо розуміння реклами, зокрема:

З.В. Кузнецова у монографічному дослідженні «Управління у сфері рекламної діяльності: організаційно-правовий аспект» на основі аналізу законодавчого визначення, розуміння в соціологічній, економічній та правовій літературі пропонує таке визначення: реклама – це інформація, що має такі ознаки: по-перше, це інформація про осіб чи продукцію; по-друге, це інформація, яка розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб; по-третє, це інформація, розповсюдження якої здійснюється з метою доведення до відома потенційних споживачів інформації про існування певного товару, товарного знаку або особи, їх характеристики і таке інше [5]; А.В. Стрельников, автор наукової роботи «Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу», вважає, що визначення поняття реклами у Законі України «Про рекламу» від 03.07.1996 р. №

270/96-ВР є неповним і вимагає уточнення, і пропонує авторське визначення: реклама – це одно- або різнонацілене, особове або безособове, оплачене чітко певною особою, представлене у будь-якій формі повідомлення, метою якого є схилення рекламної аудиторії до певної думки про предмет реклами [6]. Л.В. Мамчур відстоює думку про те, що існуюче сьогодні визначення реклами потребує уточнення з врахуванням специфіки правових ознак реклами, що відмежовують її від інших видів інформації. Основними повинні стати її інформаційна та конкурентна функції. Пропонується, з врахуванням специфіки, таке визначення: реклама – це інформація про товар, особу чи ідею, викладена особливим чином в об'єктивній формі, призначена для розповсюдження з метою сформулювати або підтримати обізнаність окремої групи споживачів реклами та їх інтерес щодо таких ідеї, особи чи товару [7]. Л.А. Васильєва, здійснивши соціально-філософський аналіз змісту реклами як соціального явища, що чинить глибокий вплив на комунікативно-інформаційне поле, пропонує наступні бачення:

а) в широкому розумінні реклама – це особливий різновид предметно-практичної діяльності людей і особливий тип їх соціальної взаємодії, яка будується на створенні лінгво-семантичного поля і візуально-організованого простору з метою інформування про стан результатів промислово-виробничого комплексу, пов'язаних з ним послуг і комунікативних прийомів;

б) у вузькому розумінні реклама – це конгломерат знаків і позначень, на основі яких демонструються докорінні прояви (продукт, послуга) у сфері вербальних і невербальних комунікативних зв'язків [8].

На наш погляд, поняття реклами повинно розкривати вид діяльності, що має системний характер і спрямований на задоволення потреб населення у товарах, послугах та ідеях, має встановлений зв'язок між споживачами і продавцями. Крім того, рекламна діяльність є ініціативною, самостійною, професійною діяльністю фізичних і юридичних осіб з метою отримання прибутку в межах, передбачених чинним законодавством.

На даному етапі розвитку українського суспільства неабиякого значення набуває систематична діяльність із популяризації загальнолюдських, соціальних, національних цінностей, привернення уваги до суспільних проблем та шляхів їх розв'язання. Одним із інструментів позитивного інформаційного впливу є соціальна реклама, метою якої виступає зміна ставлення громадян до певних соціальних проблем, з можливим формуванням нових соціальних цінностей. Соціальна реклама в Україні виробляється і розповсюджується державою, громадськими організаціями та суб'єктами господарювання. Відсутність належного правового регулювання в сфері соціальної реклами призводить до неналежного її розвитку та порушень прав громадян і юридичних осіб визначених законодавством.

Стаття 12 Закону України «Про рекламу» встановлює певні вимоги до соціальної реклами [4, с.12]:

1. Рекламодавцем соціальної реклами може бути будь-яка особа.

2. Соціальна реклама не повинна містити посилань на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця (за винятком випадків, коли рекламодавцем є громадська організація), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами.

3. На осіб, які безоплатно виробляють і розповсюджують соціальну рекламу, та на осіб, які передають свої майно і кошти іншим особам для виробництва і розповсюдження соціальної реклами, поширюються пільги, передбачені законодавством України для благодійної діяльності.

4. Засоби масової інформації – розповсюджені реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів, зобов'язані розміщувати соціальну рекламу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій безкоштовно в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу, друкованої площі, відведених для реклами.

5. Засоби масової інформації – розповсюджені реклами, що повністю або частково фінансуються з державного або місцевих

бюджетів, зобов'язані надавати пільги при розміщенні соціальної реклами, замовником якої є заклади освіти, культури, охорони здоров'я, які утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, а також благодійні організації.

Серед проблем розвитку галузі соціальної реклами фахівці називають насамперед [9]: відсутність чітких критеріїв ідентифікації соціальної реклами, її відмежування від інших видів інформаційно-рекламної діяльності (наприклад, політичної реклами, інформаційних повідомлень); відсутність спеціальних вимог до змісту та порядку розповсюдження соціальної реклами, які запобігали б її негативному впливу на споживачів та суспільні настрої загалом, а також відповідних гарантій та механізму захисту прав споживачів; недосконалість системи формування та реалізації державної політики у галузі соціальної реклами та неврегульованість взаємовідносин органів державної влади, пов'язаних із діяльністю в даній сфері; неефективність фінансового механізму у реалізації державної політики розбудови соціальної реклами (спрямованої, зокрема, проти тютюнопаління та вживання алкоголем), слабкий контроль діяльності, а також громадська пасивність у формуванні та реалізації державної політики в галузі соціальної реклами.

9 липня 2023 року набув чинності новий Закон України «Про управління відходами» прийнятий 20 червня 2022 року. Закон регулює відносини, пов'язані з управлінням відходами, що утворюються в Україні, перевозяться через територію України, вивозяться за її межі та ввозяться в Україну з метою відновлення чи рециклінгу.

Заборонено ввозити в Україну відходи з метою їх видалення. Закон також регулює управління відходами, що містять метали чи їх сплави, але з урахуванням особливостей, визначених *Законом України “Про металобрухт”* [10].

На деякі відходи дія Закону не поширюється. З них цікавими можуть бути, зокрема:

- незабруднений ґрунт й інші природні матеріали, видобуті під час проведення будівельних робіт, якщо такі матеріали

використовуються в будівництві там, де їх було добуто;

- побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною, якщо такі продукти не спалюються, не захоронюються або не використовуються для біогазу та компосту;

- кормові матеріали, які не є побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною;

- стічні та дренажні води [10].

Захоронення відходів має здійснюватися на спеціалізованих полігонах. Обладнання таких полігонів повинно забезпечувати захист ґрунтових вод, вилучення та знешкодження біогазу та фільтрату, контроль викидів в атмосферне повітря, забруднення ґрунтів і підземних вод.

Компанія, що здійснює управління полігоном, повинна мати дозвіл на здійснення операцій з оброблення відходів, а в разі захоронення небезпечних відходів — ліцензію на здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами. Крім того, власник полігону або компанія, що здійснює управління полігоном, повинні забезпечити розроблення програми моніторингу полігону, провести рекультивацію полігону після припинення його експлуатації та доглядати за ним після рекультивації протягом 30 років [10].

Письмову згоду (передбачається, що органом, який надає таку згоду, буде Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України) для транскордонного перевезення відходів (експорт, імпорт, транзит) необхідно отримати для перевезення таких відходів:

- небезпечні відходи;
- побутові відходи;
- залишки внаслідок спалювання побутових відходів;

- відходи пластику та його сумішей, крім пластикових відходів, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України.

Для отримання такої згоди треба подати відповідну заяву в письмовій формі, та додати до неї пакет документів, перелік яких залежить від мети транскордонного перевезення (експорт, імпорт чи транзит).

Строк дії письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів становить 1 рік із дня її надання [10].

У ст. 6.1 Директиви 2008/98/ЄС вказано про кінець статусу відходів. Йде мова про те, що деякі відходи перестають бути відходами. Таке можливо у разі, коли вони пройшли утилізацію, включаючи переробку, та відповідають певним критеріям, що повинні бути розроблені за наступними умовами: (a) речовина або предмет широко вживається для певних цілей; (b) існує ринок або потреба у такій речовині або такому предметі; (c) речовина або предмет відповідає технічним вимогам для певних цілей, та не суперечить чинному законодавству та стандартам, що застосовуються до продуктів; (d) використання речовини або предмету не призведе до загального погіршення для довкілля чи здоров'я людини.

Критерії повинні включати граничні значення для забруднюючих речовин, по мірі необхідності, та враховувати негативний вплив на довкілля речовини або предмету. Критерії повинні відповідати типам відходів, до яких такі критерії повинні застосовуватися. Так, окремі критерії кінця стадії відходів мають бути враховані, серед інших, принаймні для агрегатів, паперу, скла, металу, шин та текстилю [11]. Якщо критерії не були встановлені на рівні Співтовариства, то держави-члени можуть прийняти рішення в індивідуальному порядку, чи певні відходи перестали бути відходами, з урахуванням чинного законодавства для даного випадку [11].

Підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що механізм правового регулювання соціальної реклами потребує негайного втручання держави. Метод правового регулювання соціальної реклами є одним з найкращих способів забезпечення інформаційних відносин у сфері соціальної реклами. Необхідно також внести зміни до статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» щодо встановлення обов'язкового відрахування на виробництво соціальної реклами інформації про шкоду тютюнопаління та вживання алкоголю. Необхідність громадського контролю за цим процесом

має бути врахована при виборі моделі фінансування та управління соціальною рекламою.

Встановлено, аналіз європейського та українського законодавства свідчить, що українське законодавство частково відповідає вимогам Директиви 2008/98/ЄС (з низьким ступенем відповідності). З метою гармонізації з Директивою українське законодавство у сфері управління відходами потребує суттєвих змін. Основним недоліком у цій сфері є непослідовність та різноманітність визначень відходів. Вивчення тлумачення поняття «відходи» з різних точок зору дозволило узагальнити його особливості та недоліки. Уточнене поняття сприяє кращому розумінню природи відходів та дозволяє розробити і науково обґрунтувати класифікації для цілей обліку та управління відходами. Особливу увагу слід звернути на принциповий підхід, викладений у Директиві 2008/98/ЄС щодо впровадження ієрархії в управлінні відходами. Крім того, українське законодавство про відходи та інші нормативно-правові акти повинні містити положення щодо визначення кінцевого статусу відходів (коли відходи перестають бути відходами). Що стосується співвідношення українського та європейського законодавства, то українське законодавство лише частково відповідає вимогам ЄС і потребує значного доопрацювання. Гармонізація термінології також є передумовою для якісної (і послідовної) імплементації європейських стандартів.

Література

1. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №⁹ 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
2. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212-224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170000 слів і словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

4. Про рекламу: Закон України від 01.10.2003 р. К. : Парламентське видавництво, 2003. 26 с.

5. Кузнєцова З. В. Управління у сфері рекламної діяльності: організаційно-правовий аспект: дис. ... кандидата юрид. наук О., 2003. 192 с.

6. Стрельников А. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу: дис. ... кандидата юрид. наук : О., 2004. 198 с.

7. Мамчур Л. В. Правове регулювання реклами (цивільністичний аспект): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03. Л., 2006. 203 с.

8. Васильєва Л. А. Соціально-філософська концептуалізація реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Х., 2005. 18 с.

9. Михайлов М. Законодавчі новації у сфері соціальної реклами. *Юридичний Вісник України*. 2008. № 12 С. 7.

10. Лєгеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

11. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SUMMARY

The scientific article is devoted to the legal principles of the correlation of categories, «advertising», «social advertising» and «hazardous waste». The work analyzes the Law of Ukraine «On Waste Management» adopted on June 20, 2022, which entered into force on July 9, 2023

It has been proven that the mechanism of legal regulation of social advertising requires immediate state intervention. The method of legal regulation of social advertising is one of the best ways to ensure information relations in the field of social advertising. It is also necessary to amend Article 14 of the Law of Ukraine «On the Taxation System» regarding the establishment of a mandatory deduction for the production of social advertising information about the harm of smoking and alcohol consumption. The need for public control over this process should be taken into account when choosing a model for financing and managing social advertising.

It has been established that the analysis of European and Ukrainian legislation shows that Ukrainian legislation partially meets the requirements of Directive 2008/98/EU (with a low degree of compliance). In order to harmonize with the Directive, Ukrainian legislation in the field of waste management needs significant changes. The main drawback in this area is the inconsistency and variety of waste definitions. Studying the interpretation of the concept of «waste» from different points of view made it possible to generalize its features and shortcomings. The refined concept contributes to a better understanding of the nature of waste and allows the development and scientific justification of classifications for the purposes of accounting and waste management. Particular attention should be paid to the principled approach laid down in Directive 2008/98/EU on the implementation of the hierarchy in waste management. In addition, Ukrainian legislation on waste and other normative legal acts should contain provisions on determining the final status of waste (when waste ceases to be waste). As for the ratio of Ukrainian and European legislation, Ukrainian legislation only partially meets EU requirements and needs significant revision. Harmonization of terminology is also a prerequisite for high-quality (and consistent) implementation of European standards.

Keywords: administrative and legal principles, consumer rights protection, hazardous waste, advertising, social advertising, management.

ЩОДО ВРЕГУЛЬЮВАННЯ ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ

ГУСАРОВ Сергій Миколайович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права та процесу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8136-0694>

УДК: 351.713:330

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.4>

В статті проаналізовано правові підходи до визначення поняття «оцінювання» та проведено його порівняльну характеристику з атестацією, надано авторське визначення оцінювання службовців ДБР. Особливу увагу приділено визначенню ознак та принципів проведення оцінювання службовців ДБР. Визначено, що якісний склад ДБР має формуватися високо фаховими кадровими підрозділами, насамперед, ще на початку добору на посади. У зв'язку з цим мають бути розроблені чіткі вимоги до претендентів на конкретні посади стану. Зауважено, що заходи оцінювання не завжди досягають поставленої мети, оскільки часто досить важко визначити особистий вклад конкретного службовця за певним напрямком діяльності, тому виникає потреба в ретельній деталізації оцінювання службовців ДБР. Зроблено висновок, що оцінювання має відбуватися не лише за професіональним, чітким та своєчасним виконанням поставлених перед службовцем завдань. Особливу увагу слід приділити таким факторам як: дисциплінованість, добросовісність, дотримання етичних норм, вмінню співпрацювати в команді, комунікабельність, тощо. Наголошено, що для наповнення кадрового резерву також необхідно звертати увагу на уміння приймати швидкі та раціональні рішення в екстрених ситуаціях, вмінню згуртовувати людей, почуття особистої відповідальності.

Зазначено, на сьогоднішній день службовці сприймають процедуру оцінювання не як сталий ефективний механізм забезпечення діяльності ДБР чи трамплін для подальшого

кар'єрного зростання, а як спосіб покарання чи погіршення їх становища. Зроблено висновок, що оцінювання викликає не тільки негативні наслідки, а має й позитивний характер. Запропоновано використовувати певні заходи заохочення до осіб, які отримали найвищі результати. Такий підхід дозволить змінити негативне ставлення до оцінювання на позитивне. Крім того, стимулювати службовців ДБР до самоусвідомлення себе як працівника, як спеціаліста та спонукати до професійного самовдосконалення

Ключові слова: ДБР, службовці ДБР, оцінювання, професіоналізм, атестація, професійні компетентності.

Постановка проблеми

Розробляючи нормативно-правову базу, що регламентує діяльність окремо взятого правоохоронного органу, законодавець ставить собі за мету удосконалення діяльності такого суб'єкта. Проте, будь-яке реформування одночасно породжує стан невизначеності та передбачає поштовх до руйнації старих стандартів та правил. Разом з тим, досягнення будь-яких цілей можлива лише за умови грамотного призначення осіб на конкретні посади. Адже від їх діяльності, від чіткості та виваженості рішень, що будуть прийматися залежить не лише їх особиста доля, а й імідж певного органу. Безперечно, за кожним рішенням чи дією того чи іншого суб'єкта владних повноважень стоїть конкретна особа. Від її здібностей, знань та

навичок залежить якість та швидкість виконання поставлених перед органом чи підрозділом завдань, вираженість та ефективність. Тому, з упевненістю можна говорити, що саме людина є не тільки основною складовою, а й найбільшою цінністю кожного органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У різні часи дослідженню проблематики оцінювання діяльності державних службовців приділяли свою увагу науковці в різних сферах. Проблема розглядалась як з площини службового права, так і в рамках психології та соціології. Серед когорти науковців доцільно було б виокремити займалися такі науковці як Ю.С. Даниленко, А.А. Стародубцев, Т.Є. Кагановська, Є.Ю. Подорожній, М.І. Іншин, В.С. Вендиктов, В.Л. Балабанова та інші. Проте, питання проведення оцінювання службовців ДБР не досліджувалось окремо і потребує додаткового вивчення.

Метою статті є правовий аналіз сучасного стану функціонування механізму оцінювання службовців Державного бюро розслідування, визначення існуючих прогалин та окреслення шляхів удосконалення організації проведення службового оцінювання в зазначеній сфері в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що стрімкість життя, зміни економічного, політичного, соціального характеру вимагають від кожного службовця, в тому числі й державних службовців ДБР, відповідати сучасним реаліям. А це можливо лише за умови постійного удосконалення своїх знань та умінь. Оскільки конкурентноспроможність працівника – це сукупність професійних характеристик працівника, яка характеризує його здатність до виконання покладених на нього завдань та обов'язків, що забезпечує вимоги держави щодо охорони правопорядку та боротьби зі злочинністю, та гарантує просування працівника по службі [1, с. 88]. При цьому А.А. Стародубцев, підкреслює надзвичайність творчого потенціалу людської енергії,

порівнюючи її з потенціалом енергії атомного ядра. Через це автор наполягає на тому, що одним із головних завдань є розвиток творчого потенціалу людини, розкриття талантів та особливостей людини в соціальних організаціях. Адже це сприяє не лише самореалізації людини, а й створенню ефективної публічної служби [2, с.195].

Немає сумніву, що якісний склад ДБР має формуватися високо фаховими кадровими підрозділами, насамперед, ще на початку добору на посади. У зв'язку з цим мають бути розроблені чіткі вимоги до претендентів на конкретні посади. Між тим, сьогодні відбір здійснюється не на підставі позитивних показників, тобто якостей кандидата, наявність яких дозволить йому успішно оволодіти професією, а протипоказань, тобто виявлення тих якостей особистості, котрі не дозволяють працювати в міліції за обраною професією. Такі чинники виявляються за допомогою медичних, у тому числі психофізіологічних показників [3, с. 153].

Водночас, Т. Є. Кагановська звертає увагу на те, що значення кадрового забезпечення в державі полягає у створенні можливості безпосередньо для держави через своїх представників (державних службовців) виконувати покладені на неї функції, а також ті обов'язки, які має сучасна правова, демократична держава перед людиною. Крім того, авторка акцентує увагу на існуванні різнопланового значення кадрового забезпечення в державі. Кадрове забезпечення публічної служби як уможливорює функціонування держави та її органів (основне значення), так і сприяє забезпеченню прав, свобод та законних інтересів особи в державі – з іншого [4, с. 219].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день існують різноманітні підходи до тлумачення поняття «оцінювання». Так, під оцінюванням розуміють процес який здійснюється щодо особи з метою визначення рівня її знань якостей здібностей та компетенції а також ж для оцінки результатів їх діяльності [5]. В свою чергу, В.Л. Балабанова трактує оцінювання персоналу – це цілеспрямований процес встановлення відповідності якісних характеристик персоналу (здібностей,

властивостей) вимогам посади або робочого місця [6, с.362].

Між тим Ю.С. Даниленко пропонує розглядати оцінювання на державній службі з позиції широкого та вузького підходів. У широкому розумінні – це законодавчо передбачений порядок визначення ефективності, результативності та дієвості функціонування інституту державної служби в цілому, діяльності окремих органів державної влади, їх структурних підрозділів, результатів службової діяльності державних службовців та відповідності кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби встановленим показникам та критеріям. В свою чергу, у вузькому розумінні – це встановлення відповідності професійних та особистісних характеристик державного службовця тим вимогам, що висувуються законодавством в залежності від займаної посади [7].

Доцільно зауважити, що нерідко використовують одночасно як поняття «оцінювання», так і поняття «атестація». На наш погляд вони мають різні завдання, нормативно-правове регулювання та правові наслідки для особи. Атестація є це різновид оцінювання, та спрямована виключно на виявлення відповідності фахівця займаної посаді, причому враховуються тільки професійні знання, вміння та навички працівника і тільки на поточний момент, тобто відсутня оцінка здібностей потенціалу працівника, які також мають вплив на ефективність його роботи. Оцінка персоналу виявляє не тільки відповідність працівника займаної посаді, але також спрямована і на оцінку потенціалу працівника, планування його кар'єрного росту, отримання зворотного зв'язку тощо [8].

Таким чином, на підставі вище викладеного пропонуємо авторське визначення оцінювання якості службовців ДБР, під яким слід розуміти діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, що спрямована на визначення в установленому законом порядку кількісно-якісних показників, які розкривають професійні та особистісні якості службовця ДБР, які відображаються на своєчасності та якості виконання поставлених перед ними завдань.

Продовжуючи далі зауважимо, що метою оцінювання є визначення якості виконання державним службовцем поставлених завдань, а також прийняття рішення щодо його преміювання, планування службової кар'єри [9]. Крім того, одним із завдань такого оцінювання персоналу вбачають розробку комплексу показників, що достатньо повно оцінюватимуть кадровий потенціал як окремих працівників, так і підприємства в цілому [10, с. 48-49]. Проте слід мати на увазі, що заходи оцінювання не завжди досягають поставленої мети, оскільки часто досить важко визначити особистий вклад конкретного службовця за певним напрямком діяльності. Тому виникає потреба в ретельній деталізації оцінювання службовців ДБР.

Продовжуючи далі доцільно визначити й ознаки оцінювання державних службовців ДБР. Насамперед, воно має бути:

- 1) законним;
- 2) систематичним та плановим;
- 3) комплексним;
- 4) відкритим та прозорим;
- 5) об'єктивним.

При цьому треба мати на увазі, що процес оцінювання службовців ДБР має відбуватися послідовно, в декілька етапів:

- визначення завдань і ключових показників;
- визначення результатів виконання завдань;
- затвердження висновку (крім випадків, коли жодне із визначених завдань не підлягає оцінюванню) [9].

Водночас, оцінювання проводиться з дотриманням наступних принципів:

- об'єктивності;
- достовірності;
- доступності та прозорості,
- взаємодії;
- поваги до гідності державного службовця [9].

Продовжуючи далі, зупинимося на системі оцінки діяльності службовців ДБР. Насамперед відзначимо, що критерії оцінювання мають бути чіткі і зрозумілі як для особи, що проводить процес оцінювання, так і для самого службовця. При цьому О.О. Орлова пропонує виділити таку систему оцінки:

1) за виконанням обов'язків і завдань (блок виконаної роботи, якість роботи, планування роботи);

2) за професійною компетентністю (професійні знання, професійні вміння і навички, уміння формулювати точку зору (усно, письмово));

3) готовність до дій, ініціатива, оперативність мислення, працездатність та витривалість;

4) відповідальність, самостійність, здатність до лідерства;

5) здатність до накопичення, поновлення і творчого застосування професійного досвіду) [11, с. 117-118].

Водночас, Закон України «Про державну службу» визначає наступні критерії оцінювання:

1. результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов'язків державного службовця;

2. дотримання ним правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції;

3. виконання індивідуальної програми професійного розвитку, а також показників, визначених у контракті про проходження державної служби (у разі укладення)[12].

На підставі аналізу вище викладеного можна дійти до висновку, що головним критерієм оцінювання виступає професіоналізм. Звичайно, можна погодитися з позицією Т. Лукіна, що професійну компетентність державного службовця – це основа його професійної діяльності, визначає міру відповідності його обізнаності (авторитетності) у питаннях державного управління та сформованості його навичок щодо здійснення нормативних вимог, що встановлюються до фахівців у сфері державної служби [13, с. 377].

Разом з тим, О. Пометун під поняття компетентність визначає складну інтегровану особистісну характеристику, яка включає до свого складу сукупність знань, умінь, навичок та цінностей, які надають змогу ефективно діяти або виконувати конкретні функції, тим самим вирішуючи проблемні аспекти, які виникають у ході діяльності і досягнення певних стандартів у професійній галузі або конкретного виду праці [14, с.19].

При цьому слід зауважити, що компетентність складається з наступних компонентів:

1) набір спеціальних знань (законодавство в сфері публічної служби, державна мова, основи діловодства), умінь та навичок (організаторські здібності, здатність особи належно виконувати певні дії під час тієї чи іншої діяльності на основі набутих знань: здійснення комунікації та взаємодії, лідерство, управління фінансовими активами тощо);

2) сукупність професійних та особистісних якостей публічного службовця;

3) практична реалізація отриманих знань та здобутого досвіду з метою ефективного та результативного виконання службових повноважень що перетікає у подальший розвиток особи працівника (особистісний та професійний) [15]

Висновки

Водночас вбачається, що оцінювання має відбуватися не лише за професіональним, чітким та своєчасним виконанням поставлених перед службовцем завдань. Окрему увагу слід приділити таким факторам як: дисциплінованість, добросовісність, дотримання етичних норм, вмінню співпрацювати в команді, комунікабельність, тощо. Крім того, для наповнення кадрового резерву також необхідно звертати увагу на уміння приймати швидкі та раціональні рішення в екстрених ситуаціях, вміння згуртовувати людей, почуття особистої відповідальності.

Таким чином, завдяки оцінюванню раніше перелічених показників ми зможемо визначити не тільки ефективність конкретної особи, а й матимемо можливість формувати кадровий резерв. Також результатом оцінювання стане інформація, яка дозволить виявити недоліки як в роботі особи, яку оцінювали, так і в роботі підрозділу чи органу в цілому. До того ж, результати оцінювання дозволять визначити пріоритети та напрямки роботи з особовим складом.

Вважаємо, що процедура оцінювання має вагомe значення і для самих службовців ДБР. Адже за її результатами працівники матимуть можливість попрацювати над ви-

явленими недоліками, що сприятиме успішному продовженню кар'єри.

Для більшої ефективності службовців ДБР пропонуємо проводити як внутрішнє, так і зовнішнє оцінювання. Останнє дозволить більш досконало підійти до вирішення проблеми, а також уникнути упередженого ставлення керівництва органу чи підрозділу або проявів формалізму. При цьому, на нашу думку, в обов'язковому порядку залучати представників громадськості, що унеможливить наявність корупційної складової. Між тим слід зважати, що вибір напрямів, форм та змісту підвищення кваліфікації безпосередньо впливає на якість оцінювання службовців ДБР.

Між тим, на сьогоднішній день службовці сприймають процедуру оцінювання не як сталий ефективний механізм забезпечення діяльності ДБР чи трамплін для подальшого кар'єрного зростання, а як спосіб покарання чи погіршення їх становища. Проте має відбуватися роз'яснювальна робота, що оцінювання викликає не тільки негативні наслідки, а має й позитивний характер. В такому разі доцільно було б використовувати певні заходи заохочення до осіб, які отримали найвищі результати. Такий підхід дозволить змінити негативне ставлення до оцінювання на позитивне. Крім того, стимулювати службовців ДБР до самоусвідомлення себе як працівника, як спеціаліста та спонукатиме до професійного самовдосконалення.

Література

1. Подорожній Є.Ю. Формування конкурентноспроможного середовища як фактор відбору персоналу для МВС України // *Право і безпека*. 2006. № 5'1. С. 87-89.
2. Стародубцев А.А. Сучасний стан професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2011. № 5. С. 195-198
3. Венедиктов В.С. Організаційно-правові питання підбору персоналу на службу в ОВС України // *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 151-156.
4. Кагановська Т. Є. Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу спри-

яння функціонуванню держави та її органів. *Форум права*. 2008. № 1. С. 215–220

5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. С. 248

6. Балабанова Л.В. Управління персоналом: навч. посібник /Л. В. Балабанова, О.В. Сардак. К: ВД Професіонал, 2006. 512 с

7. Даниленко Ю. С. Оцінювання у державній службі: теорія і правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. с. 212.

8. Різниця між оцінкою та атестацією персоналу. URL: https://wolgaukr.blogspot.com/2016/08/blog-post_33.html

9. Порядок проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України № 640 від 23.08.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/640-2017-%D0%BF#n3>

10. Миронова Л.Г. Сучасні методи оцінювання персоналу підприємств // *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 214. С. 46-50.

11. Орлова О.О. Чинники, що впливають на ефективність правовиховної діяльності працівників міліції // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2 (27). С. 110-118.

12. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

13. Лукіна Т. Якість професійної освіти державних службовців. Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, травень. 2006 р.). Т 1. С. 377.

14. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18-20

15. Кушнір С. Професійна компетентність державних службовців: сутнісно-понятійна характеристика. 2020. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/26.pdf

**GUSAROV SERGIY MYKOLAIOVYCH.
CONCERNING THE REGULATION OF
THE ISSUE OF THE EVALUATION OF
STATE BUREAU OF INVESTIGATION
EMPLOYEES**

The article analyzes the legal approaches to the definition of the concept of “evaluation” and carries out its comparative characteristics with attestation, provides the author’s definition of the evaluation of employees of the DBR. Particular attention is paid to the definition of the signs and principles of evaluation of employees of the SBI. It was determined that the high-quality composition of the DBR should be formed by highly specialized personnel units, first of all, at the very beginning of the selection for positions. In this regard, clear requirements for applicants for specific state positions should be developed. It is noted that the evaluation measures do not always achieve the set goal, since it is often quite difficult to determine the personal contribution of a specific employee in a certain direction of activity, therefore there is a need for careful detailing of the evaluation of employees of the SBI. It was concluded that the assessment should be based not only on the professional, clear and timely performance of the tasks assigned to the employee. Particular

attention should be paid to such factors as: discipline, integrity, compliance with ethical standards, the ability to cooperate in a team, sociability, etc. It was emphasized that in order to fill the personnel reserve, it is also necessary to pay attention to the ability to make quick and rational decisions in emergency situations, the ability to rally people, and a sense of personal responsibility.

It is noted that, to date, employees perceive the evaluation procedure not as a permanent and effective mechanism for ensuring the activity of the SBI or a springboard for further career growth, but as a way of punishing or worsening their situation. It was concluded that explanatory work should be carried out, that assessment causes not only negative consequences, but also has a positive character. It is proposed to use certain measures of encouragement to the persons who obtained the highest results. This approach will allow changing the negative attitude towards evaluation to a positive one. In addition, to stimulate employees of the DBR to self-awareness as an employee, as a specialist and will encourage professional self-improvement.

Keywords: SBI, SBI employees, assessment, professionalism, certification, professional competences

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

КАЗАНЧУК Ірина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії Адміністративно-правових наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1, (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4269-2749>

УДК: 351:65.012.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.5>

У статті досліджено сучасний стан адміністративно-правового регулювання взаємодії підрозділів Державного Бюро розслідувань України з іншими органами державної влади та громадськістю у сфері виконання правоохоронної функції держави. Спираючись на норми національного законодавства та аналіз теоретичних поглядів визначено поняття «взаємодії», її видів в діяльності Державного Бюро розслідувань.

Беручи до уваги коло повноважень ДБР та завдання, покладені на бюро, а також положення Стратегічної програми діяльності Державного бюро розслідувань на 2022-2026 роки, виокремлено основні напрями їх взаємодії з іншими державними органами і громадськими інституціями. До таких видів взаємодії слід відносити: 1) обмін оперативною інформацією, її передача за компетентністю до інших державних структур; 2) укладання з окремими державними органами угод (меморандумів) про співпрацю і обмін інформацією; 3) інформаційно-аналітична взаємодія; 4) співпраця у сфері запобігання та протидії корупції, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, посилення контролю за використанням коштів Державного бюджету України; 5) взаємодія з виявлення фактів катування та жорстокого поводження з людьми; 6) організація превентивних заходів із недопущення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР. Про-

аналізовано реалізацію кожного із вказаних форм взаємодії ДБР України.

Зроблено висновок про необхідність на законодавчому рівні закріплення поняття форм, видів та меж взаємодії ДБР з іншими державними органами і громадськістю з метою покращення діяльності ДБР в правоохоронній сфері.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань України, правове регулювання, взаємодія, форми, правоохоронна діяльність, державні органи, організація, громадськість.

Постановка проблеми

У наслідок повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та введення на всій території держави правового режиму воєнного стану були внесені певні доповнення до чинного законодавства України, яким врегульовано організацію та діяльність правоохоронних органів. Не оминули ці зміни і Державне бюро розслідувань України (надалі – ДБР України), повноваження яких зазнали певних коректив, змінилися і пріоритетні напрями роботи їх підрозділів. Збройна агресія РФ призвела до серйозних людських та економічних втрат для України. Такий стан справ вимагає від ДБР вжиття відповідних заходів для забезпечення національної безпеки та правопорядку в країні, і особливо на території, що знахо-

дилися тривалий час під тимчасовою окупацією ворога, прилягання лінії фронту. Пріоритетності набуває і такий напрямок діяльності ДБР як розслідування військових злочинів збройними формуваннями країни агресора.

З огляду на це, основними пріоритетами територіальних підрозділів ДБР України стають проведення стабілізаційних заходів, спрямованих на усунення загрози небезпеки територіальній цілісності країни, встановлення осіб, що вчинили державну зраду та здійснювали колабораційну діяльність [1, с. 2-3]. Втім, задля ефективної діяльності, спрямованої на запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, ДБР повинно постійно взаємодіяти в рамках своїх повноважень з іншими державними органами та громадськими інституціями, постійно розвиваючи нові форми співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням правових аспектів взаємодії і координації дій правоохоронних органів займалися у своїх працях такі вчені, як Ю.Г. Барабаш, С.М. Гусаров, А.А. Єлісєєва, О.Р. Звоненко, О.В. Ільченко, В.В. Комашко, О.В. Курганський, М.С. Моїсєєв, О.Ю. Салманова, Ю.С. Шемчушенко та інші. Втім в умовах процесу перманентного реформування системи правоохоронних органів України питання визначення особливостей взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими державними органами та громадськістю, на жаль, досліджені фрагментарно, а тому набувають особливої актуальності в умовах сьогодення.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових засад та видів взаємодії Державного Бюро розслідувань України з органами державної влади і громадськості, а також окреслення перспектив розвитку форм такої взаємодії за важливими напрямками реалізації державної політики у правоохоронній сфері в умовах дії в Україні режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР як державний правоохоронний орган у межах своєї компетенції вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених: високопосадовцями, народними депутатами України, суддями, працівниками правоохоронних органів та військослужбовцями (які вчинили військові злочини) [2]. У цьому напрямку саме комунікація та взаємодія – є важливими функціями для ефективного функціонування системи органів ДБР, оперативного та якісного вирішення поставлених перед ними завдань, виконання повноважень, окреслених вказаним Законом.

За етимологічним походженням поняття «взаємодія» у словниках української мови визначається як «співпраця, співдіяння»; «взаємодіяти – перебувати у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії» [3, с. 346]. Як зазначають провідні науковці-адміністративісти (В.В. Галуцько, С.М. Гусаров, А.Т. Комзюк) одним із важливих засобів адміністративно-правового регулювання відносин між суб'єктами правоохоронної діяльності є взаємодія, узгодження, координація, угода [4, с. 87]. Науковці зазначають, що усі адміністративні послуги, які надаються суб'єктами публічної адміністрації, передбачають не односторонній вплив уповноваженого суб'єкта на підпорядкований об'єкт, а їхню двосторонню взаємодію [5, с. 15].

Слід зазначити, що критерії оцінювання правоохоронної діяльності ДБР забезпечуються за рахунок стану зовнішньої та внутрішньої комунікації ДБР. Так, внутрішня комунікація передбачає систематичні зв'язки (взаємодію по вертикалі) та постійний зворотний зв'язок між центральним апаратом ДБР і територіальними управліннями ДБР. Така взаємодія реалізується у формах забезпечення оперативного обміну інформацією, дієвого двостороннього діалогу, надання консультативної, практичної і методичної допомоги. У свою чергу, зовнішня комунікація ДБР з відомствами та установами державної влади й управління, ор-

ганами місцевого самоврядування, засобами масової інформації (далі – ЗМІ), інституціями громадянського суспільства, фізичними та юридичними особами здійснюється самотійно (тобто носить форми прямої комунікації, в межах наданих ДБР повноважень) або відбувається через центральний апарат ДБР у випадках передбачених Законом.

Отже, в рамках зовнішньої комунікації відповідно до ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР взаємодіє з органами прокуратури, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, з метою забезпечення такої взаємодії Державного бюро розслідувань у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких належить здійснення взаємодії з Державним бюро розслідувань [2]. Вказаним законом визначено, що до принципів діяльності ДБР, а отже і організації їх взаємодії з іншими суб'єктами, віднесено верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, незалежність і персональна відповідальність кожного працівника Державного бюро розслідувань, відкритість та прозорість у їх діяльності.

З метою забезпечення відкритості та прозорості діяльності ДБР повинно своєчасно та повною мірою інформувати суспільство про свою діяльність, а також звітувати про її результати в порядку, визначеному законодавством. Між тим, комунікація ДБР з громадянським суспільством повинна відбуватися у таких напрямках та формах:

- постійне висвітлення діяльності ДБР на офіційному веб-сайті, сторінках у соціальних мережах за допомогою заяв, коментарів, роз'яснень, відео- та фотоматеріалів тощо;
- надання інформації, розпорядником якої є ДБР, згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації»;

- комунікація керівництва територіальних управлінь ДБР зі ЗМІ за допомогою надання коментарів або інтерв'ю, участі у брифінгах, прес-конференціях тощо;

- організація здійснення розгляду запитів на публічну інформацію та надання відповідей відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»;

- забезпечення функціонування спеціальної телефонної лінії, електронної пошти ДБР для отримання повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, підслідні ДБР, а також тих, що готуються.

Враховуючи виклики сучасності, реалізуючи завдання і прагнення суспільства на панування Закону і справедливості в країні, а також виконуючи Стратегічну програму діяльності ДБР на 2022-2026 роки, можна окреслити пріоритетні напрямки діяльності ДБР у правоохоронній сфері [6].

По-перше, дії слідчих та оперативних підрозділів ДБР повинні бути спрямовані на організацію системної та комплексної роботи щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, суспільства і держави, основ національної безпеки, викриття злочинів у військовій сфері, протидії організованій злочинності, яка функціонує під прикриттям або за сприяння чи безпосередньо за участю осіб, підслідних ДБР, під час використання бюджетних коштів, спрямованих на підтримання обороноздатності та відновлення держави, протидія катуванням та іншим проявам неналежного ставлення до громадян, під час виконання своїх повноважень, працівниками правоохоронних органів.

По-друге, підвищений суспільний інтерес на викриття протиправних схем та розслідування корупційних злочинів за участі службових осіб органів державної влади, правоохоронних та контролюючих органів обумовлює необхідність у спрямуванні діяльності ДБР на забезпечення невідворотності покарання осіб, підслідних ДБР, у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень. Наприклад, у 2024 році викриття корупційних схем за участі службових осіб державних органів, зловживання владою чи службовими становищем, документування фактів отримання неправомірної вигоди

визнано одним із пріоритетних завдань ТУ ДБР у м. Києві [6, с. 7].

Крім того, важливим аспектом воєнного конфлікту є збереження економічного потенціалу держави і створення сприятливих умов для продовження господарської діяльності, особливо тієї, яка сприяє зміцненню обороноздатності держави. Враховуючи це, згідно Стратегічній програмі діяльності ДБР на 2022-2026 в рамках взаємодії працівників підрозділів ДБР з іншими державними органами та громадськістю в умовах військового стану усі зусилля взаємодіючих суб'єктів необхідно спрямувати на:

– системну та комплексну роботу щодо попередження, протидії та розслідування злочинів проти основ національної безпеки, забезпечення правопорядку у військовій сфері;

- вжиття заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості у порядку та в межах компетенції, визначених законодавством;

- проведення спільних із підрозділами Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, МВС України, Служби безпеки України, інших правоохоронних та силових органів стабілізаційних заходів на деокупованих територіях, що обумовлено необхідністю відновлення стабільного функціонування державних органів управління, органів правопорядку, з метою забезпечення належного рівня життєдіяльності населення у звільнених регіонах;

- спільне з командуванням військових частин та з'єднань забезпечення і підтримання режиму законності, збереження військового майна і засобів ураження, а також оперативного реагування, в рамках діючого кримінального і кримінального процесуального законодавства, на прояви непокори та невиконання наказів старших офіцерів;

- запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених представниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а також службовими особами військово-лікарських комісій;

- запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних

правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, зокрема корупційних, а також тих, які стосуються виконання рішень Європейського суду з прав людини [7];

- запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері охорони лісових ресурсів, а також правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через державний кордон, зловживанням на митниці та у податкових органах.

Таким чином, взявши до уваги коло повноважень ДБР та завдання, покладені на бюро, а також спираючись на нормативно-правові акти, які регламентують діяльність ДБР та їх взаємодію з іншими органами державної влади і громадськістю, можна виокремити наступні основні напрямки та форми взаємодії ДБР з іншими суб'єктами у правоохоронній сфері, як:

1) запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР, а також вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження. Взаємодія за цим напрямом ДБР здійснюється насамперед з прокуратурою України, Національним антикорупційним бюро України, Службою безпеки України, Національною поліцією України [8, с. 154];

2) обмін оперативною інформацією між Державним бюро розслідувань та Національним антикорупційним бюро України, органами Національної поліції, Службою безпеки України, Бюро економічної безпеки України, щодо спільних заходів та з іншими державними органами, які відповідно до закону здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

3) передача оперативної інформації ДБР іншим державним органам, що дозволяється тільки за письмовим розпорядженням начальника відповідного підрозділу Державного бюро розслідувань;

4) той факт, що Державне бюро розслідувань взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, органами Державної прикордонної служ-

би та іншими державними органами, відповідно, ДБР може укласти з окремими державними органами угоди (меморандуми) про співпрацю та обмін інформацією. У цьому напрямку взаємодії Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Державного бюро розслідувань, зобов'язані: а) під час здійснення у межах своєї компетенції контрольних функцій з'ясувати дії фізичних та юридичних осіб, що можуть свідчити про відповідні кримінальні правопорушення або створювати умови для їх вчинення; б) передавати Державному бюро розслідувань одержані під час здійснення контрольних функцій та аналізу інформації, що надходить, відомості, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для запобігання, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень;

5) вироблення заходів щодо виконання завдань кримінального судочинства, мінімізації корупційних ризиків у діяльності кожного відомства, розшуку осіб, які ухиляються від слідства, повернення активів, здобутих злочинним шляхом, захисту співробітників правоохоронних органів та учасників кримінального провадження тощо;

6) інформаційно-аналітична взаємодія, проведення спільних досліджень та підготовка спільних нормативно-правових актів для ефективної взаємодії;

7) взаємодія з виявлення фактів катування та жорстокого поводження з людьми, а також співпраця у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та посилення контролю за використанням коштів Державного бюджету України;

8) організації та проведення спільних превентивних заходів з протидії корупції та інших кримінальних правопорушень, що належать до підслідності Державного бюро

розслідувань. Цей напрям реалізується шляхом обміну інформацією про осіб, притягнутих до відповідальності за кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності ДБР [9, с. 111];

9) обмін інформацією та провідним досвідом в рамках міжнародного співробітництва, організації міжнародного стажування, проведення тренінгів та навчання працівників Бюро. Цей напрямок забезпечується в результаті співпраці ДБР з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України. Така співпраця передбачає розробку проєктів міжнародних договорів, проведення наукової експертизи нормативно-правових актів із залученням фахівців ДБР та інших структур, фахівців міжнародних організацій. На сьогодні це особливо актуально, оскільки ДБР має діяти на основі європейських норм і стандартів, спираючись на світові практики розслідувань [10, с. 416].

Висновки

Підсумовуючи дослідження напрямів взаємодії Державного бюро розслідувань з державними органами і громадськими інституціями, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні закріпити поняття форм, види та межі взаємодії ДБР з зазначеними суб'єктами у ефективному забезпеченні правоохоронної функції держави. Також, у зв'язку з відсутністю єдиного нормативно-правового акту з питань регламентації взаємодії ДБР з іншими державними органами необхідно розробити окремий відомчий нормативний акт з організації та здійснення взаємодії ДБР з державними органами, іншими організаціями і громадськістю, що позитивно буде сприяти підвищенню рівня розкриття кримінальних правопорушень, попередження та здійснення превентивних заходів у протидії корупції та інших злочинних дій.

Література

1. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

2. Річна програма діяльності Територіального управління Державного бюро розслідувань м. Полтава на 2024 рік. Полтава, 2023. 17 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови; ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун. 2005. 1728 с.

4. Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України. Підручник. / МВС України, Харків.нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С.М. Гусарова; [Гусаров С.М., Салманова О.Ю., Комзюк А.Т. та ін.]. Харків, 2020. 512 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9887>

5. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грінв Д.С., 2015. 272 с.

6. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022-2026 роки. Київ, 2022. 25 с.

7. Моїсєєв М.С. Адміністративно-правове регулювання діяльності Державного бюро розслідувань України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. № 3. С. 138–141.

8. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 656 с.

9. Францевиц А. Загальні напрями взаємодії державного бюро розслідувань з органами державної влади. *Актуальні проблеми правознавства.* 3 (23). 2020. С. 108-114.

10. Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності: навч. посібник / за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Харків: Стильна тип., 2017. 1164 с.

Kazanчук I.D.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF INTERACTION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS OF UKRAINE WITH OTHER STATE BODIES AND THE PUBLIC IN THE LAW ENFORCEMENT SPHERE UNDER MARTIAL LAW

The article examines the current state of administrative and legal regulation of interaction between the units of the State Bureau of Investigation of Ukraine and other public authorities and the public in the area of law enforcement function of the State. Based on the provisions of national legislation and the analysis of theoretical views, the author defines the concept of «interaction» and its types in the activities of the State Bureau of Investigation.

Taking into account of the State Bureau of Investigation of Ukraine powers and tasks, as well as the provisions of the Strategic Program of the State Bureau of Investigation for 2022-2026, the main areas of its interaction with other state bodies and public institutions are outlined. These types of interaction include: 1) exchange of operational information, its transfer to other state agencies within their competence; 2) conclusion of agreements (memorandums) on cooperation and exchange of information with individual state agencies; 3) information and analytical interaction; 4) cooperation in the field of prevention and counteraction to corruption, legalization (laundering) of proceeds from crime, strengthening of control over the use of the State Budget of Ukraine; 5) interaction to identify the facts of torture and ill-treatment of people; 6) organization of preventive measures to prevent criminal acts. The author analyzes the implementation of each of these forms of interaction of the State Bureau of Investigation of Ukraine.

The author concludes that it is necessary to enshrine at the legislative level the concept of forms, types and limits of interaction between the State Bureau of Investigation of Ukraine and other state authorities and the public in order to improve the State Bureau of Investigation activities in the law enforcement sphere.

Key words: *State Bureau of Investigation of Ukraine, legal regulation, interaction, forms, law enforcement, state bodies, organization, public.*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СЛУЖБОВЦІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ

ДІДЕНКО Олена Миколаївна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-6376-1160>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.6>

В статті визначено суть контролю за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України як діяльності, яку спрямовано на своєчасне виявлення та ліквідацію факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій ДБР, унеможливаючи забезпечення належного рівня публічних інтересів. Зауважено, що контроль за діяльністю службовців органів ДБР можна поділити на види на підставі кількох підстав. Наголошено, що згідно діючого законодавства України в залежності від суб'єкта контролю його поділяють на державний, самоврядний (представницький), громадський та міжнародний. Кожен з цих видів контролю поділяється на види.

В залежності від характеру зв'язків між контролюючим суб'єктом та підконтрольним виділено зовнішній та внутрішній контроль. В залежності від специфіки суспільних відносин щодо яких здійснюється контроль виділено: фінансовий контроль; контроль за застосуванням законодавства про запобігання та протидію корупції; статистичний контроль; господарський контроль. В залежності від тривалості контролю виділено: постійний контроль; тимчасовий контроль; періодичний контроль; разовий контроль. В залежності від стадії діяльності, що підлягає контролю виділено такі види контролю: попередній, поточний і наступний. Наводиться поділ контролю за діяльністю службовців органів ДБР на: гласний і негласний; документальний і фактичний. За кількісним складом суб'єктів контролю – одноосібний і колектив-

ний. Залежно від представництва – представниками одного відомства, органу, організації або представниками декількох.

Контроль за діяльністю службовців органів ДБР також може бути систематизований з врахуванням різних критеріїв, таких як: вид правоохоронного органу; спрямованість правоохоронних заходів (нагляд за досудовим розслідуванням, дізнанням, оперативно-розшуковою роботою, розшуком злочинців, збереженням громадського порядку та забезпеченням громадської безпеки; адміністративні практики, соціально-правовий захист правоохоронців і інше); місце проведення контролю (в межах органу Національної поліції або поза її територією); регулярність контролю (плановий або неплановий); методи реєстрації контрольного процесу (автоматизований або ручний). Виділено й інші види контролю за діяльністю службовців органів Державного бюро розслідувань України.

Ключові слова: публічна служба, контроль, заборони, правоохоронний орган, Державне бюро розслідувань України.

Постановка проблеми

Важливість дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України є одним з пріоритетів публічної служби, і дана теза не вимагає додаткового обґрунтування. Інституційний та правовий механізм контролю за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України нині відповідає існуючим

суспільним відносинам та управління, яку впроваджували в останні роки, з моменту створення ДБР.

Службовці органів Державного бюро розслідувань України піддаються впливу різноманітних факторів, що можуть чинити вплив на них та зобов'язані дотримуватися обмежень. Це, серед іншого, передбачає застосування ефективного контролю щодо дотримання обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України.

Умови воєнного стану, нестабільності, недосконалої законодавства та недостатньої взаємодії публічних органів влади та громадянського суспільства роблять актуальним вивчення контролю як ключового аспекту забезпечення дотримання обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанню організації та діяльності Державного бюро розслідувань були присвячені наукові праці таких вчених як: Л.І. Аркуша, Н.М. Бакаянова, Р.В. Гребя, О.В. Ільченко, І.М. Коропатнік, В.І. Литвиненко, М.С. Моїсєєв, М.А. Микитюк, О.М. Музичук, О.О. Павлюк, М.А. Погорецький, Є.Д. Скулиш, В.А. Тимошенко, С.В. Телешев, Г.О. Усатий, В.І. Цимбалюк, І.В. Цюприк та ін.

Метою статті є встановлення та правовий аналіз видів контролю за діяльністю службовців органів державного бюро розслідувань України.

Виклад основного матеріалу

Контроль за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України є діяльністю, яку спрямовано на своєчасне виявлення та ліквідацію факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій ДБР, унеможливаючи забезпечення належного рівня публічних інтересів.

Суть контролю полягає у дотриманні законності у конкретно визначених суспільних відносинах в нашому випадку за учас-

ті службовців органів Державного бюро розслідувань України. Контроль за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України опосередковує якість їх функціонування. Контроль у широкому розумінні є діяльністю щодо забезпечення відповідності функціонування діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України як суб'єкта владних повноважень закону. Серед специфікацій використання терміну «контроль» нами обрано наступну, – це система спостережень та перевірок та засіб забезпечення законності.

В процесі здійснення контролю за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України набувається і досліджується об'єктивна інформація про стан дотримання законності, виявляються і припиняються факти порушення чинного законодавства, встановлюються причини та умови, що сприяли вчиненню порушень законодавства, здійснюється діяльність щодо недопущення нових порушень і шкідливих наслідків, виявлення осіб винних у порушенні законодавства України та інших спрямувань діяльність. Основною метою контролю за дотриманням обмежень у діяльності службовців органів Державного бюро розслідувань України є виявлення порушень таких обмежень, їх своєчасне припинення і недопущення повторення [1, с. 3–6].

Градація контролю за діяльністю службовців органів ДБР на види здійснюється на підставі кількох підстав.

В залежності від суб'єкта контролю:

– державний. Наприклад, нагляд за дотриманням Державним бюро розслідувань законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності і досудового розслідування здійснює Генеральний прокурор безпосередньо та через уповноважених ним прокурорів [2, ст. 29],

– самоврядний (представницький);

– громадський. З метою забезпечення прозорості та введення цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань формується Рада громадського контролю, що складається з 15 осіб і формується на основі конкурсу, проведеного від-

крито та прозоро. До складу Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань не можуть включатися:

1. особи, які мають повноваження на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2. особи, які обіймали посади працівників правоохоронних органів протягом попередніх двох років (незалежно від тривалості);

3. особи, родичі яких були працівниками Державного бюро розслідувань протягом попередніх двох років (незалежно від тривалості).

– міжнародний.

Державний контроль має підвиди, зокрема, парламентський; президентський; урядовий; контроль міністерств, служб, агентств, інспекцій, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Національне агентство України з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів тощо); контроль органів прокуратури та інших правоохоронних органів (Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України); контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів влади; судовий контроль.

В залежності від характеру зав'язків між контролюючим суб'єктом та підконтрольним:

– зовнішній (щодо непідпорядкованих суб'єктів); Зокрема, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає здійснення контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання правоохоронної діяльності. Директор Державного бюро розслідувань інформує Президента України, Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України з основних питань діяльності Державного бюро розслідувань та його підрозділів, про виконання покладених на них завдань, додержання законодавства, прав і свобод людини і громадянина [2, ч. 1, 2 ст. 23];

– внутрішній контроль (щодо підпорядкованих суб'єктів). З метою попередження

та виявлення порушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань, як частини центрального апарату, а також його територіальних управлінь, діє система внутрішнього контролю. Підрозділи внутрішнього контролю територіальних управлінь підпорядковані керівнику відповідного підрозділу внутрішнього контролю у центральному апараті Державного бюро розслідувань. Обов'язки підрозділу внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань включають запобігання правопорушенням з боку працівників у відповідності до законів «Про запобігання корупції» та «Про державну службу», контроль за дотриманням етичних норм, перевірки на добросовісність та моніторинг стилю життя працівників. Підрозділ внутрішнього контролю також здійснює службове розслідування, консультує працівників щодо етичної поведінки та захищає тих, хто повідомляє про протиправні дії чи бездіяльність інших працівників [2, ч. 1, 2 ст. 23].

В залежності від специфіки суспільних відносин щодо яких здійснюється контроль:

– фінансовий контроль;

– контроль за застосуванням законодавства про запобігання та протидію корупції;

– статистичний. Наприклад, письмовий звіт про діяльність Державного бюро розслідувань повинен містити інформацію про статистичні дані про результати діяльності. Щороку, до 15 лютого Державне бюро розслідувань, подає Президенту України та Верховній Раді України письмовий звіт про діяльність ДБР за попередній рік;

– господарський. Звіт Державного бюро розслідувань надається для висновку Раді громадського контролю при Державному бюро розслідувань, яка розглядає його упродовж 10 днів з дня надання. Звіт Державного бюро розслідувань подається до відповідних державних органів та оприлюднюється разом із висновком Ради громадського контролю у разі його затвердження у встановлений строк..

В залежності від тривалості контролю: постійний контроль; тимчасовий контроль; періодичний контроль; разовий контроль.

В залежності від стадії діяльності, що підлягає контролю:

– попередній контроль, Зокрема, до прийняття на роботу в ДБР працівники піддаються психофізіологічному дослідженню, що включає в себе використання поліграфа. Психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа передбачає безпечне опитування особи за допомогою комп'ютерного технічного засобу, спроектованого для реєстрації психофізіологічних реакцій. Під час процедури аналізується динаміка вказаних реакцій особи на психологічні стимули у вигляді запитань, предметів, схем, фотографій та інших, що дозволяє виявити симуляцію. Результати психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа не можуть служити підставою для відмови у прийнятті особи на роботу; вони використовуються виключно як інформація ймовірного характеру під час співбесіди, сприяючи у формуванні оцінки працівника. Відмова кандидата від участі в психофізіологічному дослідженні з використанням поліграфа є підставою для відхилення його кандидатури;

Ще одним видом попереднього контролю є те, що конкурсна комісія при відборі кандидатів на службу в ДБР відбирає із загального числа кандидатів осіб, з якими проводить на своєму засіданні співбесіду, та осіб, щодо яких проводиться спеціальна перевірка, передбачена Законом України «Про запобігання корупції», і перевірка, передбачена Законом України «Про очищення влади» [2, ч. 8 ст. 11]. Стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад з підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується НАЗК, проводиться спеціальна перевірка суб'єкта [3, ст. 56].

До попереднього контролю також відноситься порядок проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного бюро розслідувань. Цей Порядок визначає правові та організаційні засади проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного

бюро розслідувань, принципи та умови відбору для призначення на посади в Державному бюро розслідувань, внесення суб'єкту призначення за результатами Конкурсу подання про призначення кандидата на посаду в ДБР [4].

– поточний контроль, (не рідше одного разу щорічно під час виконання службових обов'язків в Державному бюро розслідувань працівники піддаються психофізіологічному дослідженню, що включає в себе використання поліграфа)

– наступний контроль (після здійснення діяльності, наприклад, подання декларації про доходи після звільнення зі служби в ДБР).

Крім того виділяють гласний та негласний контроль.

Контроль за діяльністю службовців органів ДБР може бути документальним (аналіз документів) та фактичним (наочний візуальний аналіз). За кількісним складом суб'єктів контролю – одноосібний та колективний. Залежно від представництва – представниками одного відомства, органу, організації або представниками декількох.

Контроль за діяльністю службовців органів ДБР також може бути систематизований з врахуванням різних критеріїв, таких як:

- 1) вид правоохоронного органу;
- 2) спрямованість правоохоронних заходів (нагляд за досудовим розслідуванням, дізнанням, оперативно-розшуковою роботою, розшуком злочинців, збереженням громадського порядку та забезпеченням громадської безпеки; адміністративні практики, соціально-правовий захист правоохоронців і інше);
- 3) місце проведення контролю (в межах органу Національної поліції або поза їхньою територією);
- 4) регулярність контролю (плановий або неплановий);
- 5) методи реєстрації контрольного процесу (автоматизований або ручний).

Підсумовуючи аналіз класифікації контролю за діяльністю службовців органів ДБР, важливо відзначити, що кожен з вищезазначених критеріїв має своє місце і обґрунтування, оскільки він дозволяє глибоко

ше зрозуміти його природу та особливості [5, с. 93–96].

Відмітимо, що відкритість у діяльності ДБР є умовою для здійснення контролю за діяльністю службовців органів ДБР. Державне бюро розслідувань систематично публікує інформацію щодо своєї роботи через різні медіа, на своєму офіційному веб-сайті та за допомогою інших засобів інформаційного спілкування з метою активного і регулярного взаємодії з громадськістю.

При прийнятті на роботу до ДБР, а також з дати введення Правил в дію (для чинних працівників ДБР) кожен працівник ДБР зобов'язаний ознайомитися із вимогами Правил та підписати відповідне повідомлення, яке долучається до особової справи працівника ДБР [6, п. 1.5]. Тобто, контроль виражається у фіксації того, що працівник ДБР поінформований про правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань і зобов'язується їх виконувати. Таким чином підвищується відповідальність.

Працівникам ДБР слід дотримуватися принципів етичної поведінки, встановлених Правилами професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, а також поважати загальновизнані норми моралі. Вони повинні стежити за власною репутацією, проявляти повагу до честі та гідності інших службових та посадових осіб, а також громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Працівники ДБР повинні утримуватись від будь-яких дій, заяв чи вчинків, які можуть компрометувати їх самих, їхніх колег чи інших осіб, з якими вони взаємодіють, а також можуть зашкодити репутації ДБР чи держави [6, п. 1.6]. Дотримання вимог професійної етики працівників Державного бюро розслідувань оцінюється та враховується їхнім керівництвом як обов'язковий елемент трудової та службової дисципліни. Керівники структурних підрозділів ДБР та директори територіальних управлінь ДБР, а також їхні заступники, у випадку виявлення або отримання повідомлення про порушення чи недотримання Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань підпорядкованими працівни-

ками, в межах їхньої компетенції, згідно з законодавством, повинні негайно прийняти заходи для припинення виявленого порушення та усунення його наслідків. Крім того, вони зобов'язані негайно інформувати підрозділ внутрішнього контролю про такі факти. Внутрішній контроль є одним із видів контролю за діяльністю службовців органів ДБР.

З метою вирішення питань застосування дисциплінарних санкцій до працівників Державного бюро розслідувань утворюється Дисциплінарна комісія, склад якої складається з п'яти осіб. Три члени комісії визначаються Радою громадського контролю при Державному бюро розслідувань. Структура та принципи функціонування Дисциплінарної комісії затверджуються Директором Державного бюро розслідувань. Дисциплінарна комісія складає висновки про наявність або відсутність дисциплінарного порушення з боку працівника Державного бюро розслідувань та визначає підстави для його підведення під дисциплінарну відповідальність, вказуючи рекомендований вид дисциплінарного покарання.

Підставами для підведення працівника Державного бюро розслідувань під дисциплінарну відповідальність є:

- невиконання або неналежне виконання службових обов'язків;
- незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом, яка стала відомою працівнику у зв'язку із виконанням його повноважень;
- перевищення службових повноважень, якщо таке перевищення не становить склад кримінального чи адміністративного правопорушення;
- публічні висловлювання, які порушують презумпцію невинуватості;
- негативні результати перевірки на добросовісність або м
- порушення правил професійної етики;
- використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або неправомірних особистих інтересах інших осіб;
- інші підстави, передбачені Законом України «Про державну службу» для працівників Державного бюро розслідувань,

які є державними службовцями, Дисциплінарним статутом Національної поліції України для працівників Державного бюро розслідувань, які є особами рядового і начальницького складу, та Кодексом законів про працю України [2, ст. 25].

Досить цікаво, що з метою запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка, що не повинне бути прийнятий у зв'язку з антикорупційними обмеженнями та визначення порядку поводження з ними в статті 24 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено зобов'язання невідкладно вжити таких заходів: 1) відмовитися від пропозиції; 2) за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію; 3) залучити свідків, якщо це можливо, у тому числі з числа співробітників; 4) письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника (за наявності) або керівника відповідного органу, підприємства, установи, організації, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції [3, ч 1 ст. 24]. Тобто, визначений порядок є не просто теоретичною конструкцією, а вимогою Закону.

Антикорупційний контроль за дотриманням обмежень в діяльності службовців органів ДБР охоплює зобов'язання, якщо такий службовець, виявив у своєму службовому приміщенні чи отримав майно, що може бути неправомірною вигодою, або подарунок, він зобов'язана письмово повідомити про цей факт свого безпосереднього керівника або керівника відповідного органу чи установи ДБР. Керівник інформується невідкладно, але не пізніше одного робочого дня. У випадку наявності в службовців органів ДБР сумнівів щодо можливості одержання ними подарунка, вони мають право письмово звернутися для одержання консультації з цього питання до Національного агентства з питань запобігання корупції, яке надає відповідне роз'яснення [3, ч 5 ст. 24].

Висновки

З метою ефективного контролю за діяльністю службовців Державного бюро розслідувань України передбачено різні

види контролю, які спрямовані на забезпечення високого ступеня відповідальності та дотримання законності у їхній роботі. Основні види контролю розглянуто у цій статті.

Література

1. Ківалов С.В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Правове життя сучасної України. У 3 т. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса. Гельветика, 2020. Т. 2. С. 3–6.

2. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://dbf.gov.ua/poryadok-provedennya-vidkritogo-konkursu-na-zaynyattya-posad-pracivnikiv-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-iz-zminami> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

4. Порядок проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного бюро розслідувань (зі змінами). Офіційний сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbf.gov.ua/poryadok-provedennya-vidkritogo-konkursu-na-zaynyattya-posad-pracivnikiv-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-iz-zminami>

5. Музичук О.М. Щодо класифікації контролю за діяльністю Національної поліції. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків. ХНУВС. 2022. Т. 2. С. 93–96.

6. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань : Наказ Державного бюро розслідувань від 16 січня 2021 року № 30. Офіційний сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbf.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF>

**CONCEPTS AND TYPES OF
CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF
OFFICIALS OF THE STATE BUREAU OF
INVESTIGATIONS OF UKRAINE**

The article defines the essence of control over the observance of restrictions in the activities of employees of the State Bureau of Investigation of Ukraine as an activity aimed at the timely identification and elimination of factors that interfere with the effective implementation of the functions of the SBI, making it impossible to ensure the appropriate level of public interests. It is noted that the control over the activities of the employees of the SBI bodies can be divided into types on the basis of several grounds. It is emphasized that according to the current legislation of Ukraine, depending on the subject of control, it is divided into state, self-governing (representative), public and international. Each of these types of control is divided into types.

Depending on the nature of the relationship between the controlling entity and the controlled entity, external and internal control are distinguished. Depending on the specifics of social relations over which control is carried out, the following are distinguished: financial control; control over the application of the legislation on the prevention and combating of corruption; statistical control; economic control. Depending on the duration of control, the following are distinguished:

permanent control; temporary control; periodic control; one-time control. Depending on the stage of the activity subject to control, the following are distinguished: previous control, current control, subsequent control. It is divided into vowel and non-vowel controls. Control over the activities of the employees of the SBI bodies can be documentary and factual. According to the quantitative composition of subjects of control – individual and collective. Depending on the representation – representatives of one department, body, organization or representatives of several.

Control over the activities of the employees of the SBI bodies can also be systematized taking into account various criteria, such as: type of law enforcement body; the direction of law enforcement measures (supervision of pre-trial investigation, inquiry, investigative work, search for criminals, preservation of public order and provision of public safety; administrative practices, social and legal protection of law enforcement officers, etc.); place of control (within the National Police body or outside their territory); regularity of control (planned or unplanned); methods of registration of the control process (automated or manual). Other types of control over the activities of officials of the State Bureau of Investigation of Ukraine are also highlighted.

Keywords: *public service, control, bans, law enforcement agency, State Bureau of Investigation of Ukraine.*

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ЗАСАД ТА ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ У СЛІДЧИХ ОРГАНАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

МАСЛЕННИКОВА Світлана Антонівна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9249-7189>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.7>

В статті на підставі аналізу міжнародного законодавства, яке визначає принципи діяльності Національної поліції, досліджено зарубіжний досвід підготовки та проходження служби в слідчих органах таких країн світу як Німеччина, Франція і Італія. У статті наголошено, що організація системи підготовки фахівців для слідчих органів поліції у багатьох європейських країнах здебільшого збігаються. Спираючись на досвід слідчих органів Німеччини та Італії вказано про необхідність забезпечити у службовій діяльності українських слідчих підрозділів поліції обґрунтовану оптимальну кількість справ на одного слідчого і дієвого контролю за їх рівномірним розподілом. Враховуючи позитивну зарубіжну практику, вказано, що високий професіоналізм поліцейського досягається не лише завдяки його професійній підготовці у фахових поліцейських закладах освіти, але й навчанню протягом усієї служби. Саме від постійного удосконалення своїх професійних знань залежать просування поліцейського по службі, присвоєння спеціального звання, оплата праці, пільги тощо. Навчання слідчих на протязі всієї служби повинно закласти не лише знання й уміння, а і здатність до саморозвитку, адаптації до нових соціальних, інформаційних, технічних і технологічних вимог, кваліфікованого здобуття нових знань шляхом самоосвіти.

Зроблено висновок, що в процесі реформування правоохоронної системи в Україні, у тому числі і слідчих підрозділів Національної поліції, необхідно враховувати провідний вітчизняний досвід підготовки кадрів для орга-

нів поліції та позитивні досягнення правоохоронних систем провідних країн світу в питанні організації проходження служби в слідчих органах. Вказано, що основою ефективної службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції є належний рівень їх правового і соціального захисту, матеріальне стимулювання належного виконання ними службових обов'язків. Це ті фактори, які позитивно впливають і на якість проходження ними служби в слідчих підрозділах поліції.

Ключові слова: правові засади, слідчі підрозділи поліції, проходження служби, професіоналізм, закордонний досвід, впровадження, Україна.

Постановка проблеми

З перших днів введення в Україні 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану на слідчі підрозділи Національної поліції було покладено і інші важливі для суспільства функції. Окрім швидкого реагування на заяви від громадян на порушення їх прав від протиправних посягань, забезпечення повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції [1], слідчі надавали допомогу Збройним силам України у гідній відсічі ворогу, а також займалися волонтерською роботою та надавали психологічну допомогу постраждалим від бойових дій особам. Отже, в умовах бойових дій велике значення надається професійному рівню службової підготовки працівників слідчих підрозділів Національ-

ної поліції, належному виконанню ними службових обов'язків.

Відзначимо також і те, що після внесених змін і доповнень до Закону України «Про Національну поліцію» значно було розширено повноваження поліцейських усіх структурних підрозділів [2]. Внаслідок чого, самим слідчі підрозділи на сьогодні зобов'язані застосовувати всі передбачені законодавством заходи задля забезпечення ефективності процесу досудового розслідування. Так, у фокусі функціональних обов'язків сучасних слідчих є не тільки оперативне та швидке розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів проти життя і здоров'я людей, кіберзлочинів, а також пов'язаних із незаконним обігом зброї, вибухівки та наркотиків, але й документування воєнних злочинів, скоєних військовослужбовцями російської федерації (мова йдеться про збір належної доказової бази для притягнення їх до відповідальності не лише в українських, а й у міжнародних судах), та надання допомоги населенню [3].

Звісно, в процесі служби працівники слідчих підрозділів поліції стикаються з багатьма проблемами, що стосуються і порядку несення ними служби без вихідних і відпусток, і відсутності правового закріплення чіткого розмежування повноважень слідчих і дізнавачів та інші. Втім, ефективне функціонування у системі органів Національної поліції України слідчих підрозділів, які виконують складні завдання правоохоронного характеру, є запорукою успіху забезпечення правопорядку в країні і показником побудови правової держави. В цьому контексті є необхідність розгляду правових засад та особливостей проходження служби у подібних слідчих підрозділах, які створені і функціонують у провідних зарубіжних країнах, з метою запозичення передового досвіду інших країн в діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, окреслення можливостей використання цього досвіду в умовах реформування правоохоронної системи в Україні загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Варто зазначити, що проблематикою підготовки кадрів для органів поліції ряду

зарубіжних країн, аналізу перспектив розвитку службової діяльності правоохоронних органів України та закордоном займалися багато науковців, зокрема, О. М. Бандурка, С. М. Гусаров, О. Ю. Бусол, З. С. Галаван, В. О. Заросило, Є. В. Зозуля, Д. П. Каляянов, А. М. Клочко, А. В. Лапкін, Н. П. Матюхіна, О. М. Музичук, А. Г. Нікуліна, О. І. Остапенко, О. С. Проневич, О. М. Сало, Р. Д. Свон, В. Г. Фатхутдінов, М. І. Хавронюк. Проте, проблематика використання зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання організації служби та функціонування слідчих органів в службовій діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України у наукових працях розглянута фрагментарно, а тому заслуговує глибокого наукового дослідження та уточнення, зважаючи на сучасний стан розвитку української правоохоронної системи.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду та правових засад організації проходження служби у слідчих органах поліції провідних країн світу з метою визначення можливостей його впровадження в службовій діяльності слідчих підрозділів Національній поліції України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу

В сучасній правовій науці зазначено, що зважаючи на інтеграційні процеси та наміри України долучитися до європейського правового простору, насамперед повинно бути узгодження національного законодавства, яким регламентовано організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції, порядку проходження служби з нормами міжнародних правових актів, зокрема, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікованої Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р., та практикою Європейського суду з прав людини, впровадження їх у вітчизняну судову практику [4, с. 133-136]. Ці та інші міжнародно-правові акти, як джерело міжнародного досвіду, містять правові стандарти, принципи та

норми, яких повинен дотримуватися кожен слідчий у своїй службовій діяльності. Власно, система чинних міжнародних правових актів є дієвою частиною правових засад організації роботи слідчих підрозділів Національної поліції України, значним джерелом позитивного міжнародного досвіду їх професійної діяльності.

Вивчення та аналіз теоретичних джерел та правозастосовної практики в діяльності поліцейських структур, у першу чергу, країн-членів Європейського Союзу, дає підстави вважати, що досить велике значення надається контролю з боку уповноважених державних органів та громадських правозахисних інституцій питанням забезпечення поліцейськими норм міжнародного законодавства щодо недопущення порушення прав людини під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Цьому аспекту надається велике значення в ході підготовки майбутніх поліцейських, так і у подальшій їх службовій діяльності в органах поліції. Цікавим для запозичення є досвід підготовки поліцейських та проходження служби в слідчих органах в таких країнах Євросоюзу, як Республіка Польща, Франція, Німеччина, Італія.

Так, відповідно до Закону про поліцейську службу в поліції Польщі може служити громадянин цієї країни лише з гарною репутацією, який не відбував покарання, має середню освіту, а також фізичні та розумові здібності, достатні, щоб служити у збройних формуваннях і дотримуватися особливої службової дисципліни. Підготовка поліцейських починається з початкової професійної освіти, обов'язкової для поліцейських, що вперше прийняті на службу в органи поліції. Крім того, підготовкою працівників поліції на базовому рівні можуть займатися відділи та самостійні підрозділи поліції та поліцейські навчальні центри, які можуть створюватися в деяких воєводських комендатурах. У процесі подальшої служби польські поліцейські обов'язково повинні підвищувати спеціалізовані професійні знання у рамках проходження професійних навчальних курсів, яким надається велике значення [5].

У Франції існує досить розгалужена система органів національної і муніципальної

поліції, які мають свої структурні підрозділи. Загальне керівництво цією багатопрофільною системою здійснює Міністерство внутрішніх справ. У його складі серед інших галузевих керівних структур діє дирекція особового складу та навчальних закладів поліції. Вона здійснює загальне управління роботою з персоналом органів і підрозділів поліції, визначає поточні та прогностичні параметри розвитку й організації навчального процесу відомчих закладів освіти [6, с. 233]. Отже, головними напрямками їх роботи є підготовка кваліфікованих кадрів для адміністративної та кримінальної або судової поліції. Загалом, у Франції, як і в Італії, слідчий має особливе процесуальне становище судового слідчого, що створює реальні гарантії його незалежності від обвинувача та інших працівників правоохоронних органів. Процесуальна незалежність французького слідчого ґрунтується, зокрема, на таких особливостях досудового слідства як: 1) належність слідчого до судового відомства робить його незалежним в правовому статусі від прокуратури; 2) на відміну від слідчого прокурор і поліція зрівнюються в правах зі стороною захисту; 4) суворий судовий контроль за діяльністю поліції, чітко визначення її функцій [7, с. 115].

У свою чергу, у Федеративній Республіці Німеччина існує поділ поліції на загальну, що розслідує дрібні злочини, та кримінальну поліцію, що уповноважена розслідувати тяжкі злочини, підпорядковуючись федеральній владі або міністру внутрішніх справ відповідної землі. Цікаво, що слідчі органи Німеччини працюють в складі Міністерства внутрішніх справ, а отже мають компетенцію, значно ширшу аніж у інших структурних підрозділів поліції. При цьому Міністерство внутрішніх справ здійснює контролюючу і управлінську функції щодо слідчих органів. Фактично його повноваження більші ніж у аналогічних органів інших країн світу, тим самим контролюючи всі сфери внутрішнього життя країни. У відповідності до цього побудовано і національну систему підготовки кадрів для проходження служби в поліції, і зокрема своя специфіка підготовки кадрів для слідчих органів. Підготовка кадрів для поліції здійснюється в навчальних

закладах, що традиційно мають назву поліцейських академій. При цьому, враховуючи той факт, що служба в слідчих органах пов'язана з розкриттям злочинів, то в процесі всієї професійної діяльності поліцейські знаходяться під постійним жорстким контролем з боку спеціальних агентств, відповідальних за дотримання законності і гласності в службовій діяльності працівників правоохоронних органів [8, с. 147]. Це вимагає від поліцейського підтримання високого рівня професіоналізму, а також високих особистих моральних якостей.

Слід зазначити, що досвід Німеччини в організації та функціонуванні слідчих органів має і інші особливості. Зокрема, у цій країні існує чітка організаційна побудова органів кримінальної юстиції, а також налагоджена взаємодія прокурорів зі слідчими суддями, судом та допоміжними службовцями прокуратури, якими, по суті, є поліцейські. Кількість допоміжних службовців прокуратури визначається з урахуванням навантаження на прокуратуру. Таким чином, забезпечується постійний контроль за рівномірним розподілом кількості розслідуваних злочинів на одного працівника та, відповідно, якістю їх розслідування [6, с. 234]. Така ситуація позитивно впливає на результативність службової діяльності слідчих і вони не бувають у стані постійної перевантаженості справами, як це відбувається в роботі українських слідчих. Тому на нашу думку, дуже важливо забезпечити і в роботі українських слідчих обґрунтовану оптимальну кількість справ на одного слідчого і дієвого контролю за їх рівномірним розподілом.

Отже, як ми можемо прослідкувати, спільним для підготовки кадрів і проходження служби в поліції в цілому та слідчих органах зокрема у більшості європейських країн є те, що по своїй суті основні принципи побудови системи підготовки поліцейських відповідають їх типологічним особливостям, а саме:

- соціальна спрямованість роботи поліції (тобто навчання і професійна підготовка майбутнього поліцейського базується на розумінні пріоритету захисту насамперед прав і свобод громадянина);
- розгалуженість поліцейських систем, наявність поліцейських органів у різ-

них міністерствах і відомствах, незалежність їх одне від одного, що означає складність і структурованість побудови системи підготовки фахівців, орієнтованість їх не лише на загальні завдання правоохоронної діяльності, а передусім на специфіку конкретної роботи в конкретній поліцейській службі (у такому випадку максимально скорочується період адаптації до професійної діяльності, вона досягає необхідної ефективності);

- глибоке розуміння того, що поліція зобов'язана надавати допомогу кожному громадянину у будь-яких надзвичайних ситуаціях;

- поліцейський повинен бути готовим беззастережно до миттєвих і правильних дій у всіх надзвичайних ситуаціях, а його навички і професіональні якості під час служби мають бути доведені до автоматизму;

- при цьому високий професіоналізм поліцейського досягається не лише завдяки професійній підготовці у фахових поліцейських закладах освіти, поліцейський змушений протягом усієї служби навчатись. Саме від постійного удосконалення своїх професійних знань залежать його просування по службі, присвоєння спеціального звання, оплата праці, пільги тощо. Тому навчання на протязі всієї служби повинно заклати не лише знання й уміння, а і здатність до саморозвитку, адаптації до нових соціальних, інформаційних, технічних і технологічних вимог, кваліфікованого здобуття нових знань шляхом самоосвіти, тобто має ґрунтуватись на засадах випереджальної освіти [9];

- позапартійність у роботі поліції, що означає, що майбутній поліцейський психологічно готується до того, що обраний ним професійний шлях накладає певні обмеження щодо проявів політичних і партійних переконань, навчається неупередженості у своїй службовій діяльності, усвідомленню й переконаності в тому, що поліція служить народу й державі, а не партіям чи класам.

Висновки

Аналізуючи міжнародний досвід організації службової діяльності слідчих органів інших країн, та враховуючи процес реформування в Україні правоохоронної системи, і зокрема слідчих підрозділів Національної поліції, можна зробити певні висновки.

По-перше, організація системи підготовки фахівців для слідчих органів поліції у багатьох європейських країнах здебільшого

збігаються. Відзначимо, що в Україні активно застосовується зарубіжний досвід та програми підготовки поліцейських, у тому числі і слідчих, у закладах вищої освіти системи МВС України зі специфічними умовами навчання, які готують поліцейських. Між тим, в системі підготовки поліцейських у ЗВО в Україні застосовується і власна методика навчання [10, с. 213]. Відповідно, під час підготовки кадрів для слідчих підрозділів Національної поліції України слід використовувати не тільки досягнення системи підготовки кадрів для органів поліції в провідних країнах світу, але й багаторічний провідний вітчизняний досвід, який має ефективні результати щодо підготовки поліцейських. Лише поєднання декількох ефективних методик навчання під час проходження служби слідчими позитивно відіб'ється на їх поліцейській діяльності.

По-друге, слід зазначити, що основою ефективної службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції є належний рівень їх правового та соціального захисту, матеріальне стимулювання належного виконання ними службових обов'язків. Це ті фактори, які позитивно впливають і на якість проходження ними служби в слідчих підрозділах поліції, і на покращення іміджу Національної поліції в суспільстві взагалі.

Література

1. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. (в ред. від 17.07.2020). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. (в ред. від 02.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. В умовах війни у фокусі уваги поліцейських документування воєнних злочинів рф. *Армія інформ: сайт (21 липня 2023 р.)*. URL: [\[policzejskyh-dokumentuvannya-voyennyh-zlochyniv-skoenyh/\]\(https://armyinform.com.ua/2023/07/21/v-umovah-vijny-u-fokusi-uvagy-policzejskyh-dokumentuvannya-voyennyh-zlochyniv-skoenyh/\)](https://armyinform.com.ua/2023/07/21/v-umovah-vijny-u-fokusi-uvagy-</div><div data-bbox=)

4. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський, Л. В. Гаврилюк та ін. ; Держ. наук.-досл. ін.-т. Херсон :Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

5. Мартиненко О. Система підготовки польської поліції (за матеріалами МВС України). *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи* : сайт. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1399022448>

6. Калатур М. Використання Україною досвіду слідчих органів США, Франції та Німеччини. *Підприємництво, господарство і право*. №8. 2020. С. 232-236.

7. Яковлев Р. Зарубежный опыт функционирования следственных органов. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2016. Decembrie. С. 113–118.

8. Нікуліна А. Г. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 241 с.

9. Зарубіжний досвід організації підготовки кадрів поліцейських систем. *Vuzlib* : сайт. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_2809_page_69.html

10. Іваниця А. В. Підготовка кадрів для органів Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1 (22). Том 2. 2018. С. 212-215.

ANALYSIS OF THE LEGAL PRINCIPLES AND EXPERIENCE OF THE ORGANIZATION OF SERVICE IN THE INVESTIGATIVE BODIES OF FOREIGN COUNTRIES, AND THE POSSIBILITY OF ITS IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF THE INVESTIGATIVE UNITS OF THE POLICE OF UKRAINE

Based on the analysis of international legislation, which defines the principles of the National Police, the article examines the foreign experience of training and serving in investigative bodies in such countries as Germany,

France and Italy. The article emphasizes that the organization of the system of training specialists for investigative police bodies in many European countries mostly coincides. Relying on the experience of investigative bodies in Germany, it is indicated the need to ensure in the official activity of the Ukrainian investigative units of the police a well-founded optimal number of cases per investigator and effective control over their even distribution.

Taking into account the positive foreign practice, it is indicated that the high professionalism of a police officer is achieved not only due to his professional training in specialized police educational institutions, but also training during the entire service. It is on the constant improvement of one's professional knowledge that a police officer's promotion, assignment of a special rank, salary, benefits, etc., depend. Training of investigators throughout the entire service should include not only knowledge and skills, but also the ability for self-development, adaptation to new social, information, techni-

cal and technological requirements, qualified acquisition of new knowledge through self-education.

It was concluded that in the process of reforming the law enforcement system in Ukraine, including the investigative units of the National Police, it is necessary to take into account the leading domestic experience of training personnel for police bodies and the positive achievements of the law enforcement systems of the leading countries of the world in the matter of organizing service in investigative bodies. It is indicated that the basis of effective official activity of the employees of investigative units of the National Police is the appropriate level of their legal and social protection, material stimulation of their proper performance of official duties. These are the factors that have a positive effect on the quality of their service in the investigative units of the Police.

Key words: legal principles, investigative units of the police, service, professionalism, foreign experience, implementation, Ukraine.

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДУ ПЕРЕКОНАННЯ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ У СФЕРІ НАДАННЯ РЕКЛАМНИХ ПОСЛУГ

ПАТЕРИЛО Ірина Володимирівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0002-3943-2906

УДК 342.228+342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.8>

Наукова стаття присвячена способам реалізації методу переконання щодо поведінки з небезпечними відходами у сфері надання рекламних послуг. Акцентовано увагу, що аналіз європейського та українського законодавства показує, що законодавство України частково відповідає вимогам Директиви 2008/98/ЄС (ступінь відповідності низький). З метою гармонізації з Директивою законодавство України в сфері поведінки з відходами потребує суттєвої модифікації. Значним недоліком в цій сфері є неузгодженість та різноманітність визначень відходів.

Зроблено висновок, що забезпечення надання рекламних послуг в Україні щодо запобігання небезпечних відходів, з урахуванням законодавства в зазначеній сфері, особливостей діяльності відповідних державних органів, суб'єктів господарювання приватної форми власності та фізичних осіб — підприємців, видно наступні способи реалізації методу переконання: проведення форумів з обміну досвідом (в т.ч. за участю представників іноземних компаній, фірм) щодо запобігання небезпечних відходів; інформування виробників, розповсюджувачів реклами та рекламодавців про механізм адміністративно-правового впливу в зазначеній вище сфері публічної діяльності щодо запобігання небезпечних відходів; застосування заходів заохочення щодо запобігання небезпечних відходів; створення сприятливих психологічних умов на робочому місці щодо запобігання небезпечних відходів; проведення зібрань трудових колективів щодо запобігання небезпечних відходів; залучення

до роботи спеціалістів у галузі психології щодо запобігання небезпечних відходів; проведення індивідуальних бесід щодо запобігання небезпечних відходів.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, захист прав споживачів, метод переконання, небезпечні відходи, управління, реклама, рекламні послуги.

Розглядаючи проблемні питання стану природного середовища на етапі сьогодення, необхідно чітко усвідомити, що довкілля – це система, яка існує самостійно і водночас безпосередньо впливає на життєдіяльність людства. Зростання потреб людей в різноманітних предметах споживання призводить до нарощування виробничих потужностей і почасти впливає на зміну життєспроможності екосистем у своїй першоснові, особливо, якщо вони перебувають в межах життєвих інтересів людини. Як показує історичний хід розвитку людини, навіть уявляючи і розуміючи пагубний вплив від результатів своєї діяльності, вона не в змозі справитися зі спокусою власного збагачення і накопичення благ. Переважна більшість проблем у природному середовищі відбувається саме завдяки діяльності людини.

Для більшості з нас поняття «відходи» обмежується пакетами побутового сміття, які щотижня виносяться з нашого дому. Але хто з нас насправді усвідомлює реальні об'єми та небезпеку, яку несуть в собі для нашого здоров'я та навколишнього середовища відходи?

Актуальність цієї проблеми пов'язана з неоднозначністю в розумінні поняття «відходи» в нашій країні, а також з необхідністю імплементації європейського законодавства щодо відходів.

Не дивлячись на актуальність проблеми відходів, сьогодні залишаються невирішеними наступні проблеми. Значні обсяги утворення відходів через сировинну орієнтацію економіки й переважання застарілих технологій основних виробництв; прогресуючий характер накопичення відходів і посилення їх негативного впливу на довкілля і здоров'я людей; нерозвиненість чи практична відсутність інфраструктури знешкодження та захоронення небезпечних відходів; проблематичність виділення земель під розміщення побутових відходів; недостатньо налагоджений облік відходів та моніторинг їх потоків, невизначеність щодо їх ідентифікування і класифікування; повільне впровадження сучасних методів переробки та утилізування відходів; недосконалість законодавчої та нормативно-методичної бази щодо поводження з відходами.

Рамковою Директивою 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року «Про відходи та скасування деяких Директив» визначено терміни та поняття щодо відходів. Зокрема, згідно статті 3 Директиви: «відходи» — будь-яка речовина чи предмет, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися [1].

Не зважаючи на те, що екологічне законодавство ЄС є достатньо розгалуженим і його норми є більш дієвими, ніж в Україні, визначення поняття «відходи» в ньому формальне. Основною ознакою в такому визначенні виступає намір або дії по видаленню відходів, тобто юридична сторона поводження з відходами. [2, с. 420]

Невизначеність і неоднозначність трактування поняття «відходи» зумовлює необхідність ретельного аналізу та вивчення зазначеної категорії в усіх сферах діяльності держави, окремих галузей промисловості та громадян з метою прийняття оптимальних рішень у сфері управління та поводження з відходами. Аналіз існуючих визначень терміну «відходи» в українському законодавстві показує, що значна їх кількість за сво-

єю суттю, так чи інакше, відносить до цього поняття ще й вторинні ресурси, а деякі з визначень є суперечливими і логічно неповними за змістом. Так, переважно враховуються такі правові аспекти, як походження, власник відходів, його наміри та обов'язки в частині поводження з відходами, проте майже відсутні економічна та екологічна складові. Саме екологічна складова, що є найбільш соціально спрямованою, повинна пронизувати всі підходи, забезпечуючи тим самим єдність пріоритетів у подоланні загальної проблеми і забезпеченні екологічної безпеки. Стає очевидним необхідність уточнення сутності поняття «відходи» та врахування міжгалузевого характеру поняття.

Ціль впровадження класифікації відходів полягає у необхідності забезпечити єдиний порядок систематизації відходів за їх походженням, фізико-хімічними характеристиками, що дозволить зменшити негативний вплив відходів на навколишнє середовище, здоров'я людини, визначити екологічно безпечні напрямки поводження з відходами, включаючи способи видалення та/або утилізації. [3, с. 28]

Відповідно до Закону України «Про відходи» небезпечні відходи – це відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними [4].

Серед юридичних ознак небезпечних відходів, як об'єкта правовідносин у сфері поводження з небезпечними відходами, визначаються наступні:

- а) віднесення таких предметів, речовин, матеріалів до поняття “відходи”, наявність відповідних характерних ознак;
- б) наявність у таких видів відходів об'єктивних хімічних, фізичних, біологічних, інших небезпечних властивостей;
- в) такі відходи повинні характеризуватись підвищеним екологічним ризиком заподіяння шкоди здоров'ю та життю людини, навколишньому природному середовищу;

г) поведження з небезпечними відходами вимагає від учасників такої діяльності наявності спеціальної правосуб'єктності;

д) віднесення відходів до небезпечних повинно здійснюватися, в тому числі, на рівні офіційно визначених Переліків таких видів відходів [4]/

Згідно з до п. 8 ст. 17 Закону України «Про відходи» суб'єкти господарської діяльності у сфері поведження з відходами зобов'язані визначати склад і властивості відходів, що утворюються, а також за погодженням із спеціально уповноваженими органами виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища ступінь їх небезпечності для навколишнього природного середовища та здоров'я людини. [4]

Поступове наближення законодавства України до права ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка ХХХ до Угоди про асоціацію (ст. 363) [5]. Ним передбачено певні заходи у сфері управління відходами та ресурсами, а саме адаптація декількох директив ЄС у цій сфері, зокрема:

1) Директива № 2008/98/ЄС про відходи та скасування деяких Директив;

2) Директива № 1999/31/ЄС про захоронення відходів зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003/;

3) Директива № 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС.

Угодою про асоціацію визначено також часові рамки імплементації директив, зокрема, стосовно відходів. Так, передбачається, що приведення законодавства України у відповідність до вимог Директиви № 2008/98/ЄС (про відходи) має бути здійснено протягом трьох років з моменту набрання Угодою чинності (прийнята 27.06.2014 року, ратифікована 16.09.2014 року), для окремих норм передбачається 5-річний строк імплементації.

Для вимог Директиви № 1999/31/ЄС (про захоронення відходів) передбачено їх введення в дію через 6 років з моменту набрання Угодою чинності, однак, для будь-яких нових об'єктів (передусім полігонів)

зазначені вимоги вступають в силу відразу. Щодо Директиви № 2006/21/ЄС (про управління відходами видобувної промисловості) передбачається приведення законодавства України до її вимог протягом 5 років з моменту набрання Угодою чинності, для окремих норм можуть бути встановлені корективи [2].

Коротко коментуючи вибір саме зазначених трьох директив, як таких, що підлягають обов'язковій імплементації в рамках Угоди про асоціацію, слід керуватись їх центральною роллю в правовому полі і наявністю в цих сферах суттєвих прогалів у вітчизняному законодавстві.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 року № 371 було затверджено перелік актів законодавства ЄС, імплементація яких здійснюється згідно із схваленими планами. До таких актів в сфері управління відходами віднесено лише перші дві зазначені вище директиви.

В Україні загалом сформовано законодавство про відходи. В ньому визначено основні принципи і завдання державної політики у сфері поведження з відходами, закріплено основні вимоги і правила щодо екологічно безпечного поведження з ними, передбачено заходи щодо організаційно-економічного стимулювання утилізації відходів тощо. Так, державна політика щодо поведження з відходами знаходить відображення у низці нормативно-правових актів, серед яких: Закон України (ЗУ) «Про відходи» від 5 березня 1988 року, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року, Закону України «Про поведження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року, ЗУ «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року, Закону України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 року, Державний Класифікатор відходів ДК 005-96 (систематизований перелік кодів та назв відходів, призначений для використання у державній статистиці з метою надання різнобічної та обґрунтованої інформації про утворення, накопичення, оброблення (пе-

рероблення), знешкодження та видалення відходів) та інші.

Як один із методів переконання запобігання відходів є реклама.

Ю. П. Битяк, В. В. Зуй та А. Т. Комзюк вважають, що метод переконання є напрямком організаційно-запобіжної діяльності, суть якої полягає у впливі на свідомість і поведінку людей з метою формування в них правильних переконань, розуміння необхідності добровільно та сумлінно виконувати вимоги положень законів та інших правових норм, а зміст становить комплекс різноманітних конкретних заходів і засобів розглядуваного впливу [6, с. 4].

Зважаючи на адміністративно-наглядову діяльність міліції, Ю. П. Битяк, В. В. Зуй та А. Т. Комзюк вважають, що метод переконання є напрямком організаційно-запобіжної діяльності, суть якої полягає у впливі на свідомість і поведінку людей з метою формування в них правильних переконань, розуміння необхідності добровільно та сумлінно виконувати вимоги положень законів та інших правових норм, а зміст становить комплекс різноманітних конкретних заходів і засобів розглядуваного впливу [6, с. 4].

Досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України з питань морально-правового виховання курсантів, Л. І. Миськів стверджує, що метод переконання полягає в сприйнятті курсантом певної інформації та в добровільному, свідомому її засвоєнні. Використовується під час індивідуальних та групових бесід, на лекційних і практичних заняттях. Базується на такому доведенні інформації суб'єктом морально-правового виховання, коли дана інформація перетворюється у власні переконання курсанта [7, с. 61]. Проте, вчений залишає поза увагою заходи заохочення курсантів керівництвом вищих навчальних закладів МВС України, які можуть проявлятися в оголошенні усної подяки із занесенням до особової справи, нагородження грамотою, врученні грошових коштів, тощо.

Так, стосовно проведення форумів з обміну досвідом щодо запобігання небезпечних відходів (в т.ч. за участю представників

іноземних компаній, фірм) варто звернути увагу на той факт, що сучасний стан розвитку суспільства передбачає наявність значної кількості рекламних агентств, які займаються розробкою та розповсюдженням рекламної продукції, наданням інших послуг у галузі реклами чи маркетингу. Вони можуть відрізнитися за спектром послуг, які надаються, структурою та формою власності.

Більшість рекламних агентств займаються виключно розповсюдженням реклами щодо запобігання небезпечних відходів на замовлення рекламодавця, проте, існують цілі корпорації з надання рекламних послуг, які об'єднують у своєму структурному підпорядкуванні підприємства, основним видом діяльності яких є розробка рекламних проектів і виготовлення готової (закінченої) продукції. При цьому, відбувається моніторинг мережі Інтернет, друкованих засобів масової інформації, телевізійних програм, тощо. Нерідко фахівці у вказаній галузі використовують запозичення рекламних зворотів і ходів на основі зарубіжного досвіду[9].

Відтак, з метою покращення якості виготовленої рекламної продукції, що, в свою чергу, підвищить кількість замовлень на послуги просування та популяризації різних видів товарів, дирекція рекламних агентств нерідко звертається до організації та проведення міжнародних форумів, конференцій. До таких заходів залучаються фахівці в галузі рекламного бізнесу із закордонних компаній, фірм, тощо. Вони діляться власним професійним досвідом в частині:

- рекламування нового виду товару (мається на увазі саме новий ринок споживачів, а не різновид товару);

- особливостей витіснення на ринку послуг одних агентств іншими (мова йде про активні та пасивні заходи конкуренції) щодо запобігання небезпечних відходів;

- технічних умов праці (забезпечення робітників всіма необхідними технічними засобами для виготовлення реклами, розроблення проектів, планів, тощо) щодо запобігання небезпечних відходів;

- новітніх приладів для виготовлення зовнішніх засобів реклами (вітрин, табли-

чок, щитів і т.п.) щодо запобігання небезпечних відходів;

– організації офіційних заходів з метою презентації нової продукції щодо запобігання небезпечних відходів тощо [8].

Таким чином, форуми відзначеного спрямування покликані справляти позитивне враження на працівників рекламних агентств та їх структурних підрозділів з метою додержання останніми вимог керівництва та підвищення рівня їхньої правосвідомості в сфері надання рекламних послуг щодо запобігання небезпечних відходів. При цьому, слід зазначити, що такий різновид засобів переконання неправового характеру може також застосовуватися й державними органами (закладами, установами, організаціями), іншими суб'єктами господарювання приватної форми власності у вказаній сфері людської діяльності для правового виховання як цілого колективу, так і однієї особи з метою попередження вчинення певних порушень щодо запобігання небезпечних відходів [10].

Щодо інформування виробників, розповсюджувачів реклами та рекламодавців про механізм адміністративно-правового впливу в зазначеній вище сфері публічної діяльності, то в даному випадку мова йде про дії компетентних органів управління, їх посадових осіб у вказаній сфері публічного права, що спрямовані на розповсюдження інформації нормативного характеру про порядок і підстави притягнення до відповідальності осіб щодо запобігання небезпечних відходів, винних у порушенні загальнообов'язкових правил поведінки, норм права, що встановлені та контролюються законодавством у цій галузі [11].

Тобто такого роду інформація розрахована не на пересічних громадян України, а на професіоналів у відповідній галузі. Вона може знаходити своє відображення як в усній формі, так і у форматі пам'ятки чи рекомендації [12].

Отже, щодо ж до забезпечення надання рекламних послуг в Україні щодо запобігання небезпечних відходів, з урахуванням законодавства в зазначеній сфері, особливостей діяльності відповідних державних органів, суб'єктів господарювання приватної

форми власності та фізичних осіб — підприємців, ми виділили наступні способи реалізації методу переконання:

– проведення форумів з обміну досвідом (в т.ч. за участю представників іноземних компаній, фірм) щодо запобігання небезпечних відходів;

– інформування виробників, розповсюджувачів реклами та рекламодавців про механізм адміністративно-правового впливу в зазначеній вище сфері публічної діяльності щодо запобігання небезпечних відходів;

– застосування заходів заохочення щодо запобігання небезпечних відходів;

– створення сприятливих психологічних умов на робочому місці щодо запобігання небезпечних відходів;

– проведення зібрань трудових колективів щодо запобігання небезпечних відходів;

– залучення до роботи спеціалістів у галузі психології щодо запобігання небезпечних відходів;

– проведення індивідуальних бесід щодо запобігання небезпечних відходів.

Література

1. Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування деяких Директив. URL.: <http://www.menr.gov.ua>.

2. Пікінер В. В. Поняття «відходи»: правовий, економічний та обліковий підходи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. № 3 (24). С. 418-423

3. Жуковський Т. Ф. Впровадження в Україні європейського підходу до класифікації відходів. *Technology audit and production reserves (Технологічний аудит та резерви виробництва)*. 2016. № 4/3(30). С. 27-32.

4. Про відходи : Закон від 05.03.1998 № 187/98-ВР. URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Міжнародний документ від 27.06.2014; редакція від 30.11.2015. URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. Битяк Ю. П., Зуй В. В., Комзюк А. Т. Переконання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: Конспекти лекцій. Харків: Укр. юрид. академія, 1994. 44 с.

7. Миськів Л. І. Адміністративно правові засади діяльності вищих навчальних закладів МВС України з питань морально правового виховання курсантів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Леся Ігорівна Миськів. Харків, 2008. 203 с.

8. Марченко О.В. Метод убеждения как средство обеспечения представления рекламных услуг в Украине. *Порівняльно аналітичне право*. Електронне наукове фахове видання. 2014. №7. С. 125 – 127.

9. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №º 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>

10. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212-224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

11. Лєгеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

12. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malicieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SUMMARY

The scientific article is devoted to ways of implementing the method of persuasion regarding the handling of hazardous waste in the field of advertising services. Attention is drawn to the fact that the analysis of European and Ukrainian legislation shows that Ukrainian legislation partially meets the requirements of Directive 2008/98/EC (the degree of compliance is low). In order to harmonize with the Directive, the legislation of Ukraine in the field of waste management needs significant modification. A significant drawback in this area is the inconsistency and diversity of waste definitions.

It was concluded that ensuring the provision of advertising services in Ukraine regarding the prevention of hazardous waste, taking into account the legislation in the specified area, the specifics of the activities of the relevant state bodies, business entities of private ownership and natural persons - entrepreneurs, the following methods of implementation of the persuasion method were seen: conducting forums on the exchange of experience (including with the participation of representatives of foreign companies and firms) regarding the prevention of hazardous waste; informing manufacturers, distributors of advertising and advertisers about the mechanism of administrative and legal influence in the above-mentioned sphere of public activity regarding the prevention of hazardous waste; application of incentive measures for the prevention of hazardous waste; creation of favorable psychological conditions at the workplace regarding the prevention of hazardous waste; holding meetings of labor groups regarding the prevention of hazardous waste; involvement of specialists in the field of psychology in the prevention of hazardous waste; conducting individual discussions on the prevention of hazardous waste.

Keywords: administrative and legal principles, consumer rights protection, persuasion method, hazardous waste, management, advertising, advertising services.

МОНІТОРИНГ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ КАРАНОСТІ ЗА «ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ» /ПРОПАГАНДА, ПЛАНУВАННЯ, ПІДГОТОВКА, РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТА ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ/

КАНЦІР Володимир - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», професор

ORCID ID: 0000-0002-3689-4697
DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.9>

Дослідження кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінального правопорушення буде неповним, якщо не розглядати питання караності /рівно як і призначення покарання/. Питання кримінально-правової протидії пропаганді, плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни належно законодавчо не врегульовані.

У статті зроблено спробу моніторингу окремих питань караності за «злочини агресії», діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

У межах розгляду питань караності за вчинення так званих «злочинів агресії», навряд чи можливо системно змінити підхід законодавця у частині запровадження виду та розміру покарання за вчинене кримінально протиправне діяння, одночас, такий аналіз дозволить з'ясувати настільки є ефективним та справедливим розмір покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Ключові слова: «злочини агресії», агресивна війна, воєнний конфлікт, воєнний стан, територіальна цілісність та недоторканність, пропаганда війни, планування, підготовка, розв'язування, ведення агресивної війни, караність, санкція статті.

Постановка проблеми

Починаючи від 2014 року, збройної агресії РФ проти України, підвищений рівень суспільної небезпеки злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці,

розв'язуванні та веденні агресивної війни, є беззаперечним.

Враховуючи реалії сьогодення, назріла необхідність активної розробки ефективних кримінально-правових засобів протидії проявам агресії. До 2022 року, норми про пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни у судовій правозастосовній діяльності, фактично, не застосовувалися.

Згідно статистичного кейсу Офісу Генерального прокурора (станом на закінчення 2023 року), правоохоронними органами зареєстровано більше ніж 114 000 справ про «воєнні злочини» та «злочин агресії». Більшість проваджень, які підпадають під цю категорію, порушено за трьома статтями Кримінального кодексу України: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437), пропаганда війни (ст. 436). До порівняння, за даними основних показників роботи органів досудового розслідування, які підготовлені Офісом Генерального прокурора, спостерігаємо, у 2018 році, за пропаганду війни (ст. 436 КК України) не зареєстровано жодного кримінального правопорушення; 2019 р. – лише одне; 2020 р. – 3, 2021 – 8; 2022 – 42. Щодо злочину за ст. 437 КК України, то кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, хоча й не істотно, однак є більшою: у 2018 р. – 4; 2019 р. – 6; 2020 р. – 4; 2021 р. – 8; у 2022 році – 67 діянь [1].

Дослідження кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінального правопорушення буде неповним, якщо не розглядати питання караності /рівно як і призначення покарання/.

Стан дослідження

Наукові обстеження стосовно з'ясування поняття агресії, видів збройного конфлікту, причин та способів їх розв'язання, питань відповідальності держави за акти агресії та міжнародних підходів – презентовані працями таких науковців, зокрема, як: Н. Акімов, О. Базов, М. Баймуратов, О. Березніков, І. Бойко, С. Бескоровайний, О. Броневицька, К. Важна, В. Гапончук, С. Денисов, В. Дяченко, О. Задніпровська, І. Касинюк, Н. Кончук, К. Кардаш, У. Коруц, Е. Кузьмін, О. Ладиненко, І. Лоссовський, А. Майснер, Г. Маляр, С. Мохончук, Л. Мошняга, А. Нікітін, О. Олішевський, Н. Орловська, В. Ортинський, Я. Пилипенко, П. Пекар, О. Полторац, В. Поповичук, В. Радецький, В. Робак, Ю. Резнік, М. Рубашенко, В. Ржевська, С. Сірий, С. Стасюк, М. Стиранка, Л. Скрякля, Н. Філіпінська, Н. Фурсіна, Я. Турчин, М. Цюрупа, П. Шумський, К. Юртаєва, Г. Яремко та інші.

Також, у 2023 році, Х. Олійник було успішно захищено дисертацію у Національному університеті «Львівська політехніка» – «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» /під науковим керівництвом проф. В. Канціра/, згодом, «побачила світ» монографія. У дослідженні, в умовах особливого правового режиму – воєнного стану, очевидного загострення загроз суверенітету, територіальній цілісності та політичній незалежності держави, здійснено переоцінку кримінально-правової охорони таких правовідносин [2].

Метою статті є спроба моніторингу окремих питань караності за «злочини агресії», діянь, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження

У кримінально-правовій санкції відображаються наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння, а тому вона виступає своєрідним гарантом законності та мірилом диференціації кримінальної відповідальності. Санкція виступає мірилом диференціації кримінальної відповідальності та слугує так би мовити гарантом законності, визначає межі покарання, яке може бути застосоване у випадку, якщо особа вчинить кримінальне правопорушення [3].

Однак, в теорії кримінального права рефреном звучить думка про розбалансованість санкцій кримінально-правових норм, оскільки нерідко законотворцем за одностипні посягання встановлено кардинально різні покарання, що є алогічним [4].

А тому, на думку Н. О. Гуторової, законодавчі рішення не завжди є виваженими щодо покарань за вчинення окремих кримінально-протиправних діянь, а інколи виглядають інтуїтивними [5].

Схожій позиції дотримується Є. В. Пилипенко, вказуючи, що законотворець часом не обгрунтовує окреслені ним межі санкції кримінально-правової норми або як орієнтир обирає санкції статей встановлюють кримінально-правову заборону за однорідні посягання [6].

Очевидно, що у межах розгляду питань караності за вчинення так званих «злочинів агресії», навряд чи можливо системно змінити підхід законодавця у частині запровадження виду та розміру покарання за вчинене кримінально протиправне діяння, одночас, такий аналіз дозволить з'ясувати настільки є ефективним та справедливим розмір покарання за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Першочергово необхідно встановити належність розглядуваних злочинів до певної категорії тяжкості. З аналізу ст.12 КК України випливає, що пропаганда війни відноситься до нетяжкого злочину (ст.436 КК України). Натомість, санкція ст.437 КК України передбачає покарання від семи до дванадцяти років (ч.1 ст.437 КК України) та від десяти до п'ятнадцяти років позбавлен-

ня волі (ч.2 ст.437 КК України), що свідчить про те, що розглядувані посягання є особливо тяжкими злочинами [7].

Санкції статей, які встановлюють кримінально-правову заборону «злочинам агресії» є одиничними (ст.437 КК України), альтернативними (ст.436 КК України) простими, відносно визначеними (ст. 436, ст.437 КК України) [7].

Загальновизнано, що для уникнення законодавчих дилем при побудові санкцій, доречно враховувати відповідні правила. Передусім, варіативність кримінально-правової санкції не може бути надмірно великою, альтернативна кримінально-правова санкція не повинна передбачати більш як три види покарання. Так, за пропаганду війни щодо особи може бути застосовано покарання у виді виправних робіт, арешту та позбавлення волі. Тобто законодавцем при конструюванні санкції аналізованої статті було враховане вищевказане правило. Санкція ж ст. 437 КК України передбачає безальтернативне покарання (позбавлення волі), що також є виправданим кроком, оскільки посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави має особливо високий ступінь суспільної небезпеки, що власне повинно виключати можливість передбачення у санкції ст.437 КК України альтернативного (більш м'якого) покарання.

Науковцями неодноразово підіймалося питання щодо застосування законодавцем у санкції кримінально-правової норми широких меж, що на їх думку розширює межі суддівського угляду (розсуду, дискреції).

Також, при побудові кримінально-правової санкції вимогою є те, що мінімальна межа санкції статті кваліфікованого виду кримінального правопорушення не повинна «заходити» за максимальну межу некваліфікованого.

Очевидно це правило не варто застосовувати до санкції ст.436 КК України, оскільки, у цьому складі злочину не передбачено кваліфікуючих ознак. В той же час, відповідна вимога була проігнорована при побудові санкції ст.437 КК України (ч.1 – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; ч.2 – позбавлення волі на строк від десяти

до п'ятнадцяти років). Тобто виходить, що за участь у змові, що спрямована на підготовку до агресивної війни чи воєнного конфлікту та безпосереднє ведення агресивної війни (що є більш суспільно небезпечним) може бути призначене однакове покарання (11 або 12 років позбавлення волі), що є алогічним. А тому вважаємо за необхідне дещо скорегувати межі санкції ч.1ст.437 КК України, передбачивши покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до десяти років за підготовку або розв'язування агресивної війни.

Також простежуються й інші невідповідності. У санкціях ст.437 КК України встановлено покарання у виді позбавлення волі. В той же час у Загальній частині КК України передбачено положення про заборону застосування покарання у виді довічного позбавлення волі за попередню злочинну діяльність, крім випадків вчинення злочинів, передбачених ст.437-439 КК України. Однак, такий вид покарання не встановлений у ч.1 ст.437 КК України, яка передбачає відповідальність за планування, підготовку до агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові на вчинення таких дій, що є фактично попередньою злочинною діяльністю.

У теорії кримінального права усталеною є позиція, що санкція статті повинна не лише відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, але бути погоджена з тими санкціями, які встановлені в однотипних кримінальних правопорушеннях. Тобто мова йде про те, що законодавець має встановлювати приблизно однакові покарання за ті кримінальні правопорушення, які є «спорідненими» за рівнем суспільної небезпеки. У КК України передбачено цілу низку норм у яких встановлена кримінально-правова заборона пропаганди (ч. 2, 3 ст. 109; ст. 110; ст. 258-2; ст. 295; ст. 299; ч. 2 ст. 442). При цьому, однотипними у цій системі слід вважати кримінальні правопорушення, які полягають у публічних закликах до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу(ч. 2, 3 ст. 109 КК України), публічних закликах до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України (ст. 110 КК України) та

публічних закликах до агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту (ст.436 КК України). Такий висновок ґрунтується на тому, що вищевказані злочини посягають на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з охороною територіальної цілісності держави та її суверенітету. Тобто вказані злочини є, так би мовити, «спорідненими» [2].

З аналізу санкцій цих статей очевидно, що законодавцем встановлені різні покарання за вчинення «однотипних» злочинів, що є свідченням відсутності системного підходу при побудові кримінально-правових санкцій. Так, найменш суворою є відповідальність за публічні заклики до агресивної війни (три альтернативних покарання у виді виправних робіт (до двох років), арешту (до шести місяців) та позбавлення волі (до трьох років)). В той же час за вчинення злочину, передбаченого ч.2, 3 ст.109 КК України встановлено два альтернативних покарання (обмеження або позбавлення волі до трьох років). Врешті, позбавленню волі (від трьох до п'яти років) підлягає особа за публічні заклики до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону (ст.110 КК України) [7].

Такий стан речей зумовлений тим, що у ч.1 ст.110 КК України встановлена кримінально-правова заборона не лише публічних закликів, але й умисних дій, направлених на зміну меж території України, які очевидно становлять більший ступінь суспільної небезпеки у порівнянні з публічними закликами.

З огляду на те, що злочини, які передбачені ст.ст.109, 110 та ст.436 КК України є «спорідненими» посяганнями, то кримінально-протиправні діяння, які охоплюються відповідними складами злочинів, повинні каратись співмірно. У кримінально-правовій науковій літературі увага звертається на можливість порушення територіальної цілісності як внаслідок внутрішнього сепаратизму (заворушення відбуваються всередині держави, наприклад, з боку національних меншин), так і зовнішнього (напад іншої держави) [8].

Якщо дотримуватись такого підходу, то за таких умов зовнішнім сепаратизмом слід вважати ведення агресивної війни чи воєн-

ного конфлікту однією державою (групою держав) проти іншої. Натомість, внутрішній сепаратизм охоплюватиме дії, вчинені з метою зміни меж території держави (ст.110 КК України), а також дії, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ст.109 КК України) [7].

Вказані злочини без заперечень відносяться до таких, що мають підвищений ступінь суспільної небезпеки, а тому важко переоцінити завдані наслідки. Одночас, з аналізу диспозиції ст.110 КК України випливає, що відповідне посягання не обов'язково вчиняється у насильницький спосіб. Як приклад можна навести «Договір про приєднання до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів», який мав місце після проведення незаконного референдуму на території АРК (18 березня 2014 р.).

У той же час, ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту завжди полягає у насильницьких діях та характеризується масовими вбивствами, спричиненням різного ступеня тілесних ушкоджень, знищенням об'єктів інфраструктури. Такі діяння у порівнянні з тими, що передбачені ст.109 та ст.110 КК України мають більш масштабний характер і є більш загрозливими, оскільки посягають на безпеку існування людства як такого. З урахуванням вищенаведеного, видається, що пропаганда війни чи воєнного конфлікту щонайменше повинна бути рівнозначним посяганням із тими, що передбачені ст.109 та ст.110 КК України [7].

Цілком логічно акумулюється висновок, що покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі у санкції ст.436 КК України (виправні роботи та арешт) є надмірно лояльним, оскільки не відповідає характеру та ступеню суспільної небезпеки.

Як додатковий вид покарання у санкціях ч.2,3 ст.109 та ст.110 КК України передбачено конфіскацію майна, яка згідно з положеннями Загальної частини КК України, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки (ч.2 ст. 59 КК України). Видається, що відсутність у цьому переліку вказівки на злочини проти миру, безпеки людства

та міжнародного правопорядку, зокрема і «злочинів агресії», навряд чи є виваженим з огляду на масштабність небезпеки, яку становлять ці посягання. Це пов'язано з тим, що при веденні агресивної війни чи воєнного конфлікту виникає загроза не лише відносинам миру між державами, але й під «прицілом» опиняється національна безпека держави на яку здійснено напад. У той же час, у ч.5 ст.49 КК України законодавець намагається підкреслити особливо небезпечний характер аналізованих посягань, зазначаючи, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів, окреслених у ст. 437–439 КК України. Такий стан речей є свідченням несистемного підходу законотворця в частині протидії «злочинам агресії». А тому важливим є внесення відповідних змін до ч.2 ст.59 КК України в частині можливості застосування покарання за злочини, які передбачені ст.436 та ст.437 КК України у виді конфіскації майна. Відтак санкція ст. 436 КК України має бути такого змісту: «караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої» [7].

Варто звернути увагу на те, що у КК України регламентуються положення щодо застосування спеціальної конфіскації, яка полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Законодавець оминув увагою можливість застосування інституту спеціальної конфіскації у випадку вчинення злочинів, передбачених ст.436, 437 КК України. Такий підхід видається не зовсім виправданим. Скажімо, підготовка до ведення агресивної війни полягає, зокрема, полягає у накопиченні запасів зброї (боєприпасів), військової техніки, оскільки вони виступатимуть як засоби чи

знаряддя злочину. А тому у випадку, якщо буде доведений факт підготовки до агресивної війни чи воєнного конфлікту, то в такому разі ці знаряддя і засоби ведення війни повинні підлягати спеціальній конфіскації. Те ж саме можна сказати й про злочин пропаганди війни, де спеціальній конфіскації повинні підлягати засоби пропаганди (плакати, листівки із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту тощо). З огляду на зазначене, слід внести відповідні зміни до ст.96-1 КК України.

Висновок

Моніторинг питань караності за злочини, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, засвідчує порушення окремих правил конструювання кримінально-правових санкцій. Порівняльний же аналіз санкцій «злочинів агресії» зі санкціями однорідних посягань вказує на відсутність системного підходу у їхній побудові, що демонструє соціальну несправедливість.

Література

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2018 – 2023 роки. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo; Звіт за результатами впровадження проекту «Моніторинг судових проваджень у справах про воєнні злочини», грудень 2023. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». URL: https://uba.ua/documents/1PR/PR%20%26%20Communications%202023/Monitoring%20report_UKR.pdf.

2. Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»). Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2022. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/gadaphd/21724/disoliynyk-2.pdf>.

3. Олійник Х. В. Караність злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресив-

ної війни. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2021. № 7.

4. Рябчинська О. П. Система покарань серед засобів кримінально-правового впливу. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право. 2012. С. 261.

5. Гуторова Н. О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів. Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 жовтня 2012 року) / редкол. В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2012. С. 218.

6. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів : ЛьвДУВС. 2018. С.168-169.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. Стиранка М. Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму: дис. ... канд. юрид. наук. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. С.80.

SUMMARY

The study of criminal liability for the commission of any criminal offense will be incomplete if the issue of punishment is not considered /as well as the imposition of punishment/. The issues of criminal legal counteraction to propaganda, planning, preparation, launching and waging of an aggressive war are not properly regulated by law.

The article attempts to monitor individual issues of punishment for «crimes of aggression», actions that consist in propaganda, planning, preparation, resolution and waging of an aggressive war.

Within the scope of consideration of the issues of punishment for the commission of so-called «crimes of aggression», it is hardly possible to systematically change the approach of the legislator in terms of the introduction of the type and amount of punishment for a committed criminal act, at the same time, such an analysis will allow to find out how effective and fair the amount of punishment for crimes consisting in propaganda, planning, preparation, initiation and waging of an aggressive war.

Monitoring of issues of punishment for crimes that consist in propaganda, planning, preparation, unleashing and waging of an aggressive war, attests to the violation of certain rules for the construction of criminal sanctions. A comparative analysis of sanctions for «crimes of aggression» with sanctions for homogeneous offenses indicates the absence of a systematic approach in their construction, which demonstrates social injustice.

Key words: «crimes of aggression», aggressive war, military conflict, martial law, territorial integrity and inviolability, war propaganda, planning, preparation, solution, aggressive war, punishment, sanction of the article.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

**ЮЗІКОВА Наталія Семенівна - професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського
національного університету імені Олеся Гончара**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>

УДК 343

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.10>

У статті представлено аналіз особливостей реалізації принципу індивідуалізації кримінально-правових заходів при призначенні конфіскації та спеціальної конфіскації з урахуванням європейських стандартів та міжнародної стратегії боротьби зі злочинністю.

Покарання, як важливий кримінально-правовий захід та реакція держави на порушення законів, має на меті відновлення справедливості та законності в суспільстві. Це спрямовано на усунення або мінімізацію наслідків конфлікту між державою, суспільством, громадою та індивідом у зв'язку з вчиненням злочину. Забезпечення відповідної правової та моральної обстановки в державі і суспільстві залежить від розуміння соціальної мети та значення покарання, а також від його належного та адекватного застосування. В цьому контексті реалізація принципу індивідуалізації покарання, як частини стратегії відновлення справедливості та запобігання, сприяє підвищенню морального рівня громадян та формуванню мотивації до законслужнячої поведінки, відповідно до загальноприйнятих норм та цінностей суспільства.

У науковій статті застосовано методи, що відповідають меті та базуються на сукупності загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: діалектичного, формально-логічного, аналітичного, які необхідні та достатні для розкриття процесу реалізації принципу індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру при при-

значенні конфіскації та спеціальної конфіскації.

Трансформація інституту конфіскації майна та спеціальної конфіскації в Україні мають прямий зв'язок з реалізацією принципу індивідуалізації в кримінальному правосудді. Принцип індивідуалізації визнає унікальність та особистий характер кожної кримінальної справи та обвинуваченого. Щодо інституту спеціальної конфіскації, цей захід створений для того, щоб бути більш індивідуалізованим та адаптованим до конкретних обставин конкретного кримінального провадження. Поряд із загальним застосуванням конфіскації як одного з видів покарання, спеціальна конфіскація дозволяє враховувати конкретні обставини та винесені вирокі, забезпечуючи більш точне індивідуальне вжиття заходів щодо конфіскації майна здобутого злочинним шляхом що становить ефективну основу стратегії боротьби зі злочинністю як на національному так і на міжнародному рівнях.

У статті представлено кримінально-правовий аналіз декількох рішень ЄСПЛ щодо застосування конфіскації до осіб які отримали доходи злочинним шляхом. Важливо аналізувати та застосовувати рішення та практику Європейського суду з прав людини, оскільки вони визначають стандарти та вимоги в цій сфері та основні свободи в Європі.

Ключові слова: принцип індивідуалізації, конфіскація, стратегія протидії злочинності, превенція, призначення покарання, справедливість

Безпека, життя, здоров'я, честь і гідність людини виступають основними цінностями, що визнаються будь-якою державою, та повинні підтримуватися без обмеження. Свобода від злочинних посягань та безпечне середовище виступають одним з базових компонентів прав людини, реалізація яких має бути гарантовано та забезпечено державою.

Проблема ефективності покарання, відновлення рівноваги та справедливості у суспільстві цікавила людство в усі часи. Історія кримінальної політики свідчить, що у різні часи, різними школами кримінального права значення та мета покарання, як форми реалізації кримінальної відповідальності й заходу кримінально-правового характеру оцінювалось неоднозначно. Тому, завданням сучасних криминологів, філософів, соціологів та психологів виступає пошук найбільш ефективних, науково-обґрунтованих можливостей реалізації принципу індивідуалізації покарання як ефективного механізму превенції та контролю за злочинністю з боку держави.

Питання загальних засад призначення покарання, у тому числі індивідуалізації, підстави та особливості призначення конфіскації майна були об'єктом наукового пошуку у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: Т.К. Акімжанова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, У. Бальтцера, І.Г. Богатирьова, В.М. Бережнюка, В.І. Борисова, Л.В.Багрий-Шахматова, В.М. Бурдіна, В.М. Дреміна, О.П. Гороха, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, С.Ф. Денисова, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, Н.А. Орловської, В.М. Трубнікова, В.Я. Тація, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Ю.А. Пономаренка П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, У. Хелльмані, В.В. Шаблістого, Johna F. Stinneforda та ін.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз призначення конфіскації майна (спеціальної конфіскації) у контексті реалізації принципу індивідуалізації покарання та відповідності цього заходу кримінально-правового характеру сучасним тенденціям у кримінальному законодавстві та міжнародній практиці.

Покарання, як захід кримінально-правового характеру та реакція держави на кримінальне правопорушення слугує меті відновлення справедливості, законного порядку у суспільстві; усуненню чи мінімізації наслідків конфлікту між державою, суспільством, громадою та людиною у зв'язку з вчиненням злочину. Прийнятна правова і моральна обстановка у державі та суспільстві залежить від розуміння соціальної мети і значення покарання та від належного й адекватного його застосування. Тому, реалізація принципу індивідуалізації покарання, як елементу відновлення справедливості та превенції, підвищує моральний рівень громадян держави та сприяє формуванню мотивації до законотворчої поведінки в межах пануючих у суспільстві норм та цінностей.

За певних обставин мета захисту від небезпечних кримінальних правопорушень конкурує із принципом справедливості, тому ідеї забезпечення безпеки суспільства заходами кримінальної відповідальності завжди мають реалізовуватися в законодавстві максимально обачно. Спрямування покарання в цьому напрямі дозволяє суттєво зменшити рівень злочинності, що доведено науковими дослідженнями та судовою практикою.

Відповідно до ст.50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод, у тому числі майнових, засудженого.

У кримінальному праві України передбачено ефективні механізми, які не пов'язані із надмірним застосуванням кримінально-правової репресії та забезпечують призначення справедливого покарання із дотриманням принципу індивідуалізації, що слугує елементом відновлення справедливості у суспільстві. Це стосується призначення покарань майнового характеру (конфіскацій та спеціальної конфіскації).

У окремих дослідженнях зарубіжних вчених [1, 2, 3] вказується на необхідності гуманізації кримінальної політики, але не тільки тому, що це вимога міжнародної

спільноти та умов сьогодення, а тому, що збільшення «тюремного населення» та набуття кримінального досвіду особами, до яких застосовано покарання не буде сприяти покращенню криміногенної ситуації та безпеки суспільства і не сприятиме відновленню справедливості у суспільстві.

У. Хелльмані, аналізуючи значення превентивного ув'язнення для практики покарань, доходить висновку, що «відсторонення шкідливої тюремної ізоляції вимагає створення системи кримінально-правових санкцій, які б дозволили, з одного боку, визначити покарання, що відповідає вині злочинця, але за можливості без застосування виконання позбавлення волі, а з іншого боку, забезпечити безпеку суспільства при витісненні шкідливого приміщення до установи виконання покарання у вигляді позбавлення волі. За умови, що превентивне ув'язнення відповідає вимогам забезпечення прав людини і громадянина, ця міра управління і безпеки може внести вклад до посилення низького рівня караності» [2].

Будь-яке покарання має внутрішній об'єктивний зміст, без якого воно втрачає свою значимість, соціальну доцільність та профілактичний сенс. Тому, слушно зазначають О. М. Литвинов та Є. С. Назимко, «міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх спираються не стільки на покарання, скільки на соціально-профілактичний, виховний, запобіжний, освітній результати застосування таких заходів (вибачення, компенсація, нагляд, лікування, освітні заходи, здійснення громадсько-корисних робіт, пробация, соціальна реінтеграція)» [4].

Запобіжний вплив покарання на осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, реалізується у процесі виконання такої змістовної складової покарання, як справедлива відплата за суспільно небезпечне діяння. Важливо наголосити на відплаті, а не на помсті. Тому справедлива відплата виступає «гальмуючим» засобом у процесі запобігання злочинності та дієвим механізмом контролю за злочинністю з боку держави. Якою б суворою не була санкція, без практичної реалізації справедливої відпла-

ти неможливо досягти кінцевої мети покарання – запобігання.

Реалізація принципу індивідуалізації покарання у системі превентивних заходів впливу на злочинність сприяє стабілізації криміногенної та віктимогенної ситуації в країні і забезпечує належний контроль за злочинністю з боку держави. Для більшої ефективності та доцільності механізму реалізації контролю за злочинністю з боку держави необхідно розширення меж дії окремих кримінально-правових норм. Питання доцільності окремих видів покарань, у тому числі конфіскації майна та спеціальної конфіскації, полягає у можливості досягти кінцевої мети – запобігання злочинам – прямо пропорційно залежить від адресного відповідального їх застосування судом, виходячи з принципів індивідуалізації кримінальних покарань.

У сучасних заходах превентивного характеру та ефективного контролю за злочинністю, як на національному так і на міжнародному рівнях, акцент робиться на вилученні майна, яке було отримане злочинним шляхом. Позбавлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуто незаконним шляхом виступає основою міжнародної стратегії боротьби зі злочинністю. Однак, сьогодні, традиційна форма конфіскації виявляється менш ефективним превентивним заходом. Традиційна (загальна) конфіскація охоплює всі майнові активи особи, яка була засуджена, і передбачає примусове, безоплатне передавання їх у власність держави відповідно до ст. 59 КК України [5]. Це може включати всі або частину майна, яке належить засудженій особі. Застосовується конфіскація майна за вчинення тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів, а також за злочини проти основ національної та громадської безпеки України, незалежно від ступеня їхньої тяжкості. Вона може бути застосована лише у випадках, спеціально передбачених у Особливій частині КК України.

Спеціальна конфіскація, як захід кримінально-правового характеру, відмінний від покарання, був запроваджений у законодавство України у процесі трансформації та

реформування інституту конфіскації майна. Поява інституту спеціальної конфіскації обумовлена євроінтеграційним вибором України та необхідністю виконання взятих на себе зобов'язань щодо приведення вітчизняного кримінального законодавства у відповідність до європейських стандартів і міжнародно-правової практики у сфері протидії злочинності. У національному законодавстві, спеціальна конфіскація як окремий кримінально-правовий інститут піддається варіативному підходу. Це охоплює регламентацію конфіскації майна як форми покарання, окремих положень щодо застосування спеціальної конфіскації та наявності компенсаційних та відновлюючих заходів закріплених у ч. 9 ст. 100 КПК, що може викликати теоретичні та практичні проблеми їх застосування [6]. Спеціальна конфіскація відповідно до ст 96¹ КК України, включає обов'язкову та безоплатну передачу у власність держави грошей, цінностей та іншого майна яке набуто незаконним (злочинним) шляхом за рішенням суду. Цей захід застосовується лише у випадках, визначених законом, при умисному вчиненні кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що відповідає ознакам, визначеним у КК України.

Принцип індивідуалізації покарання при застосуванні загальної конфіскації та спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру передбачає, що каральні заходи мають бути застосовані індивідуально, враховуючи особливості конкретної особи, ступеню тяжкості вчиненого нею злочину та суспільного контексту. Тому, виходячи з принципу індивідуалізації, вибір карального заходу (кримінально правового) або іншого заходу, такого як спеціальна конфіскація, повинен бути обґрунтований конкретними обставинами кримінального правопорушення та особливостями особи, визнаючи їх унікальність у кожному окремому кримінальному провадженні.

У контексті наукової проблематики реалізації принципу індивідуалізації при призначенні конфіскації до особи яка отримала доходи протиправним шляхом представляють інтерес рішення ЄСПЛ. Так, у рішенні

ЄСПЛ від 10 листопада 2009 року у справі Я. Мінхас проти Сполученого Королівства [7] розглядалася процедура конфіскації згідно із Законом «Про доходи, одержані злочинним шляхом» Великобританії (далі – Закон 2002 року). Цей закон передбачав два етапи: на першому суд визначав, чи отримав обвинувачений вигоду від злочинної діяльності, а на другому вирішував питання конфіскації. Згідно статей 76(4) і 76(7) Закону 2003 року, вигода визначалася як отримане майно, і сума конфіскації була розрахована як вартість цього майна. У даному випадку, заявник був засуджений за пограбування ювелірних виробів на суму 580 112 фунтів стерлінгів. Суд обчислив вигоду злочинця як 602 812 фунтів стерлінгів, враховуючи інфляційний показник. Заявник не спростовував факту отримання вигоди від злочину, і відсоток вигоди був визначений судом.

Другий етап передбачав розрахунок суми відшкодування, яка дорівнювала вгоді, якщо відповідач не доведе, що наявна сума менша за вигоду. Суд вирішив, що заявник не представив достатніх доказів про те, що його активи були недостатніми для виконання розпорядження про компенсацію. Заявник не пояснив, що сталося з отриманими від пограбування доходами і не представив інформації про свої активи. Також його свідчення стосовно походження коштів для депозиту на будинок було непереконливим. Заявник відмовився розкрити осіб, залучених до злочину, та деталі про доходи. Виходячи з досліджених матеріалів ЄСПЛ дійшов висновку, що процедура супроводжувалася процесуальними гарантіями, а права захисту заявника скарги були повністю дотримані. З цього випливає, що положення Закону 2002 року та спосіб їх застосування до заявника не порушували його права на справедливий суд. Таким чином, Суд визнає скаргу за пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо винесення постанови про конфіскацію явно необґрунтованою і виносить рішення на користь держави, вважаючи, що заявник не представив достатніх доказів для спростування вигоди

від своєї злочинної діяльності та вартості викрадених коштовностей.

У продовження кримінально-правового дослідження питань реалізації принципу індивідуалізації при призначенні конфіскації у судовій практиці, проаналізуємо інше рішення ЄСПЛ. До речі в ньому за основу взято попереднє рішення Мінхас проти Великобританії. Це рішення ЄСПЛ у справі Ноеля Янга проти Сполученого Королівства [8]. Заявника Н. Янга та ще п'ятьох осіб, включаючи його дружину та сестру, було звинувачено у змові щодо шахрайства та відмивання грошей, пов'язаних із ввезенням великої кількості транспортних засобів до Сполученого Королівства. У перший день судового розгляду заявник визнав свою провину у змові з метою шахрайства щодо ухилення від сплати ПДВ за імпортовані транспортні засоби та за фактом приховування злочинного майна протягом певного періоду. Наступного дня інші співучасники злочину визнали свою вину. 9 червня 2006 року заявника засудили до двадцяти восьми місяців позбавлення волі за кожним пунктом. Прокурор стверджував, що заявник був організатором схеми імпорту транспортних засобів та їхнього продажу, ухиляючись від сплати ПДВ. Схема включала фальшиву реєстрацію транспортних засобів та їх подальший продаж, при цьому ПДВ враховувалося, але не передавалося податковій службі. Заявник визнав себе винним у змові стосовно п'ятнадцяти транспортних засобів та зазначив, що вони були пов'язані з його участю у злочинній схемі ухилення від ПДВ. Під час провадження щодо конфіскації, розпочатого в 2008 році, суд встановив, що заявник був головним організатором вказаної злочинної схеми та володів банківськими рахунками, через які пройшли доходи від змови. Заявник намагався приховати реальні доходи та зазначав, що він отримував лише комісію, але суд визнав його організатором змови та брехливою особою. Суд вказав на приклади неправдивої інформації, наданої заявником, та висловив переконання, що він не може розрізнити правду від вигадки. У рішенні навіть наводиться така цитата судді «Я з жалем мушу сказати,

що, на мою думку, заявник є людиною, яка не може лежати прямо в ліжку вночі. Дійсно, на мій погляд, він не впізнав би правди, якби вона встала й вкусила його». [8]. Суддя обчислив суму вигоди, яку заявник отримав від своєї злочинної поведінки, як того вимагає Закон «Про доходи, одержані злочинним шляхом» Великобританії 2002 року («цифру вигоди») і визначив, що вона становить понад 10,5 мільйонів фунтів стерлінгів. Далі він визначив суму відшкодування, яка, згідно зі статтею 7 Закону 2002 року, дорівнює «цифрі вигоди» від злочинної поведінки, якщо лише відповідач не може довести, що доступна сума менша за вигоду. Суддя, встановивши, що реалізовані активи заявника становлять понад 446 000 фунтів стерлінгів, враховуючи його транспортні засоби, частку в будинку, коштовності, годинник та інші речі, визнав, що у нього також існують значні та приховані активи, про які він не надав жодної інформації. За відсутності допомоги в їх ідентифікації, суддя вирішив прийняти широкий погляд і оцінити вартість невиявленого майна, яку визначив у 6,5 мільйонів фунтів стерлінгів. Підсумовуючи це з активами, які можна реалізувати, суддя визначив суму відшкодування у розмірі 6,9 мільйона фунтів стерлінгів. Наказ про конфіскацію цієї суми було винесено, а заявника зобов'язали сплатити її протягом шести місяців; в іншому випадку його чекає десятирічне позбавлення волі. У рішенні ЄСПЛ вказується, що національний суд у різних інстанціях провадження щодо конфіскації провів її справедливо. Також принцип індивідуалізації було дотримано, незважаючи на те, що заявник вказував на упереджене ставлення судді та надмірне покарання у вигляді конфіскації. На цю частину заяви ЄСПЛ було дано такий висновок. Так, Суд не виявив підстав для відхилення висновку апеляційного суду Сполученого Королівства щодо справедливості проведення суддею процедури конфіскації. Хоча суддя представив записи слухань і рішення про конфіскацію як докази своєї точки зору, заявник не представив ніякого уривка з обох записів, який вказував би на об'єктивну або суб'єктивну упередженість судді. І хоча

висновки судді стосовно довіри до заявника були виражені різко (вираз наведено вище), основним став той факт, що, не зважаючи на обман судді та приховування активів, суддя прийняв рішення про конфіскацію, що становила лише дві третини суми вигоди. Цього достатньо для того, щоб Суд зробив висновок, що роздратування через можливий обман судді не призвело до несправедливого вирішення справи, і що об'єктивність судді не може бути піддана сумнівам. З цих причин скаргу також було визнано явно необгрунтованою та відхилено відповідно до положень пунктів 3 і 4 статті 35 Конвенції [8].

Кримінально-правовий аналіз вказаних та інших рішень ЄСПЛ дає підстави для визначення декількох аспектів: по-перше, щодо справедливої рівноваги між правами людини та конфіскацією майна. У рішеннях ЄСПЛ може бути визначено стандарти та принципи, пов'язані з правами людини в контексті конфіскації майна. Європейський суд вказує на необхідність індивідуального підходу до кожної справи, адаптованого до конкретних обставин та небезпеки злочинного посягання і його наслідків для суспільства. По-друге, щодо забезпечення справедливих та прозорих процедур. ЄСПЛ розкриває принципи щодо справедливих та прозорих процедур у випадках застосування конфіскації майна, що може впливати на розробку законодавства та практики в Україні. По-третє, щодо захисту від довільного вжиття заходів. Рішення ЄСПЛ наголошують на захисті від довільного чи непропорційного вжиття заходів (без урахування принципу індивідуалізації), таких як конфіскація майна, і можуть вказати на важливість індивідуальної оцінки кожної справи. Четверте, навіть різкі висловлювання національного судді щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, при прозорому та справедливому застосуванні конфіскації із дотриманням принципу індивідуалізації не є підставою для скасування рішень національних судів. П'яте застосування конфіскації, до особи яка отримала доходи злочинним шляхом, виступає ефективним заходом у запобіганні та протидії злочин-

ності та формуванні прийнятних умов для розвитку різних сфер суспільного життя. Кримінально-правовий аналіз сприяє гармонізації законодавства та практики в Україні з міжнародними стандартами прав людини, що є важливим елементом євроінтеграційного процесу.

Підсумовуючи необхідно зазначити, що для підвищення ефективності контролю за злочинністю з боку держави слід не лише розширювати законодавчий механізм, але й зосереджуватися на цільовому та індивідуальному застосуванні заходів кримінально-правового характеру, включаючи загальну та спеціальну конфіскацію

Реалізація принципу індивідуалізації покарання в контексті конфіскації (спеціальної конфіскації) у процесі реформування кримінального законодавства стосується наступних положень: *Захисту прав і свобод особи*. Обгрунтування та захист прав і свобод засуджених осіб, реалізація принципу індивідуалізації при обранні справедливого та відповідного заходу кримінально-правового характеру, у тому числі майнового. *Пропорційності та справедливості*. Переконавання, що конфіскація має бути пропорційною індивідуальному характеру злочину та визначатися на основі конкретних обставин справи та особистих характеристик злочинця. *Запобігання рецидиву*. Визнання необхідності врахування індивідуальних характеристик особи та вчиненого кримінального правопорушення для ефективної реалізації загальної та спеціальної превенції. *Соціальної реабілітації*. Поєднання конфіскації з можливостями реабілітації та ресоціалізації осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень. *Відповідності європейським стандартам та міжнародній стратегії боротьби зі злочинністю*. Дотримання принципу індивідуалізації покарання в контексті європейських стандартів та міжнародно-правових зобов'язань України.

Література

1. Акимжанов Т. К. Наказание как основной показатель гуманности уголовного законодательства Республики Казахстан / Т. К. Акимжанов // Союз криминалистов и криминологов. – 2013. – № 1. – С. 36–41.

2. Хелльмани У. Значение превентивного заключения для практики уголовных наказаний в Германии / У. Хелльмани // Союз криминалистов и криминологов. – 2013. – № 1. – С. 92–95.

3. Бальтцер Ульріх. Інші заходи кримінально-правового характеру у національному праві Німеччини: від осудного кримінального права до превентивного кримінального права /Бальтцер Ульріх//Україні власний шлях. Der Eigene Weg der Ukraine /Ed. Peter-Alexis Aircourt, V. Komarov, G. Moschak, V. Navrotskyu. – BWV: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2013. С. 61–65

4. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України, Криминологічна асоціація Україн. – К. : Дакор, 2015. – 76 с.

5. Кримінальний кодекс України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

7. Рішення ЄСПЛ у справі Я. Мінхас проти Сполученого Королівства. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%227618/07%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-95854%22%5D%7D>

8. Рішення ЄСПЛ у справі Ноеля Янга проти Сполученого Королівства URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-144647%22%5D%7D>

SUMMARY

The article provides an analysis of the peculiarities of implementation of the principle of individualisation of criminal law measures when imposing confiscation and special confiscation with due regard to European standards and the international strategy for combating crime.

Punishment, as an important criminal law measure and the state's response to the violation of laws, is aimed at restoring justice and legality in society. It is aimed at eliminating or minimising the consequences of the conflict between the state, society, community and individual in connection with the commission of a crime. Ensuring an appropriate legal and moral environment in the state and society depends on understanding the social purpose and significance of punishment, as well as its proper and adequate application. In this context, the implementation of the principle of individualisation of punishment, as part of the strategies of restoration of justice and prevention, contributes to raising the moral level of citizens and forming motivation for law-abiding behaviour in accordance with generally accepted norms and values of society.

The scientific article uses the methods which meet the goal set and are based on a combination of general scientific and special methods of scientific knowledge: dialectical, formal and logical, analytical, which are necessary and sufficient to reveal the process of implementation of the principle of individualisation of criminal law measures when imposing confiscation and special confiscation.

The transformation of the institution of confiscation of property and special confiscation in Ukraine is directly related to the implementation of the principle of individualisation in criminal justice. The principle of individualisation recognises the uniqueness and personal nature of each criminal case and defendant. With regard to the institution of special confiscation, this measure is designed to be more individualised and adapted to the specific circumstances of a particular criminal proceeding. Along with the general application of confiscation as a form of punishment, special confiscation allows for the consideration of specific circumstances and sentences, ensuring more precise individual confiscation of criminal assets, which is an effective basis for the fight against crime both at the national and international levels.

The article presents a criminal law analysis of several ECHR judgments on the application of confiscation to persons who have obtained proceeds of crime. It is important to analyse and apply the judgments and practice of the European Court of Human Rights, as they define the standards and requirements in this area and fundamental freedoms in Europe.

Keywords: principle of individualisation, confiscation, crime prevention strategy, prevention, sentencing, justice

МЕТА ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ XVI - XVII СТ.

ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенійович - д.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету

ORCID ID 0000-0003-2663-9892

УДК 343(477)“13/15”

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.11>

У статті досліджено зміст, основні характеристики та риси мети покарання у кримінальному праві України XVI – XVII ст. Доведено, що у XVI ст. цілями покарання були поповнення державної скарбниці, кара за вчинений злочин, спокутування гріха, виправлення засудженого, відшкодування матеріальних збитків потерпілій особі або її родичам, превенція та залякування. Виявлено, що у другій половині XVII ст., в основному, залишилися ті ж самі цілі покарання, що й у попередній період. Це свідчило про генетичну спорідненість українського кримінального права протягом досліджуваного періоду та стабільний розвиток правових устоїв, які склалися в українському соціумі. З'ясовано, що у період видання I та II редакцій Статуту система покарання базувалась на приватних карах, які задовольняли матеріальний інтерес потерпілого; в основі системи покарань, яка склалась за часів видання Статуту 1588 р., були публічні покарання із переважанням елементів залякування та ізоляції злочинців; у другій половині XVII ст. система покарань була змішаного типу.

Ключові слова: доба Середньовіччя; мета покарання; покарання; кримінально-правові відносини; принципи покарання; розвиток; залякування; превенція

Постановка проблеми

Покарання за вчинений злочин завжди становило важливий елемент суспільного життя українського соціуму і втілювалось у його мету. Від того, які цілі покарання фор-

мував законодавець, залежала і система покарання, його види. Йдеться, безумовно, про запровадження суто публічних кар, що мали характер залякування, створення системи покарань, в якій домінували б матеріальні компенсаторні елементи або формування такої системи, яка б поєднувала дві попередні на основі структуризації публічно-приватних кар.

Таким чином, дослідження мети покарання у кримінальному праві України у XVI – XVII ст. уможливить вирішити подвійне завдання: по-перше, виявити зміст і з'ясувати основні характеристики та риси мети покарання; по-друге, виокремити ту систему покарань, яка була притаманна кримінальному праву України у період пізнього Середньовіччя, із врахуванням тих об'єктивно-історичних реалій, які склалися в Україні у зазначену добу.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній історично-правовій науці запропонована наукова проблема висвітлена не достатньо повно. Можна назвати ряд учених, таких як-то: Я. Падох, Т. Коваль, Т. Байрака, Д. Любченко, І. Бойко, М. Слабченко, О. І. Грозовський, А. Яковлів, С. Ковальова, Ю. Копик, М. Короленко та інших, у наукових розвідках яких проведено дослідження мети покарання у кримінальному праві України XVI – XVII ст. Проте, науковці спрямовували свою увагу здебільшого на науковому вивченні мети покарання, в основному, в окремі хронологічні періоди

або за окремими правовими пам'ятками зазначеного періоду, а критерієм такого поділу обиралась національно-визвольна війна середини XVII ст. Отже, поза увагою, фактично, залишався процес лінійної історично-правової еволюції мети покарання.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у виявленні змісту, з'ясуванні основних характеристик та рис мети покарання у кримінальному праві України XVI – XVII ст.

Виклад основного матеріалу

У кримінальному праві України досліджуваного періоду важливим засобом охорони інтересів особи, сім'ї, держави, церкви був інститут покарання, яке мало свою мету. Однією з провідних цілей покарання у XVI ст. було наповнення державної скарбниці як результат сплати винними штрафів, конфіскацією їх майна, що зумовлювалось матеріальним зиском від таких стягнень і відповідало фінансовим потребам держави («а також той заклад нинішній немалий спожиток престолу вашої милості господарський учинить» [1, с. 89]). Іншою метою покарання була кара як відплата за учинений злочин («аби ті за нечемні справи свої належне покарання мали», «тоді той, хто такого обмовив, сам тій вини підлягає», «і кров його своєю кров'ю заплатити має» та інше (III редакція, V – VI сторінка преамбули, I розділ, 4 артикул, XI розділ 4 артикул) [2]).

Метою покарання виступала охорона норм права, інтересів держави, церкви, особи, сім'ї. Її існування можна пояснити впливом християнської релігії, розвитком державного механізму, поступовим закріпленням у понятті злочину пануючої ролі формального елементу. Значущою була і така мета покарання як спокутування гріха. Про це, наприклад, свідчать тексти деяких артикулів Литовського Статуту: «і кров невинну людську розливають і тим не менше пана Бога до гніву спонукають», «де кров людська часом і невинна проливається пан бог тим є розгніваний», «із жалем явним каючись перед паном богом» (III редакція, XII розділ, 1,14,15 артикули) [2]) та інше. Існування даної мети покарання зумовлювалось украй

важливим місцем релігії у житті тогочасного суспільства, специфічними рисами світогляду епохи Середньовіччя, що виявлялись у проникненні канонічних настанов в усі сфери суспільного життя.

У Литовському Статуті була зафіксована така мета покарання як виправлення засудженого. Є.В. Шаломєєв вважає, що вона відображалась у тюремному ув'язненні [3, с. 134], хоча існує думка, що виправлення засудженого обмежувалось обіцянкою винного не вчиняти більше злочинів. На думку Д.І. Любченка, «і публічна обіцянка, і тюремне ув'язнення могли сприяти виправленню, але значний вплив у середньовічну епоху мала церква, яка своєю діяльністю сприяла каяттю винного, його вихованню» [4, с. 90]. Варто погодитись із названим ученим і на підтвердження його думки можна навести санкції деяких норм Литовського Статуту, в яких міститься указівка, щоб злочинці мали «гріх свій перед людьми, які входять і виходять з костюлу, явно визнавати», «спокутувати і визнавати явний гріх свій» (III редакція, XI розділ, 7,15 артикули).

До цілей покарання у XVI ст. слід віднести відшкодування матеріальних збитків потерпілій особі або її родичам, що виявлялось у стягненні з винного установлених законом грошових сум на користь потерпілого чи його родичів. Хоча з виданням кожної нової редакції Литовського Статуту ідея залякування знаходила усе більшого відображення у законодавстві і поступово витісняла матеріальне задоволення інтересів особи, але тим не менше відшкодування шкоди ще залишалось метою покарання. Як зазначають деякі науковці, дана мета покарання досягалась через сплату винним головщини, нав'язки, «гвалту» [3, с. 133; 5, с. 165].

Існування цієї мети покарання стало наслідком впливу традиційних і давніх поглядів у суспільстві на обов'язковість компенсації особі матеріальних збитків («але ж ні хто ні від кого у невинності своїй ран терпіти не повинен» (III редакція, XI розділ, 24 артикул) [2]), а також усвідомлення єдності понять «злочин» і «цивільний проступок». Саме тому всі дії, спрямовані на заподіяння шкоди, вважались у XVI ст. злочином, а заподіяна шкода підлягала безумовному від-

шкодуванню. Ще однієї метою покарання була ізоляція злочинців. На думку Т.Ф. Байраки, вона досягалась завдяки застосуванню до винних тюремного ув'язнення та своєрідного виду покарання як «виволання» (оголошення злочинця вигнанцем) [6, с. 137; 7, с. 184].

Важливою ціллю покарання законодавець вважав попередження злочинної діяльності (превенція), в основі якої полягала погроза покаранням. Існування такої мети покарання, на наш погляд, зумовлювалось крайньою необхідністю підтримки у державі правопорядку, що було можливим завдяки виконанню відповідними державними органами правоохоронної функції. У правових пам'ятках XVI ст. погроза покаранням виражалась у доволі чіткій формі: «А теж бачимо ми у багатьох людях зухвальство і свавільність шкідливі, і хочемо то суворістю права посполитого знешкодити і попередити», «Попереджуючи ми господар свавілля і зухвальства людські які що від часу в людях проявляються» (III редакція, I розділ, 10 артикул, XII розділ, 1 артикул, XIV розділ, 2 артикул) [2], «а винних карати, щоб надалі того не починали» [8, с. 84] та інше.

Слід зазначити, що на протязі XVI ст. у кримінальному праві України формуються уявлення про таку мету покарання як залякування. Наприклад, у пам'ятках права зазначеного періоду можна зустріти такий текст як «а якщо б хто убив, такий без усякого милосердя життя втрачає», «ми вже без кожного милосердя їх за таке свавільство кажемо карати не так малою виною, але що найгіршим жорстоким покаранням» [1, с. 113, 116] тощо. Варто зауважити, що у I та II редакціях Литовського Статуту [9; 10] ідея залякування була відображена не чітко і спорадично, у нормах цього акту основними ще залишались грошові покарання. Стрімке ж кількісне збільшення різних видів фізичних покарань, обов'язковість їх публічного виконання припадає на Литовський Статут 1588 р. Як вважає Ю. В. Копик, «В епоху розвинутого феодалізму, намагаючись обмежити злочинність шляхом посилення репресивності покарань, суспільство з кожним століттям зменшувало застосування штрафних санкцій і поверталось до збільшення

щодо злочинців найсуворішого виду покарання – смертної кари» [11, с. 102].

На нашу думку, формування уявлень про необхідність залякування було зумовлено отриманням шляхетством важливих привілеїв, що надало можливість цьому стану стати в економічному і політичному плані провідною верствою суспільства. Для того, щоб зберегти і примножити власні багатства і політичну владу, шляхта вимагала від великого князя, а з утворенням Речі Посполитої – короля, додаткових заходів їх охорони. Шляхта, за умов відсутності української національної держави, при включенні українських земель до Речі Посполитої, набуває особливого, привілейованого статусу. Саме таке виокремлення сприяє тому, що, за висловом Я. Падоха, «Право в цьому періоді покидає колишню ідею рівності і формується за принципом станової нерівності» [12, с. 29], а загальними причинами загострення карної системи, на думку ряду науковців, був «розвиток станового ладу, посилення в економічному плані шляхти, яка намагалась закріпити селянство, тримати його у покорі» [12, с. 29 – 30; 13, с. 32].

Також формуванню уявлень сприяли і постійні державотворчі процеси в українських землях, особливості політичної ситуації у державі, створення розгалуженої судової системи, зміцнення відносин сюзеренітету-васалітету, що передбачало участь осіб, які мали земельну власність, у військових діях.

Як ми вважаємо, усі ці чинники сприяли формуванню суб'єктивної оцінки законодавцем ступеня небезпечності деяких злочинів. Тому ним на нормативному рівні оформлюються різноманітні фізичні покарання за їх учинення, що й стало реалізацією залякування як мети покарання. А так як в українському праві з давніх часів такі покарання не використовувались, то законодавцем була частково реципована найбільш сувора в епоху Середньовіччя система покарань німецького права.

Слід зазначити, що деякі види покарань, які також мали елемент залякування, були запозичені до Литовського Статуту й з польського законодавства. Тому варто погодитись з думкою Є.В. Шаломєєва, що «поява

заялювання у Статуті 1588 р. пояснюється рецепцією заялюючих видів покарань з польського та німецького права, які не відповідали традиційно-усталеній гуманній системі покарань українського права, та зацікавленістю у їх введенні з боку шляхетського стану» [3, с. 134].

У другій половині XVII ст. у Гетьманській Україні, крім Литовського Статуту 1588 р., діяли різноманітні джерела права, провідними серед яких були нормативні акти, що видавали представники влади, й звичаєве право запорожців. Їх аналіз дає підстави стверджувати, що у них були зафіксовані такі цілі покарання, які прослідковуються й у Литовському Статуті. Так, у гетьманських універсалах було закріплено поповнення державної скарбниці. Ця мета покарання реалізовувалась через стягнення з винних штрафів до «скарбу військового» або конфіскацію певної частини майна [14, с. 230,269; 15, с. 190,246]. Архівні джерела свідчать, що поповнення скарбниці через стягнення штрафів та конфіскацію майна так само становило мету покарання у звичаєвому праві Січі. Хоча такі згадки є поодинокими, але майнові стягнення на користь Запорізької Січі все ж існували. Очевидно, що військова скарбниця поповнювалась не тільки за рахунок оподаткування, пожертвувань, різних благодійних внесків, але й штрафів та конфіскацій.

Для кримінального права України першої половини XVII ст. характерною була така мета покарання як кара за учинений злочин. Зокрема, в універсалах гетьманів зазначалось, що: «слід суворо карати відповідно до їх заслуг» [15, с. 78-79; 16, с. 544], «ми кожного такого за скаргою неминуче будемо карати». Зазначена мета покарання була провідною й у звичаєвому праві Запорізької Січі. До такого висновку можна дійти, якщо врахувати суворий військовий порядок Січі, і вчинення будь-якого злочину природньо розцінювалось як зло. Особа, яка його скоїла, підлягала негайному покаранню-відплаті. Таким чином, покарання являло собою відплату злочинцю за спричинене їм зло.

У досліджуваній період значущою була і така ціль покарання як спокутування гріха. У правових пам'ятках достатньо багато

можна зустріти інформації про вчинення злочинів як гріховних діянь, які потребують спокути: «за що пильно того усім нам спостерігати потреба, побоюючись від Господа Бога суворого покарання», «щоб не наважувалися у подібних випадках грішити», «й без страху Божого замислював безбожні вимисли» [14, с. 78,110; 17, с. 782] та інше. Спокутування гріха було метою покарання й у звичаєвому праві Січі. Так, в архівних джерелах йдеться про відправлення до монастиря, церковне каєття. На нашу думку, зазначені заходи якраз і були спрямовані на спокутування винним учиненого ним гріха.

Слід зазначити, що деякі науковці дотримуються думки, що виправлення засудженого як мета покарання була відсутня у праві Запорізької Січі, мотивуючи це або відсутністю у запорожців тюремного ув'язнення, або наявністю лише короткострокових його термінів [18, с. 14; 19, с. 60]. Але таке твердження ґрунтується на заходах забезпечення даної мети у кінці XIX ст., без врахування особливостей релігійного світогляду в епоху Середньовіччя. Адже церква сприяла виправленню винного, церковні установи залучались січовиками до реалізації виправлення засудженого. Так, в архівних джерелах містяться випадки, коли винних відправляли на каєття до монастиря, покутували гріх у церкві (злодії «у церкві присягнули надалі ніякого свавілля не чинити, після щирого покаєння прощені») [20, с. 132,133]. Варто зауважити, що за умов відсутності тюремного ув'язнення виправлення засудженого брала на себе й запорізька громада. Зокрема, виправлення винного досягалось через громадський осуд, взяття громадою на поруки із запевненням, що злодій «надалі красти не буде», «надалі красти не піде й ніде зі злодіями зв'язку ніякого мати не буде» [25, с. 133,135; 35, с. 613-614].

Метою покарання у кримінальному праві України другої половини XVII ст. залишилось відшкодування шкоди. Зокрема, в одному з гетьманських універсалах зазначається, що «Якщо б чого церковного було, і у будь-що, шляхетського чи монастирського побраного, тоді аби все до монастиря було віддано» [14, с. 79]. Слід зазначити, що у звичаєвому праві Січі майнові покарання на ко-

ристь потерпілого не набули значного розвитку. Це можна пояснити наслідком відсутності у козаків власності у значних розмірах. Але все ж деякі архівні джерела підтверджують, що відшкодування збитків у Запорізькій Січі існувало, отже, мала місце і така мета покарання як відшкодування шкоди.

Ціллю покарання у Гетьманській Україні досліджуваного періоду була й превенція, що зафіксував законодавець у деяких гетьманських універсалах: «кожного застерігаємо карою на горло», «аби жодний не чинив під карністю вище описане», «такий для прикладу нагадування іншим буде покаранний на горло» [14, с. 81,88,110]. Дана мета покарання існувала і у праві Запорізької Січі. Так, маємо відомості з архівних джерел, що винних карали «за військовим порядком і правам на острах іншим», «а щоб таких не порядків й зухвальства надалі козак чинити не робили, отаманам від мене наказ відданий козаків їх спроможності приборкати», гвалтівників слід було покарати «щоб інші таких непристойних гидот чинити не відважувались» [20, с. 131].

Важливим є питання щодо проблеми існування у кримінальному праві України другої половини XVII ст. залякування як мети покарання. На наш погляд, у даний період залякування втрачає своє соціально-економічне, політичне та ідейне підґрунтя. Адже у зазначену добу відбувається суцільне розкріпачення основної маси населення – селянства, велике фільваркове земельне господарство було ліквідовано, не діючими на практиці виявились чужинські для правосвідомості українського суспільства норми іноземного права. Мінімізація залякування підтверджується тим, що у деяких гетьманських універсалах другої половини XVII ст. не міститься жодної вказівки на необхідність застосування кваліфікованої смертної кари або будь-яких тілесних покарань.

Як ми вважаємо, залякування як мета покарання була відсутня і у звичаєвому праві запорожців. Так, у Січі не набули особливого розповсюдження види кваліфікованої смертної кари, а з аналізу архівних джерел випливає, що смертна кара, головне, реалі-

зовувалась через повішення. Тому покарання на Січі були суворі, але без зайвої жорстокості. З тих видів кваліфікованої смертної кари, що все ж були присутні у системі покарань, використовувались тільки ті, які не потребували складних засобів, великих затрат чи досвідчених катів. Крім того, система тілесних покарань не містила каліцтва: використовувались, як правило, болючі тілесні кари (биття кийками). Як зазначає І.М. Грозовський, тілесні кари у Січі «характеризуються простотою і одноманітністю видів при відсутності вишуканості виконання, яке було характерним для Західної Європи» [19, с. 72].

Висновки

1. У кримінальному праві України XVI ст. цілями покарання були поповнення державної скарбниці, кара за вчинений злочин, спокутування гріха, виправлення засудженого, відшкодування матеріальних збитків потерпілій особі або її родичам, превенція та залякування. Причинами, умовами та факторами, які вплинули на формування зазначених цілей, були матеріальний зиск та фінансові потреби держави, усвідомлення необхідності відплати за скоєний злочин, вплив релігії й специфічні риси світогляду епохи Середньовіччя, потреба у вихованні засуджених, вплив традиційних поглядів в українському суспільстві на обов'язковість компенсації матеріальних збитків та відсутність розмежування понять злочину і цивільного проступку, необхідність підтримки у державі правопорядку, станова нерівність і посилення в економічному і політичному відношенні шляхти, рецепція норм іноземного права.

2. У кримінальному праві України другої половини XVII ст., в основному, залишилися ті ж самі цілі покарання, що й у попередній період. Це свідчить про генетичну спорідненість українського кримінального права протягом досліджуваного періоду та стабільний розвиток правових устоїв, які склались в українському соціумі. Разом з тим, були і деякі відмінності: посилення значення звичаєвого права, не застосування у практиці судів тих норм Литовського Статуту 1588 р., які закріплювали феодалний

принцип права-привілею, знецінення та мінімізація залякування як мети покарання. Це стало наслідком зміни соціально-економічної та політичної ситуації в Україні після національно-визвольної війни та соціальної революції середини XVII ст. (фактичне скасування кріпацтва, ліквідація великого землеволодіння), істотне зменшення впливу іноземного права.

3. На основі формалізованих у джерелах права XVI – XVII ст. цілей покарання можна визначити і характер системи покарання того чи іншого періоду. У період видання I та II редакцій Литовського Статуту система покарання базувалась на приватних карах, які задовольняли матеріальний інтерес потерпілого; в основі системи покарань, яка склалась за часів видання Литовського Статуту 1588 р., були публічні покарання із переважанням елементів залякування та ізоляції злочинців; у другій половині XVII ст. система покарань була, скоріше, змішаного типу (існували публічні покарання, що не мали характеру залякування, й ті кари, які були спрямовані на компенсацію матеріальної, фізичної чи моральної шкоди постраждалому).

Література

1. Акти, які відносяться до історії Південної та Західної Русі: В 15 т. / Археографічна комісія. Харків, 1863. Т. 1: 1361 – 1598. 301 с.
2. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1): Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 672 с.
3. Шаломєєв Є. В. Мета покарання у кримінальному праві України XI – XVIII ст.: історично-порівняльний аналіз. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2002. № 4. С. 132 – 137.
4. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.: дис....канд.юрид.наук : 12.00.01 / Академія праці і соціальних відносин. Київ, 2005. 204 с.
5. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині ХУІІ ст.: дис. ... канд.юрид.наук :

12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 226 с.

6. Байрака Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст.: дис....канд.юрид.наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 210 с.

7. Байрака Т. Генеза кримінального права України та Росії за доби Середньовіччя : монографія. Київ : VADEX, 2017. 291 с.

8. Акти, які відносяться до історії Західної Русі: В 5 т. / Археографічна комісія. Харків, 1848. Т. 2: 1506 – 1544. 405 с.

9. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 [2] с.

10. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 [2] с.

11. Копик Ю. В. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського: дис....канд.юрид.наук : 12.00.01. / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2015. 220 с.

12. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 128 с.

13. Кудін С. В. Система покарань у кримінальному праві України другої половини XIV – початку XVI ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. 2005. № 5. С. 28 – 34.

14. Універсали Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / Національна Академія наук України; Ін-т історії України; Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського; / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 381 с.

15. Акти, які відносяться до історії Західної Русі, зібрані і видані Археографічною комісією: В 5 т. / Археографічна комісія. Харків, 1853. Т. 5: 1633 – 1699. 288 с.

16. Акти, які відносяться до історії Південної та Західної Русі, зібрані і видані Археографічною комісією: В 15 т. / Архео-

графічна комісія. Харків, 1861. Т. 3: 1638 – 1657. 604 с.

17. Акти, які відносяться до історії Південної та Західної Русі, зібрані і видані Археографічною комісією: В 15 т. / Археографічна комісія. Харків, 1882. Т. 12: 1675 – 1676. 874 с.

18. Наріжний С. Судівництво й кари на Запорозжжі. Прага, 1939. 30 с.

19. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734 – 1775 рр.): навч. посіб. Харків : Видво ун-ту внутр. справ, 2000. 108 с.

20. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. Дніпропетровськ: Січ, 1994. 678 с.

Shevchenko A.E.

THE PURPOSE OF PUNISHMENT IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE IN THE XVI – XVII CENTURIES

The article analyzes the content, main characteristics and features of the purpose of punishment in the criminal law of Ukraine in the sixteenth – seventeenth centuries. It is found that in the sixteenth century the purposes of punishment were to replenish the State treasury, to punish for a crime, to atone for sin, to reform the convicted person, to compensate for material damage to the victim or his/her relatives, and to prevent and intimidate. It is proved that the reasons which influenced the formation of these goals were the financial needs of the State, the awareness of the need for retribution for the crime committed, the influence of religion and traditional views in Ukrainian society on the mandatory compensation for material damage, the need to educate convicts, the need to maintain law and order in the State, social inequality and the strengthening of the gentry in economic

and political terms, and the reception of foreign law. It is found that in the second half of the seventeenth century the same purposes of punishment remained as in the previous period, which testifies to the genetic kinship of Ukrainian criminal law during the period under study and the stable development of the legal foundations which have developed in Ukrainian society. At the same time, there were some differences: the increased importance of customary law, the non-application in court practice of those provisions of the Lithuanian Statute of 1588 that enshrined the feudal principle of law-privilege, devaluation and minimization of intimidation as a purpose of punishment. This was a consequence of the change in the socio-economic and political situation in Ukraine after the national liberation war and the social revolution of the mid-seventeenth century (abolition of serfdom, elimination of large landownership), and a significant reduction in the influence of foreign law. On the basis of the purposes of punishment formalized in the sources of law of the sixteenth and seventeenth centuries, one can determine the nature of the punishment system of a particular period. During the period of publication of the I and II editions of the Lithuanian Statute, the system of punishment was based on private punishments that satisfied the material interest of the victim; the system of punishment that developed during the publication of the Lithuanian Statute of 1588 was based on public punishments with the predominance of elements of intimidation and isolation of criminals; in the second half of the seventeenth century, the system of punishment was of a mixed type.

Keywords: Middle Ages; purpose of punishment; punishment; criminal law relations; principles of punishment; development; intimidation; prevention

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІКСАЦІЇ ПОКАЗАНЬ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ

КОПАНЧУК Володимир Олександрович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова (місто Хмельницький),

ORCID 0000-0002-4198-6510,

ОСМОЛЯН Віталій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Хмельницький інститут Міжрегіональна Академія управління персоналом (місто Хмельницький)

ORCID 0000-0002-9389-5581,

КРАВЧУК Олег Вікторович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова (місто Хмельницький)

ORCID 0000-0002-7002-4070,

УДК 343.1:343.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.12>

Автори статті викладають правові основи та перспективи розвитку криміналістики та кримінального процесуального права в світлі правової реформи в Україні. Зокрема розглядаються процесуально-правові особливості фіксації показань учасників кримінального провадження за допомогою електронних джерел, а саме: гаджетів (т.б. електронного пристрою, або іншого засобу, що поєднує в собі високі технології і цілком реальне застосування). Обґрунтовується позиція неухильного дотримання вимог кримінального процесуального закону при використанні електронних пристроїв для отримання доказової бази у провадженні, зокрема при фіксації показань сторін та учасників процесу. Надається на розгляд та обговорення загалу власна (авторська) методологія (правила) при здійсненні звукозапису допиту учасників кримінального провадження. Обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників правоохоронних органів та спеціалістів у галузі криміналістики з метою якісного та об'єктивного

виконання завдань кримінального провадження, дотримання загальних засад кримінального процесу та покращення інноваційної політики України загалом. З урахуванням проведеного аналізу правоохоронної практики здійснення слідчих (розшукових) дій, авторами статті встановлені найдоцільніші випадки застосування звукозапису при проведенні останніх. Розкривається значення та надається оцінка цим правовим позиціям в системі права, криміналістики та кримінального процесу у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм діючого законодавства у практичній діяльності слідчого, детектива та криміналіста. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: гаджет, детектив, допит, електронні джерела, кримінальний процес, кримінальне провадження, криміналіст, показання, правоохоронні органи, слідчий, тактика.

Постановка проблеми

Будівництво в Україні правової держави та європейсько-демократичного суспільства передбачає якісне зменшення порушень правопорядку, суттєве зменшення рівня злочинності, по можливості зменшення причин, що її породжують.

Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень як невід'ємний розділ сучасної системи криміналістики складається з системи наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій щодо процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, збору та дослідження доказової бази. Проте, виконання завдань кримінального провадження [1], як і застосування методологічних основ у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів удосконалення вже існуючих, розроблення та застосування нових криміналістичних засобів та методів у виявленні та фіксації кримінальних правопорушень, виявленні та якісне дослідження доказової бази по вчиненому кримінальному правопорушенні, для його подальшого ефективного розслідування, встановленні та притягненні винних осіб до відповідальності.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи щодо проведення якісного та легітимного досудового розслідування у кримінальних провадженнях, повного та неупередженого збору доказової бази, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. В цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проведений аналіз [1–8] показав, що вчені неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів по збиранні доказової бази, проведенні криміналістичних дій в цілому та її окремі аспекти зокрема. Проте розгляд процесуально-правових та експертно-криміналістичних питань щодо нових можливостей виявлення, фіксації та збирання слідової картини,

формування в подальшому доказової бази саме за допомогою фіксації показань учасників кримінального провадження сучасними електронними джерелами вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Мета статті – на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути процесуально-правові особливості фіксації показань учасників кримінального провадження за допомогою електронних джерел, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, прокуратури та суду для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження та покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу

Під впливом вивчення здобувачами освіти України правових наук та суворого дотримання норм Конституції України [2], завдань та принципів кримінального [3] та кримінального процесуального законодавства України [1] відбувається систематизація поглядів молоді на навколишній світ, політичну ситуацію у Світі, активно закладаються основи світогляду та альтруїстичної переконаності, формується почуття громадянської відповідальності перед Батьківщиною, батьками, рідними, колективом, поглиблюється інтерес до проблем міжнародного життя.

Разом із тим, обізнаність майбутніх правознавців у особливостях та способах виконання працівниками правоохоронних органів процесуальних дій, направлених на збирання та дослідження доказової бази у кримінальному провадженні, сприятимуть, на наш погляд, кращому розумінню принципу законності у різних галузях права.

Так, у статті 23 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) [1] законодавцем зазначено, що суд досліджує покази безпосередньо, а показання учасників кримінального провадження суд отримує усно.

Законодавець України визначив, що показання – це відомості, які надаються в

усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (стаття 95 КПК України).

Разом із тим, законодавець у статті 103 КПК України чітко вказав форми фіксування кримінального провадження, однією з яких зазначив – протокол.

Як правило, у вступній частині протоколу зазначаються місце та дата проведення допиту, час його початку та закінчення (ст. 104 КПК України), посада та прізвище особи, яка його склала, прізвище, ім'я та по батькові кожної з осіб, які брали участь у допиті та їх адреси. Тут же заповнюються анкетні дані. При повторних допитах можна обмежитися вказівкою на те, що анкетні дані містяться у справі. У протоколі допиту свідка наголошується, що йому роз'яснено його обов'язки та відповідальність за введення в оману суд або інший уповноважений орган та за відмову від давання показань, а також інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Якщо у допиті бере участь перекладач, у вступній частині протоколу наголошується на роз'ясненні перекладачеві його обов'язків та попередження про відповідальність за свідомо неправдивий переклад, що засвідчується підписом перекладача. Одночасно фіксується роз'яснення допитуваному його права на відвід перекладача та заяви, що надійшли у зв'язку з цим (ст.ст. 68, 79, 83 КПК України).

У описовій частині протоколу показання записуються від першої особи та наскільки можна дослівно. Зазначена вимога закону, з нашої точки зору, зобов'язує слідчого (детектива) до того, щоб відбивати у протоколі не лише повний зміст показань, але й індивідуальні особливості промови допитуваного.

Водночас вимога викладати свідчення «дослівно» зовсім не зобов'язує слідчого (детектива) заносити до протоколу кожне слово допитуваного. Будь-який протокол допиту (якщо це не розшифрована стенограма) є конспективним викладом показань. Очевидно, що не потрібно вносити до протоколу повторення або плутанні висловлювання, які надалі допитуваний уточнив, а також факти, які не стосуються справи. Не вноситься до протоколу також і лайка.

У разі потреби записуються не лише відповіді допитуваного, але й поставлені йому питання. Така необхідність виникає, якщо в ході допиту пред'являються докази або оголошуються показання, за якими слід отримати пояснення від допитуваного, а також у випадках, коли формулювання питань та їхня послідовність можуть мати значення для правильної оцінки їхньої відповіді.

Після усного допиту допитуваному, у разі його прохання, має бути надана можливість написати свідчення власноруч (ст. 224 КПК України). Особа, яка проводить допит, знайомиться з цими показаннями і може поставити додаткові питання, відповіді на які записуються в протоколі свідком.

У заключній частині фіксується підтвердження правильності протоколювання показань, яке підписується як допитуваною особою, так і слідчим (детективом). Крім того, відповідність записів до наданих показів підтверджується підписом особи, що допитується, на кожній зі сторінок протоколу. Якщо особа, яка допитується внаслідок фізичних вад або з інших причин, позбавлена можливості особисто підписати протокол, слідчий (детектив) запрошує захисника (законного представника) цієї особи, який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою (ст. 104 КПК України).

Крім слідчого (детектива) та допитаної особи, протокол підписується всіма особами, які брали участь у допиті (захисником, педагогом, перекладачем, прокурором, лікарем та ін.), причому перекладач підпи-

сує кожну сторінку протоколу та протокол загалом, а допитаний у таких випадках своїй підписом наприкінці протоколу підтверджує, що зроблений йому в усній формі переклад протоколу відповідає даним свідченням. Якщо протокол було перекладено іншою мовою письмово, то переклад загалом і кожна його сторінка окремо мають бути підписані перекладачем та допитаною особою.

Щоб унеможливити подальшу відмову від раніше даних показань за тими мотивами, що допитаний не був ознайомлений належним чином з протоколом, у ньому має бути зазначено, чи прочитано протокол допитаною особою чи зачитано слідчим (детективом). Відповідно до ст. 104 КПК України про відмову допитаного підписати протокол допиту (як і іншої проведеної за його участі слідчої дії) зазначається у протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Допитана особа може вимагати доповнення протоколу та внесення до нього виправлень згідно з цим показанням. Ці виправлення обов'язково заносяться до протоколу.

Якщо допит супроводжується пред'явленням доказів або ведеться за системою «запитання-відповідь», то фіксація показань проводиться одночасно з допитом. В інших випадках доцільно спочатку вислухати показання, уточнити їх, та лише після цього записати їх у протоколі. Для того, щоб не прогаяти при наступній фіксації важливі моменти, під час допиту можна робити чорнові нотатки, які використовуються при протоколюванні показань. Якщо з'ясовуються складні чи численні обставини, то доцільно записувати показання частинами, чергуючи допит і фіксацію його результатів.

Іноді до протоколу допиту долучаються схеми або малюнки складені допитаною

особою для ілюстрації даних нею показань. У таких випадках у протоколі допиту, безпосередньо за викладом показань, до яких належить складена ілюстрація, робиться відмітка про наявність такої (ст.105 КПК України). Підписані допитаною особою схема або малюнок додаються до протоколу.

Відповідно до ст. 104 КПК України протокол може бути написаний від руки або надрукований на комп'ютері (ЕОМ). Для забезпечення повноти протоколу можна застосувати аудіо запис або відеозапис – ця можливість отримала свою реалізацію та імplementована у статті 107 КПК України «Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження».

Якщо ведення звичайного протоколу є обов'язковим, то застосування звукозапису залежить на розсуду слідчого (детектива), який враховує як тактичні міркування, так і наявність відповідних технічних можливостей. Зокрема, частиною 2 статті 104 КПК України передбачено, що: «У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього»[3].

У сучасному Світі із невпинним розвитком технологічного процесу звукозапис можливо здійснювати і на сучасні гаджет.

Гаджет (англ. *gadget* — пристрій) — як правило, цікава технічна новинка у вигляді електронного пристрою, або іншого засобу, що поєднує в собі високі технології і цілком реальне застосування [4].

Сьогодні гаджетом можна вважати будь-який цифровий прилад, досить невеликий, щоб одягти на руку, покласти до кишені або під'єднати до персонального комп'ютера або смартфона.

Найвідоміші типи гаджетів: мобільний телефон, смартфон, мультимедійний програвач, GPS-навігатор, електронна книга.

Проте, з метою дотримання процедури законності та об'єктивності під час проведення слідчої (розшукової) дії вважаємо за потрібне обов'язково у протоколі проведення процесуальної дії вказати технічні особливості (маркування) електронного пристрою, який використовується у процесі збору доказів.

Правоохоронна практика показує, що найдоцільніше застосовувати звукозапис у таких випадках:

– для фіксації показань осіб, які підозрюються у скоєнні особливо тяжких злочинів.

З урахуванням того, що звукозапис сприяє реалізації права на захист, забезпечуючи підозрюваному можливість повного та об'єктивного фіксування його пояснень по суті повідомленої підозри, доцільно скористатися цим засобом вже тільки на тій підставі, що вчинене кримінальне правопорушення може постати підставою для суворої міри покарання. В цьому випадку звукозапис використовується як засіб контролю з боку наступних процесуальних інстанцій[5];

- для фіксації показань осіб, які свідомо чи ймовірно не зможуть прийти до суду.

Такий стан нерідко зустрічається при розслідуванні проваджень різної категорії, наприклад, коли особа, яка допитується, проживає у віддаленій місцевості або за станом здоров'я не зможе з'явитися до суду;

- для фіксації показань неповнолітніх та малолітніх, мовні особливості яких особливо важко передати за звичайного порядку протоколювання.

Хоч би як слідчий (детектив) не намагався точно передати мову неповнолітнього підозрюваного, він завжди тією чи іншою мірою буде вдаватися до виразів, які не властиві допитуваному. Це найбільш характерно з індивідуально-прогресивним розвитком кожної дитини та урбаністичним принципам розвитку («дорослішання») усієї молоді: наявність молодіжного сленгу, широке вживання слів іноземного походження, наприклад, «англіцизми»; «вставлення» у своє мовлення слів-назв складових електронно-обчислю-

вальних машин (комп'ютерів), Інтернету, комп'ютерних програм. Тому, на нашу думку, дуже корисно при судовому розгляді справи, на додаток до оголошення протоколу показань, які надані на стадії досудового розслідування, зробити аудіо (або відео) запис допиту неповнолітніх та малолітніх;

- для фіксації показань поранених та хворих у випадках, коли звичайний допит останніх скрутний або неможливий.

Відомо, яке важливе значення мають свідчення потерпілих про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та його обставини. Тим не менш, ці важливі відомості нерідко не вдається отримати, оскільки проведення повноцінного допиту стає неможливим через важкий стан потерпілої особи неповнолітнього[6].

Звукозапис, фіксуючи навіть уривчасте, часто незв'язне мовлення, яке у звичайному протоколі відобразити важко, допомагає використовувати відомості, які містяться у показаннях потерпілих.

Однак при допиті таких осіб слід бути обережними, щоб не погіршити їх стан, для чого необхідна консультація лікаря. Нерідко такий допит як особливий випадок слід проводити у присутності медичних працівників;

- для фіксації показань осіб, допитаних за участю перекладача.

Звукозапис такого допиту допомагає в подальшому, при виникненні в тому сумніву, визначити правильність і повноту перекладу та усунути суперечності, що виникли у зв'язку з цим;

- для фіксації найважливіших із допитів, що виконуються відповідно до частини 2 статті 40 КПК України у порядку слідчого доручення або групового методу розслідування.

Як би сумлінно не було складено протокол допиту, що виконувався в порядку ст. 40 КПК України, у слідчого, який отримав цей протокол, як правило, виникають питання, вирішити які він не в змозі. Те саме слід сказати про протоколи, складені одним із слідчих (детективів) при груповому методі розслідування. Відтворення даного до протоколу допиту аудіо запису

(або відеозапису), створюючи «ефект присутності», допомагає заповнити прогалини, що утворилися у зв'язку з тим, що слідчий (детектив) був позбавлений можливості безпосередньо брати участь у допиті;

- для фіксації показань осіб, які з'явилися з повинною.

Відомо, що особа, яка з'явилася з повинною, якщо ця явка була викликана щирим прагненням щиро серцем покаятися у вчиненому кримінальному правопорушенні, повідомляє багато конкретних фактів та деталей, яких не почуєш від підозрюваних, обвинувачених у суді, що викриваються наявними у справі доказами. Звукозапис таких показань може бути ілюстрацією ступеня щирості особи, що з'явилася з повинною. Крім того, аудіо запис показань, який використовується в процесі подальшого слідства, дозволяє отримати правдиві свідчення також від співучасників особи, яка з'явилася з повинною, та своєчасно зібрати необхідні докази.

При здійсненні звукозапису допиту рекомендуємо дотримуватись наступних правил:

- слідчий (детектив) зобов'язаний прийняти рішення про звукозапис і повідомити про це допитуваного ще до початку допиту, що відображається у вступній частині аудіо запису та протоколі допиту. Застосування звукозапису залежить від згоди на те допитуваного. Однак у ряді випадків слідчий (детектив), щоб не порушувати психологічний контакт, який встановився з допитуваним, повинен спеціально підготувати його до допиту, що супроводжується звукозаписом, роз'яснивши порядок і значення його застосування;

- у вступній частині фонограми допиту, так само як і в протоколі, вказуються місце та дата проведення допиту; час початку допиту (а потім і його закінчення); прізвище, ім'я та по батькові всіх осіб, які беруть участь у допиті; технічні відомості, необхідні для подальшого відтворення фонограми, позначаються лише у протоколі;

- фонограма повинна відображати весь перебіг допиту, а не лише його окремі фрагменти. Щоб уникнути фіксації заздалегідь підготовленого тексту, не допуска-

ється повторення спеціально для звукозапису показань, які надані під час цього допиту. Це не виключає фіксацію за допомогою звукозаписувальних пристроїв окремих показань за обставинами, які вже висвітлювалися на попередніх допитах;

- після закінчення допиту фонограма повністю відтворюється. Зроблені доповнення та зауваження заносяться на плівку або цифровий носій. Звукозапис завершується заявою допитаного про правильність цього запису;

- у випадках, якщо фонограма відтворювалася під час іншої слідчої дії (як тактичний прийом, спрямований до отримання правдивих показань). Слідчий (детектив) зобов'язаний зробити про це позначку у протоколі відповідної слідчої дії. На стадії розслідування на відміну від відтворення фонограми показань у суді, вважаємо за недоцільне попередньо оголошувати протокол допиту;

- після закінчення розслідування слідчий (детектив) зобов'язаний ознайомити підозрюваного та його захисника із вмістом фонограм аудіо запису. Звукозапис відтворюється також потерпілому за клопотанням останнього;

- після того, як закінчено ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження (справи), фонограма опечатується та зберігається при справі.

При застосуванні цифрового аудіо записувального засобу найбільше доцільно спочатку зробити допит і фіксацію його на фонограму і лише після відтворення звукозапису скласти стандартний протокол.

Разом із тим, як показує слідча практика, одночасна фіксація показань на гаджет та у протоколі дуже ускладнює проведення допиту.

Проте, вислухавши свідчення, а потім їхній звукозапис, слідчий (детектив) краще запам'ятовує їх зміст, а тому точніше і повніше відображає його у протоколі. Тому що з психологічної точки зору процес збирання доказової бази та розслідування кримінального правопорушення становить, у першу чергу, процес психічної взаємодії працівника органів досудового розслідування (слідчого, детектива,

дізнавача) та учасників кримінального провадження. Провідна роль у ньому належить інтелектуальній діяльності слідчого (детектива), яка супроводжує та спрямовує його практичну поведінку [7].

Під час здійснення досудового розслідування та проведення ряду процесуальних дій у кримінальному провадженні важливе значення має правильна психологічна характеристика відносин, які мають складатися між слідчим (детективом) та особами, що беруть участь у справі. Такі відносини мають подвійний характер, засновані на двох нібито протилежних принципах: психологічного контакту та психологічної боротьби [8]. Однак це не означає, що до осіб, які беруть участь у справі, залежно від зайнятої ними позиції слідчий (детектив) повинен застосовувати два різні підходи.

Психологічний контакт між учасниками кримінального провадження при отриманні та фіксації їхніх показань за допомогою електронних джерел ні у якому разі не можна розуміти як відносини взаємних поступок, поблажок та послуг, так само як психологічну боротьбу не можна розглядати як війну з підозрюваним.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері кримінально-процесуальної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13 ст.88. (редакція станом на 01.01.2024). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2024).

2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст.141) (редакція станом на 01.01.2020). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2024).

3. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (редакція станом на 01.01.2024). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2024).

4. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL:<https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 20.01.2024).

5. Осмолян В.А. Можливості та процесуально-правові особливості фіксації показань учасників процесу за допомогою гаджетів / В. А. Осмолян // Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 7 грудня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький інститут МАУП, 2023. – С. 75-80.

6. Осмолян В. А., Домбровська О.М., Хорошенюк О.В. Участь лікаря у допиті неповнолітньої особи як обов'язкова правова норма у законодавстві / В. А. Осмолян // "Медичні новини Грузії (Georgian Medical News)" Тбілісі-New York № 4 (313) Квітень. 2021. ISSN 1512-0112, стор. 186-192.

7. Копанчук В.О., Осмолян В.А., Кравчук О.В. «Рефлексія» як запорука результативності слідчо-криміналістичної тактики у реалізації завдань кримінального провадження / В.А. Осмолян // «Наше право / Our.Law». № 1, 2023. – С. 58-65.

8. Копанчук В.О., Кравчук О.В. Криміналістична складова індивідуально-психологічного підходу слідчого (детектива) при проведенні процесуальних дій / Копанчук В.О., Кравчук О.В. // Актуальні проблеми юридичної науки. Політико-правові передумови європейської та євроатлантичної інтеграції України: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. – С. 242-244.

V. Kopanchuk, V. Osmolian, O. Kravchuk
**PROCEDURAL AND LEGAL
FEATURES OF RECORDING
TESTIMONY OF PARTICIPANTS IN
CRIMINAL PROCEEDINGS USING
ELECTRONIC SOURCES**

The authors of the article outline the legal foundations and prospects for the development of criminology and criminal procedural law in the light of the legal reform in Ukraine. In particular, the procedural and legal features of recording the testimony of participants in criminal proceedings using electronic sources are considered, namely: gadgets (for example, an electronic device or other means that combines high technology and a very real application). The position of strict compliance with the requirements of the criminal procedural law when using electronic devices to obtain the evidence base in the proceedings, in particular when recording the statements of the parties and participants in the process, is substantiated. The author's own (author's) methodology (rules) for audio recording of interrogation of participants in criminal proceedings is provided for consideration and discussion. The need for effective cooperation

of law enforcement officers and specialists in the field of criminology is substantiated for the purpose of high-quality and objective performance of the tasks of criminal proceedings, compliance with the general principles of the criminal process and improvement of the innovative policy of Ukraine in general. Taking into account the analysis of the law enforcement practice of conducting investigative (search) actions, the authors of the article determined the most appropriate cases of the use of audio recording during the latter. The significance and assessment of these legal positions in the system of law, criminology and the criminal process as a whole is revealed. Conclusions were made and recommendations were given regarding the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the investigator, detective and criminalist. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of material and procedural law.

Key words: *gadget, detective, interrogation, electronic sources, criminal process, criminal proceedings, criminologist, testimony, law enforcement agencies, investigator, tactics.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ

ФРОЛОВА О.Г. - представник Уповноваженого Верховної Ради України в системі судоустрою з права на справедливе правосуддя та представництва в Конституційному Суді України Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, кандидат юридичних наук

ORCID 0009-0007-5427-7581

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.13>

У статті розглядаються історичні аспекти розвитку кримінально-правової охорони сфери фармацевтичної діяльності в Україні. Аналізуються положення історичних джерел, які у відповідний історичний період передбачали “ураженість” правовідносин фармацевтичної діяльності, прав, свобод та інтересів її суб’єктів у межах та поза межами обігу лікарських засобів, а також при державному регулюванні фармацевтичної діяльності.

Розглядаються найбільш типові види “ураженості”, які враховувались у змісті відповідних історичних джерел. Зокрема, це порушення прав, свобод та інтересів суб’єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв’язків між суб’єктами фармацевтичної діяльності, які забезпечують обіг лікарських засобів у його окремих частинах; порушення прав, свобод та інтересів суб’єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв’язків між суб’єктами фармацевтичної діяльності незалежно від того, чи забезпечують або не забезпечують вони обіг лікарських засобів; порушення зв’язків, що існують між суб’єктами фармацевтичної діяльності та мають характер виконуваних ними професійних обов’язків; порушення порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності, що поширюється на обіг лікарських засобів.

Акцентується увага на тому, що стан кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності в Україні завжди залежав від економіко-політичних умов, а також від специфіки державного управління (регулювання) фармацевтичної галузі. Кожного історично-

го етапу обсяг кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності залежав спочатку від реалізації передусім інтересів держави у сфері правового регулювання фармацевтичної галузі, а вже потім – від економічних інтересів всіх чи окремих учасників фармацевтичної діяльності. Автор пояснює це тим, що саме державне регулювання фармацевтичної галузі спроможне забезпечити охорону публічного здоров’я та час від часу йде “у розріз” з економіко-господарськими (комерційними) інтересами учасників фармацевтичної діяльності (у тому числі самої держави).

Ключові слова: кримінально-правова охорона, фармацевтична діяльність, історико-правовий аналіз джерел права, суб’єкти фармацевтичної діяльності, обсяг кримінально-правової охорони.

Постановка проблеми

Історія розвитку кримінального законодавства на українських землях пов’язується з чинністю і застосуванням у період розвитку української державності конкретних нормативно-правових актів у галузі кримінального права. Впродовж розвитку державності українських земель нормативно-правові акти, що включали положення кримінально-правового характеру, були досить різноманітними. Тому систематизація таких нормативно-правових актів має свої труднощі та є актуальною.

Метою статті є ілюстрація на підставі історичних законодавчих джерел особливос-

тей кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Особливості проведення історико-порівняльного аналізу кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності зумовлені: 1) територіями застосування, пов'язаними з відповідними етапами розвитку української державності; 2) часом, впродовж якого застосовувались такі акти на конкретному етапі розвитку української державності [1, с. 153-158]. Якщо брати за основу такий підхід у систематизації історичних нормативних джерел в кримінальному праві, то для визначення тих із них, що в різні періоди становлення української державності забезпечували кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності або її окремих (основних) компонентів, можна визначити наступним чином.

Методологічно досягнення поставленої мети здійснюється шляхом розгляду тих положень певного історичного джерела, які у відповідний історичний період передбачали “ураженість” правовідносин фармацевтичної діяльності, прав, свобод та інтересів її суб'єктів у межах та поза межами обігу лікарських засобів, а також при державному регулюванні фармацевтичної діяльності. Такий підхід дозволяє з'ясувати зміст кримінально-правових норм, які в конкретному історичному джерелі забезпечували кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності, а також прослідкувати особливості кримінально-правової охорони окремих компонентів фармацевтичної діяльності на окремих етапах становлення державності.

Найбільш типові види зазначеної “ураженості” враховувались у змісті відповідних історичних джерел наступним чином:

1) порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які забезпечують обіг лікарських засобів у його окремих частинах, виражалось у:

а) тих актах поведінки, що забезпечували різні етапи торгового обороту лікарських засобів, а саме: створення, виробництва, виготовлення лікарських засобів,

що є сильнодіючими речовинами, торгівля ними та їх продаж, за що передбачалось покарання у вигляді ув'язнення в тюрмі від трьох до шести місяців, грошові стягнення від десяти до трьохсот рублів, конфіскація майна та церковне покаяння (ст.ст. 1074-1077 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року (далі – УПКВ 1845)); торговець лікарськими речовинами оптом або у роздріб підлягав покаранню грошовою пенею не більше п'ятисот рублів та заборонаю здійснювати торгівлю лікарськими речовинами на строк від одного до п'яти років (самі ж ліки в нього вилучались, про що зазначалось у ст. 199 цього Уложення) за те, що визнавався винним у виготовленні або зберіганні для продажу або в продажу лікарських речовин ізрізаними, ізрубаними або приведеними у порошок чи в змішування (за винятком тих, які в цьому вигляді отримуються із фабрики, лабораторій або особливих відділень хімічних заводів, облаштованих для виготовлення складних фармацевтичних препаратів, або перебувають в торговому обороті саме в такому вигляді) (ст. 198 Кримінального уложення 1903 року); особа, яка лікує в виді професії, не маючи належно засвідченої медичної освіти, а також медичний працівник, який працює в медичній практиці, на яку він не має права, підлягав покаранню у вигляді виправно-трудова робіт на строк до шести місяців або штрафу до п'ятисот карбованців (ст. 194 КК 1927 року);

б) певних проявах “псевдоаптечної” діяльності з лікарськими засобами: виготовлення лікарських засобів та їх складників для продажу без дозволу уряду та поза межами аптеки каралось грошовим стягненням від десяти до п'ятдесяти рублів, а також відібранням всього знайденого в ній посуду та матеріалів (абз. 1 ст. 1095 УПКВ 1845)¹; продаж лікарських засобів, виготовлених без дозволу уряду та поза межами аптеки, карався грошовим стягненням від десяти до ста рублів (абз. 3 ст. 1095 УПКВ 1845); оптова або роздрібна торгівля “лі-

¹ Якщо у цьому були винуваті іноземці після застосування на них стягнення, то до них застосовувалось покарання у виді вислання за кордон (абз. 2 ст. 1095 УПКВ 1845).

карськими речовинами”, виготовленими без дозволу уряду і поза межами аптеки та способом різання, рубання або приведення у порошок (включаючи ті, які у цьому вигляді отримуються із фабрики та перебувають у торговому обороті), а також виготовленими за рецептами лікарів, караються грошовим стягненням у розмірах: від десяти до ста рублів (за перший раз), від ста до двохсот рублів (за другий раз), від двохсот до п’ятисот рублів та заборорою назавжди здійснювати торгівлю лікарськими речовинами (за третій раз) (ст. 1096 УПКВ 1845); керівник аптеки у разі відпуску ліків за рецептами осіб, які не мали права здійснювати медичну практику, підлягав покаранню у вигляді суворой догани (за перший раз), грошового стягнення у розмірі двадцяти п’яти рублів (за другий раз) та п’ятдесяти рублів (за третій раз) або заборорою керувати аптекою впродовж року (якщо вчетверте), а якщо ці дії були вчинені підлеглими йому фармацевтами, то останні підлягали покаранню у вигляді догани (якщо вперше), стягненню семи рублів п’ятдесят копійок (якщо вдруге) чи п’ятнадцяти рублів (якщо втретє), заборорою займатись фармацевтичною практикою впродовж року (якщо вчетверте) або назавжди (якщо вп’яте) (керівник аптеки у цьому разі підлягав покаранню за недогляд за підлеглими йому фармацевтами: за перший раз – зауваженню, за другий раз – суворій догані, за третій і четвертий – стягненню п’яти та десяти рублів відповідно, за п’ятий – заборорою керувати аптекою або утримувати її назавжди) (ст. 1107 УПКВ 1845); схожим чином карався відпуск керівником аптеки ліків за копіями рецептів або за сигнатурами без підпису лікаря, якщо складниками цих ліків були сильнодіючі речовини (за перший раз він карався доганою, за другий та третій рази – стягненню від п’яти та п’ятдесяти рублів, за четвертий – заборорою керувати аптекою впродовж року, а якщо це керівник казенної аптеки – видаленням з посади), а якщо ці дії були вчинені підлеглими йому фармацевтами, то останні підлягали покаранню у вигляді догани (якщо вперше), стягненню від двох до десяти рублів (якщо вдруге та втретє), заборорою займатись фармацевтичною

практикою впродовж року (якщо вчетверте) (керівник аптеки у цьому разі підлягав покаранню за недогляд за підлеглими йому фармацевтами – до нього застосовувались покарання, передбачені у ст. 1107) (ст. 1108 УПКВ 1845); винний у виготовленні, зберіганні для продажу або у продажу ліків поза межами аптек, фабрики, лабораторій або особливих відділень хімічних заводів, облаштованих для виготовлення складних фармацевтичних препаратів (за умови, що виготовлення цих ліків є дозволим законом або обов’язковою постановою не інакше ніж в аптеках або згаданих фабриках, лабораторіях або у відділеннях хімічних заводів), карався грошовою пенею не більше трьохсот рублів (абз. 1 ст. 197 Кримінального уложення 1903); винний у виготовленні чи зберіганні для продажу або в продажу поза межами аптек ліків, які дозволялось відпускати лише із аптек, карався грошовою пенею не більше трьохсот рублів (абз. 2 ст. 197 Кримінального уложення 1903); керівник аптеки або керівник фабрики, лабораторії чи особливого відділення хімічного заводу, облаштованого для виготовлення складних фармацевтичних препаратів, який допускав до виконання обов’язків фармацевту, хіміка або учня особу, що не мала на це право, карався грошовою пенею не більше трьохсот рублів (ст. 203 Кримінального уложення 1903 року);

в) “псевдолікувальній” діяльності, пов’язаній з використанням лікарських засобів: недозволене лікування – особа, яка не маючи звання доктора чи лікаря, отриманого у встановленому порядку або з особливого дозволу начальства, постійно займається лікуванням якої-небудь внутрішньої чи зовнішньої хвороби, зокрема, за грошову плату або для іншої власної вигоди – каралось арештом від трьох тижнів до трьох місяців або грошовим стягненням від десяти до ста рублів (ст. 1078 УПКВ 1845²); фармацевт, який виписує ліки та лікує хворих,

² Згідно з абз. 3 ст. 1078 УПКВ 1845 положення, що наведені вище, не поширювались на тих осіб, які “за необхідністю або людинолюбством безоплатно допомагають хворим своїми порадами і повідомленням їм медикаментів та інших засобів лікування”.

не маючи на це наданого законом права, підлягав покаранню у вигляді суворой догани (якщо здійснивав це вперше), якщо вдруге, то грошовому стягненню від п'яти до десяти рублів, якщо втретє – стягнення збільшувалось удвічі та йому заборонялось зайняття фармацевтичною практикою, на яку він мав за законом право, строком на один рік, а якщо вчетверте – позбавляється назавжди зайняття фармацевтичною практикою та підлягав арешту на три місяці (ст. 1079 УПКВ 1845); заснування аптеки без отримання на це дозволу від належного начальства каралось закриттям аптеки та відібранням знайденого в ній посуду та всіх припасів (ст. 1093 УПКВ 1845);

г) порушенні “фармацевтичної процедури” виготовлення, виробництва, зберігання та вчинення інших дій з лікарськими засобами та їх складниками, які (дії) забезпечують їх подальше використання у торговому обороті: виготовлення керівником аптеки ліків та лікарських складників не за правилами фармацевтики, виготовлення ліків із речовин не тієї якості або ваги, які передбачені рецептом, або із пошкоджених речовин, а також виготовлення ліків у нечистих або шкідливих для здоров'я сосудах (навіть за відсутності настання будь-яких шкідливих наслідків) каралось грошовим стягненням від п'яти до ста рублів, а якщо зазначені діяння були вчинені фармацевтами, підлеглими керівнику аптеки, в результаті нехтування обов'язками або помилки, то вони карались доганою (за перший раз), арештом від семи днів до трьох тижнів (за другий раз) та арештом від трьох тижнів до трьох місяців (за третій раз), а керівники аптек відповідали за недогляд за підлеглими та карались зауваженням (за перший або другий раз) або грошовим стягненням у п'ятнадцять рублів (за третій раз) (ст. 1105 УПКВ 1845); виготовлення в аптеках та відпуск із аптеки “секретних ліків”, що не схвалені спеціально уповноваженим на це органом влади, каралось грошовим стягненням від десяти до ста рублів (абз. 3 ст. 1106 УПКВ 1845); керівник аптеки, фармацевт, який служив в аптеці, та учень фармацевту, карались грошовою пенею (керівник аптеки та фармацевт – у розмірі не

більше трьохсот рублів, а учень – не більше ста рублів), якщо визнавались винними у виготовленні або відпуску секретних ліків, що не схвалені медичною радою (ст. 200 Кримінального уложення 1903 року); керівник аптеки, фармацевт, який служив в аптеці, та учень фармацевту, карались грошовою пенею (керівник аптеки та фармацевт – у розмірі не більше трьохсот рублів, а учень – не більше ста рублів), якщо визнавались винними у відпуску із аптеки ліків, виготовлених невідповідно до рецепту, а також виготовлених із матеріалів неналежної якості або в нечистих чи шкідливих для здоров'я сосудах, або неналежно закоркованих (ст. 200 Кримінального уложення 1903 року); зберігання для продажу, продаж отруйних чи сильнодіючих речовин без належного дозволу або з дозволу, але з порушенням правил, встановлених законом чи обов'язковою постановою, каралось арештом на строк не більше трьох місяців або грошовою пенею не більше трьохсот рублів, а також позбавленням права продавати зазначені речовини строком від одного до п'яти років (ст. 205 Кримінального уложення 1903 року); виготовлення отруйних та сильнодіючих речовин, що є лікарськими засобами, особами, які не мають на це права, каралось штрафом до трьохсот рублів або примусовими роботами (ст. 215 КК 1922 року); виготовлення, зберігання, придбання і збут сильнодіючих отруйних речовин без спеціального на те дозволу, а також порушення встановлених правил виробництва, зберігання, відпуску, обліку і перевезення сильнодіючих і отруйних речовин каралось позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією зазначених речовин (ст. 192 КК 1927 року); незаконне переміщення отруйних та сильнодіючих речовин (ст. 70 КК 1960 року); розкрадання, незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних лікарських засобів чи психотропних лікарських речовин з метою збуту, збут таких засобів чи речовин (ст.ст. 229-1, 229-2 КК 1960 року), посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 229-3 КК 1960 року); розкрадання, незаконні виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам об-

ладнання, призначеного для виготовлення наркотичних лікарських засобів або психотропних лікарських речовин (ст. 229-17 КК 1960 року); розкрадання прекурсорів (ст. 229-19 КК 1960 року); незаконні виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання прекурсорів (ст. 229-20 КК 1960 року);

г) незаконному виході суб'єктами фармацевтичної діяльності, пов'язаної з обігом лікарських засобів, за межі такого обігу: виготовлення керівником аптеки алкогольних напоїв для "питного продажу" каралось грошовими стягненнями (за перший раз – від п'ятидесяти до ста рублів, та за другий раз – від ста до п'ятисот рублів) та позбавленням права керувати аптекою назавжди (за третій раз) з обов'язковою конфіскацією виготовлених алкогольних напоїв для "питного продажу" (ст. 1100 УПКВ 1845);

д) різноманітних "маніпуляціях" з рецептами лікарів (рецептурними лікарськими засобами): відпуск керівником аптеки ліків за сумнівними або незрозумілими рецептами (з приводу змішування різних складників ліків або певної кількості сильнодіючих речовин), причому без попереднього на це пояснення з лікарем, який виписав ці рецепти (за це застосовувались покарання, передбачені ст. 1108) (ст. 1109 УПКВ 1845); відпуск керівником аптеки ліків за рецептами, але без дотримання правил відпуску ліків: без сигнатур або неналежним чином закоркованих, не зав'язаних або не запечатаних тощо (карався стягненням п'яти рублів, а якщо його вчиняв фармацевт, то стягненням одного рубля п'ятидесяти копійок) (ст. 1110 УПКВ 1845); торговець лікарськими речовинами оптом або у роздріб підлягав покаранню грошовою пенею не більше п'ятисот рублів та заборобою здійснювати торгівлю лікарськими речовинами на строк від одного до п'яти років за те, що визнавався винним у виготовленні або складанні ліків за рецептом лікаря (ст. 198 Кримінального уложення 1903 року); керівник аптеки, фармацевт, який служив в аптеці, та учень фармацевту, карались грошовою пенею (керівник аптеки та фармацевт – у розмірі не більше трьохсот рублів, а учень – не більше

ста рублів), якщо визнавались винними у: а) відпуску із аптеки без рецепта лікаря, ліків, відпуск яких дозволений лише за рецептом лікаря або виготовлених невідповідно до рецепту; б) порушенні встановлених законом або обов'язковою постановою правил обліку та зберігання рецептів чи веденні і зберігання рецептурних книг (ст. 200 Кримінального уложення 1903 року);

2) порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності незалежно від того, чи забезпечують або не забезпечують вони обіг лікарських засобів: видача посадовою особою завідомо неправдивого свідчення про хворобу тягнуло за собою "відсторонення від посади" (як проступок), а в разі вчинення із користі (як злочин) – покарання, прирівняним до тих, що були передбачені в ст. 402 за хабарництво (ст. 392 УПКВ 1845); організація або держання дому для вживання чи виготовлення наркотичних лікарських засобів або психотропних лікарських речовин (ст. 229-4 КК 1960 року); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних лікарських засобів, психотропних лікарських речовин (ст. 229-12 КК 1960 року); незаконне введення в організм наркотичних лікарських засобів або психотропних лікарських речовин (ст. 229-15 КК 1960 року); особа, що користується громадською довірою, лікар, ветеринарний лікар або акушер, що засвідчили неправдиві свідчення про обставини, які мали юридичне значення, а також той, хто використовував видане зазначеними особами свідчення, підлягали покаранню позбавленням волі на строк до двох років або арештом на той самий строк (§§ 1, 2 192 Карного кодексу Польської Республіки 1932 року);

3) порушення зв'язків, що існують між суб'єктами фармацевтичної діяльності та мають характер виконуваних ними професійних обов'язків. Ці порушення виражались у різноманітних проявах:

а) "фармацевтичної помилки" [2, с. 17] при торгівлі лікарськими засобами та їх складниками: помилки з лікарськими засобами, допущені медичними працівниками (лікарем, акушером та ін.), карались за-

бороною здійснювати медичну практику на строк, “доки не витриманий буде новий іспит та не буде отримане свідоцтво у належному знанні своєї справи”, а також церковним покаяттям (ст. 1080 УПКВ 1845); помилковий відпуск одних ліків замість інших (навіть без заподіяння шкоди), який здійснювався керівником аптеки (такий керівник підлягав покаранню: за перший раз – доганою, другий – суворою доганою та грошовому стягненню від десяти до ста рублів, третій – позбавлення права керівництва аптекою або її утримання, якщо керівник аптеки був також її утримувачем), помічником аптекаря (цей помічник підлягав покаранню: за перший раз – зауваженням, другий – арештом від семи до двох тижнів, третій – арештом від трьох тижнів до трьох місяців, четвертий – заборобою здійснювати фармацевтичну практику), учнем аптекаря (підлягав: догані за перший раз, арешту від семи до двох тижнів – за другий, арешту від трьох тижнів до трьох місяців та позбавленню звання – за третій раз) (ст. 1111 УПКВ 1845); порушення, передбачені ст.ст. 1105-1111 УПКВ 1845, які потягли смерть людини, карались “зверх визначеними цими статтями за такі упущення стягненнями або покараннями” – церковним покаяттям (ст. 1112 УПКВ 1845); керівник аптеки, фармацевт, який служив в аптеці, та учень фармацевту, карались грошовою пенею (керівник аптеки та фармацевт – у розмірі не більше трьохсот рублів, а учень – не більше ста рублів), якщо визнавались винними у помилковому відпуску одних ліків замість інших (ст. 200 Кримінального уложення 1903 року);

б) невиконання або неналежне виконання фармацевтичними працівниками своїх професійних обов’язків у процесі забезпечення обігу лікарських засобів та їх складників у фармацевтичній діяльності (тобто так звана “фармацевтична недбалість”): керівник аптеки за брак або погану якість матеріалів, посуду, інструментів та приборів для виготовлення ліків та здійснення фармацевтичних хімічних операцій та найголовніших хімічних операцій, потрібних у фармацевтичній справі, а також за вади аптечної ваги, відсутності в апте-

ці “такси ліків”, списку лікарів, що мають право займатись лікарською практикою, Аптекарського статуту, “належних шнурованих книг”, помилкове або неправильне вписування рецептів у ці книги та “недотримання належної чистоти”, караються суворим зауваженням місцевого медичного керівництва (за перший раз), суворою доганою від Медичного департаменту або від Департаменту казенних лікарських заготовлень (за другий раз), позбавленням керівництва аптекою на строк від шести місяців до одного року (якщо це відбулось утретє та впродовж того самого року) (ст. 1097 УПКВ 1845); недотримання керівниками аптек належної обережності при зберіганні, відпуску та вживанні отруйних або сильнодіючих речовин каралось позбавленням назавжди права керувати аптеками, а також відстороненням від посади (ст. 1098 УПКВ 1845); керівник аптеки за покупку у фабрикантів або торговців лікарськими речовинами таких складників ліків, які мають бути виготовлені в аптечній лабораторії (окрім випадків, коли це законом дозволене), карались грошовим стягненням від десяти до п’ятидесяти рублів (за перший раз) та від п’ятидесяти до ста рублів (за другий раз) або відстороненням від керівництва аптекою від одного року до двох років (ст. 1099 УПКВ 1845); повільний відпуск ліків, який карався так само як і відпуск без дотримання правил відпуску ліків (ст. 1110 УПКВ 1845); керівники аптек та їх утримувачі за “нетверезе життя” та нехтування своєю посадою після того, як від начальства було зроблено зауваження чи догана, але вони не виправились, караються позбавленням назавжди права керівництва аптеками та відповідно утримання аптек (ст. 1103 УПКВ 1845); невиконання фармацевтами та учнями, які вже зазнавали зауваження або догану за упущення або порушення порядку, наказів керівників аптек стосовно виготовлення, зберігання та відпуску ліків, нагляду за порядком тощо, караються позбавленням права на фармацевтичну діяльність впродовж одного, двох чи трьох років або назавжди – “з огляду на міру їх вини” (ст. 1104 УПКВ 1845); торговець лікарськими речовинами оптом або у роздріб підлягав покаранню грошовою

пенею не більше п'ятисот рублів та забо-роною здійснювати торгівлю лікарськими речовинами на строк від одного до п'яти років (самі ж ліки в нього вилучались, про що зазначалось у ст. 199 цього Уложення) за те, що визнавався винним у невиконанні встановлених законом або обов'язковою постановою правил про продаж складних фармацевтичних препаратів (ст. 198 Кримінального уложення 1903 року); керівник аптеки або керівник фабрики, лабораторії чи особливого відділення хімічного заводу, облаштованого для виготовлення складних фармацевтичних препаратів, а рівно фармацевт, хімік або учень, що служать в названих закладах карались грошовою пенею (керівник, хімік або фармацевт – у розмірі не більше п'ятисот рублів, а учень – у розмірі не більше двохсот рублів) за те, що не виконували правила про зберігання, відпуск або вживання речовин отруйних чи сильнодіючих або правил про виготовлення чи відпуск ліків, що містять такі речовини (ст. 201 Кримінального уложення 1903 року) (якщо ці “злочинні діяння” вчинялись повторно або якщо таке діяння було вчинене хоча б уперше, але могло потягти за собою особливо шкідливі наслідки, каралось згідно зі ст. 202 цього Уложення арештом не більше трьох місяців, а також позбавленням винного права займатись фармацевтичною практикою на строк від шести місяців до двох років, а для керівників та утримувачів цих закладів – також права керувати відповідними закладами на строк від одного до п'яти років); якщо особа, зобов'язана своєчасно доносити про випадки заразної хвороби на людях, не виконувала цей обов'язок, то це каралось арештом не більше двох місяців або грошовою пенею не більше двохсот рублів (ст. 206 Кримінального уложення 1903 року); невиконання встановлених законом або обов'язковою постановою правил про заходи охорони народного здоров'я каралось арештом не більше трьох місяців або грошовою пенею не більше трьохсот рублів (ст. 207 Кримінального уложення 1903 року); неповідомлення влади особами, зобов'язаними це здійснювати стосовно випадків заразної хвороби чи падежу худоби, каралось примусовими роботами або штрафом до трьох-

сот рублів; неналежне виконання медичними, фармацевтичними працівниками своїх професійних обов'язків через недбале або несумлінне до них ставлення, що призвело до зараження особи вірусом імунодефіциту людини, каралось позбавленням волі на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років з позбавленням права займати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років, а якщо те саме діяння спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини двох або більше осіб, то воно каралось позбавленням волі на строк до восьми років з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до п'яти років (ст. 108-3 КК 1960 року);

в) порушення встановлених правил використання документів у сфері фармацевтичної діяльності: керівник аптеки, фармацевт, який служив в аптеці, та учень фармацевту, карались грошовою пенею (керівник аптеки та фармацевт – у розмірі не більше трьохсот рублів, а учень – не більше ста рублів), якщо визнавались винними у порушенні встановлених законом або обов'язковою постановою правил обліку та зберігання рецептів чи веденні і зберігання рецептурних книг (ст. 200 Кримінального уложення 1903 року); невиконання фармацевтами та учнями, які вже зазнавали зауваження або догану за упущення або порушення порядку, наказів керівників аптек стосовно ведення облікових книг караються позбавленням права на фармацевтичну діяльність впродовж одного, двох чи трьох років або назавжди – “з огляду на міру їх вини” (ст. 1104 УПКВ 1845);

4) порушення порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності, що поширюється на обіг лікарських засобів: перенесення аптеки із місця, в якому особа мала дозвіл утримувати аптеку, в інше місце без отримання на це дозволу з боку начальства каралось грошовим стягненням від п'ятдесяти до двохсот рублів, а також примусовим поверненням аптеки на попереднє місце (ст. 1095 УПКВ 1845); прийняття керівником аптеки в аптекарі, провізори, аптекарські помічники або учні осіб, які не мали належної для цього освіти у на-

вчальних закладах або були позбавлені права здійснювати фармацевтичну діяльність, або без атестату про їх поведінку (коли вони вже працювали в інших аптеках), а також недонесення кожного разу про прийняття та звільнення фармацевту місцевому медичному керівництву та ненадання своєчасно списків про їх поведінку, здібностях та фармацевтичних знаннях каралось суворою доганою (вперше) та грошовим стягненням від п'ятдесяти до ста рублів (вдруге) (ст. 1102 УПКВ 1845); встановлення при відпуску ліків плати, яка є вищою чи нижчою за "таксу ліків", тягне для керівника аптеки стягнення у вигляді: суми, що удвічі більше "зайвої" (при завищенні) та "є рівною тій, на яку це пониження проти такси зроблене" (при заниженні) (якщо ж у цьому був винен лише фармацевт, то з керівника аптеки стягувалось п'ять рублів) (ст. 1113 УПКВ 1845).

Висновки

Забезпечення кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності на різних етапах становлення української державності в будь-якому випадку залежало від економіко-політичних умов. Положення актів кримінального законодавства враховували ці умови, а також державні інтереси, що забезпечували функціонування фармацевтичної діяльності в конкретних економіко-політичних умовах. Тому найбільшій специфіки система норм кримінального законодавства, що забезпечували охорону фармацевтичної діяльності, "отримала" впродовж другої половини XIX – початку XX ст. (принаймні до подій 1914 року, а також 1917-1922 років).

Стан кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності в Україні завжди залежав від економіко-політичних умов, а також від специфіки державного управління (регулювання) фармацевтичної галузі. Причому завжди (на будь-яких етапах становлення української державності) фармацевтична діяльність зазнавала постійного "втручання" у свій зміст з боку держави. Водночас "обсяг" такого втручання на різних етапах відрізнявся та прямо впливав на особливості кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності. Так, на першому етапі, який тривав до вступу в силу УПКВ

1845 року "частка" державного управління у забезпеченні кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності була мінімальною, що пояснювалось очевидною "зародковістю" стану державного регулювання фармацевтичної галузі та "акцентуванням" уваги у правовому регулюванні на властивостях лікарських засобів та вимогах до фармацевтичних працівників.

З початком другої половини XIX ст. "обсяг" кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності, пов'язаної з державним регулюванням, істотно збільшився. Тривало це до початку подій 1914 року, коли відбулось суттєве зниження показників економіки (в тому числі її фармацевтичної галузі). У радянський період доля державного регулювання фармацевтичної діяльності, хоч і була максимальною, але не отримала адекватного відображення у нормах актів кримінального законодавства та у відповідному обсязі кримінально-правової охорони. Певне "відновлення" належного (адекватного) обсягу кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності почалось лише з початком економічних реформ у фармацевтичній галузі та набранням чинності КК 2001 року.

Література

1. Берзін П.С. Кримінальне право. Загальна частина: підручник у 3-х т. Т. I. Загальні засади / П.С. Берзін. 2-ге вид., виправ. та доп. Київ: ВД «Дакор», 2019. 562 с.
2. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона фармацевтичної діяльності. Кримінально-правова охорона фармацевтичної діяльності. Проєкт Кримінального кодексу України у фокусі академічної думки: матеріали вебінару (м. Харків, 21 січ. 2021 р.) / Харків: Право, 2021. 186 с.

Frolova O.G.

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF PHARMACEUTICAL ACTIVITY IN UKRAINE: HISTORICAL AND COMPARATIVE ASPECTS

The article examines the historical aspects of the development of criminal law protection in the field of pharmaceutical activity in

Ukraine. The provisions of certain historical sources are analyzed, which in the relevant historical period predicted the «impact» of the legal relations of pharmaceutical activity, the rights, freedoms and interests of its subjects within and outside the borders of the circulation of medicinal products, as well as in the case of state regulation of pharmaceutical activity.

The most typical types of «affliction» that were taken into account in the content of the relevant historical sources are named. In particular, this is a violation of the rights, freedoms and interests of subjects of pharmaceutical activity, as well as a violation of relations between subjects of pharmaceutical activity that ensure the circulation of medicinal products in its separate parts; violation of the rights, freedoms and interests of subjects of pharmaceutical activity, as well as violation of relations between subjects of pharmaceutical activity, regardless of whether or not they ensure the circulation of medicinal products; violation of the relationships that exist between subjects of pharmaceutical activity and are of the nature of their professional duties; violation of the order of state regulation of

pharmaceutical activity, which extends to the circulation of medicinal products.

Attention is focused on the fact that the state of criminal-legal protection of pharmaceutical activity in Ukraine has always depended on economic and political conditions, as well as on the specifics of state management (regulation) of the pharmaceutical industry. At each historical stage, the scope of criminal legal protection of pharmaceutical activity depended first on the implementation of the state's interests in the field of legal regulation of the pharmaceutical industry, and only then on the economic interests of all or individual participants in pharmaceutical activity. The author explains this by the fact that it is the state regulation of the pharmaceutical industry that is able to ensure the protection of public health and from time to time comes «at odds» with the economic and economic (commercial) interests of participants in pharmaceutical activity (including the state itself).

Key words: criminal legal protection, pharmaceutical activity, historical and legal analysis of sources of law, subjects of pharmaceutical activity, scope of criminal legal protection.

ПРАВО НА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЗМІСТ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

**ВОЛКОВА Дар'я - аспірантка кафедри Конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

ORCID: 0009-0007-5879-4180

УДК: 342.724

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.14>

Робота спрямована на розгляд питання появи права на гендерну ідентичність, його змісту та правової природи, а також передумов та історичних підстав виникнення.

Метою дослідження є розкриття змісту та правової природи права на гендерну ідентичність, яка є підґрунтям до прийняття законодавчих положень.

Методика дослідження полягає у аналізі історичних передумов появи права на гендерну ідентичність, а також у вивченні підходів до визначення поняття «гендерна ідентичність». Важливим є розкриття зв'язку між медициною, психіатрією та правом на гендерну ідентичність, який демонструє процес розвитку такого права.

Актуальність даної теми є надзвичайно високою, адже наразі у суспільстві існує потреба узаконення права на гендерну ідентичність, шляхом відображення гендерних норм у законодавствах країн світу.

В результаті вирішення дослідницького завдання було встановлено, що існує умовний поділ періодів, які характеризують часові рамки передумов появи права на гендерну ідентичність та з'ясовано, що кожна епоха була наповнена перешкодами та випробуваннями для осіб з трансідентичністю. Відомі різні підходи до поняття «гендерна ідентичність» та розкриття його змісту. Правова природа права на гендерну ідентичність демонструє демократичний підхід щодо закріплення гендерних норм у національних законодавствах світу.

Дана робота покликана розкрити суть права на гендерну ідентичність, показати, яких

страждань зазнавали особи з такою ідентичністю, а також підкреслити високий рівень важливості, адже й досі країни знаходяться на тімшляху до прийняття гендерних норм та забезпечення прав трансідентичних громадян. Проведений аналіз допоможе знайти відповіді на питання стосовно появи таких осіб, спростувати міфи щодо «хвороби» гендерно ідентичних людей та змінить ставлення тих, хто століттями намагається кричати про своє існування.

Ключові слова: гендерна ідентичність, правова природа гендеру, трансідентичність, трансгендери, транс-жінка, транс-чоловік.

Постановка проблеми

Право на гендерну ідентичність сьогодні набуває все більшого розголосу серед світових суспільств, через що з'явилася потреба у розкритті розуміння даного права, його появи та розвитку. Громадяни з трансідентичністю бажають закріплення права на гендерну ідентичність у нормативно-правових актах національних законодавств країн, що й спонукає науковців аналізувати історичні передумови появи такого права, а також розробляти власні підходи до понять пов'язаних з ним.

З огляду на це, варто провести дослідження, яке задовольнить дану потребу суспільства шляхом дослідження змісту права на гендерну ідентичність, передумов його появи та розвитку, а також правової природи, яка буде відображена у законодавчих актах держав.

Стан дослідження проблеми

Питання пов'язані з правом на гендерну ідентичність стали об'єктами дослідження багатьох науковців. Зокрема, це право є досить актуальним серед правників та соціологів по всьому світу.

Важливий внесок у розвиток права на гендерну ідентичність зробили Гербут В.С., Шалиганова А.С., Жонайт А., Попович Т. П., Томсей Д., Патернотт Д., Калаур І. Р., Марценюк Т.І. та інші.

Метою дослідження є аналіз змісту та правової природи права на гендерну ідентичність, яка є підґрунтям до опанування поняття гендерної ідентичності та прийняття нормативних положень щодо закріплення даного поняття в законодавчій базі. Для досягнення цієї мети потрібно розкрити наступні завдання – історичні передумови появи права на гендерну ідентичність, зв'язок правової природи з медициною та психотерапією, а також дослідити підходи до визначення поняття «гендерна ідентичність».

Виклад основного матеріалу

Ідентичність – ознаки, за допомогою яких людина відносить себе до тієї чи іншої групи осіб, сфери діяльності, хобі, способу життя тощо. Однією з різновидів ідентичностей є гендерна ідентичність. Вона на пряму пов'язана зі статтю та самоідентифікацією людини. Поняття гендерної ідентичності являє собою фактор визначення та відчуття власного гендеру, відокремленого від біологічних аспектів статі. Сьогодні питання гендерної ідентичності хвилює велику кількість осіб у всьому світі, це спровоковано хвилюваннями та переживаннями стосовно неможливості віднести себе до бажаної статі, яка відрізняється від тої, що присвоєна кожному від народження. Саме бажання людини мати відповідні права не завдяки біологічній статті, а за віднесенням себе до того, чи іншого гендеру й спонукає законодавця реагувати на вимоги суспільства.

Важливо прослідкувати зародження ознак та появу гендерної ідентичності на світових теренах. Погоджуюся з думкою

Гербут В.С. викладеної у монографії «Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту», яка зазначала, що «однозначного висновку щодо права на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність у різних країнах та в різні часи дійти практично неможливо з огляду на об'єктивні причини великого масиву та неоднорідності інформації, недостовірності або відсутності збережених до сьогодні джерел.» Науковець запропонувала умовну періодизацію, серед яких було виділено: «право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність в дохристиянський період (до початку другого тисячоліття нашої ери); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність після поширення християнства (початок другого тисячоліття нашої ери – XIII – XIV століття); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність у середні віки та період Ренесансу (XIII – XIV століття – середина XVIII – початок XIX століття); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність в епоху Нового часу (середина XVIII – XIX століття – початок XX століття); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність протягом панування Нацистського терору (середина XX століття – кінець Другої світової війни); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність після Другої світової війни (кінець Другої світової війни – 90-ті роки XX століття); – право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність у сучасні часи (90-ті роки XX століття – наші дні).» [1, с. 19-20].

Провівши історико-правовий аналіз вищевказаних періодів Вікторія Гербур підкреслила, що «що ні в одній із вищевказаних часових рамок дане питання не було однозначно позитивно сприйняте. Практично в усіх з умовно виділених історичних періодів (окрім стародавніх часів та сучасності), одностатеві контакти, особливо чоловічі, засуджувалися та переслідувалися, та доволі часто загрожували смертною карою. Також можна прослідкувати укорінення негативного ставлення до одностатевих відносин і в релігійних нормах, що відбулося після утвердження християнства

та набуло кривавого характеру в епоху Середньовіччя. Аналіз різнорідних джерел демонструє, що згадок про гендерну ідентичність існує відносно небагато, більшість із них стосуються давніх часів. Навіть зі змісту пам'яток, що збереглися, важко однозначно встановити причини трансгендерної ідентичності – часто «переодягання» та вдавання з себе представника протилежної статі було пов'язане з культурою, традиціями або прагненням владного становища у патерналістському суспільстві.» [1, с. 27].

Аналіз Гербут В.С. показує, що особи, які мали нестандартну гендерну ідентичність зазнавали переслідувань, знущання та катування протягом всієї історії людства. Тому, наразі важливо не допустити повторення таких подій та врегулювати питання дотримання права на гендерну ідентичність.

Дійсно гендерна ідентичність – поняття, яке з'явилося досить давно, проте лише останні роки населення почало ставитися до нього з точки зору розуміння, демократії та свободи вибору. Дане поняття має нерозривний зв'язок з психологією та медициною.

Розуміння такого поєднання розкрив французький соціолог та політолог Жонайт А. у своїй праці «Генези закону гендерної ідентичності. Підхід до соціально-правових конфігурацій», зокрема він акцентував увагу на тому, що «історично сформоване в американському просторі поняття «транссексуальності» 1950-1960-х років, а також поняття гендерної ідентичності відноситься до досвіду сексуального Я, яке поступово відокремлюється від уявлень про так звану найдавнішу біологічну стать і сексуальну орієнтацію. Для лікарів і психологів «транссексуальної» клініки гендерна ідентичність є ключовим поняттям зміни статі, як це розумілося в той час, посилаючись як на медичні втручання відносно тіла, так і на соціальні ролі, які ці втручання виконують, дозволяють припускати і визнавати. Зміна статі в новаторській медичній парадигмі полягає в «вирівнюванні» тіла з гендерною ідентичністю за допомогою гормональних і хірургічних методів лікування, які поступово втілюються в медичних дисциплінах.

Далі питання переходить у сферу права, з того моменту, коли трансгендерні люди, які пройшли лікарняні протоколи, вимагають визнання зміни статі в категоріях цивільного стану.» [2, с. 430].

Науковець підводить підсумок, зазначаючи, що: «поширення поняття гендерної ідентичності в різних правових системах сьогодення стало втіленням «транспитання» сучасних суспільств, причому гендерна ідентичність генеалогічно пов'язана з першими уявленнями та формулюванням трансідентичності. Однак, як не парадоксально, його юридичне визнання також висуває його до рангу універсальної категорії, що стосується всіх людей. Спочатку мобілізоване та легалізоване для побудови громадських дій для транс-людей, визнання гендерної ідентичності відображає та прискорює появу нового сучасного шарування ідентичності, у якому кожен суб'єкт, транс чи ні, характеризується своєю біологічною статтю, своєю сексуальною орієнтацією, а тепер і своєю гендерною ідентичністю.» [2, с. 430].

Взаємозв'язок вищевказаних сфер та історії призвів до необхідності на законодавчому рівні врегулювати питання гендерної ідентичності, розмежувати основні поняття пов'язані з нею, а також розкрити їх зміст.

Бельгійські науковці Дімітрі Томсей та Девід Патернотт у своїй праці «Прийняття «транс закону» від 25 червня 2017 року. Від стерилізації та психіатризації до самовизначення» дали роз'яснення термінологічним уточненням, які розкривають зміст права на гендерну ідентичність. Так, вони вказували, що: «трансгендерна особа – це особа, яка не ідентифікує себе зі статтю/гендером («чоловік» або «жінка»), присвоєною їй при народженні. Дійсно, у більшості суспільств від народження кожна людину «класифікують» на основі статевої системи, якою вони наділені (або, принаймні, якою вони вважають), а потім ідентифікують як «чоловіка» або «жінка». Таким чином, мова йде про «статеву бі-категорію» індивідів. Після визначення належності до однієї з двох статевих категорій кожній людині «призначається» стать, яка служить індикатором її статі.

Іншими словами, статевая категоризація людини знаменує початок соціальної ідентифікації цієї особи зі статтю, що відповідає присвоєній їй статевій категорії. Наразі термін «трансгендер» найчастіше використовується для опису людей, які не ідентифікують себе зі статтю/гендером, який їм присвоєно при народженні. Однак ми віддаємо перевагу загальному терміну «транс*», оскільки зірочка дозволяє нам включити всі випадки, згрупувавши під єдиним і загальним іменем не лише людей, яким при народженні присвоєно «чоловіки», які ідентифікуються як «жінки», і навпаки, а також «небінарні» або «гендерно мінливі» люди (тобто ті, хто не ідентифікує себе ні як «чоловік», ні як «жінка» або які ідентифікують себе з різними статями протягом усього свого життя).

Термін «транссексуал» іноді вживається певними людьми або певними групами для опису свого досвіду. Крім того, більшість організацій транс* людей відкидають його використання як загального терміна. Це стосується бельгійської асоціації «Genres pluriels (GP)», яка вважає, що «транссексуал» — це термін із психіатричної лексики 19 століття. Цей термін відноситься до передбачуваного психічного захворювання і побудований так само, як гомо- або бісексуальний, обидва з яких стосуються сексуальних уподобань (як передбачає їхня конституція). Трансідентичність – це питання... ідентичностей. Оскільки слово «транссексуал» є стигматизуючим, асоціація «Genders Plurals», як і багато асоціацій у всьому світі, вирішили заборонити його у своїх публічних виступах.» [3, с. 8-9].

Марценюк Т.І. у своїй роботі «Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток» дослідила тлумачення поняття гендеру та зазначила, що: «більш широке розуміння гендеру обумовлено такими категоріями: стать (біологічний чоловік, біологічна жінка, інтерсекс (intersex) – коректна назва людей, які є «гермафродитами»); гендерна ідентичність (жінка – біологічна стать співпадає із відповідним їй сценарієм – фемінністю; чоловік – там само; трансгендер – біологічна стать не співпадає; ті люди, які прагнуть змінити

цю ситуацію – транссексуали; агендер – людина не хоче бути прив'язаною до певного «сценарію»; бігендер – людина обирає «грати» обидва «сценарії»; сексуальна орієнтація – гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність, асексуальність. Гендерна ідентичність (жінка – біологічна стать співпадає із відповідним їй сценарієм – фемінністю; чоловік – так само; трансгендер – біологічна стать не співпадає; ті люди, які прагнуть змінити цю ситуацію – транссексуали; агендер – людина не хоче бути прив'язаною до певного «сценарію»; бігендер – людина обирає «грати» обидва «сценарії».» [4, с.10]

Вагомий внесок у розкриття змісту права на гендерну ідентичність зробила Шалиганова А.С. у статті «Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність». Підхід дослідниці полягає у розкритті питання з юридичного боку, зокрема вона зазначала, що: «з юридичної точки зору гендерну ідентичність можна розглядати як благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується наступними складовими: 1) самовизначення особи як представника певної статі; 2) гендерне самовираження через так звані соціальні манери статі (ім'я, зовнішність, манера поведінки, одяг, аксесуари тощо), що створює цілісне сприйняття особи як представника відповідної статі. Звідси під гендерною ідентичністю як немайновим благом фізичної особи пропонується розуміти поєднання біологічних та соціально-психологічних особливостей фізичної особи манеру поведінки відповідно до своєї гендерної ідентичності, не піддаючись при цьому хірургічній операції зі зміни статі, та й у фізіологічному плані залишаються представниками протилежної до їх нової соціальної ролі статі.» [5, с. 275].

Дослідниця Шалиганова А.С. умовно розділила право на гендерну ідентичність на дві частини: «1) право на зміну (корекцію) біологічної статі; 2) право на зміну соціальної статі. З огляду на це право на гендерну ідентичність необхідно розглядати як особисте немайнове право фізичної особи, котрому властива подвійна природа,

яка визначається тим, що перша частина даного права – право на зміну (корекцію) біологічної статі – має чітко виражений характер забезпечення природного існування фізичної особи, а друга частина – право на зміну соціальної статі – забезпечує соціальне буття особи.» [5, с. 276].

Так, науковець розтлумачує власне визначення права на гендерну ідентичність, вона вказує, що: «під правом на гендерну ідентичність пропонуємо розуміти надану особі міру можливої поведінки, що полягає в можливості самовизначення як представника певної статі, учинення певних дій відповідно до власної гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та (або) соціальної статі, а також у можливості уповноваженої особи вимагати від інших утримуватися від дій, які порушують це право.» [5, с. 277].

Розглянувши поняття та зміст права на гендерну ідентичність, варто підкреслити, що шлях до реалізації дане право проходило століттями, у поєднанні з медичною, психологічною та психіатричною сферами, проте досі не розкрито у повній мірі. Саме завдяки цим етапам наразі існують різні підходи до тлумачення його змісту, які в подальшому вплинуть на формування правової природи гендерної ідентичності у кожній країні світу по-своєму.

Правова природа права на гендерну ідентичність полягає у юридичному визнанні та його закріпленні у нормах міжнародного та національного законодавства. Простіше кажучи, це надання можливості реалізації прав та гарантій особами, гендерна ідентичність яких не збігається з ідентифікацією за біологічною статтю при народженні.

Ставлення до таких осіб досі не є однозначним та єдиним у світі. Деякі суспільства наразі знаходяться на шляху до визнання необхідності врегулювати правову природу права на гендерну ідентичність, проте все ж світова спільнота зробила вагомий законодавчі кроки у напрямку дотримання принципу рівності щодо осіб, які мають трансідентичність.

Французька дослідниця Лена Гольцеру в своїй роботі «Юридичне визначення

гендерної ідентичності в Європі» розкрила правову природу гендерної ідентичності у міжнародній сфері. Так, науковиця вказувала, що: «термін «гендерна ідентичність» рідко визначається міжнародними правовими установами, які використовують його у своїх письмових звітах. З іншого боку, деякі національні закони щодо юридичного визнання статі або проти дискримінації використовують чітке визначення. Європейським прикладом є закон, виданий Мальтою в 2015 році, який копіює визначення гендерної ідентичності, створене «Принципами Джок'якарти», документом про застосування міжнародного права прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, прийнятим у 2007 році. У Принципах Джок'якарти зазначається, що «гендерна ідентичність розуміється як глибоко пережитий, інтимний та особистий досвід кожної людини щодо статі, незалежно від того, чи відповідає вона статі, визначеній при народженні, включаючи особисте усвідомлення» тіла (що може включати, за добровільної згоди, зміна зовнішнього вигляду або функцій організму за допомогою медичних, хірургічних чи інших засобів) та інші ознаки статі, включаючи одяг, мову та манери поведінки». [6, с. 287].

Науковиця зазначає, що: «це визначення припускає, що гендерна ідентичність якимось чином пов'язана з тілесним почуттям, і підкреслює той факт, що гендерна ідентичність є внутрішнім та індивідуальним досвідом, який переживають як цис-люди («cisgender»), так і транс* люди. Справді, незважаючи на те, що майже кожна людина ідентифікує себе з певною статтю, термін гендерна ідентичність часто використовується лише для позначення транс* людей, за винятком людей цис. Це відбувається тому, що стійкі цинормативні норми натуралізують гендерну ідентичність цис-людей і роблять девіантними транс* людей. Оскільки до цього часу в жодному багатосторонньому договорі ні на міжнародному, ні на європейському рівнях прямо не згадується право на гендерну ідентичність, правові установи в Європі тлумачать його як частину інших прав,

кодифікованих договорами. Європейський суд з прав людини визнає право на гендерну ідентичність у межах права на повагу до приватного життя, гарантованого статтею Європейської конвенції з прав людини.» [6, с. 288].

Тому, можна впевнено сказати, що принципи Джок'якарти розкривають правову природу права на гендерну ідентичність, а також саме вони відіграли важливу роль у формуванні нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію права на гендерну ідентичність у національних законодавствах Бельгії та Франції. Так, саме засади принципів допомогли законодавцю Бельгії засудити стерилізацію та психіатризацію транс* людей, передбачену законом від 10 травня 2007 року, який передував чинному від 25 червня 2017 року.

Правову природу права на гендерну ідентичність сьогодні можна прослідкувати у рішеннях ЄСПЛ по справах Б. проти Франції [7], Крістін Гудвін проти Об'єданого Королівства [8], Van Kück проти Німеччини [9], Y.Y. проти Туреччини A.P., A.P. [10], Gaçon et Nicot проти Франції [11].

Яскравим відображенням правової природи права на гендерну ідентичність є Резолюція Парламентської асамблеї 1728 (2010), яка була направлена на засудження гомофобії та трансфобії [12].

Практичним застосуванням засад правової природи права на гендерну ідентичність є сучасні норми закріплені у законодавствах країн Європи. Таким прикладом є бельгійський Закон від 25 червня 2017 року «Про реформування режимів щодо трансгендерних осіб щодо згадки про зміну реєстрації статі в документах цивільного стану та її наслідків» [13], який закріпив права громадян Бельгії з трансідентичністю. Окремі положення, які закріплюють правову природу права на гендерну ідентичність містяться у французькому Законі № 2016-1547 від 18 листопада 2016 року, відомий як «Закон про модернізацію правосуддя для 21 століття» [14], а також у нормах статті 61-6 Цивільного Кодексу Франції. [15].

Висновки

Таким чином, дане дослідження розкрило ряд важливих питань, зокрема з'ясувавши історичні передумови появи права на гендерну ідентичність, встановлено, що пройшовши довгий шлях від знущань, вбивств, проведених дослідів, визнання осіб «хворими», ігнорування потреби надання прав, нарешті світ відзначає важливість реагування на заклики людей з трансідентичністю забезпечити їх права.

Досліджуючи різні підходи до поняття «гендерна ідентичність» варто визнати, що *гендерна ідентичність* – це благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується правом вільного самовизначення своєї статі, а також пов'язаних з таким правом дій, зокрема зміни біологічної статі з або без хірургічного втручання, зміни соціальної статі, а також отримання поваги до власного вибору.

Історичний зв'язок між медициною, психіатрією та правом на гендерну ідентичність продемонстрував розвиток реалізації такого права через призму так званого «шляху» від примусового лікування до визнання існування трансідентичності без медичного втручання.

Правова природа права на гендерну ідентичність формувала та продовжує формувати норми, які втілюють засади демократії у національних законодавствах країн світу, тим самим підштовхує визнання та забезпечення реалізації такого права на належному рівні.

Література

1. Гербут В. С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність у систематичі прав людини. *Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту*: монографія / за ред. В. С. Гербут. Ужгород: Поліграфцентр Ліра, 2019. Розд. 1 С. 17-86. URL: https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30522/1/Монограф_Вікторія_Гербут%20нов.pdf (дата звернення: 07.12.2023).
2. Jaunait A. Genèses du droit de l'identité de genre. Approche des configurations sociojuridiques. *Droit et société*. 2020. No. 105. P. 429-451. URL: [Genèses du droit de l'iden-](#)

tité de genre. *Approche des configurations sociojuridiques* | Cairn.info (dernier accès: 01.12.2023).

3. Tomsej D., Paternotte D. L'adoption de la « loi trans* » du 25 juin 2017 De la stérilisation et la psychiatrie à l'autodétermination. *Courrier hebdomadaire du CRISP*. 2021. Vol. 20, No. 2505. P. 5-50. URL: [L'adoption de la « loi trans* » du 25 juin 2017 | Cairn.info](#) (dernier accès: 11.12.2023).

4. Марценюк Т. І. Гендерна рівність і недискримінація: посібник. Київ. 2014. 65 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9fb5af5-76c1-460b-8319-0fded7ee8afe/content> (дата звернення: 05.12.2023).

5. Шалиганова А. С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і Безпека*. 2011. № 3 (40). С. 274-278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_3_62 (дата звернення: 03.12.2023).

6. Holzer L. La definition juridique de l'Identité de genre en Europe. *Queer(s) et Droit International. Études Réseau Olympe*: collection droit comparé et européen / sous la direc. de Bérénice K. Paris: Société de Législation Comparée, 2021. Sect. 9, P. 287-332. URL: https://research.gold.ac.uk/id/eprint/32586/12/Droit%20int%20queer_Holzer.pdf (dernier accès: 11.12.2023).

7. Affaire B. c. France (Requête no 13343/87): Décision de la Cour européenne des Droits de l'Homme, 25 mars 1992. *HUDOC* / Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22languageisocode%3A%22%3A%22FRE%22%2C%22appno%3A%22%3A%2213343%2F87%22%2C%22documentcollectionid%3A%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%3A%22%3A%22001-62326%22%7D> (dernier accès: 15.12.2023).

8. Affaire Christine Goodwin c. Royaume-Uni (Requête no 28957/95): Décision de la Cour européenne des Droits de l'Homme, 11 juillet 2002. *HUDOC* / Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%3A%22%3A%22Christine%20Goodwin%20c.%20RoyaumeUni%22%2C%22documentcollectionid%3A%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22chamber%3A%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%3A%22%3A%22001-65153%22%7D> (dernier accès: 16.12.2023).

9. Affaire Van Kück c. Allemagne (Requête no 35968/97): Décision de la Cour eu-

ropéenne des Droits de l'Homme, 12 mars 2003. *HUDOC* / Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%3A%22%3A%22Affaire%20Van%20Kueck%20c.%20Allemagne%22%2C%22documentcollectionid%3A%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22chamber%3A%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%3A%22%3A%22001-65699%22%7D> (dernier accès: 15.12.2023).

10. Affaire Y.Y. c. Turquie (Requête no 14793/08): Décision de la Cour européenne des Droits de l'Homme, 24 avril 2015. *HUDOC* / Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%3A%22%3A%22Affaire%20Y.Y.%20c.%20Turquie%22%2C%22documentcollectionid%3A%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22chamber%3A%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%3A%22%3A%22001-152779%22%7D> (dernier accès: 17.12.2023).

11. Affaire A.P., Garçon et Nicot c. France (Requêtes no 79885/12): Décision de la Cour européenne des Droits de l'Homme, 6 avril 2017. *HUDOC* / Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%3A%22%3A%22A.P.%20Garçon%20et%20Nicot%20c.%20France%22%2C%22documentcollectionid%3A%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22chamber%3A%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%3A%22%3A%22001-172556%22%7D> (dernier accès: 14.12.2023).

12. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1728 від 2010 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1086_rez_1728.htm (дата звернення: 13.12.2023).

13. Loi du 25 juin 2017 «Réformant des régimes relatifs aux personnes transgenres en ce qui concerne la mention d'une modification de l'état civil et ses effets». *Justice*. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=2017062503&table_name=loi (dernier accès: 15.12.2023).

14. Loi No 2016-1547 du 18 novembre 2016 «De modernisation de la justice du XXIe siècle». *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033418805> (dernier accès: 15.12.2023).

15. Code Civil français. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006136059/?anchor=LEGIARTI000043896064#LEGIARTI000043896064 (dernier accès: 15.12.2023).

SUMMARY

The work is aimed at considering the issue of the emergence of the right to gender identity, its content and legal nature, as well as the prerequisites and historical grounds for its emergence.

The purpose of the study is to reveal the content and legal nature of the right to gender identity, which is the basis for the adoption of legislative provisions.

The research methodology consists in the analysis of the historical prerequisites for the emergence of the right to gender identity, as well as in the study of approaches to defining the concept of «gender identity». It is important to reveal the connection between medicine, psychiatry and the right to gender identity, which demonstrates the process of development of such a right.

The relevance of this topic is extremely high, because currently in society there is a need to legitimize the right to gender identity, by reflecting gender norms in the legislation of the countries of the world.

As a result of solving the research task, it was established that there is a conditional division of periods that characterize the time frame of the

prerequisites for the emergence of the right to gender identity, and it was found that each era was filled with obstacles and trials for people with transidentity. Different approaches to the concept of «gender identity» and the disclosure of its content are known. The legal nature of the right to gender identity demonstrates a democratic approach to enshrining gender norms in national legislation around the world.

This work is designed to reveal the essence of the right to gender identity, to show the suffering experienced by individuals with such an identity, as well as to emphasize the high level of importance, because still countries are halfway to adopting gender norms and ensuring the rights of transidentity citizens. The conducted analysis will help to find answers to questions about the appearance of such individuals, disprove myths about the «disease» of gender-identical people, and change the attitude of those who have been trying to shout about their existence for centuries.

Key words: gender identity, legal nature of gender, transidentity, transgenders, trans woman, trans man.

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА АДВОКАТА

ШИМЧЕНКО Діана Валеріївна - магістр 2-го року навчання Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету
DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.15>

У статті висвітлено основну сутність адвокатської етики, обґрунтовується її потреба. Досліджується характеристика основних категорій етики у сфері адвокатської діяльності. Конституційний статус та обов'язки, що покладені на адвокатуру, зумовлюють загострену увагу суспільства до морально-етичної складової діяльності як адвокатури загалом, так і кожного адвоката зокрема. Визначено морально-етичні засади адвокатської діяльності, їх основний зміст та передумови застосування. Виокремлено ключові моральні проблеми сучасної адвокатури та можливі шляхи їх вирішення. Встановлено, що адвокат, будучи членом суспільства, не має права нехтувати етичними принципами та зобов'язаний співставляти свої дії з системою спеціальних етичних цінностей і стандартів поведінки для адвоката, які існують в державі та суспільстві.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, етика адвоката, професійна етика, моральні зобов'язання, честь, справедливість, гідність.

Постановка проблеми

З проголошенням України незалежною державою право кожного на захист своїх прав і свобод стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. Адвокатура відіграє важливу роль у суспільстві, оскільки саме на неї покладено важливу місію у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Конституція України у ст. 131-2 закріпила статус адвокатури як незалежного інституту, який

здійснює надання професійної правничої допомоги.

Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності та верховенства права.

Наявність етичних правил поведінки у представників адвокатської професії веде, по-перше, до зміцнення загального рівня моралі суспільства, по-друге, до вдосконалення професійних та моральних якостей адвоката. Професійна етика адвоката набуває першорядного значення, оскільки у процесі здійснення своєї діяльності адвокат, відстоюючи та захищаючи правові інтереси громадян, має можливість впливати на долі людей, але це тягне відповідальність тримати себе в межах морально-етичної поведінки. Актуальність піднятого питання обумовлена значенням дотримання адвокатами норм адвокатської етики не лише при виконанні професійних обов'язків, а й у повсякденному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням розвитку та функціонування інституту адвокатури, теоретико-при-

кладним аспектам застосування моральних та етичних принципів у професійній адвокатській діяльності досліджувались багатьма українськими правознавцями, зокрема такими, як А. Д. Бойков, О. А. Ануфрієнко, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, В. С. Бігун, О. Д. Святоцький та ін.

Мета і завдання дослідження

В якості основної мети цієї наукової розвідки автор вважає спробу надати збалансоване бачення природи адвокатської етики її змісту, системи та структури Правил адвокатської етики в діяльності адвокатів.

Виклад основного матеріалу

Етика (грец. *ethika*: від *ethos* – вдача, звичай, характер, спосіб думки) вивчає мораль як важливий бік життєдіяльності всього суспільства в цілому. Категоріями етики є поняття, що відображають найважливіші елементи моралі, серед таких понять можна назвати: добро та зло, благо, справедливість, обов'язок, совість, відповідальність, гідність і честь.

Мораль у низці регуляторів суспільних відносин займає важливе, чи не вирішальне місце. Якщо право, підкріплене державним примусом, часто постає як якась нав'язана людині система норм, які завжди їм схвалена та виконувана, то мораль (норми моральності), формована природним шляхом, органічніше входить у духовний світ людини і, отже, певні переваги перед правом.

Мораль є особливою системою розпоряджень, правил поведінки, що регулюють суспільні відносини відповідно до сформованих у суспільстві критеріїв добра, зла, справедливості, чесності, сумлінності, правди, неправди тощо. Виконання норм моралі забезпечується не державним примусом, а авторитетом громадської думки, страхом осуду з боку оточуючих, страхом втратити повагу та добру репутацію.

Професія адвоката передбачає високі стандарти щодо особи адвоката, яка має характеризуватися безсумнівною моральною силою, відповідальним ставленням до виконання професійних обов'язків, відданістю справі. Суспільство пред'являє до адвоката особливі вимоги, адже кожна людина бажає

бачити захисника своїх прав незалежним, принциповим, компетентним, чесним та порядним, таким, що виявляє загальний високий рівень освіти та культури.

Знання чинного законодавства, опанування усього арсеналу юридичних засобів досягнення бажаного результату, не завжди є достатнім для здобуття високого фахового рівня юриста. Досить часто виникають ситуації, коли тільки моральна складова (культура, принципи, внутрішнє переконання) стає наріжним каменем у конфліктних ситуаціях. Дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві [3].

Компанейцев С., визначає деонтологічні засади, як систему деонтологічних принципів і норм, які спрямовані на забезпечення належної професійної поведінки адвокатів при захисті інтересів особи. Під професійним обов'язком розуміють діяльність адвоката, спрямовану на реалізацію завдань і функцій його професійної діяльності [9].

Одним із перших дослідників моральних аспектів адвокатської діяльності був М. П. Кан, який вказував на такі ознаки адвокатської етики, як: 1) сукупність правил поведінки адвоката, яка пов'язана з здійсненням адвокатської діяльності; 2) сукупність норм поведінки; 3) правила, що регулюють такі сторони діяльності адвокатів, які нерозривно пов'язані з честю і гідністю кожного з них окремо і адвокатури загалом [8, с. 29].

На думку Зінапуліна З. З., адвокатська етика – наука, покликана вивчати ті моральні критерії, якими повинен керуватися адвокат у своїй службовій діяльності та повсякденному житті, сприяти виробленню правил належної поведінки в тій чи іншій процесуально-правовій ситуації, що викликає необхідність участі адвоката у вирішенні.

А. Д. Бойков адвокатську етику розумів як нормативну систему з внутрішньою узгодженістю приписів, що має таку структуру: а) моральні вимоги, що регулюють відносини адвокатських колективів та окремих

адвокатів з громадянами, установами та організаціями; б) вимоги, що регулюють відносини адвокатів та адвокатських колективів з правоохоронними чи правозахисними органами та їх посадовими особами; в) відносини між адвокатськими колективами [4, с. 43].

Моральність і право є взаємодоповнювальними. Право та мораль, – два аспекти, які є особливо невід’ємними один від одного. Саме тому, коли ми розглядаємо відношення права до спорідненої йому області – моралі (моральності), сутність права, змістовність його норм стають набагато доступнішими та зрозумілішими. Осмислення ж самого права в його взаємозв’язку з моральністю є однією з найдавніших традицій історії суспільної думки наукового світу держави. Діючи в межах встановлених законодавцем правил професійної етики, адвокатура розглядає право крізь призму моральності своєї професії, яка розглядає правосуддя в набагато ширшому розумінні, ніж інші державні органи [7].

Як зазначає М. Р. Аракелян, «адвокат, будучи членом суспільства, має право керуватися любимими етичними принципами і навчаннями, проте при виконанні свого професійного обов’язку адвокат зобов’язаний перш за все співставляти свої дії з системою спеціальних етичних цінностей і стандартів поведінки для адвоката, які існують в державі і суспільстві» [2, с. 113]. Позиція науковця відображена в сьогоденному становищі адвокатури і в Україні, і в зарубіжних країнах.

Розглядаючи моральний бік діяльності інституту адвокатури, знаходимо цікаві факти. У своїй діяльності адвокатура, керуючись морально-етичними нормами, проявляє обов’язок щодо дотримання встановлених професійних правил поведінки.

Адвокатська етика є наукою моральною, а не правовою. На адвокатську етику покладено виконання наступних завдань: а) формування моральних установок відповідно до специфічних вимог професії; б) озброєння адвоката моральними орієнтирами під час виборів способів впливу в конфліктних ситуаціях; в) допомогу адвокату у вирішенні таких конфліктів шляхом узагальнення досвіду адвокатської практики; г) формування

загальних та приватних норм адвокатської етики.

Здійснюючи свою діяльність, адвокат повинен мати чесність і добру совість, керуватися правильними принципами, бути професійним, кваліфікованим фахівцем. Адвокат зобов’язаний впевнено та активно відстоювати права своїх клієнтів, захищати їхню свободу. Використовуватися для цього можуть будь-які методи та засоби, які не заборонені законодавством.

Адвокатська етика, будучи складовою юридичної етики, є сукупністю моральних спеціальних вимог і норм, реалізованих внаслідок здійснення адвокатської діяльності. Необхідність етики адвоката обумовлена низкою суттєвих причин. По-перше, адвокатура один із найважливіших інститутів захисту прав і свобод людини та громадянина, гарантованих конституціями більшості сучасних держав. По-друге, авторитет адвокатів визначається не лише їх професіоналізмом та корпоративними традиціями, а й моральним виглядом служителів Феміди, їхнім моральним стилем професійної діяльності. По-третє, далеко не всі правила службової поведінки адвоката (тим більше позаслужбове спілкування) відображено у законі. На допомогу праву, як завжди в таких випадках, приходять мораль, яка пронизує всі сфери діяльності людини та супроводжує її все життя, оскільки немає таких ситуацій, коли б людина не піддавалася моральній оцінці оточуючих і немає такого становища, коли б він сам морально не оцінював оточуючих його людей.

Специфіка адвокатської етики найбільш повно проявляється у діяльності адвоката-захисника, тоді як інші види діяльності адвоката, а також інших служителів закону, з моральних позицій характеризуються юридичною етикою. Не секрет, що адвокату захиснику частіше доводиться звертатися до моралі, ніж іншим юристам. Це зумовлено, принаймні мірою, тим, що без морального аналізу та обґрунтування неможливо забезпечити паритет інтересів та морально-психологічних станів потерпілого та обвинуваченого, мотивів дій останнього, моральних наслідків для обох сторін, моральної оцінки даного злочину громадською думкою тощо.

Норми та принципи адвокатської етики сприяють конкретизації існуючих правових норм, заповненню прогалів у правовому регулюванні. Законодавець часто вживає терміни «справедливість», «сумлінність», «гідність» та інші, не розкриваючи їх змісту. І тут на допомогу приходять адвокатська етика, яка дає тлумачення таких понять. Вона грає величезну роль як підсилювач регулятивного потенціалу правових норм.

Щоб систематизувати багатовіковий досвід адвокатської діяльності, її моральні та етичні норми, слід надати адвокатам систему орієнтирів за узгодженням своїх іноді суперечливих професійних прав та обов'язків. Специфіка, комплексний характер обов'язків, покладених на адвокатуру, зумовлюють необхідність збалансування основ служіння адвоката інтересам одного клієнта та інтересам суспільства загалом, дотримання принципів законності та верховенства права [6].

Одним із основних обов'язків адвокатів, звичайно, є дотримання Правил адвокатської етики. У розділі II, зазначених Правил, містяться основні засади адвокатської етики:

- незалежність та свобода адвоката у провадженні адвокатської діяльності;
- дотримання законності;
- пріоритет інтересів клієнта;
- неприпустимість конфлікту інтересів;
- конфіденційність;
- компетентність та сумлінність;
- повага до адвокатської професії;
- вимоги до рекламування адвокатської діяльності [10].

Статтею 2 Правил адвокатської етики визначено дію документа за предметом, колом осіб та в часі. Так, їхня дія поширюється: на всі види адвокатської діяльності та в частині, визначеній Правилами; на іншу діяльність (дії) адвоката, яка може суперечити його професійним обов'язкам або підірвати престиж адвокатської професії; на всіх адвокатів України, а також на адвокатів іноземних держав, які здійснюють адвокатську діяльність в Україні, незалежно від обраних ними форм здійснення адвокатської діяльності (індивідуально, у формі адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання); на чле-

нів органів адвокатського самоврядування, помічників і стажистів адвокатів, працівників адвокатських бюро та об'єднань у частині, яка застосовна до їхньої діяльності; на відносини, що виникли або існують після їх прийняття [10].

Які проблеми можуть виникнути на сучасному етапі застосування принципів правил адвокатської етики, метою яких є уніфіковане закріплення традицій та досвіду української адвокатури у сфері тлумачення норм адвокатської етики [1], а також загально визнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві? При розгляді першого принципу слід зазначити, погодившись з думкою віце-президента Національної асоціації адвокатів України В. Гвоздій, що захисник інтересів клієнта для належного провадження своєї професійної діяльності повинен мати максимальну незалежність як з боку державних органів, решти учасників судового процесу, в тому числі і своїх колег, і з боку клієнта [5].

Наймаючи адвоката для надання юридичної допомоги, клієнт повністю покладається на професійний досвід представника своїх інтересів, зобов'язується бути з ним максимально відвертим та утримуватись від втручання у діяльність останнього. Адвокат може бути максимально об'єктивним, чесним, протистояти зазіханню на незалежність, відстоювати професійні права, гарантії адвокатської діяльності, ефективно використовуючи в інтересах клієнта. Саме те, що він може діяти на власний розсуд виключно на користь клієнта, є ключовим фактором. Захисник може користуватися своєю незалежністю у разі очевидного наклепу підзахисного на самого себе або для досягнення позитивного для клієнта результату справи, в інших випадках вони діють узгоджено і довіряючи один одному.

Особливостями адвокатської етики є те, що при здійсненні своєї діяльності адвокати повинні керуватись як нормативно закріпленими морально-етичними нормами поведінки, так і загальноприйнятими нормами моралі та етики, які вже давно прижилися у суспільстві і яких дотримуються члени соціуму. Адвокати повинні опиратися

і на європейські традиції у сфері адвокатської діяльності, адже міжнародно-правові документи у цій сфері значно ширше відображають суть правил професійної етики адвоката. Разом із законодавчо закріпленими етичними нормами та міжнародно-правовими діють неписані норми, так би мовити, «локальні». Такі норми приймаються безпосередньо самими адвокатами, адвокатськими об'єднаннями, адвокатськими бюро та санкціонуються суб'єктами прийняття.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає дотримання загальноприйнятих правил адвокатської етики кожним адвокатом, які той бере на себе при складанні присяги адвоката України. Визначити нормативно адвокатську етику та її моральність, законодавець встановлює клієнту гарантію відповідного рівня професійної поведінки адвоката, межу його етичних зобов'язань, зробив неможливим надмірні претензії до адвокатури.

Основними міжнародними документами, які закріплюють етичні (деонтологічні) правила поведінки адвокатів, прийняті міжнародними організаціями юристів (адвокатів), є: Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства; Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів; Основні положення про роль адвокатів; Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної Асоціації юристів; Правила адвокатської етики Міжнародного Союзу (Співдружності) адвокатів. У збірнику традицій французької адвокатури, написаному в XIX ст. видатним юристом М. Молло, — «Правила адвокатської професії у Франції», які стали настільною книгою адвокатів усього світу, сформульовано професійні принципи та особисті вимоги, яким повинен відповідати адвокат: «Він повинен бути скромним і незалежним, чесним і педантичним, правдивим і стриманим, поміркованим та безкорисним». У другій половині XX ст. відомі радянські вчені-правознавці С. Алексєєв та В. Яковлєв сформулювали схожу з французькою модель юриста, у тому числі й адвоката, який повинен відповідати відповідним професійним вимогам, а особливо високому моральному рівню, що передбачає дотримання певних

етичних принципів, таких як чесність, гідність, повага та увага до інших людей.

Отже, моральні вимоги, які були сформульовані до професії адвоката ще на початку XIX ст., сьогодні систематизовані, удосконалені, регламентовані низкою міжнародних документів та закріплені національними етичними (деонтологічними) кодексами поведінки адвокатів різних держав.

Висновки

Таким чином, можна вивести правило, що адвокатська етика – це належна поведінка члена адвокатського співтовариства, що наказується корпоративними правилами в тих випадках, коли правові норми не встановлюють для нього конкретних правил поведінки. Моральні принципи є показником професіоналізму адвоката. Вся адвокатська діяльність повинна ґрунтуватись на захисті порушених прав та інтересів клієнта з дотриманням юридичних і моральних норм.

Адвокатська етика покликана обґрунтувати зміст морального ідеалу юриста-адвоката, дослідити причини і форми деформацій морально професійної свідомості та запропонувати засоби їх подолання. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у ст.ст.11, 21, 31, 32, 34 встановлює дотримання етичних вимог як професійний 14 обов'язок адвоката. Положення ст.ст.6, 11, 21, 22, 28 Закону за своїм змістом є етико-правовими. Переважну більшість етичних норм містять нормативні акти адвокатської корпорації, у першу чергу, Правила адвокатської етики.

Усі принципи адвокатської етики існують у тісному взаємозв'язку. Наприклад, принцип дотримання законності передбачає, що адвокат повинен не допускати порушень закону та діяти лише законними способами при здійсненні своєї професійної діяльності, принцип пріоритету інтересів клієнта закріплює, що адвокат повинен застосовувати всі законні засоби ефективного вирішення спору на користь клієнта. Принципи адвокатської етики, закріплені у Правилах адвокатської етики, логічно доповнюють один одного, що дозволяє адвокату в випадку наявності прогалини в законодавстві щодо окремих аспектів здійснення адво-

катської діяльності використовувати Правила адвокатської етики як керівні орієнтири в морально-етичній сфері. Отже, Правила адвокатської етики є системою згрупованих норм етичного характеру, зводом принципів, ідей, положень, які відображують цінності сучасної адвокатської спільноти.

Література

1. Адвокатура України. Государство и право. Юридические науки. URL: <https://ref.online-books.net.ua/major/293/185456/>
2. Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура : курс лекцій. Одесса: Юридическая литература, 2009. 240 с.
3. Бакаянова Н. М., Кісліцина І. О. Адвокатська етика : навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса : Фенікс, 2020. 127 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>
4. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва : Юрид. лит., 1978. 176 с.
5. Вице-президент Национальной ассоциации адвокатов Валентин Гвоздий: законопроект «Об адвокатуре» необходимо направить в «Венецианскую комиссию». URL: <http://unba.org.ua/publications/print/3072-vice-prezident-nacional-noj-associaciiadvokatov-valentin-gvozdij-zakonoprojekt-ob-advokatureneobhodimoparavit-v-venecijskuyu-komissiyu.html>
6. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України «Правила адвокатської етики». URL: <https://lib.sale/yuridicheskaya-etika-uchebnik/vysshayakvalifikatsionnaya-komissiya-107988.html>
7. Гамалюк Б. М., Семенюк І. Я. Моральні імперативи в системі професійної

SUMMARY

The article highlights the main essence of lawyer's ethics, justifies its need. The characteristics of the main categories of ethics in the field of advocacy are studied. The constitutional status and duties assigned to the legal profession lead to heightened attention of society to the moral and ethical component of the activity of the legal profession in general and each lawyer in particular. The moral and ethical principles of advocacy, their main content and prerequisites for their application are defined. Key moral problems of modern advocacy and possible ways of solving them are highlighted. It is established that a lawyer, being a member of society, has no right to neglect ethical principles and is obliged to compare his actions with the system of special ethical values and standards of behavior for lawyers that exist in the state and society.

Key words: lawyer, advocacy, lawyer's ethics, professional ethics, moral obligations, honor, justice, dignity.

адвокатської діяльності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2018. № 3 С. 98-108.

8. Задорожня Г. Специфіка державного захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 2008. № 1. С. 28–30.

9. О свободе осуществления профессии адвоката : Рекомендации Рес 2000(21) Комитета Министров государствам-членам. URL: <https://eshra375.files.wordpress.com/.../рес>

10. Правила адвокатської етики від 17.11.2012 р. URL: <http://unba.org.ua>

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 27. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-1712>.

ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ CORPORATE MANAGEMENT І CORPORATE GOVERNANCE

ПОЛЯНСЬКИЙ Дмитро Сергійович - аспірант ПЗВО «Київський міжнародний університет»

ORCID 0009-0004-4812-9265

УДК 346

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.16>

Стаття присвячена питанням змісту поняття корпоративного управління та розмежування сутності понять «corporate management» та «corporate governance». Наголошено, що corporate management та corporate governance - це дві важливі доктринальні концепції комплексного економіко-юридичного характеру пов'язані з управлінням сучасними підприємствами. Запропоновано авторське бачення їх, як взаємодоповнюючих елементів цілісної системи корпоративних відносин. Corporate governance включає в себе встановлення правил та процедур, які допомагають забезпечити прозорість, відповідальність, етичність та ефективність в управлінні компанією, а також правил та умов, які встановлюються на рівні законодавства (підзаконних нормативно-правових актів), що регулюють здійснення корпоративного управління підприємств в окремих сферах економіки або щодо окремо визначених організаційно-правових форм підприємств. Corporate management, зі свого боку, включає в себе планування, координацію та керівництво всіма аспектами діяльності всередині конкретного підприємства. Обидва поняття є важливими для успішного функціонування підприємства у конкурентному середовищі. Вони взаємопов'язані і доповнюють один одного, проте мають і свої відмінності. Підкреслено, що корпоративне управління представляє собою сукупність відносин щодо реалізації процедур управління (процесуальний аспект). Водночас, корпоративний менеджмент представляє собою відносини тактики та стра-

тегії практичного управління у процесі діяльності підприємства (тактичний аспект). Корпоративне управління стосується загальної системи, яка контролює та регулює діяльність підприємства з орієнтацією на інтереси власника/акціонерів та інших зацікавлених сторін. Корпоративний менеджмент, зі свого боку, фокусується на конкретних функціях та практиках, необхідних для управління компанією та досягнення стратегічних цілей. Враховуючи це розмежування, можна сказати, що корпоративне управління встановлює рамки та принципи, так звані загальноприйняті «правила гри», а корпоративний менеджмент забезпечує конкретне виконання цих принципів та досягнення поставлених цілей компанії. З позицій правового регулювання корпоративне управління підлягає унормуванню та регламентується на рівні законодавства і підзаконних нормативно-правових актів, а корпоративний менеджмент доцільно регламентувати на рівні локальних нормативних актів.

Ключові слова: корпорація, корпоративне управління, корпоративний менеджмент, підприємство, правове регулювання, акціонери, стейкхолдери, прозорість та відповідальність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В наш час проблеми корпоративного управління привертають все більшу увагу як науковців, так і практиків, зайнятих корпоративним

управлінням. Сучасне ефективне корпоративне управління стає важливим фактором, що впливає на оцінку організації учасниками корпоративних відносин – акціонерами, менеджментом, стейкхолдерами та потенційними інвесторами. Організація належної якості управління на підприємствах, у тому числі з державною часткою власності, є винятково важливим для формування ефективних і відкритих механізмів економічного розвитку, як на національному, так і на міжнародному рівні, забезпечуючи обороноздатність та інші стратегічні інтереси держави. Сьогодні ставить перед підприємствами, крім комерційних, ще й соціально-економічні цілі, використовуючи їх для регулювання та підвищення конкурентоздатності економіки, подолання господарських диспропорцій та підтримки зайнятості населення. Для підтримки відкритого торговельного та інвестиційного середовища величезне значення відіграє професійне, прозоре, підзвітне та конкурентоспроможне керування сектором підприємств з державною часткою власності.

Наголосимо, що проблема корпоративного управління сьогодні вже не є суто національною проблемою, вона стає міжнародною. Почасти це пов'язано з глобалізацією світової економіки та тією величезною роллю, яку відіграють транснаціональні корпорації на світовому ринку. Так «корпоративний феномен» отримує новий імпульс у рамках міжнародних інтеграційних процесів, і насамперед у рамках інтеграції ЄС.

Корпоративне управління виступає системою відносин між акціонерами, менеджерами та іншими зацікавленими сторонами (наприклад, працівниками, постачальниками, клієнтами, кредиторами та органами державної влади), яка визначає права та обов'язки кожного з них, а також механізми їхньої взаємодії. Корпоративне управління спрямоване на забезпечення ефективного та відповідального управління підприємством, захист прав акціонерів та інших зацікавлених сторін (стейкхолдерів), а також створення умов для сталого розвитку підприємств. Основними принципами корпоративного управлін-

ня є: прозорість, підзвітність, справедливість, ефективність та відповідальність. Корпоративне управління є важливим фактором для успіху підприємств. Добре налагоджене корпоративне управління сприяє ефективному та відповідальному управлінню компанією, захисту прав акціонерів та інших зацікавлених сторін, а також створенню умов для сталого розвитку компанії.

При цьому, важливо відмітити, що корпоративне управління не є тотожним корпоративним відносинам, адже відносини корпоративного управління поширюються не тільки на господарські товариства корпоративної форми управління, такі як акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, а й на підприємства, для яких корпоративна форма управління не застосовується, а саме державні унітарні підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Окремі аспекти корпоративного управління та розмежування corporate management та corporate governance були предметом наукового аналізу Бочарової Н.А. [1], Галіяного І.М. [2]; Кравцова І.В. [3]; Кравчука В.М. [4]; Погрібного Д.І. [5]; Порошенка П.О. [6]; Саракун І.Б. [7]; Симонян Ю.Ю. [8], Кострубою А.В. [9] та інших вітчизняних та іноземних авторів таких як Майкл Дженінгс [10], Роберт Фрімен [10].

Водночас, широке коло питань пов'язаних з науково-теоретичними засадами запровадження професійного корпоративного управління та розмежування доктрини «corporate management» та «corporate governance» залишаються не висвітленими.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження доктринальних аспектів розмежування corporate management та corporate governance та визначення поняття корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема корпоративного управління виникла з появою великих корпорацій наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. у зв'язку з розширенням масштабу виробництва та відділенням права власності від управління цією власністю. До цього власники були повновладними господарями підприємства та тримали у своїх руках виконавчі та контрольні функції. В умовах розширення сфери діяльності та необхідності залучення додаткового капіталу контроль над компанією розподілявся між групою осіб. Таким чином, у найбільш загальному вигляді корпоративне управління – це система взаємодії між акціонерами, радою директорів, менеджментом і іншими зацікавленими сторонами компанії (стейкхолдерами), з метою забезпечення ефективного управління та контролю за діяльністю компанії, захисту інтересів акціонерів та інших зацікавлених сторін, а також сприяння довгостроковому зростанню та розвитку компанії.

Як наголошує А.В. Коструба термін «корпоративне управління» має різні варіанти. Одним із таких понять корпоративного управління є система, за якою бізнес-корпорації управляються та контролюються. Цей термін описує процедури, звичаї, політику, закони та установи, які керують корпорацією. А.В. Коструба вказує, що корпоративне управління – це форма організації діяльності корпорації через упорядкований вплив суб'єктів такого управління, її взаємодії на мікроекономічні процеси, які забезпечують її оптимальне соціально-економічне існування в макроекономічному середовищі [9]. Зазначене визначення втілює змістовну складову поняття «corporate governance». Корпоративне управління у розумінні «corporate governance» – це теоретико-прикладна концепція, яка почала набувати значення в другій половині ХХ століття. Виникнення терміну «corporate governance» пов'язане з розростанням великих публічних корпорацій, які мали значний вплив на економіку та суспільство. Проте, поштовхом до розвитку стала доповідь «Комісії Кейдов» у 1992 році. Доповідь називалася «The Cadbury Report: A Review of the Financial Aspects of

Corporate Governance» і була скерована на вдосконалення стандартів корпоративного управління в Великобританії. Доповідь була підготовлена спеціальною комісією, яка була створена урядом Великобританії для вивчення корпоративного управління та розробки рекомендацій щодо його вдосконалення. Доповідь містила 23 рекомендації, які були спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності компаній, захисту прав акціонерів та інших зацікавлених сторін, а також запобігання корупції та іншим формам недоброчесності. З часом рекомендації «The Cadbury Report: A Review of the Financial Aspects of Corporate Governance» були широко впроваджені компаніями Великобританії, і вони зробили значний внесок у вдосконалення корпоративного управління в країні. Ключовими серед них стали вказівки на збільшення ролі наглядової ради та посилення її відповідальності за управління компанією; забезпечення прозорості та підзвітності компанії перед акціонерами та іншими зацікавленими сторонами; захист прав акціонерів, зокрема права на отримання інформації про компанію, права на участь в управлінні компанією та права на отримання дивідендів та активне запобігання корупції та іншим формам недоброчесності [11]. Після доповіді «The Cadbury Report: A Review of the Financial Aspects of Corporate Governance», поняття corporate governance отримало все більше уваги в наукових дослідженнях та практиці управління. Були розроблені різні моделі та стандарти corporate governance, які намагалися забезпечити прозорість, етичність та відповідальність управлінських команд перед акціонерами та іншими зацікавленими сторонами.

Оптимальність соціально-економічного існування відображає рівень досягнення переслідуваних цілей і корпоративної мети. Поняття терміну «корпоративне управління» слід визначати категоріями, що належать не лише до юридичної науки [9]. Варіативність його терміну, міждисциплінарний характер складових, що дають змогу розкрити сутність корпоративного управління, вимагають синергії дослідження засобами правового інструментарію, методів еконо-

мічної науки та положень теорії управління. Таким чином, процес корпоративного управління потребує практики, прийняття та реалізації рішень у межах цілеспрямованого впливу на об'єкт такого управління.

Існують у теорії і позиції відповідно до яких стверджує, що корпоративне управління – це система організаційно-структурних зв'язків між її диференційними елементами, які створюються для організації виробництва, ролей, функцій і способів упорядкування діяльності з метою реалізації власних інтересів. Зазначена система має відкритий характер, оскільки її цілеспрямованість потребує сукупного впливу більшої кількості учасників, ніж лише власників/акціонерів господарської діяльності підприємства. Безсумнівно, корпоративна мета досягається опосередкованою діяльністю осіб, які не є учасниками корпоративних відносин, але є учасниками корпоративного управління. До зазначеної категорії відноситься професійна діяльність спеціалістів у процесі здійснення господарських операцій. Таким чином, використання ефективної системи corporate governance допомагає забезпечити відповідальність, прозорість та етичну поведінку управлінських команд, що сприяє стійкому розвитку та довірі акціонерів і зацікавлених сторін.

Інша доктринальна категорія пов'язана з поняттям корпоративного управління це – «corporate management». Термін «corporate management» виник у сучасному розумінні разом із розвитком корпоративних структур у другій половині ХХ століття. З посиленням масштабів бізнесу та зростанням складності управління, виникла потреба в систематизації та професіоналізації управлінських процесів. В 1960-х роках інституціональні інвестори почали активно втручатися в управління компаніями та вимагати більшої прозорості та відповідальності з боку управлінських команд. Це привело до зростання ролі незалежних рад директорів та встановлення нових стандартів корпоративного управління.

Нові дослідження цілей та діяльності корпорацій винikli вже наприкінці 1960-х років у контексті тісного зв'язку з поняттями легітимності та легітимації фірм. «Легіти-

мація – це процес, в рамках якого організація виправдовує перед іншими організаціями або перед вищою системою своє право існування» [12, с.361]. Цей феномен отримав розвиток у теорії зацікавлених сторін (Stakeholder Theory), вперше сформульованою Робертом Фріменом [13].

Стейкхолдери – це особи які впливають або на яких впливає діяльність компанії: працівники, кредитори, постачальники, споживачі, державні органи управління. Ця теорія стверджує, що «Мета фірми... – служити інструментом узгодження інтересів зацікавлених осіб» [14], що прямо протистоїть положенням «акціонерного» підходу, згідно з яким, єдиною «соціальною відповідальністю бізнесу є максимізація прибутку». Відповідно до теорії стейкхолдерів, не тільки акціонери та менеджери, а також інші стейкхолдери можуть і повинні грати суттєву роль у процесі прийняття рішень у фірмах.

Наступною ключовою подією, яка вплинула на розвиток corporate management, була публікація в 1976 році статті професора Майкла Дженнінгса під назвою «Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure». У цій статті була вперше сформульована теорія агентських витрат, яка розглядала взаємовідносини між власниками компаній (акціонерами) та керівниками (менеджерами) і вказувала на потенційні конфлікти між ними. Стаття Майкла Дженнінгса була опублікована в журналі Journal of Financial Economics у 1976 році. У статті М. Дженнінгс досліджує проблему агентських витрат у великих корпораціях. Він стверджує, що акціонери, які є власниками компанії, не можуть безпосередньо контролювати менеджерів, які управляють компанією. Це призводить до збільшення агентських витрат, оскільки менеджери можуть приймати рішення, які не завжди будуть лежати у площині інтересів акціонерів [10]. М. Дженнінгс пропонує кілька способів зменшення агентських витрат, зокрема: здійснення розподілу влади між менеджерами та акціонерами; встановлення систем винагороди, які стимулюють менеджерів приймати рішення в інтересах акціонерів; запровадження системи контролю, яка дозволяє акціонерам стежити за

діями менеджерів [10]. Відтоді, corporate management став активно розвиватися як наука та практика. Були створені нові концепції та моделі управління, розроблені принципи ефективного управління, встановлені стандарти корпоративного поведінки. Сьогодні corporate management залишається ключовим елементом успішного функціонування бізнесу. Великі корпорації мають спеціалізовані відділи та комітети, які відповідають за управління всіма аспектами компанії та забезпечення довгострокової стійкості та рентабельності.

Найбільш вдало визначення *корпоративного менеджменту серед вітчизняних науковців* пропонує Н. А. Бочарова, зокрема, для визначення поняття *корпоративного менеджменту* запропонувала застосувати теорію динамічних інформаційних систем (ТДИС) [1]. Дослідниця зауважує, що використання дворівневого триадичного дешифрування дозволило виділити базові категорії першого рівня: стратегічне планування, успішні взаємовідносини, прийняття рішень. Кожне з понять першого рівня, у свою чергу, розкривається трьома поняттями другого рівня деталізації [1]. Стратегічне планування розкривається за допомогою подання його як: здатність до адаптації, здатність до розвитку, відповідальність. Успішні взаємовідносини формуються елементами: внутрішнє середовище підприємства, зовнішнє середовище, зворотний зв'язок. Прийняття рішень включають в себе: результативність, координація роботи, ефективність. Узагальнення трьох ієрархічно структурованих понять дозволило сформулювати визначення *корпоративного менеджменту*, як механізму реалізації *корпоративного управління компанією на рівні стратегічного планування*. Застосування встановленого визначення *корпоративного менеджменту* дозволить системно підходити до цього поняття та сприятиме продовженню дослідження його сутності та особливостей використання у сучасній діяльності компаній [1].

Стосовно питання співвідношення значених категорій у юридичній та економічній науках сформулювалося декілька підходів. Як наголошує Н. А. Бочарова можливо виділити *три основних підходи*: перший – автори вважають поняття *корпоративного управління та корпоративного менеджменту*

тотожними [15], другий підхід має на увазі, що *поняття корпоративного менеджменту є більш широким, ніж поняття корпоративного управління* [16], третій – вчені виділяють головним *поняття корпоративне управління, а корпоративний менеджмент вважають його складовою частиною* [1].

На особливу увагу, як видається заслуговують два останні підходи. Так, В. Царук наголошує, що проведений аналіз поглядів вітчизняних дослідників щодо сутності корпоративного управління дозволяє констатувати, що досить часто дане поняття асоціюють з поняттям корпоративного менеджменту (В.І. Павлов та О.А. Мишко [17], О.І. Пилипенко [18]), тобто з системою управління корпоративними структурами, розглядаючи його у вузькому та у широкому розумінні. Хоча вже в самій назві поняття, а також враховуючи наведені вище визначення, використовується термін «governance», що означає контролювання дій групи на користь цілого, і який на нашу думку більш доцільно перекладати як керівництво або регулювання діяльності корпорації, що відрізняється від традиційного управління. Тому систему корпоративного управління не слід плутати з системою управління корпоративною структурою, яке є досить неосяжним поняттям, а розробка системи обліково-аналітичного забезпечення якої, враховуючи обсяги діяльності корпоративної структури, фактично означає удосконалення всієї методології бухгалтерського обліку та економічного аналізу [16]. Таким чином, корпоративне управління (corporate governance) – це не сукупність засобів впливу на господарську діяльність корпоративної структури, а сукупність взаємовідносин, які мають бути побудовані таким чином, щоб були досягнені основні цілі самої корпоративної структури з урахуванням балансу інтересів з її стейкхолдерами, – наголошує В. Царук [16].

Відштовхуючися від зазначеного можна стверджувати, що corporate management – це ширший термін, який включає в себе всі аспекти управління бізнесом, включаючи стратегію, операції, фінанси та персонал. Corporate governance, з іншого боку, фокусується на системі контролю та нагляду за діяльністю компанії з метою забезпечення

ефективного управління та захисту інтересів акціонерів і зацікавлених сторін.

Водночас, Н. А. Бочарова є прихильницею третього з названих підходів. Вона підкреслює, що *більшість авторів вважають корпоративний менеджмент невід'ємною складовою корпоративного управління компанією*. В той же час, наголосимо, що згідно «Принципів корпоративного управління» ОЕСР під корпоративним управлінням розуміється система взаємовідносин між менеджментом компанії, її радою директорів, її акціонерами та іншими заінтересованими особами. Корпоративне управління також визначає структуру, за допомогою якої встановлюються цілі компанії, а також способи досягнення цих цілей і моніторинг результатів діяльності [19, с. 9].

Таким чином, corporate management та corporate governance – це дві важливі доктринальні концепції комплексного економіко-юридичного характеру пов'язані з управлінням компаніями.

Ми бачимо їх як взаємодоповнюючі елементи цілісної системи корпоративних відносин. Corporate governance включає в себе встановлення правил та процедур, які допомагають забезпечити прозорість, відповідальність, етичність та ефективність в управлінні компанією. Це може включати створення незалежних рад директорів, розробку політик і процедур, що регулюють взаємодію між управлінням та акціонерами, а також встановлення механізмів контролю за фінансовою звітністю та додержанням внутрішніх правил.

На наш погляд Corporate governance (корпоративне управління) варто розглядати як систему нормативно-правих актів, рекомендацій та кращих практик, які встановлюють рамки та принципи, так звані загальноприйняті «правила гри» (level playing field), які імперативно запроваджуються на рівні держави або у вигляді рекомендацій міжнародних організацій для окремих видів підприємств,

Corporate management (корпоративний менеджмент), зі свого боку, включає в себе планування, координацію та керівництво всіма аспектами діяльності компанії. Це включає прийняття стратегічних рішень,

організацію операцій, визначення бюджетів, управління персоналом та інші функції, що допомагають досягти поставлених цілей. Corporate management доцільно регламентувати на рівні локальних нормативних актів.

Як корпоративне управління так і корпоративний менеджмент є ключовими для успішного функціонування підприємств в тій чи іншій сфері, і можуть співвідноситись як загальне та спеціальне. Вони взаємопов'язані і доповнюють один одного.

Висновки та пропозиції дослідження. Підсумовуючи наголосимо, що corporate governance включає в себе встановлення правил та процедур, які допомагають забезпечити прозорість, відповідальність, етичність та ефективність в управлінні компанією. Corporate management, з свого боку, включає в себе планування, координацію та керівництво всіма аспектами діяльності компанії. Обидві категорії є необхідними для успішного функціонування компаній у конкурентному середовищі. Вони взаємопов'язані і доповнюють один одного. Підкреслено, що корпоративне управління представляє собою сукупність відносин щодо реалізації процедур управління на загальному рівні (процесуальний аспект).

Водночас, корпоративний менеджмент представляє собою відносини тактики та стратегії практичного управління у процесі діяльності підприємства (тактичний аспект). Корпоративне управління стосується загальної системи, яка контролює та регулює діяльність компанії з орієнтацією на інтереси акціонерів та інших зацікавлених сторін. Корпоративний менеджмент, з свого боку, фокусується на конкретних функціях та практиках, необхідних для управління компанією та досягнення стратегічних цілей.

Враховуючи це розмежування, можна сказати, що корпоративне управління встановлює рамки та принципи здійснення заходів корпоративного управління для окремих форм підприємств, а корпоративний менеджмент забезпечує виконання цих принципів та досягнення поставлених цілей на конкретному підприємстві. З пози-

цій правового регулювання корпоративне управління підлягає унормуванню та регламентується на рівні законодавства і підзаконних нормативно-правових актів, встановлюючи загальні вимоги та, так звані правила гри, для окремих форм підприємств та галузей економіки, а корпоративний менеджмент доцільно регламентувати на рівні локальних нормативних актів.

Література

1. Бочарова Н. А. Розмежування понять «корпоративне управління» та «корпоративний менеджмент». *Економіка транспортного комплексу*. № 37, 2021. URL.: <http://etk.khadi.kharkov.ua/article/view/233900> (дата звернення 25.06.2023 р.)

2. Галіян І. М. Захист корпоративних прав учасників господарських товариств: цивільно-правові аспекти: автореф. дис. ... д.філософ : 081 Право. Право. 2021.

3. Кравцова І. В. Розвиток системи управління державними корпоративними правами в економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Донецьк, 2011. 20 с.

4. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Х., 2010. 38 с.

5. Погрібний Д.І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : автореф. дис... канд. екон. наук : 12.00.04. Х., 2008. 20 с.

6. Порошенко П.О. Правове регулювання управління державними корпоративними правами в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. О., 2002. 17 с.

7. Саракун І.Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук : **12.00.03**. К., 2008. 21 с.

8. Симонян Ю. Ю. Корпоративні відносини у командитних товариствах (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. О., 2010. 20 с.

9. Kostruba A. V. Corporate governance: the main issues. *EVOLUTION OF PRIVATE LAW – NEW CHALLENGES*. edited by Piotr

Piniór, Wojciech Wyrzykowski, Mateusz Żaba Katowice. 2020. 220 p.

10. Michael C. Jensen, William H. Meckling Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure URL.: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304405X7690026X>. (дата звернення 25.06.2023 р.)

11. The Cadbury Report: A Review of the Financial Aspects of Corporate Governance (1992). URL.: [https://www.frc.org.uk/getattachment/9c19ea6f-bcc7-434c-b481-f2e29c1c271a/The-Financial-Aspects-of-Corporate-Governance-\(the-Cadbury-Code\).pdf](https://www.frc.org.uk/getattachment/9c19ea6f-bcc7-434c-b481-f2e29c1c271a/The-Financial-Aspects-of-Corporate-Governance-(the-Cadbury-Code).pdf). (дата звернення 25.06.2023 р.)

12. Evans, W.M. Freeman, R.E. 1988. A stakeholder theory of the modern corporation: Kantian capitalism. In Ethical Theory and Business, T. Beauchamp & N. Bowie (Eds.) Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall p,101-105. URL.: https://books.google.com.ua/books/about/A_stakeholder_theory_of_the_modern_corpo.html?id=9hXxPQAACAAJ&redir_esc=y. (дата звернення 25.06.2023 р.)

13. Freeman, R.E. Strategic Management – A Stakeholder Approach, Boston: Pitman Publishing Inc. 1984. URL.: https://www.researchgate.net/publication/228320877_A_Stakeholder_Approach_to_Strategic_Management. (дата звернення 25.06.2023 р.)

14. Maurer J.G. Readings in Organization Theory: Open System approaches. Random House: N.Y., 1971. 531 p URL.: <https://archive.org/details/readingsinorgani0000maur/page/n5/mode/2up>. (дата звернення 25.06.2023 р.)

15. Ігнат'єва І. А., Гарафонова О. І. Корпоративне управління: підручник. Київ: «Центр учб. л-ри», 2013. 600 с.

16. Царук В. Сутність корпоративного управління: облікові аспекти. *Міжнародний науковий журнал*. Вип. 3-4. 2018. URL.: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36323/1/%D0%A6%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf>. (дата звернення 25.06.2023 р.)

17. Павлов В.І., Мишко О.А. Корпоративне управління в акціонерних товариствах. Луцьк : Надстир'я, Рівне НУВГП, 2006. 180 с.

18. Пилипенко О.І. Фінансові ресурси корпорацій: поняття та класифікація. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського об-*

ліку, контролю і аналізу. 2008. Випуск 3(12). С. 367-380.

19. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного управління державними підприємствами. URL.: <https://www.oecd.org/publications/2015-9789264312906-uk.htm>. (дата звернення 25.06.2023 р.)

20. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.

21. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22 – Ст. 144.

22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

23. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.

THE CONCEPT OF THE CORPORATIVE MANAGEMENT, AND DIFFERENTIATION OF CORPORATE MANAGEMENT AND CORPORATE GOVERNANCE

The article is devoted to issues of the content of the concept of corporate management and delineation of the essence of the concepts «corporate management» and «corporate governance». It is emphasized that corporate management and corporate governance are two important doctrinal concepts of a complex economic and legal nature related to the management of modern enterprises. The author's vision of them as complementary elements of a complete system of corporate relations is proposed. Corporate governance includes the establishment of rules and procedures that are aimed to ensure transparency, responsibility, ethics and efficiency in the management of

the company, as well as rules and conditions established at the level of legislation (subsidiary regulatory legal acts) that regulate the implementation of corporate governance of enterprises in certain areas of the economy or in relation to separately defined organizational and legal forms of enterprises. Corporate management, for its part, includes planning, coordination and management of all aspects of activity within a particular enterprise. Both concepts are important for the successful functioning of an enterprise in a competitive environment. They are interconnected and complement each other, but they also have their differences. It is emphasized that corporate management is a set of relations regarding the implementation of management procedures (procedural aspect). At the same time, corporate management represents the relationship of tactics and strategies of practical management in the process of enterprise activity (tactical aspect). Corporate governance refers to the overall system that controls and regulates the activities of the enterprise with a focus on the interests of the owner/shareholders and other stakeholders. Corporate management, for its part, focuses on the specific functions and practices necessary to manage a company and achieve strategic goals. Taking into account this distinction, it can be said that corporate governance establishes frameworks and principles, the so-called generally accepted «level playing field», and corporate management ensures the concrete implementation of these principles for the achievement of the company's goals. From the point of view of legal regulation, corporate management is subject to normalization and is regulated at the level of legislation and bylaws, and corporate management should be regulated at the level of local regulations.

Keywords: corporation, corporate governance, corporate management, enterprise, legal regulation, shareholders, stakeholders, transparency and responsibility.

ПОДРУЖЖЯ, ЯК УЧАСНИК СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права ім. Л. Юзькова

ORCID: 0000-0002-0410-6756

УДК 347.65/.68

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.17>

Стаття присвячена розгляду особливостей правового статусу подружжя, як безпосереднього учасника спадкових правовідносин. Особливу увагу зосереджено на проблемах набуття подружжям особистих немайнових та/або майнових прав на спадкову масу на підставах дослідженого правового аналізу норм чинного цивільного законодавства України, з'ясовано сутність відокремлення та подальшого застосування в правових нормативних приписах. Ґрунтовно проаналізовано сімейно-правові поняття «учасники сімейних правовідносин», «подружжя», «шлюб» виправданість застосування в спадковому праві України.

В цілому доцільно простежити істотні зміни, які відбулися за останні роки в нашій державі, стосовно правового статусу подружжя та пов'язаних з цим особливостей. Загалом, такому учаснику спадкових відносин, як подружжю надано комплекс особистих немайнових та майнових прав щодо укладення різного роду шлюбно-сімейних правочинів (договорів), зокрема набуття майна у власність, передання його в результаті спадкування членам сім'ї, родичам, іншим суб'єктам цивільних, сімейних правовідносин.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадщина, розподіл прав, частка у праві власності, учасники, спадкові правовідносини, коло спадкоємців, заповіт, спадкування за законом, подружжя, суб'єкти, спадкова маса, особисті немайнові права, майнові права.

Постановка проблеми

В нашій державі, коло учасників цивільних та сімейних правовідносин встановлюється положеннями цивільного законодавства України з урахуванням фактичної участі останніх в окреслених правовідносинах. Законодавець предметно визначає правовий статус цих суб'єктів, серед яких фізичні особи, їх об'єднання, соціальні утворення – суб'єкти публічного права. Окреме місце займають держава та інші соціальні об'єднання. Правовий статус особи, як учасника цивільних правовідносин нерідко залежить від його родинного стану [1, с. 260]. Правові приписи чинного Цивільного Кодексу України (далі ЦК України) у главах, що належать до спадкового права, неодноразово використовує термін «подружжя» (ст. ст. 1224, 1243, 1261, 1303, 1306), але при цьому не визначає подружжя як безпосереднього учасника спадкових правовідносин. Однак, виділення положеннями цивільного законодавства України такого учасника спадкових відносин, як подружжя має велике практичне та теоретичне значення. Саме тому, варто звернути окрему увагу та зосередитись більш детально на проблемах аналізу спадкування подружжям.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми спадкового права належать до найбільш давніх правових інститутів цивільного права. Питання щодо особливостей спадкування подружжям, як безпосереднім учасником шлюбно-сімейних відносин досліджувались та аналізувались

сучасними науковцями, зокрема: В. І. Борисовою, В. А. Ватрасом, А. Б. Гриняком, О. Є. Кухаревим, Ю. О. Заїкою, Р. А. Майданником, Є. І. Фурсою, С. Я. Фурсою, З. В. Романовською, І. В. Жилінковою, В. В. Луцем, О. О. Котом, І. В. Спасібо-Фатеевою, В. І. Трубою, М. В. Менджул, Л. В. Красицькою, О. І. Сафончик, О. А. Явор, Є. О. Рябоконею, Я. В. Новохатська, О. В. Михальнюк, В. В. Валахом та іншими.

Мета та завдання дослідження

За сучасних умов актуальним є питання щодо особливостей спадкових правовідносин за участю подружжя, встановлення їх правового статусу.

Реалізація поставленої мети дозволяє сформулювати наступні завдання: чітко дослідити правову природу, поняття і зміст спадкових правовідносин за участю подружжя; ґрунтовно проаналізувати цивільно-правовий статус подружжя у спадкових відносинах, їх місце, окремі особливості реалізації подружжям особистих немайнових та майнових прав на спадкову масу за законодавством України.

Основний матеріал

В юридичній літературі наголошується, що цивільні правовідносини виникають та існують між людьми. З точки зору організації відносин це можуть бути як окремі люди, так і колективи. Стосовно людей, як суб'єктів тобто носіїв цивільних прав й обов'язків, ЦК України вживає термін «фізичні особи», тим самим підтримуючи загальновизнану тенденцію про характеристику людини як носія цивільних прав та обов'язків, що підкреслює реальне, фізичне існування людини як частини живої природи[2.с.46]. Шлюбні правовідносини ґрунтуються на багатогранному осередку суспільства, яким є сім'я- одне з найдавніших соціальних досягнень людства, яке відіграє певну роль у становленні та житті суспільства. Можна стверджувати, що сім'я відіграє також роль, так би мовити, виробника (єдиного та незмінного) нових членів суспільства, носіїв культурних, духовних та національних цінностей. Завдяки своїй багатогранності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, соціальних функцій

сім'я дуже чутливо реагує на всі зміни (соціальні, економічні, правові), які відбуваються у сфері становлення сім'ї, що впливає на суспільство.[3.с.46]. Подальше дослідження спадкування подружжя, як учасника цивільних правовідносин, фактично не можливе без встановлення чіткого кола суб'єктів, котрі можуть бути віднесені до правової категорії «подружжя».

Сталою залишається законодавча позиція окреслена В. А. Ватрасом, що подружжям є жінка та чоловік, які відповідають встановленим законом умовам вступу в шлюб та пройшли процедуру реєстрації шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану. За використання такої дефініції виключається можливість набуття статусу «подружжя» одностатевими парами та охоплюються всі умови вступу в шлюб [4.]. Шлюбні відносини мають тривалий характер. Ця особливість визначається метою правовідносин. Так, реєстрація шлюбу спрямована на створення сім'ї, існування якої розраховується в принципі на період життя подружжя. Тривалий характер шлюбних правовідносин визначається тим, що в основі лежать не обмежені часом відносини подружжя, споріднення. Шлюбні правовідносини виникають часто як безстрокові, оскільки подружні права та обов'язки тривають усе життя [3.с.52], за виключенням випадків розірвання чоловіком та дружиною шлюбу.

Перебування осіб у шлюбі становить шлюбні правовідносини, які виникають на підставі сукупності юридичних фактів, учасниками цих правовідносин є подружжя, які мають відносно один одного взаємні права і обов'язки, визначені нормами сімейного права та гарантовані державою [5.с.223]. З наведеного впливає, що шлюбні правовідносини мають ускладнений зміст, який доцільно розглянути через призму елементів таких правовідносин.

В науковій літературі наводиться твердження, що шлюбні правовідносини варто розглядати з урахуванням загальних уявлень про природу правових відносин «як складову трьох елементів: а) суб'єктів правовідносин, якими є дружина та чоловік (подружжя); б) об'єктів, до яких належать

певні майнові та немайнові блага; в) змісту правовідносин, який складають відповідні права та обов'язки подружжя. Саме в розумінні шлюбу як правовідношення використовують такі вислови, як «сторони перебувають у шлюбі», «сторони пов'язані шлюбом» тощо»[6.с.84]. Отже, наразі залишається доцільним дотримуватися загально прийнятої структури правовідносин (традиційної).

Новохатська Я. В. досліджуючи правове регулювання майнових відносин подружжя, справедливо підкреслила, що правовий статус подружжя, безсумнівно, належить до числа спеціальних статусів (модусів). Цей статус визначає коло прав та обов'язків, якими особа володіє у зв'язку з виконанням нею певної соціальної функції, зокрема подружньої. Подружні відносини вкрай специфічні, вони мають глибоко особисте підґрунтя. Це та сфера, що не підпадає правовому регулюванню. Однак шлюб являє собою соціальний інститут, у зв'язку із чим подружні відносини деякою мірою є предметом правового впливу. Визначаючи подружній статус, тобто загальне коло прав та обов'язків подружжя, держава демонструє, яка поведінка в сім'ї підтримується та заохочується, якими правами наділяється особа, яка набуває статус подружжя, які обов'язки має вона нести та яку відповідальність за порушення в сімейній сфері. Держава виконує роль не стільки контролюючої сторони, скільки визначеного гаранта здійснення сімейних обов'язків і захисту сімейних прав [7.с.46].

У випадку коли йде мова про спадкові правовідносини, то крім вказаної відсутності визначення подружжя, залишається дискусійним навіть питання про суб'єктний склад спадкових відносин [2.с.47]. Зазвичай визначене законодавством коло спадкоємців за законом задовольняє більшість і спадкодавців і спадкоємців, проте особливості взаємовідносин у конкретній сім'ї чи родині зумовлюють уже *post factum* переглянути існуючий порядок спадкування за законом. За загальним правилом зміна черговості можлива лише у випадку, коли родичі ближчої черги відмовляються від спадщини чи не приймають її, або усуваються від спадщини як негідні спадкоємці. У ЦК України

з'явилися новели, які регламентують порядок отримання спадщини спадкоємцями подальших черг і на інших засадах[8. с.455]¹.

Положення ч. 1 ст. 1234 ЦК України, встановлюють, що спадкодавцем є громадянин, майно якого після його смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Спадкування відбувається як після смерті дієздатних, так і недієздатних громадян. Однак заповідати майно може лише дієздатна особа. Тобто, право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. О. Є. Кухарев, досліджуючи окреслену проблематику, вправно підкреслив, що спадкодавець, загалом, не є суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки останні виникають у наслідок його смерті. Спадкоємцем ще може бути будь-який суб'єкт цивільного права: фізична особа, юридична особа, територіальні громади, держава, інші суб'єкти публічного права [9.с. 165]², яка у випадку смерті тієї чи іншої особи (спадкодавця) набуває права одержати його спадкове майно. Проте, якщо мова йде про такого учасника спадкових правовідносин, як подружжя, то з огляду на те, що під обумовленим терміном розуміється юридичне уособлення двох осіб (чоловіка та дружину), а точніше сукупність їх прав та обов'язків, яка існує в спадкових відносинах та виникла внаслідок спільного мешкання осіб, що знаходиться в особливих стосунках, яка характеризується сукупністю прав та обов'язків нематеріального та матеріального характеру [2. с.47] та займає особливе місце серед учасників спадкових правовідносин.

Висновок

Предметний аналіз положень чинного спадкового законодавства, зокрема книги шостої ЦК України, надає можливість вказувати, що виокремлення «подружжя», як

¹ Оновлення договірної регулювання приватно-правових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020.488с.

² Кухарев О. Є. Спадкове право України : [навч. посіб.] / О.Є. Кухарев.-К.-Алерта,2013.-328с.

учасника спадкових правовідносин не є випадковим, з огляду на особливий правовий статус останнього, який пережив іншого. Ключовою правовою підставою для віднесення такого учасника до кола спадкоємців зумовлено в першу чергу наявністю особливого правового статусу (чоловіка, дружини) у сім'ї, незважаючи на відсутність кровного споріднення між учасниками спадкових правовідносин. Набуття правового статусу подружжя є наслідком офіційно зареєстрованого шлюбу в органі державної реєстрації актів цивільного стану, що дозволяє зрівнювати одного з подружжя, який пережив іншого з колом інших спадкоємців, які пов'язані тісною кровною спорідненістю та дозволяє відносити останнього до першої черги спадкування за законом. Разом з тим, законодавець не виключає можливості складання спільного заповіту подружжя, за для фактичного забезпечення можливості функціонування стабільних правовідносин спільної сумісної власності подружжя та переходу майнових прав від спадкодавця до його або її чоловіка/дружини в порядку спадкування після смерті одного з подружжя.

Література

1. Михальнюк О. В. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / [С. М. Бєрвєно, В. А. Васильєва, М. К. Галлянтич та ін.]; за ред. О. В. Дзєри, Н. С. Кузєцової, Р. А. Майданика – 3-тє, вид., перероб. і допов.-К. : Юрінком Інтер, 2010.-976 с.

2. Донцов Д. Ю. Подружжя як суб'єкт спадкових правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.:Юриспруденція.2014 №12 том 2.С.46-48.

3. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / О.І. Сафончик.- Одеса: Фенікс,2018.-378с.

4. Ватрас В. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин / В. Ватрас [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>

5. Труба В.І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія / В.І. Труба.-Одеса : Фенікс,2020.-360 с.

6. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х.: «Ксилон», 2008.-84 с.

7. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ Я. В. Новохатська.-Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006.-189 с.

8. Оновлення договірної регуляції приватноправових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020.488с.

9. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : [навч. посіб.] / О.Є. Кухарєв.-К.-Алерта, 2013.-328с.

References:

1. Mikhalyuk O. V. Civil Law of Ukraine. General part: [textbook] / [S.M. Berveno, V.A. Vasylieva, M.K. Haliantych and others]; edited by O.V. Dzera, N.S. Kuzetsova, R.A. Maidanyk – 3rd ed.

2. Dontsov D.Y. Spouses as a subject of inheritance legal relations. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence.2014 №12, volume 2, pp. 46-48.

3. Safonchik OI Marital legal relations in Ukraine: problems of theory and practice: monograph / OI Safonchik.-Odesa: Phoenix, 2018.-378p.

4. Vatrash V. Features of the subjective composition of marital and equated legal relations / V. Vatrash [Electronic resource].- Access mode: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3130>

5. Truba V.I. Classification of family legal relations: a monograph / V.I. Truba: Phoenix, 2020. 360 p.

6. Family Code of Ukraine: Scientific and practical commentary / Edited by I. V. Zhylinkova. Kharkiv: Xylon, 2008. 84 p.

7. Novokhatska Y. V. Legal regulation of property relations of spouses (comparative

legal aspect): Candidate of Laws dissertation: specialty 12.00.03 / Y. V. Novokhatska.-Kh.

8. Update of contractual regulation of private law relations in Ukraine: a monograph / edited by A. B. Hryniak, O. O. Kot, M. D. Pleniuk. Kyiv: Academician F. G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020. 488 pp.

9. Kukharev O.E. Inheritance law of Ukraine: [textbook] / O.E. Kukharev.-K.-Alerta, 2013.-328p.

Kozhevnikova Victoria Alexandrovna,
*doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International
and European Law Khmelnytsky University of
Management and Law named after L. Yuzkova
E-mail: bojko.v1909@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0410-6756*

**SPOUSES AS PARTICIPANTS
IN INHERITANCE RELATIONS**

The article is devoted to the peculiarities of the legal status of spouses as direct participants of inheritance legal relations. Special attention is paid

to the problems of spouses' acquisition of personal non-property and/or property rights to the inheritance estate based on the legal analysis of the current civil legislation of Ukraine, and the essence of separation and further application in legal regulations is clarified. The author analyzes in detail the family law concepts of "participants to family legal relations", "spouses", "marriage" and the justification of their application in the inheritance law of Ukraine.

In general, it is advisable to trace the significant changes that have occurred in recent years in our country regarding the legal status of spouses and related features. In general, such a participant of inheritance relations as a spouse is granted a set of personal non-property and property rights to enter into various types of marriage and family transactions (contracts), including acquisition of property, transfer of property as a result of inheritance to family members, relatives, and other subjects of civil and family legal relations.

Key words: *inheritance law, inheritance, inheritance, distribution of rights, share in property rights, participants, inheritance relations, circle of heirs, will, inheritance by law, spouses, subjects, inheritance estate, personal non-property rights, property rights.*

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВАЗАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ

УГРИНОВСЬКА Оксана Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

МОСКВИТИН Юлія Віталіївна - магістрантка юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, спеціалізація “Юридичне забезпечення європейської інтеграції України”

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.18>

Стаття присвячена з'ясуванню проблем правозастосовчої практики в судах загальної юрисдикції при розгляді справ про встановлення фактів народження або смерті особи на території, на якій введено військовий чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. У статті досліджено законодавче закріплення даного інституту на території України, зокрема, законодавчі зміни, що були внесені до статті 317 ЦПК України, та взято до уваги досвід іноземних держав – Республіки Молдова та Грузії для подальшого вдосконалення національної моделі.

На основі аналізованої практики місцевих судів, правових позицій Верховного Суду та практики Європейського суду з прав людини виділено особливості розгляду даної категорії справ та проблемні питання, пов'язані з ним, такі як виокремлення категорії заявників, територіальна сфера дії статті 317 ЦПК України, обов'язок доказування, проблематика “намібійських винятків”, дотримання строків при розгляді справи та виконання рішення суду.

На підставі здійсненого дослідження зроблено висновок про позитивний вплив внесених законодавцем змін до порядку встановлення фактів народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України та відповідно достатню сформованість та єдність судової практики з цього питання.

При цьому, зазначено про необхідність та доцільність саме судового контролю у даній категорії справ в умовах сьогодення.

Ключові слова: встановлення факту народження або смерті особи, тимчасово окупована територія, військовий стан, збройна агресія, «намібійські винятки».

Постановка проблеми

Встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованій території є актуальним питанням для України вже протягом дев'яти років. У зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та війною на сході України, втрата контролю над зайнятими ворогом територіями була неминучою, що значно обмежило можливості органів державної влади України щодо захисту громадян. З 2014 року низка відділів державної реєстрації актів цивільного стану України на окупованих територіях припинили свою діяльність.

В цей же час, незважаючи на умови окупації, частина українського населення з тих чи інших причин продовжила проживати на зайнятих ворогом територіях. Лише з 2014 по 2017 рік на тимчасово окупованих територіях народилось близько 200 000 осіб і померли близько 270 000 осіб [1]. За відсутності діючих органів державної влади України на цих територіях, громадяни були змушені звертатись до органів окупаційної влади для отримання документів, що під-

тверджують факт народження/смерті своїх рідних. При цьому згідно статті 9 Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” (далі – Закон №1207-VII), видані документи на окупованих територіях не визнавались державними органами реєстрації актів цивільного стану та не могли бути належною підставою для внесення запису про народження/смерть і видачу відповідного свідоцтва [2].

Дана проблема неабияк загострилась після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, оскільки кількість окупованих територій та осіб, що залишились під окупацією, значно збільшилась. Окрім цього, враховуючи вчинення численних воєнних злочинів збройними силами російської федерації, кількість загиблих, на жаль, зростає з кожним днем. Згідно інформації, наданої Організацією Об’єднаних Націй, з 24 лютого 2022 року до 8 жовтня 2023 року УВКПЛ ООН зафіксувало 27 768 випадків загибелі або поранення цивільних осіб в країні: 9806 загиблих і 17 962 поранених, зокрема з яких 5300 випадків (2157 загиблих і 3143 поранених) зафіксовано на території, яка була окупована російською федерацією на момент настання загибелі або поранення. В цей же час, УВКПЛ ООН зазначає, що реальна кількість втрат серед цивільних осіб значно вища, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається зі затримкою, та багато повідомлень із місць, звідки надходить інформація про втрати серед цивільних осіб, все ще потребують підтвердження. Це відноситься, наприклад, до населених пунктів Маріуполь (Донецька область), Лисичанськ, Попасна і Сєвєродонецьк (Луганська область), де, за повідомленнями, мали місце численні випадки загибелі чи поранення цивільних осіб [3].

Аналіз останніх наукових досліджень

Загальні питання щодо встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованій території України були досліджені у наукових працях таких вчених як Г.В. Луцька, С.О. Короед, К.В. Гусаров, О.І.

Попова та інші. Водночас, не применшуючи внеску цих та багатьох інших дослідників і значення їхніх праць, проблемам правозастосовчої практики встановлення фактів народження або смерті на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України після повномасштабного вторгнення російської федерації не приділено достатньої уваги у сучасній правовій доктрині.

Мета статті

Правосуддя може бути жертвою війни, але воно є і невід’ємною частиною перемоги. В умовах сьогоденної ситуації та наявності значної кількості окупованих територій (станом на середину лютого 2023 року – 109 045 кв км території України окуповано, що становить близько 18% площі всієї держави [4]), розгляд судом справ про встановлення факту народження/смерті є важливим правовим інструментом, який повинен адекватно та ефективно функціонувати для захисту прав осіб, які пережили окупацію. Враховуючи актуальність питання, важливим є аналіз законодавчого врегулювання цієї категорії справ та особливостей правозастосовчої практики, з якими можуть зіткнутися заявники, для подальшого вдосконалення даного інституту.

Виклад основного матеріалу

Інститут встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованій території не є притаманний для багатьох юрисдикцій. Проте, країни, які все ж мали на своїй території військові конфлікти, закріпили різні механізми встановлення факту народження/смерті, які мали місце на окупованих територіях. Зокрема, досвід таких держав, як Республіка Молдова та Грузія є цікавим до аналізу, враховуючи впорівняно недавні збройні конфлікти на їхніх територіях, що також були спровоковані російською федерацією.

1) Молдавська модель. Для Республіки Молдова питання встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованій території є релевантним у зв’язку зі створенням Придністровської Молдавської Республіки (далі – ПМР).

Положеннями статті 13-1 Закону Республіки Молдова «Про акти цивільного стану» передбачено, що факти цивільного стану, зокрема про народження та смерть, що мали місце та зареєстровані в населених пунктах Лівобережжя Дністра та муніципії Бендер (Придністров'я), можуть засвідчуватись у вигляді видачі компетентними органами Республіки Молдова актів цивільного стану, якщо їх реєстрація зроблена в порядку, аналогічному порядку, регульованому законодавством Республіки Молдова [5].

16 травня 2001 року між Республікою Молдова і Придністров'ям було підписано Протокол «Про взаємне визнання дії на території Придністров'я та Республіки Молдова документів, виданих компетентними органами Сторін», стаття 1 якого визначає, що на території Придністров'я та Республіки Молдова визнаються, зокрема, свідоцтва про реєстрацію актів цивільного стану, видані компетентними органами сторін (Придністров'я та Республіки Молдова) [6].

Таким чином, особливістю молдавської моделі встановлення факту народження/смерті на території ПМР є автоматичне визнання Республікою Молдова відповідного акту смерті/народження, що мав місце на території ПМР, та свідоцтва про реєстрацію такого акту, виданого органами Придністров'я, без додаткових процедур реєстрації чи встановлення факту. Наявність адміністративного порядку зумовлена й тим, що на території Республіки Молдова хоч й існує ПМР, яке за своєю природою є прикладом незаконного політичного утворення, створеного російською федерацією, але на сьогодні активні бойові дії на цих територіях не ведуться, на відміну від конфлікту в Україні. При цьому, у сучасних обставинах наслідування молдавської моделі для України видається неможливим, у зв'язку з наявністю угоди між сторонами у вигляді протоколу. Підписання будь-яких домовленостей України з агресором на сьогодні суперечить національній безпеці.

2) Грузинська модель. З 2008 року, у зв'язку з військовою агресією російської федерації, частина Грузії – Абхазія та Південна Осетія знаходиться фактично під окупацією.

Згідно статті 8 Закону Грузії «Про окуповані території», акти, видані такими органами (посадовими особами), визнаються недійсними, за виключенням випадків, коли зазначений акт у порядку, встановленому законодавством Грузії, розглядається з метою встановлення громадянства Грузії, видачі нейтрального посвідчення особи, нейтрального проїзного документа, встановлення факту народження, одруження, розірвання шлюбу, смерті, легітимного проживання особи та її реєстрації в Абхазській Автономній Республіці або Цхінвальському регіоні (колишня Південно-Осетинська Автономна область) [7]. У частині 4 статті 11 Закону Грузії «Про цивільні акти» передбачено, що органу, який реєструє цивільні акти, для цілей, передбачених вищевказаним Законом, можуть представлятися акти, видані незаконними органами (посадовими особами), що перебувають на окупованих територіях.

Таким чином, грузинська модель передбачає адміністративну процедуру, а саме, що орган реєстрації цивільних актів безпосередньо встановлює факти народження та смерті в певний час та за певних обставин і також факти реєстрації народження (смерті). Процедура потребує лише письмову заяву та присутність заявника, інших зацікавлених осіб та свідків (свідчення та роз'яснення зазначених осіб використовуються в якості доказів) в територіальному органі реєстрації актів цивільного стану для усного слухання. Ця процедура може застосовуватись лише у випадках, коли одержання або відновлення документів, які засвідчують відповідний факт, є неможливим в іншому порядку або пов'язане з невідповідними витратами та зусиллями.

У статті 94 Закону Грузії «Про цивільні акти» зазначено, що рішення про встановлення або відмову у встановленні факту, що має юридичне значення, має бути винесене не пізніше 1 місяця після подання відповідної заяви. Однак, у разі, якщо встановлення обставин, які мають важливе значення для справи, потребує строк більший за передбачений цим Законом, орган реєстрації цивільних актів може винести рішення про продовження строку (не більше 2 місяців).

Рішення обов'язково має містити інформацію, необхідну для складання запису відповідного цивільного акту та його реєстрації. У певних випадках орган реєстрації цивільних актів має право винести рішення про встановлення факту, що має юридичне значення, навіть за відсутності окремих даних, необхідних для реєстрації цивільного акту, якщо їх встановлення неможливе через відсутність достатніх доказів або з інших причин. Тобто, неможливість встановити дані, необхідні для реєстрації цивільного акту, не може бути безумовною підставою для відмови у встановленні факту, що має юридичне значення, в адміністративному порядку [8]. При цьому, незважаючи на наявність в Грузії адміністративної процедури, зазначені факти можуть бути встановлені і в судовому порядку, тобто на підставі рішення суду, зокрема, за умови попереднього ухвалення судового рішення про встановлення відповідного факту та його невідповідності наявним записам акту цивільного стану.

Наявність у Грузії адміністративного порядку видається цікавою для подальшого впровадження даної моделі в українському законодавстві, оскільки це може значно спростити та пришвидшити розгляд справ про встановлення факту народження/смерті на окупованих територіях.

Зокрема, в Україні протягом 2014-2022 року законодавець вносив низку змін до національного законодавства, намагаючись вирішити проблему встановлення факту народження/смерті на окупованих територіях та створити відповідний адміністративний порядок. Так, Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України" від 21.04.2022 року (далі – Закон №2217-IX) було викладено частину 3 статті 9 №1207-VII у новій редакції, а саме що будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною 2 цієї статті, є *недійсним* і не створює правових наслідків, *крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану*

[9]. Здавалось, що в даних умовах органи реєстрації актів цивільного стану повинні приймати такі документи при розгляді заяви про державну реєстрацію акта цивільного стану про народження або смерть особи. *Водночас до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні не було внесено відповідних змін, що в свою чергу не дозволило органам реєстрації актів цивільного стану України проводити таку державну реєстрацію на підставі документів, виданих окупаційною владою.*

Таким чином, оскільки на сьогодні правила державної реєстрації актів цивільного стану фактично унеможливають встановлення факту народження та смерті особи на тимчасово окупованій території у адміністративному порядку, чи не єдиною можливістю встановити такі факти в Україні залишилось звернення до судових органів.

Вперше інститут встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території у судовому порядку було закріплено Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 04.02.2016 року (далі – Закон №990-VIII) шляхом доповнення Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) статтею 257⁻¹ «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» [10]. Згідно пояснювальної записки до Закону №990-VIII, метою прийняття Закону була оптимізація процесу отримання свідоцтв про народження, про смерть для осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, та не мають належних медичних документів, передбачених законодавством України, що в свою чергу сприяло б забезпеченню реалізації прав громадян, які проживають на тимчасово окупованій території України, щодо отримання зазначених свідоцтв [11].

Надалі Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуаль-

ного кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року (далі – Закон №2147-VIII) було внесено зміни до ЦПК України, та викладено його положення в новій редакції. Таким чином, стаття 317 ЦПК України закріпила особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» від 01.07.2022 року (далі – Закон № 2345-IX) [12]. *Вказаними змінами було викладено положення статті 317 ЦПК України в новій редакції та запроваджено спрощену процедуру встановлення юридичних фактів народження та смерті в межах території, на якій діє воєнний чи надзвичайний стан.*

Незважаючи на закріплення в ЦПК України інших моделей загального характеру встановлення факту народження (смерті), згідно підпунктів 7-9 частини 1 статті 315 ЦПК України (встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру), у зв'язку із введенням на усій території України воєнного стану, їхня дія була фактично призупинена [13].

До внесення змін статтею 317 ЦПК України закріплювалось, що заявниками у справах про встановлення факту народження можуть бути *батьки, родичі, їхні представники або інші законні представники дитини.* Опісля законодавцем було розшире-

но суб'єктивний склад таких осіб, зокрема, на сьогодні стаття 317 ЦПК України встановлює, що відповідна заява може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини.

Щодо встановлення факту смерті, до внесення змін заява могла бути подана *лише родичами* померлого або їхніми представниками. Законом №2345-IX категорію заявників також було *розширено* та надано право подавати таку заяву *членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами* (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси).

Враховуючи те, що ні у законодавстві України, ні у судовій практиці не закріплено офіційного визначення терміну “родичі”, законодавцем обґрунтовано було замінено його на “члени сім'ї”, оскільки стосовно попередньої редакції статті виникало багато спірних ситуацій. У справі №265/6342/17 Верховний Суд спробував встановити однозначну судову практику з цього питання та зазначив, що оскільки померлий не має родичів, які можуть звернутися із заявою про встановлення факту смерті, з метою дотримання прав і свобод осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, відповідну заяву може подати член сім'ї померлого, зокрема чоловік або дружина [14]. В цей же час, місцеві суди продовжували відмовляти заявникам у задоволенні заяв через відсутність родинних відносин. Так, у рішенні Білокуракинського районного суду Луганської області від 15.02.2021 року у справі №409/152/21, заявниці, яка згідно договору довічного утримання, доглядала за померлою було відмовлено та запропоновано звернутись зі заявою про встановлення фактів, що мають для неї юридичне значення, у загальному порядку [15].

У розумінні Конституційного Суду України, “члени сім'ї” є набагато ширшим поняттям ніж “родичі”. Так, згідно абзацу 5 пункту 6 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 року №5-рп/99, члени сім'ї – це особи, які постійно з ним мешкають і ведуть спільне госпо-

дарство. До таких осіб належать не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з особою у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки й інші). Обов'язковими умовами для визнання їх членами сім'ї, крім спільного проживання, є: ведення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівля майна для спільного користування, участь у витратах та утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин [16].

Аналізуючи судову практику, можна виділити, що у справах про встановлення факту народження найчастіше заявниками виступають саме *батьки неповнолітніх дітей*. При цьому до категорії батьків варто відносити не лише осіб, які записані у документі, що підтверджує народження дитини, але й *усиновлювачів*.

Крім цього, враховуючи умови окупації та часті випадки смерті усієї сім'ї або родини, позитивними змінами статті 317 ЦПК України було розширення категорії заявників у справах про встановлення факту народження шляхом подання більшого переліку законних представників дитини – *опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину*, а для встановлення факту смерті було додано нову категорію заявників – *інші заінтересовані особи*. Таким чином, зі заявою про встановлення відповідного факту на тимчасово окупованій території України може звернутися й *орган опіки та піклування*, який відповідно до статті 65 ЦК України до встановлення опіки чи піклування та призначення опікуна чи піклувальника самостійно здійснює опіку чи піклування над особою. Так, у справі №317/2079/22 Степненська сільська рада Запорізького району Запорізької області (як орган опіки та піклування) звернулася в інтересах малолітньої дитини зі заявою про встановлення факту смерті її батька. Запорізький районний суд Запо-

різької області задовольнив подану заяву та встановив факт смерті померлого з метою подальшого забезпечення захисту прав та інтересів малолітньої дитини [17].

Важливим у цьому контексті є і те, що окрім участі заявника у розгляді даної справи, необхідним є і залучення заінтересованої особи. Судова практика на сьогодні склалась так, що обов'язковим є *залучення державного органу реєстрації актів цивільного стану України як заінтересованої особи*. В ухвалі про залишення заяви без руху від 20.10.2023 року у справі №331/6967/23 Жовтневий районний суд міста Запоріжжя з поміж іншого вказав, що заявниці необхідно зазначити у заяві про встановлення факту смерті на окупованій території заінтересовану особу [18]. В цей же час майже завжди вказані органи державної влади подають клопотання про розгляд справи без їхньої участі, яким підтримують вимоги заявника про встановлення юридичного факту.

До внесення змін Законом №2345-ІХ положення статті 317 ЦПК України стосувались справ лише на тимчасово окупованій території. Проте, у зв'язку зі зміною обставин у 2022 році законодавець від 01.07.2022 року обгрунтовано *розширив сферу дії закону ще й на територію, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан*. Законодавчі зміни територіальної сфери дії положень статті 317 ЦПК України були неминучі в умовах повномасштабного вторгнення. При цьому важливим є і питання застосування даної норми закону в умовах скасування воєнного чи надзвичайного стану, при обставинах продовження військових дій на певній території держави (умови 2014-2022 року). Враховуючи такі обставини, норми статті по-факту будуть діяти у тій частині редакції, що існувала до 2022 року, а саме стосуватись нових випадків народження або смерті лише на тимчасово окупованій території. В цей же час вважаємо, що на сьогодні скасування воєнного чи надзвичайного стану до закінчення війни та відповідно воєнний дій є малоімовірним.

Враховуючи те, що мільйони громадян України були змушені покинути свої домівки та переміщуватись у інші області (згідно інформації Міністерства з питань реінтегра-

ції тимчасово окупованих територій станом на лютий 2023 року обліковано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн [19]), законодавець обґрунтовано передбачив найбільш сприятливий порядок звернення до суду, а саме, що така заява *подається до будь-якого місцевого суду України*, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. При цьому, відсутність у заявника, який є внутрішньо переміщеною особою, зареєстрованого місця проживання, не є підставою для залишення заяви без руху.

Потрібно звернути увагу, що особа може звернутись не лише до будь-якого суду, а лише до суду за межами тимчасово окупованої території України. В умовах широкомасштабної війни в Україні та введеного у зв'язку із цим воєнного стану, велика кількість судів, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, або перебувають в зоні ведення активних бойових дій, позбавлені можливості здійснювати правосуддя, через що територіальна підсудність таких судів змінена. Згідно інформації Верховного Суду з 2014 року у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану територіальну підсудність близько 200 судів було змінено [20]. З аналізу судової практики стає зрозуміло, що вказані справи зустрічаються у місцевих судах практично на усій території України. Проте, найбільше справ на сьогодні розглядають саме у Дніпропетровській та Запорізькій областях, як таких, що знаходяться найближче до окупованих територій.

Цікавим у даній темі є і колізійне питання можливості встановлення юридичного факту смерті/народження, на території іноземної держави. Наприклад, законодавство Грузії з цього питання має чітку та однозначну позицію. Так, положеннями частини 3 статті 90 Закону Грузії «Про цивільні акти» передбачено, що орган реєстрації цивільних актів встановлює факт, що має юридичне значення, та який має місце за кордоном, однак лише щодо громадянина Грузії, його неповнолітньої дитини, особи без громадянства, яка має статус в Грузії, і

особи, яка користується в Грузії міжнародним захистом [7].

Касаційний цивільний суд Верховного Суду у постанові від 15.09.2021 року у справі №367/2656/20, також утвердив єдність та сталість судової практики у цьому питанні. Зазначена справа стосувалась вимоги дружини про встановлення факту смерті чоловіка-громадянина України на території «Турецької Республіки Північного Кіпру» (далі – «ТРПК»), яка є окупованою територією Республіки Кіпр. Ухвалою суду першої інстанції, яка залишена без змін постановою апеляційного суду, у відкритті провадження у справі відмовлено з підстав, що ЦПК України не передбачає можливості встановлення судом факту смерті особи на території іноземної держави. Однак Верховний Суд у даній справі зазначив про помилковість висновків суду першої та апеляційної інстанції. Помилковість таких висновків полягає у тому, що невизначеність норм процесуального права не може тлумачитись проти заявників і обмежувати їх право на судовий захист, у тому числі у справах окремого провадження, оскільки в Україні юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. За таких обставин суди першої та апеляційної інстанцій зробили передчасні висновки про відмову у відкритті провадження у справі, що призвело до порушення норм процесуального права. А тому, ухвалу суду першої інстанції та постанову суду апеляційної інстанції було скасовано, а справу передано до суду першої інстанції для вирішення питання про відкриття провадження у справі [21].

За результатами розгляду справи уже на новому розгляді по суті Ірпінський міський суд Київської області в рішенні від 25.11.2021 року, задовольняючи позовну заяву та встановлюючи факт смерті громадянина України на території «ТРПК», зазначив, що вчинити відповідну консульську дію – зареєструвати факт смерті громадянина України на вказаній території посольство України в Республіці Кіпр відповідно до «Інструкції про порядок реєстрації актів цивільного стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України», затвердженої Наказом Міністерства юстиції Украї-

ни, Міністерством закордонних справ України від 23.05.2001 року №32/5/101, не може, оскільки так звана «ТРПК» була засуджена світовим співтовариством і оголошена незаконною. Невизнання цієї території світовим співтовариством і Україною, зокрема унеможливує захист громадян України з боку дипломатичних установ України. Таким чином, усі документи, видані на цій території, не визнаються Україною, а легалізація документів (проставлення штампів апостиль) компетентними органами Кіпру є неможливою. А відтак, суд першої інстанції заяву задовольнив [22].

Щодо проблематики доказування у справах про встановлення факту народження/смерті, такий *тягар доказування* покладається насамперед на заявника. Проте, у даній категорії справ суд також виступає активним учасником, будучи суб'єктом доказування. Неодноразово у судовій практиці, суди наголошували, що особливий характер справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, зумовлює певні особливості процесу доказування, зокрема відсутність змагальності [23]. Це пов'язано з тим, що єдиними сторонами процесу є заявник та заінтересовані особи.

Стаття 294 ЦПК України наділяє суд значними повноваженнями щодо доказування, починаючи від формування обставин, сприяння їх встановленню, витребування доказів для їх дослідження та оцінки. Найчастіше діяльність суду проявляється у витребуванні від органів реєстрації актів цивільного стану відомостей про наявність чи відсутність актового запису про смерть (народження) особи, щодо якої встановлено відповідний факт. Наприклад, у справі №336/11124/23 Шевченківський районний суд міста Запоріжжя при відкритті провадження прийшов до висновку про необхідність витребування з відділу державної реєстрації актів цивільного стану інформації про наявність актового запису про смерть особи [24]. Між тим, при розгляді справ суди також призначають відповідні експертизи, наприклад, судово-медичну молекулярно-генетичну експертизу для встановлення родинної спорідненості. Крім цього, в ухвалі про відкриття провадження суд може

запропонувати заявнику надати додаткові докази для підтвердження факту, про який йдеться.

Враховуючи загальну природу окремого провадження, така заява може подаватись лише у випадку, якщо встановити певний юридичний факт неможливо у позасудовому порядку. Враховуючи те, що на сьогодні законодавець не передбачив реально можливої реалізацію адміністративного порядку встановлення факту народження (смерті) на тимчасово окупованій території, дану обставину переважно вважають встановленою у справі. Так, згідно інформації, наданої Касаційним цивільним судом Верховного Суду, *заявник не зобов'язаний подавати суду письмову відмову органів ДРАЦС у здійсненні реєстрації народження/смерті* [25].

Стосовно справ про встановлення фактів народження та смерті обставини доказування є переважно аналогічними. Так, першочергово суди перевіряють, чи має заявник підстави для звернення до суду, та чи надав документи, які підтверджують наявність родинних зв'язків з народженою (померлою) особою або ж обставини, за якими він є заінтересованою особою та що встановлення факту смерті особи вплине на його права, обов'язки чи законні інтереси. Такими документами переважно є паспорт громадянина України, свідоцтво про народження або свідоцтво про шлюб. Ненадання вказаних доказів може бути підставою для залишення заяви без руху. Так, у справі №331/6967/23 Жовтневий районний суд міста Запоріжжя залишив заяву без руху, оскільки до заяви не було додано доказів, що заявниця є донькою померлої особи [18].

Суд обов'язково повинен встановити час та місце народження особи, щодо якої подана заява, а у випадку смерті особи – ще додатково причину такої. Таким чином, заявник повинен надати підтверджуючі документи та навести обставини, що народження (смерть) відбулись на тимчасово окупованій території України. Загалом у цій категорії справ належними та допустимими доказами є *договори на поховання, акти про надання ритуальних послуг, фотографії з місця поховання, показання свідків, акти лікарсько-консульта-*

ційних комісій, висновки судово-медичних, генетичних та інших експертиз тощо.

При цьому видані окупаційною владою медичні документи або свідоцтва про народження чи смерть особи суд має приймати як належний, допустимий, достовірний доказ та оцінювати в сукупності з іншими доказами. Дане правило має назву «намібійські винятки» та пов'язане з Консультативним висновком Міжнародного суду ООН від 21.06.1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії», у якому зазначено, що держави – члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів» [26].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці розвинув принцип узгодженості спірного питання, зокрема, у справах «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey, 18.12.1996, §45), «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, 10.05.2001) та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23.02.2016). ЄСПЛ констатував, що «консультативний висновок Міжнародного Суду, що розуміється в сукупності з виступами і поясненнями деяких членів суду, чітко показує, що в ситуаціях, подібних до тих, що наводяться в цій справі, зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих de facto органів та інститутів (окупаційної влади) є далеким від абсолютного. Для людей, що проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їх суди; і виключно в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які мають відношення до вказаного вище, не можуть просто ігноруватися третіми країнами або міжнародними організаціями, особливо судами, у тому числі й цим. Вирішити інакше, означало б зовсім позбавляти людей, що

проживають на цій території, всіх їх прав щоразу, коли вони обговорюються у міжнародному контексті, що означало б позбавлення їх навіть мінімального рівня прав, які їм належать [27]. При цьому, за змістом цього рішення, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу. Спираючись на сформульований у цій справі підхід, ЄСПЛ у справі «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» наголосив, що першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (тобто є окупованою) [28].

Таким чином, національні суди, враховуючи практику Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, можуть застосувати названі загальні принципи – «намібійські винятки», у контексті як мінімум «реєстрація народжень, смертей і шлюбів», виданих органами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, як встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації низки прав людини (громадянина України).

З аналізу судової практики вбачається, що суди широко застосовують намібійські винятки та доходять висновку, що документи, видані органами, що знаходяться на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, як виняток можуть братись до уваги судом та оцінюватись разом із іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку, зокрема, під час розгляду справ у порядку статті 317 ЦПК України. В цей же час місцеві суди можуть по-різному застосовувати «намібійські винятки» при прийнятті рішень. Так, у справі №490/5054/15-ц, що стосувалась стягнення страхового відшкодування, пені, інфляційних втрат і трьох відсотків річних, Верховний суд, скасовуючи постанову апеляційної інстанції, наголосив, що «намібійський виняток» може застосовуватись лише у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій те-

риторії України, а не для стягнення грошових сум [29].

При розгляді справ суди повинні враховувати мету встановлення факту народження (смерті), та перевірити чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне за собою правові наслідки. У справах про встановлення факту народження заявники переважно бажають провести державну реєстрацію народження, щоб в подальшому підтвердити громадянство України дитини для реалізації нею всіх належних їй прав та свобод. При поданні заяви у справах щодо встановлення факту смерті метою є з поміж іншого оформлення спадкових прав. При цьому суди приходять до висновку, що встановлення факту народження або смерті особи для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявників має ключове значення та є обґрунтованою метою.

Згідно статті 317 ЦПК України, справи про встановлення факту народження або смерті розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду. Формулювання *“невідкладно”* не розкривається в подальшому у нормах ЦПК України, проте аналізуючи судову практику можна дійти висновку, що невідкладність передбачає те, що суд одразу вирішує питання про відкриття провадження, проводить підготовчі дії, викликає осіб, які беруть участь у справі, після чого починає судовий розгляд [13].

Переважно місцеві суди відкривають провадження у цій категорії справ у день надходження відповідної заяви до суду та призначають судові засідання у цей ж день або на наступний. Так, в ухвалі про відкриття провадження від 23.10.2023 року у справі №202/18958/23 Індустріальний районний суд міста Дніпропетровська призначив судові засідання на 13:30 год 24.10.2023 року та направивши заінтересованій особі копію ухвали та копію заяви, запропонував в строк до 13:00 год 24.10.2023 року (тобто, не пізніше як за півгодини до судового засідання) подати письмові заперечення та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються [30].

При цьому можлива ситуація, за якої суд призначить судові засідання набагато пізніше, враховуючи значну навантаженість суд-

дів. Наприклад, у справі №523/18771/23 Суворовський районний суд міста Одеси при відкритті провадження призначив судовий розгляд через 2 тижні без жодної вказівки на причину розгляду справи у такі строки [31].

Звертаючись до суду у порядку статті 317 ЦПК України, заявник може претендувати лише на встановлення факту народження/смерті. Таким чином, суд не уповноважений автоматично видавати свідоцтво про народження або смерть, а його рішення не може замінювати відповідні документи. В цей же час, *на підставі такого судового рішення уповноважений орган державної реєстрації актів цивільного стану може внести відповідні актові записи*. Враховуючи це, судові рішення повинно містити усю необхідну інформацію для внесення відомостей, а саме дані про дату і місце народження або смерті особи, загальні відомості про батьків дитини, та інше, що було встановлено судом під час розгляду заяви.

Ухвалене судом рішення у справі про встановлення факту народження/смерті особи на тимчасово окупованій території України відповідно до частини 4 статті 317 та пункту 8 частини 1 статті 430 ЦПК України, *має виконуватись негайно*. Переважно у резолютивній частині рішення суди зазначають про те, що рішення підлягає негайному виконанню та не зобов'язують сторін вказувати про таку вимогу закону у заяві. Проте, Жовтневий районний суд міста Дніпропетровська у справі №201/11172/23 зазначив однією з підстав для залишення заяви без руху те, що заявником не зазначено про негайне виконання рішення суду [32].

Копії рішення про встановлення факту народження/смерті повинні видаватись учасникам, які брали участь в даній справі у *негайному порядку*. Враховуючи те, що у більшості випадків заявники подають клопотання до суду, яким просять розглядати справу без їх участі, одразу ж після складення повного тексту рішення, воно повинне бути надіслане або вручене учасникам справи. Крім цього, рішення повинно прямо надсилатись до органу державної реєстрації актів цивільного стану за відповідним місцем ухвалення рішення для проведення

державної реєстрації народження/смерті особи. Проблемним питанням може бути те, що суд надсилає копію рішення через засоби поштового зв'язку. Враховуючи тривалі повітряні тривоги та можливі відключення світла, на сьогодні частою може бути затримка роботи пошти і відповідно отримання копії рішення учасниками справи.

Висновки

В умовах війни законодавець повинен першочергово закріпити ефективні механізми захисту прав та інтересів осіб, що постраждали від військової агресії. Аналізуючи досвід низки держав, території яких є окуповані, можна виділити, що існує декілька механізмів встановлення факту народження/смерті на окупованих територіях, такі як автоматичне визнання акту смерті/народження або адміністративний порядок розгляду цих справ. При цьому на сьогодні в Україні єдиним механізмом встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованій території є судовий порядок згідно статті 317 ЦПК України.

Після повномасштабного вторгнення, враховуючи значне загострення ситуації, законодавець обґрунтовано вніс зміни, що вдосконалили аналізований інститут та виправили низку нормативних прогалин, які негативно проявлялись при судовому розгляді. Так, розширення категорії заявників у справах про встановлення факту народження або смерті дозволило звертатись до суду зі вказаною заявою низці осіб, які попередньо були обмежені у цьому праві.

Загалом на сьогодні інститут встановлення факту народження/смерті на тимчасово окупованій території обґрунтовано є значно спрощеним. Законодавець гарантує заявникові не лише невідкладний розгляд справи, але й негайне виконання рішення суду, що дозволяє ефективніше реалізувати заявникам їх цивільні права. Незважаючи на це, ретельна підготовка заяви, зокрема, повний опис обставин народження/смерті особи, збір та надання відповідних доказів, залучення заінтересованої особи, є необхідною для справедливого розгляду справи. З аналізу судової практики було зроблено висновок, що неподання всіх доказів може

вплинути як на залишення заяви без руху, так і на відмову у задоволенні заяви.

Враховуючи те, що на сьогодні в Україні обліковано близько 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, а реальна кількість може становити майже 7 млн, надання можливості громадянам України звернутись зі заявою про встановлення факту народження/смерті до будь-якого місцевого суду України робить правосуддя для таких осіб доступнішим та надає можливість захистити свої цивільні права та інтереси. В цей же час, оскільки більшість осіб, які постраждали від окупації, на сьогодні знаходяться на прифронтових територіях, велика кількість судів у цих областях є значно навантажена даною категорією справ. Крім цього, територіальна підсудність близько 200 судів, що знаходились на окупованих територіях була змінена та визначена судам, що також знаходяться на прифронтових територіях, таких як Запорізька чи Дніпропетровська область.

При цьому, незважаючи на значну кількість справ про встановлення факту народження (смерті), судовий контроль у даній категорії справ є необхідним та доцільним в умовах сьогодення. Надання органам державної реєстрації актів цивільного стану можливості самостійно розглядати такі справи, оцінювати документи, видані окупаційною владою, може призвести не лише до ускладнення роботи державних органів, але й до ризику зловживань правами для досягнення протиправних цілей.

Література

1. Аналітичний звіт: Перешкоди в реалізації прав і свобод осіб на окупованій території Кримського півострова та тимчасово непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей (реєстрація фактів народження і смерті) / 2017. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Zvilt.pdf>.

2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 року №1207-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст.892.

3. Україна: Втрати серед цивільних осіб станом на 8.10.2023 року // Організа-

ція Об'єднаних Націй Україна / 2023. URL: <https://ukraine.un.org/uk/248799-україна-втраати-серед-цивільних-осіб-станом-на-8-жовтня-2023-року>.

4. 18% України досі окуповані Росією, – Зеленський // Інформаційна агенція «Львівський портал» / 2023. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2023/02/18/18-ukrainy-dosi-okupovani-rosiieiu-zelenskyj>.

5. Про акти цивільного стану: Закон Республіки Молдова від 26.04. 2001 №100. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=90795&lang=ro.

6. Про взаємне визнання дії на території Придністров'я та Республіки Молдова документів, виданих компетентними органами Сторін: Протокол від 16.05.2001.

7. Law of Georgia on Occupied territories / Legislative Herald of Georgia №431. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/19132?publication=6>.

8. Law of Georgia on Civil Status Acts / Legislative Herald of Georgia №5562. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/1541247?publication=25>.

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 року №2217-IX.

10. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України: Закон України від 04.02.2016 року №990-VIII.

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України» від 22.09.2015 року.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 року №2345-IX.

13. Угриновська О.І., Віцькар А.С. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції

вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство: моногр. / ред. Фурси С.Я., Бичкової С.С. Київ: Алерта, 2023. Розд. 3, гл. 13. С. 449-479.

14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного суду від 25.04.2019 року у справі №265/6342/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82156791>.

15. Рішення Білокуракинського районного суду Луганської області від 15.02.2021 року у справі №409/152/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94909132>.

16. Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 року у справі №5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text>.

17. Рішення Запорізького районного суду Запорізької області від 26.09.2022 року у справі №317/2079/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106347051>.

18. Ухвала Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 20.10.2023 року у справі №331/6967/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114336148>.

19. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців // Слово і діло. – 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayinizareyestrovano-vnutrishno-peremishhenyх-osib>.

20. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ // Верховний Суд. – 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/.

21. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15.09.2021 року у справі №367/2656/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99648098>.

22. Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 25.11.2021 року у справі №367/2656/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101814786>.

23. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська

від 07.12.2021 року у справі №199/9780/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101674145>.

24. Рішення Шевченківського районного суду міста Запоріжжя від 24.10.2023 року у справі №336/11124/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114464286>.

25. Встановлення фактів народження або смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України / 2020. – URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf.

26. Консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 21.06.1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії».

27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кіпр проти Туреччини» від 10 травня 2001 року / Заява №25781/94. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964>.

28. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» від 23.02.2016 року / Заява №11138/10. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&e&src=s&source=web&cd=&ved=2ahUK EwjagpehvcGDAxW7Q_EDHZerAI8QF-noECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fdocx%2F%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-161055%26filename%3DCASE-%2520OF%2520MOZER%2520v.%2520THE-%2520REPUBLIC%2520OF%2520MOLDOVA%2520AND%2520RUSSIA.docx%26logEvent%3DFalse&usq=AOvVaw2ca15OJ2pVHGG Aa9RT7PhV&opi=89978449.

29. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24.10.2018 року у справі №490/5054/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77473491>.

30. Ухвала Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 23.10.2023 року у справі №202/18958/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114342805>.

SUMMARY

The article is devoted to analysis of the problems of law enforcement practice in courts of general jurisdiction considering cases on establishing the fact of birth or death of a person on the territory where there is a state of war or emergency, or on the temporarily occupied territory of Ukraine. The article analyzes the legislative consolidation of this institute on the territory of Ukraine, in particular, legislative changes made to Article 317 of The Civil Procedural Code of Ukraine, and takes into account the experience of foreign countries - the Republic of Moldova and Georgia for further improvement of the national model.

On the basis of the analyzed practice of local courts, the legal positions of the Supreme Court and the practice of the European Court of Human Rights, peculiarities of the trial and related problematic issues are highlighted, such as the category of applicants in these cases, the territorial scope of Article 317 of The Civil Procedural Code of Ukraine, the duty of proof, the issue of «Namibian exceptions», compliance with the deadlines for the trial and the execution of the court's decision.

Summing up everything that has been researched, a conclusion was made about the positive impact of the changes introduced by the legislator to the procedure of establishing the fact of birth or death of a person on the temporarily occupied territory of Ukraine and, accordingly, the sufficient formation and unity of judicial practice considering this issue. Simultaneously, the necessity and expediency of judicial control in this category of cases in today's conditions is indicated.

Key words: establishing the fact of birth or death of a person, temporarily occupied territory, martial law, armed aggression, «Namibian exceptions».

31. Ухвала Суворовського районного суду міста Одеси від 20.10.2023 року у справі №523/18771/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114315153>.

32. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 18.09.2023 року у справі №201/11172/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113513285>.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, ПОНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ

ШУБА Борис Володимирович - д.ю.н., доцент, проф. кафедри господарського та трудового права МАУП

ЮЛДАШЕВ Олексій Хашимович - завідувач каф. інституту права МАУП д.ю.н. проф.

АПОСТОЛІДІ Геннадій Гурамович - аспірант каф. господарського та трудового права Інституту права МАУП

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.19>

Ефективне функціонування закладів системи охорони здоров'я доцільно розглядати як один із вагомих чинників зменшення рівня смертності в Україні. Збільшення тривалості життя, зменшення рівня смертності, зокрема за рахунок підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я, є питанням безпеки, існування України як держави.

Дослідження свідчать, що найбільшою проблемою при відбудові та модернізації України буде не залучення інвестицій і технологій, а брак трудового ресурсу. При цьому поновлення трудового ресурсу більш пріоритетна задача ніж, навіть, економічне відновлення. Зрозуміло, що можна мати гроші і нічого не побудувати, оскільки не буде кому. Аргументовано, що коли вдасться налагодити в Україні якісне лікування, ефективне медичне обслуговування, дієву медичну реабілітацію, то це, по перше, сприятиме зменшенню потреби в мобілізації нових військовослужбовців. По друге, це відновлення трудового ресурсу у цивільній сфері, яка теж потребує робочих рук і мізків, і ця потреба постійно зростає. Адже йдеться про постраждалих цивільних - жертв російського терору, які конче потребують медичної реабілітації, відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності. І це чи не усе населення України. Мова йде про відновлення ментального здоров'я. ця проблема надзвичайно загострилася після початку повномасштабної війни Росії проти України. Перебування в прифронтовій зоні з постійними ракетними та артилерійськими обстрілами, бомбовими удара-

ми, перебування в окупації - призводить до глибокого психосоціального стресу, різкого зростання психічних розладів, депресії, постійної тривоги, постстресових розладів тощо. Як підсумок – безліч людей з надломленою психікою. Для того, щоб вони не стали новим «втраченим поколінням» і потрібне ефективне відновлення ментального здоров'я, ефективна медична реабілітація. По третє, зростання якості лікування, ефективності медичного обслуговування, дієвості медичної реабілітації, створення потужної медичної інфраструктури з'явиться дуже потужним мотиватором для повернення українців із зарубіжжя. Повернення здоров'я людям, їх ефективна реабілітація сприятиме пробудженню почуттів задоволення, щастя, творчого піднесення. Для забезпечення ефективності в сфері охорони здоров'я в центр управлінської діяльності слід поставити медичну послугу, яка охоплює медичну та фармацевтичну допомогу, визначити інституціональні джерела фінансового забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я, вдосконалити нормативно-правове забезпечення. Слід також вдосконалити систему підвищення кваліфікації лікаря, трансформації медичної освіти, сформувати нову модель підготовки фахівця, орієнтовану на використання сучасних технологій з медичного обслуговування, зокрема з використанням телемедицини (телеметрія, телемедичне консультування, телемедичний консиліум тощо).

Ключові слова. закладів Система охорони здоров'я, якісне лікування, ефективне медичне обслуговування, медична реабілітація, медична послуга, використання телемедицини.

Вступ

Повномасштабна війна, яка ведеться російською вже два роки, справляє величезний руйнівний вплив на життя та здоров'я людей в Україні, завдає колосальної шкоди системі охорони здоров'я. Руйнування цієї системи, обстріл медичних закладів, були частиною стратегії і тактики російських загарбників. Руйнування медичної інфраструктури, відтік, з наступною гострою нестачею кадрів, порушення логістичних зв'язків – усе це стало (нерідко, нездоланною) перешкодою до вчасного й повноцінного забезпечення населення медичними ресурсами. Але попри численні виклики системі охорони здоров'я, вона не тільки намагається вистояти, а й виявляє потенційну здатність до потужного розвитку за умови ефективного використання Україною свого накопиченого досвіду (як відомо, війна у всі віки була призводила до великого прориву у медицині), а також значної зарубіжної підтримки та вдосконалення відповідної організації робіт у цій царині.

Постановка проблеми

Після початку широкомасштабного вторгнення росії з України, за даними Інститут демографії, за кордон виїхало приблизно 5 мільйонів українців (ООН оцінює кількість людей, що покинули Україну через війну у 8 мільйонів). Це величезний доважок до традиційної трудової міграції, мобілізації, кількості загиблих і постраждалих від війни росії проти України. Щодо постраждалих, то це поранені військовослужбовці та жертви російського терору і геноциду. Адже йдеться про постраждалих цивільних – жертв російського терору, які конче потребують медичної реабілітації, відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності. І це чи не усе населення України. Мова йде про відновлення ментального здоров'я. ця проблема надзвичайно загострилася після початку повномасштабної війни Росії проти України. Перебування в прифронтовій зоні з постійними ракетними та артилерійськими обстрілами, бомбовими ударами, перебування в окупації – призводить до глибокого психосоціального стресу, різкого зростання

психічних розладів, депресії, постійної тривоги, постстресових розладів тощо. Як підсумок – безліч людей з надломленою психікою. Для того, щоб вони не стали новим «втраченим поколінням» і потрібне ефективне відновлення ментального здоров'я, ефективна медична реабілітація чи не всіх жителів, які перебувають на територіях, які знаходяться під постійним бомбуванням і обстрілами.

Дослідження свідчать, що найбільшою проблемою при відбудові та модернізації України буде не залучення інвестицій і технологій, а брак трудового ресурсу. При цьому поновлення трудового ресурсу більш пріоритетна задача ніж, навіть, економічне відновлення.

Отже, є чітко визначена потреба (проблема) суспільства. Це з однієї сторони. З іншої – саме зараз є можливість її задоволення. Таким чином, потрібна ефективна державна політика як у сфері повернення мігрантів так і лікування, медичної реабілітації постраждалих із-за російського вторгнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, пов'язані з організаційно-правовим забезпеченням у сфері охорони здоров'я досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені зокрема: Т.П. Авраменко, О.В. Балуєва, М.М. Білінська, Л.І. В.Д. Долот, Жаліло, В.О, Жаховський, О.Д. Крикун, О.І. Мартинюк, С.Я. Пак, С.М. Петрик, Я.Ф. Радиш, І.І. Хожило та інші. Віддаючи належне працям вчених та їх вагомим науковим результатам, зауважимо, що сфера охорони здоров'я як об'єкту державного управління знаходиться в постійній динаміці, що обумовлено виникаючими проблемами, зокрема, з кризовими ситуаціями, з широкомасштабною війною росії проти України. Отже об'єкт дослідження має постійну актуальність.

Формулювання цілі та завдань дослідження

Мета статті полягає у окресленні основних параметрів закону про лікування, медичної реабілітації постраждалих із-за російського вторгнення, визначенні основних

джерел фінансування цієї функції української держави, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення державного управління у відповідній галузі з врахуванням сучасних вимог. Серед пропозицій – прийняття відповідного закону, зокрема, закону, що визначає правові, економічні та організаційні засади і напрями регулювання лікування та медичної реабілітації поранених військовослужбовців, а також жертв російського терору.

Виклад основного матеріалу

В розробці вищезазначених (правових, економічних та організаційних) засад регулювання лікування та медичної реабілітації слід враховувати сучасні трансформаційні процеси у сфері охорони здоров'я, використовувати принципово нові підходи до управління нею. Йде пошук шляхів підвищення ефективності у цій царині, в умовах мінливого зовнішнього середовища; широкомасштабного вторгнення росії в Україну. Значно актуалізується доцільність впровадження новітніх медичних технологій, зосередження уваги на стратегічних напрямках організації лікувальної діяльності, використання принципово нових підходів до пацієнтів.

Коли вдасться налагодити в Україні якісне лікування, ефективне медичне обслуговування, дієву медичну реабілітацію, то це, по перше, сприятиме зменшенню потреби в мобілізації нових військовослужбовців. По друге, це відновлення трудового ресурсу у цивільній сфері, яка теж потребує робочих рук і мізків, і ця потреба постійно зростає. Адже йдеться, як зазначалось, постраждалих цивільних – жертв російського терору, які конче потребують медичної реабілітації, відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності. Потрібно відновити ментальне здоров'я. провести ефективну медичну реабілітацію. Для забезпечення ефективності в сфері охорони здоров'я в центр управлінської діяльності слід поставити медичну послугу, яка охоплює медичну та фармацевтичну допомогу, визначити інституціональні джерела фінансового забезпечення

розвитку сфери охорони здоров'я, вдосконалити нормативно-правове забезпечення. Слід також вдосконалити систему підвищення кваліфікації лікаря, трансформації медичної освіти, сформувати нову модель підготовки фахівця, орієнтовану на використання сучасних технологій з медичного обслуговування, зокрема з використанням телемедицини (телеметрія, телемедичне консультування, телемедичний консиліум тощо).

Слід припустити, що при різкому підвищенні якості саме вітчизняної системи охорони здоров'я, як з'ясовується зараз, виявилась не такою вже і поганою = вона може стати однією з найкращих у світі. І, ще один плюс. Повернення, після закінчення війни, великої кількості хворих, скалічених призводить до обстановки похмурості у суспільстві, накопичення великої кількості негативної енергетики, що неодмінно буде впливати на усі процеси у суспільстві: політичні, економічні, сприяти зростанню протестних настроїв. І навпаки, повернення здоров'я людям, їх ефективна реабілітація сприятиме пробудженню почуттів задоволення, щастя (недарма у ворога подекують про створення міністерства щастя), творчого піднесення.

Нормативною базою державної політики у сфері охорони здоров'я, лікування, медичної реабілітації є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Закон України «Про охорону здоров'я» в контексті цілей сталого розвитку, захисту прав людини на життя та охорону здоров'я, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», Закон України «Про лікарські засоби», Закон України «Про екстрену медичну допомогу» та ін. Окремо слід виділити Етичний кодекс лікаря України, Європейську хартію прав пацієнтів в Україні та ін. Також Міністерством охорони здоров'я затверджено чимало нормативних актів, які визначають та регулюють окремі аспекти діяльності закладів охорони здоров'я.

Управлінський механізм в галузі охорони здоров'я має ґрунтуватися на системному підході, який дає змогу враховувати всі чинники об'єкту управління, внутрішнього та

зовнішнього середовища. Саме системний підхід дозволить найбільш повно визначити увесь спектр процесів, що відбуваються в даній сфері, основні параметри охорони здоров'я, ефективно використовувати методи стратегічного, тактичного і оперативного управління, що сприятиме розвитку галузі у цілому.

Об'єктами управління є різноманітні процеси, що відбуваються в даній сфері, а також фінансові ресурси. Вирізняють такі їх види: частина національного доходу, виділена на обслуговування і розвиток цієї галузі, грошові фонди, в т.ч. і міжнародні (як державні, так і недержавні), кошти фізичних та юридичних осіб; грошові кошти, виділені нашими міжнародними партнерами, сукупність урошових накопичень, призначених для задоволення потреби в охороні здоров'я; спонсорська допомога, пожертвування тощо.

Для забезпечення ефективності в сфері охорони здоров'я в центр управлінської діяльності слід поставити медичну послугу, яка охоплює медичну та фармацевтичну допомогу, визначити інституціональні джерела фінансового забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я, вдосконалити нормативно-правове забезпечення в напрямках зростання автономності постачальників медичних послуг та зміни характеру відносин між надавачами медичних послуг і розпорядником бюджетних коштів; більш детально регламентувати механізм контрагування у сфері надання медичних послуг; оптимізувати процеси закупівлі у напрямі їх відкритості, підвищення конкурентості і відповідальності. Слід також вдосконалити систему підвищення кваліфікації лікаря, трансформації медичної освіти, сформувати нову модель підготовки фахівця, орієнтовану на використання сучасних технологій з медичного обслуговування, зокрема з використанням телемедицини (телемедичне консультування, телемедичний консилиум, телеметрія, домашнє телеконсультування тощо).

Доцільно використовувати системний аналіз (СА), його методологію. Остання включає визначення цільового (бажаного) і фактичного стану об'єкту, що аналізуєть-

ся. Різниця між ними становить проблему. Згідно СА, який розглядається як методологія вирішення складних проблем, провадиться виявлення причин, що обумовлюють наявність проблеми та розробляються альтернативи її вирішення. На практиці застосування методології СА при проведенні досліджень є достатньо поширеним. Так, в одній з робіт [1] аналізувалися причини, що обумовлюють великий розрив між потенційними можливостями телемедицини та масштабами її практичного використання. В ході дослідження, проведеного дослідницькою організацією PSRAI, респонденти особливо виділили рішення телемедицини, підкресливши, що такі рішення здатні викликати великомасштабну трансформацію національних систем охорони здоров'я. Під цим терміном розуміють нові способи спільного використання інформації, спільної роботи і доставки послуг за допомогою різноманітних інформаційних і комунікаційних технологій. Розробці простих і ефективних ділових процесів в галузі охорони здоров'я можуть допомогти рішення, що поєднують обмін даними з підтримкою людської взаємодії. До таких технологій відноситься спільна робота в області діагностики та лікування, електронний обмін даними пацієнтів, а також віддалене навчання медичного персоналу. При цьому лише 9% відзначили, що спільна робота фахівців і використання електронних даних вже набули широкого поширення.

Зазначена модель потребує розроблення та реалізація програм з медичного обслуговування орієнтованих, насамперед, на використання сучасних технологій з медичного обслуговування, вдосконалення фінансування сфери охорони здоров'я; нові можливості здійснення місцевою владою повноважень у сфері охорони здоров'я [2] тощо.

Окремо слід сказати про реабілітацію військовослужбовців як важливий параметр організаційно-правового забезпечення у сфері охорони здоров'я, поновлення трудового ресурсу. Реабілітація військовослужбовців – це система медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати

працездатності; ефективно і раннє повернення військовослужбовців до професійної діяльності. Виділяють наступні види реабілітації військовослужбовців: медичну, психологічну, професійну та екстрену.

Медична реабілітація військовослужбовців – система медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності, швидше відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та раннє повернення їх до професійної діяльності.

Психологічна реабілітація військовослужбовців – заходи щодо своєчасної профілактики і лікування психічних порушень; формування у військовослужбовців свідомої і активної участі в реабілітаційному процесі.

Професійна реабілітація військовослужбовців — комплекс заходів, спрямованих на відновлення професійних навичок або перенавчання військовослужбовців, вирішення питань їх працевлаштування.

Екстрена реабілітація військовослужбовців – комплекс заходів щодо своєчасного попередження і швидкого відновлення порушених психосоматичних функцій, спрямованих на підтримку працездатності, відповідної надійності діяльності військовослужбовців і профілактику у них різних захворювань [3].

Правові засади відповідних процесів також визначатимуться вищезгаданими нормативними актами (Основами законодавства України про охорону здоров'я, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», Закон України «Про лікарські засоби», Закон України «Про екстрену медичну допомогу» тощо), в т.ч. і міжнародними. Як відомо, НАТО допомагає Україні удосконалювати стандарти якості та забезпечувати довгострокову сталість послуг медичної реабілітації для військовослужбовців, які зазнали поранень в межах проекту Трастового фонду НАТО з фізичної реабілітації (протезування) військовослужбовців, поранених в антитерористичній операції.

Щодо розвитку економічних засад, розширення джерел фінансування вищезазначених процесів. Враховуючи важливість

вирішення проблем поновлення військового та трудового ресурсу, будемо казати, для подальшого існування України, цей напрям фінансування слід вважати першочерговим. Основними джерелами фінансового забезпечення лікування і реабілітації поранених могли б бути (окрім держбюджету України і фінансової допомоги партнерів) допомога з боку ООН (ВООЗ), Міжнародного комітету Червоного Хреста, гранти (грантові допомоги від Цільового фонду Світового банку та Агентства США з міжнародного розвитку), пільгові позики, приватних інвестицій і т.п. Крім того, в якості фінансових джерел могли б розглядатися російські репарації, а також заморожені валютні резерви держави-терористки та її олігархів. Зараз Захід дуже обережно поводить з питаннями передачі цих коштів Україні, побоюючись позовів росії у суди. Але у судах позиція України щодо її прав на відшкодування тих астрономічних збитків, які заподіяні у результаті широкомасштабного вторгнення росії, в питаннях лікування, медичної реабілітації поранених, жертв російського терору та геноциду виглядає ще більш переконаливою ніж у разі витребування коштів на економічне поновлення. Адже йдеться про таку високу ціну як життя, здоров'я людей, яку сплачують українці за свободу і демократію не тільки для себе, а й країн Європи, задля майбутнього усього світу.

Висновки

Для забезпечення ефективності в сфері охорони здоров'я, лікування, медичної реабілітації поранених, жертв російського терору доцільно прийняти відповідний закон (закон про правові, економічні та організаційні засади і напрями регулювання лікування та медичної реабілітації поранених військовослужбовців, а також жертв російського терору).

В центр правового урегулювання організації відповідної управлінської діяльності слід поставити медичну послугу, яка охоплює медичну та фармацевтичну допомогу, визначити інституціональні джерела фінансового забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я, вдосконалити нормативно-правове забезпечення.

У якості останнього для кардинального реформування медичної галузі, ефективної координації робіт з розвитку української медичної сфери пропонуємо розробити цільову комплексну програму розвитку охорони здоров'я як додаток до проекту вищезгаданого Закону. Ця програма має включати блоки завдань, що включає конкретні завдання, які потрібно виконати задля запровадження новітніх досягнень, що модернізують та покращують медицину. До таких досягнень, спрямованих на створення в Україні медичної галузі світового рівня, орієнтованої на медицину майбутнього, відносяться винаходи в сфері біомедичних та цифрових технологій: генетичне тестування, штучний інтелект, віртуальна реальність, 3D-друк, робототехніка, нанотехнології тощо.

Слід також вдосконалити систему підвищення кваліфікації лікаря, трансформації медичної освіти, сформувати нову модель підготовки фахівця, орієнтовану на використання сучасних технологій з медичного обслуговування, зокрема з використанням телемедицини (телемедичне консультування, телемедичний консилиум, телеметрія, домашнє телеконсультування тощо).

Література

1. Антонова С. Є., Данилюк А. В. зарубіжний досвід державного регулювання сфери охорони здоров'я з використанням технологій телемедицини // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 1.

2. Запорожан, Л.П. & Теренда, Н. О. & Литвинова О.Н. & Панчишин, Н.Я. & Феш, М.С. (2020). Необхідність розвитку української телемедицини за сучасних умов. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. № 2 (84). С. 64-72.

3. Я. Ф. Радиш, О. М. Соколова. Медична реабілітація військовослужбовців як наукова проблема: теоретико-методологічні засади (за матеріалами літературних джерел) http://www.economy.in.ua/pdf/3_2012/29.pdf

SUMMARY

The effective functioning of health care institutions should be considered as one of the important factors in reducing the mortality rate in Ukraine. Increasing life expectancy and reducing the mortality rate, in particular by increasing the efficiency of the health care system, is a matter of security and the existence of Ukraine as a state. Studies show that the biggest problem in the reconstruction and modernization of Ukraine will not be the attraction of investments and technologies, but the lack of labor resources. At the same time, renewing the workforce is a more priority task than, even, economic recovery. It is argued that when it is possible to establish quality treatment, effective medical care, and effective medical rehabilitation in Ukraine, this will, firstly, contribute to reducing the need for the mobilization of new military personnel. Secondly, it is the restoration of labor resources in the civil sphere, which also needs working hands and brains, and this need is constantly growing. Thirdly, the growth of the quality of treatment, the efficiency of medical care, the effectiveness of medical rehabilitation, the creation of a powerful medical infrastructure will become a very powerful motivator for the return of Ukrainians from abroad. Restoring health to people, their effective rehabilitation will contribute to the awakening of feelings of satisfaction, happiness, and creative elation. In order to ensure efficiency in the field of health care, the center of management should be a medical service that includes medical and pharmaceutical care, determine institutional sources of financial support for the development of the health care sector; and improve regulatory and legal support. It is also necessary to improve the system of improving the doctor's qualifications, transforming medical education, and forming a new model of specialist training focused on the use of modern technologies for medical care, in particular with the use of telemedicine (telemedical consultation, telemedical consultation, telemetry, home teleconsultation, etc.).

Keywords. institutions Health care system, quality treatment, effective medical care, medical rehabilitation, medical service, use of telemedicine.

НАПРЯМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ГАЛУЗІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>,
DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.20>

Розглянуті питання судово-експертного дослідження, щодо міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності. Розглянуто забезпечення якості у галузі судово-експертної діяльності міжнародним судово-експертним співтовариством. А саме: стандартизації судово-експертної діяльності, валідації (оцінки придатності) судово-експертних методик, сертифікації, акредитації окремих судово-експертних лабораторій та установ кадрового забезпечення.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти, валідація, сертифікація, акредитація лабораторій, міжнародні судово-експертні установи.

Постановка проблеми

Європейська інтеграція України передбачає перехід судово-експертної діяльності за світовими стандартами. Це можливо здійснити лише на умовах використання світового досвіду та міжнародного співробітництва, шляхом налагодження ефективної взаємодії судово-експертних установ України з установами та експертами інших країн. Така постановка проблеми викликає необхідність у дослідженні загальних функцій міжнародних наукових судово-експертних організацій та об'єднань для визначення перспективи вдосконалення вітчизняного законодавства та відповідних адміністративних процедур.

Характеристика міжнародних судово-експертних установ має супроводжуватися

оцінкою забезпечення якості у галузі судово-експертної діяльності міжнародним судово-експертним співтовариством на умовах: стандартизації судово-експертної діяльності, валідації (оцінки придатності) судово-експертних методик, сертифікації судово-експертних методик, компетентності судових експертів, акредитації окремих судово-експертних лабораторій та установ в цілому. Використання зазначених компонентів якості результатів експертизи забезпечить подальший розвиток судово-експертної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності розглядають в наукових працях О. М. Бандурка, А. Ф. Волобуєв, Ю. М. Грошевий, В. А. Журавель, В. В. Лисенко, М. Я. Сегай, Р. А. Степанюк, Ю. С. Шемшученко, В. Ю. Шепітько та інші. Проте, для поширення рівня євроінтеграції України кількість публікацій необхідно розширювати.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає у необхідності чіткого окреслення задач розвитку судово-експертної діяльності в Україні. Путь України до євроінтеграції передбачає, серед іншого, розвиток судово-експертної діяльності, але участь науково-дослідних установ України у міжнародних

організаціях світового співтовариства вкрай обмежено (не більше трьох на всю Україну). Тому так важливе вивчення міжнародного досвіду з метою покращення стану взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів.

Серед питань вдосконалення судово-експертної діяльності України, насамперед, впровадження міжнародних стандартів. Також, мало вирішуються питання підвищення кваліфікації з позицій міжнародного досвіду.

Таким чином, **метою дослідження** міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності є дослідження основних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва у сфері цієї діяльності, а також умов забезпечення якості у галузі судово-експертної діяльності і професіоналізації експертної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Розгляд судово-експертної діяльності у рамках міжнародного співробітництва України зі світовим експертним співтовариством передбачає вивчення міжнародного досвіду підвищення якості експертиз та експертної діяльності в цілому.

Як зазначає начальник відділу озброєння лабораторії сертифікації ручної вогнепальної зброї та спеціальних засобів самозахисту Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України Станіслав Корнійко, для забезпечення належної якості результатів експертної діяльності використовуються такі важливі інструменти, як стандартизація судових експертиз та досліджень, сертифікація компетентності експертів, сертифікація науково-методичного забезпечення експертиз і акредитація судово-експертних лабораторій [1, с. 157].

Так, нині активно розробляються міжнародні стандарти окремих родів і видів судових експертиз і досліджень найбільш поширених видів об'єктів (зокрема, розроблені міжнародні стандарти дослідження цифрових доказів) [1, с. 157].

Згідно з думкою С. С. Чернявського та Ю. М. Черноуса, важливим кроком у забезпеченні міжнародних стандартів судово-експертної діяльності є членство у міжнарод-

них судово-експертних організаціях, зокрема — у Європейській мережі криміналістичних наукових установ (European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI), яка об'єднує 72 провідні судово-експертні установи з 39 країн Європи [2, с. 87].

О. М. Ключев зазначає, що актуальним питанням міжнародного співробітництва українських експертних установ у галузі судово-експертної діяльності (далі – СЕД), є вступ до Європейської мережі судово-експертних установ – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), яка є однією з найбільших міжнародних судово-експертних організацій [3, с. 160].

Вплив ENFSI на життя суспільства, розвиток науки і техніки полягає також у тому, що організації – виробники обладнання та засобів для судової експертизи – приводять свою продукцію у відповідність до стандартів ENFSI. Основну увагу спрямовано на уніфікацію, сертифікацію та стандартизацію методик судово-експертного дослідження і підвищення якості судових експертиз [2, с. 87; 4, с.171 -177].

Слід визнати, що членство в ENFSI є важливим стратегічним напрямом розвитку для всіх вітчизняних судово-експертних установ, адже забезпечує високі міжнародні стандарти судово-експертної діяльності, взаємодію із широкого кола питань з європейськими партнерами, відкриває нові й перспективні напрями розвитку [2, с. 87].

Просування високих стандартів якості в галузі судової експертизи у всьому світі за допомогою наукових досліджень і реалізації навчальних програм – це також завдання Міжнародного товариства із судово-експертних стандартів (ISFS), заснованого в лютому 2009 р. в США [1, с. 159].

В окремих країнах Європи відповідно до стандарту ISO-EN17024 «Загальні вимоги до органів, що здійснюють сертифікацію персоналу» нині розпочато сертифікацію судових експертів. Відповідно до п. 4.2.1 стандарту ISO-EN 17024 органи сертифікації не можуть підпорядковуватись установам та органам, в яких працюють судові експерти [1, с. 159; 5].

Зі стандартизацією тісно пов'язана валідація судово-експертних методик, тобто

оцінка їх придатності для вирішення типового і (або) конкретного експертного завдання. Активно розробляються питання валідації методів і засобів у рамках окремих родів і видів судових експертиз [1, с. 159; 6; 7]. Процедура валідації необхідна для подальшого впровадження нових методів і засобів в експертну практику [1, с. 159; 8; 9].

Що ж таке валідація методик? Валідація (оцінка придатності) методики – підтвердження шляхом дослідження та надання об'єктивних доказів того, що конкретні вимоги до специфічного цільового використання виконуються [10, с. 1, 11, 12, 13].

В. В. Хоша вказує на наступні цілі валідації експертних методик у судово-експертних установах [14, с. 191-192]:

— установлення придатності методик для судово-експертної діяльності відповідно до вимог міжнародних стандартів;

— забезпечення єдності оцінювання криміналістично значущих ознак у різних судово-експертних установах при вирішенні типових експертних завдань;

— визначення характеристик (властивостей) методики та метрологічних показників при використанні в конкретній організації.

Валідації підлягають [14, с. 192; 15]:

— діючі експертні методики;

— раніше валідовані методики після внесення до них змін, що стосуються сфери їх застосування, умов проведення, заміни застосовуваних у них засобів вимірювань, матеріалів і реактивів;

— нові методики, результати застосування яких будуть використані в судово-експертної діяльності.

Згідно з думкою В. В. Новікова, В. М. Новікова та О. А. Никитюка, державний [11] та міжнародний [12] стандарти вимагають (там де це можливо) оцінювати придатність до застосування (валідувати) нестандартизовані методики, методики створені/розроблені лабораторією, стандартні методики, що використовуються поза межами цільової сфери їх застосування, а також в випадку розширення та модифікації стандартизованих методик, для підтвердження того, що ці методики підходять для цільового застосування в лабораторії [10, с. 1].

Оцінювання придатності методик є важливою частиною системи забезпечення та контролю якості результатів. Необхідною умовою відповідності методики є обґрунтована впевненість у тому, що одержувані в галузі її застосування результати достовірні, тобто такі, характеристики якості яких відповідають установленим вимогам. Це передбачає експериментальне або теоретичне підтвердження як окремих операцій та правил, що становлять сутність методики, так і визначення її характеристик [14, с. 192; 16].

Тобто, методика повинна бути оцінена певним чином – повинні бути досліджені та оцінені характеристики результатів вимірювань за даною методикою (далі – характеристики методики). Якщо оцінені характеристики відповідають поставленим до методики вимогам, то методика вважається валідованою в лабораторії і її можна застосовувати для випробування зразків замовників [10, с. 1].

Окрім стандартизації та валідації, в зарубіжних країнах використовується також сертифікація компетентності судових експертів, тоді як оцінка методичного забезпечення діяльності судово-експертних лабораторій здійснюється головним чином під час проходження ними процедури акредитації [1, с. 159].

Сертифікація судових експертів передбачає перевірку їхньої кваліфікації, здійснювану авторитетною національною або міжнародною організацією, з подальшою видачею відповідного документа – сертифіката. Сертифікація науково-методичного забезпечення судової експертизи – це підтвердження його відповідності вимогам, що пред'являються до специфічного цільового використання методичних матеріалів з проведення судової експертизи, що здійснюється уповноваженим органом [1, с. 159-160].

Процес державної реєстрації експертних методик розглядається відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою КМ України від 02.07.2008 № 595.

У міжнародній практиці якість судової експертизи забезпечується за допомогою акредитації судово-експертних установ за

стандартом Міжнародного співробітництва з акредитації лабораторій ISO/IEC 17025. Акредитацією судово-експертних лабораторій є офіційне визнання органом з акредитації їхньої компетентності у проведенні судових експертиз. Акредитація судово-експертних лабораторій здійснюється нині у низці держав, включаючи деякі країни ближнього зарубіжжя [1, с. 160; 17–20].

У Європі акредитація лабораторій за системою ІЛАС почала здійснюватися наприкінці 1970-х рр. Нині за стандартами ІЛАС акредитовано понад тридцять лабораторій – членів ENFSI. У складі Мережі утворена група зв'язку з питань якості і компетенції, що здійснює збір інформації з питань підвищення якості експертиз і підготовки лабораторій до акредитації від всіх лабораторій – членів Мережі [1, с.160; 21].

В. Шепітько зазначає, що найбільш перспективні напрями міжнародної співпраці у судово-експертній діяльності [22, с. 20]:

- надання допомоги у програмному й технічному забезпеченні;
- проведення спільних наукових досліджень і комісійних судових експертиз за участю іноземних експертів;
- організація спільних наукових заходів із проблем судової експертизи;
- поліпшення якості судової експертизи завдяки запрошенню закордонних експертів до проведення судових експертиз;
- підготовка спільних наукових видань.

Аргументовано важливість взаємодії експертних установ України в межах ENFSI.

Одна із основних форм міжнародного співробітництва держав у галузі судової експертизи – укладання договорів про співпрацю. За роки незалежності Україна уклала низку міжнародних договорів щодо співпраці у сфері СЕД із європейськими країнами та країнами Близького і Далекого Сходу (Естонією, Грузією, Казахстаном, Латвією, Литвою, Молдовою, Узбекистаном, В'єтнамом, Китаєм, Македонією, Монголією, Польщею, Чехією та ін.). Ці договори встановлюють порядок виклику експертів за кордон, гарантії захисту експертів, право на відшкодування експерту витрат на проїзд і перебування, право на оплату виконаної роботи тощо [3, с. 156; 23].

Аналізуючи основні тенденції розвитку міжнародного співробітництва у сфері СЕД, необхідно зауважити, що всі наявні на сьогодні його форми можна об'єднати в три великі групи, а саме [3, с.157; 24] :

— ті, що встановлені міжнародними урядовими організаціями або регулюються нормами міжнародного права, міжнародними договорами та національним процесуальним законодавством;

— співробітництво експертів і СЕУ при проведенні судових експертиз, яке здійснюється на умовах взаємного обміну;

— співробітництво, що здійснюється в галузі наукового, методичного та технічного забезпечення СЕД.

Результати аналізу стану та динаміки міжнародного співробітництва у сфері СЕД свідчать про те, що на сьогодні вже сформовані такі групи основних тенденцій у галузях з [3, с.157 – 158]:

— організації міжнародного судово-експертного співробітництва шляхами посилення регіонального співробітництва, створення міжнародних судово-експертних команд, удосконалення засобів і методів комунікації між СЕУ, створення об'єднаних баз і банків даних;

— наукового забезпечення СЕД через активізацію обміну науковими досягненнями в галузі судової експертизи, об'єднання зусиль міжнародної судово-експертної спільноти в розробленні актуальних питань СЕД, підвищення інтересу до загальної теорії судової експертизи, розроблення питань із дотримання прав людини при проведенні судової експертизи;

— методичного забезпечення СЕД у напрямках: уніфікації судово-експертних методик, упровадження міжнародної акредитації експертних лабораторій і професійного тестування судових експертів, уніфікація вимог до експертів у галузі професійної етики, активація обміну зразками для порівняльних досліджень тощо;

— технічного забезпечення СЕД з урахуванням зростання виробництва технічних засобів судової експертизи, розроблення єдиних вимог до цифрових фото- та відеозображень, що використовуються в судовій експертизі, та бурхливого розвитку

досліджень у галузі судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Судово-експертні установи України обрали для себе шлях вступу до міжнародних судово-експертних установ, що уможлиблює вдосконалення кадрового забезпечення [25, с.130].

Зауважимо, що існує два основних міжнародних об'єднання судово-експертних установ: європейське та азіатське. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) існує з 1995 р. У її складі – 53 судово-експертні установи, 41 з яких знаходиться в державах-членах Євросоюзу [25, с.130 – 131; 26].

Мета об'єднання досягається шляхом [25, с.131; 27]:

- створення європейських експертних робочих груп у різноманітних галузях судово-експертної науки;
- проведення наукових конференцій і семінарів за участю судових експертів і криміналістів;
- виконання спільних вправ і тестів для визначення рівня професійної компетенції судових експертів;
- реалізації науково-дослідних проектів у галузі судової експертизи;
- розроблення рекомендацій і методик для проведення науково обґрунтованих судових експертиз.

Як відзначають Н. І. Клименко та О. А. Купрієвич, мета ENFSI проголошена в її Конституції – бути на передових позиціях у світі, щоб гарантувати якість розвитку і провадження судової експертизи у всій Європі. Основний напрям діяльності ENFSI є намагання досягти високої організації в галузі судово-експертної діяльності в Європі та світі шляхом розвитку якості послуг з проведення судової експертизи на всіх етапах судочинства, від місця події до суду, що забезпечується наступними умовами [28, с.132; 27]:

- членство в ENFSI об'єднує виробничі, наукові та методичні можливості судово-експертних установ;
- розширення членства в ENFSI закріплює довіру до цієї організації з боку правоохоронних структур і судів;
- організовано встановлюються та підтримуються ділові відносини з іншими орга-

нізаціями, діяльність яких пов'язана з криміналістикою й судовою експертизою;

– всіляко заохочується діяльність усіх установ-членів ENFSI, які впроваджують в експертну практику сучасні методики дослідження, міжнародні стандарти та забезпечують компетентність експертів в окремих видах експертизи.

Вказані інтеграційні процеси свідчать про зацікавленість держав у взаємодії і посиленні міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи з метою досягнення і забезпечення передового рівня проведення судових експертиз, відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення [28, с.131].

На сьогодні до ENFSI входять три судово-експертні організації України – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз і Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» [25, с.131].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» державні спеціалізовані установи, які виконують судові експертизи, користуються правом установлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією й друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [25, с.132].

Також необхідно зауважити, що в багатьох європейських країнах (Данії, Ісландії, Латвії, Норвегії, Фінляндії тощо) запроваджено інститут приватної експертизи, причому установи приватної експертизи є сертифікованими, діяльність експертів базується на принципах об'єктивності та неупередженості; до складу таких входять не лише досвідчені судові експерти, але й науковці [25, с.135].

Засади внутрішньої політики щодо кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні визначає Закон України «Про судову експертизу». Зокрема стаття 21 встановлює, що підготовка фахівців для дер-

жавних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, здійснюється вищими навчальними закладами, а спеціалізація та підвищення кваліфікації проводяться на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [29, с.167].

Проаналізувавши, як позитивні так і негативні чинники вітчизняного стану підготовки експертних кадрів, взявши до уваги зарубіжний досвід видається, що для впровадження нової системи підготовки експертних кадрів для Експертної служби МВС в Україні слід використати наступну модель [30, с.238 – 239].

1) Отримання базової вищої освіти (бажано профільної або юридичної) відповідного рівня є лише першим етапом до одержання кваліфікації судового експерта.

2) Другий етап. Передбачається створення курсової системи підготовки. Експерт направляється на курси, як головний елемент централізованої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації судових експертів.

3) Третій етап. Після закінчення курсу підготовки судові експерти протягом 6 місяців працюють під керівництвом закріплених за ними наставників на місцях.

4) Лише пройшовши всі вищезначені етапи підготовки, за рішенням Експертно-кваліфікаційної комісії, судові експерти можуть отримати кваліфікацію за відповідною експертною спеціальністю.

Н. І. Клименко та О. А. Купрієвич відзначають, що в результаті аналізу зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ слід виділити такі напрями його можливого використання в Україні, як [28, с.136]:

– розвиток європейської моделі забезпечення максимальної незалежності та конкуренції судових експертів передбачає відмову від практики «відомчого підпорядкування» експертів; орієнтацію винятково на професійно-кваліфікаційний рівень і ефективність судово-експертної діяльності; наявність законодавчо передбаченого інституту сертифікованих установ приватної експертизи, що функціонують рівноправно з державними установами; змагальність експертів, які мо-

жуть залучатися різними сторонами процесу тощо;

– активізація участі в міжнародній мережі судово-експертних установ, що свідчити-ме про зацікавленість держави у взаємодії й посиленні міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи з метою досягнення передового рівня проведення судових експертиз у цих країнах і відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення (ENFSI, ANFS, ISO, IEC); подальше укладання договорів і угод про співробітництво в галузі правової допомоги з окремими державами, якими регулюються, зокрема, і правовідносини у сфері судово-експертної діяльності;

– орієнтація на підготовку судових експертів з «дитячого університету», на основі закладів вищої освіти, у яких передбачені й відповідні програми стажування (наприклад, використання досвіду Стамбульського інституту судової медицини, Туреччина);

– практика навчання експертів за відповідною програмою під керівництвом наставника з-поміж висококваліфікованих судових експертів, які мають право самостійного проведення експертиз із відповідної судово-експертної спеціальності (досвід Вірменії);

– застосування комбінованої системи перевірки знань за прикладом Вірменії: кандидат на посаду судового експерта на першому етапі контролю знань складає тести, а потім проходить співбесіду (на відміну від України, де кваліфікаційний іспит відбувається усно);

– упровадження в експертну діяльність практики позачергової атестації судових експертів за прикладом Казахстану у разі виникнення обґрунтованих сумнівів у належному рівні професійної підготовки тощо.

Згідно з думкою Є. М. Поповича, професіоналізація експертної діяльності будується на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вищому навчальному закладі, де для здобувачів ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 081 «Право» проводяться програми атестації для підготовки кадрів Експертної служби МВС України у таких напрямках: судова експертиза вогнепальної та холодної зброї; судова вибухотехнічна експертиза; судова експертиза

наркотичних засобів; судова комп'ютерно-технічна експертиза; судова молекулярно-генетична експертиза; судова товарознавча експертиза; судова транспортно-трасологічна експертиза [31, с.161].

Також пропонуються програми тренінгів на теми: використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; криміналістичної хімії; судово-експертного забезпечення досудового розслідування; техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із використанням бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин (пристроїв) та технологічних вибухів; цифрових технологій [31, с.161].

Однак нестача сучасних підручників, навчальних посібників ускладнює процес пізнання. [31, с.161].

Зараз розробкою посібників та підручників займаються Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та інші науково-дослідні установи і провідні фахівці.

У 2016 році розроблено навчальний посібник «Основи судової експертизи» /авт.-уклад : Л. М. Головченко, А. І. Лозовой, Е. Б. Сімакова-Єфремян та інші. У 2018 році – навчальний посібник «Судова експертиза в адміністративному провадженні». У 2019 році – навчальний посібник «Судова експертиза в кримінальному провадженні» – провідна установа Одеський НДІСЕ, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» – відповідальний виконавець. Судова експертологія : підручник для підготовки здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В. М. Тертишник, В. В. Варава, О. В. Сачко ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Харків : Право, 2021. – 280 с. та інші.

Ми згодні з Є. М. Поповичем, що було б доцільним укладання договорів про науково-практичне співробітництво між кафедрами різних вищих юридичних навчальних закладів, бюро судово-медичних експертиз і науково-дослідних установ в організації та удосконаленні навчального процесу, спільній розробці та впровадженні заходів, які спрямовані на поліпшення рівня навчання студентів. Не менш корисним було б і за-

лучення до проведення практичних занять експертів-практиків [31, с.162].

Пропозиції щодо використання комплексу різноманітних форм освітньої та професійної підготовки для студентів, а саме: оновлення фахової освіти електронним навчанням (e-learning) (електронне навчання); m-learning (мобільне навчання); u-learning (все проникаюче навчання); f-learning («перевернуте» навчання); blended-learning, в яких використовуються інтерактивні та комп'ютерні технології навчання, а також використання форм проведення занять як кей-технології; дебати; ділові ігри; case-study; тренінги; відеоконференції; «мозковий штурм»; фокус-групи; рольові ігри; групові дискусії; метод проєктів; наукові конференції та семінари; вебінари; індивідуальні роботи з фахівцями експертної діяльності; наукові експерименти; навчальна практика; навчальні екскурсії для студентів юридичних та медичних університетів у музеях науково-дослідних установ, наприклад, у кабінет-музеї Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса тощо [31, с.162 – 163], на наш погляд можуть застосовуватися, особливо зараз, в умовах дії військового стану.

Вважаємо, що проведення конференцій (в тому числі й міжнародних), семінарів, круглих столів є однією з форм наукової роботи інституту – тільки в минулому році в подібного роду заходах, організованих інститутом, взяли участь представники України та багатьох країн ближнього і дальнього зарубіжжя. Ще одна форма наукової діяльності – оприлюднення її результатів у різного роду виданнях, наприклад, монографії, статті, посібники, тези виступів з доповідями, деклараційні патенти тощо [31, с.166]. Така діяльність значно підніме рівень кваліфікації судових експертів.

Основною метою є оновлення та розвиток знань і вмінь фахівців, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної судово-експертної діяльності [31, с.168].

Висновок

Розгляд основних компонентів забезпечення якості у галузі судово-експертної ді-

яльності на підставі міжнародного досвіду доводить, що використання:

- 1) стандартизації судово-експертної діяльності,
- 2) валідації (оцінки придатності) судово-експертних методик,
- 3) сертифікації судово-експертних методик,
- 4) акредитації окремих судово-експертних лабораторій та установ в цілому, підвищує достовірність проведення судової експертизи.

Забезпечення розвитку судово – експертної діяльності в Україні залежить від масовій участі судово – експертних установ в міжнародних організаціях судово – експертної діяльності, забезпеченні доступу українських експертів до міжнародних стандартів та можливості їх використання. Доступ до міжнародних стандартів значно спрощено для членів міжнародних судово-експертних організацій, наприклад: ENFSI.

Однак, до ENFSI входять лише три судово-експертні організації України – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз і Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» [25, с.131].

Відповідно до світового досвіду, покращення результатів судово-експертної діяльності залежить також від професійної підготовки експертних кадрів та використанні матеріально-технічного забезпечення (навчальних програм, підручників тощо).

Література

1. Корнійко С. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій у зарубіжних країнах/Станіслав Корнійко, начальник відділу озброєння лабораторії сертифікації ручної вогнепальної зброї та спеціальних засобів самозахисту Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України/Адміністративне право і процес № 3 2020, с.157-162/ <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/27.pdf>
2. Чернявський С. С., Чорноус Ю. М. Міжнародні стандарти судово-експертної

діяльності/ С. С. Чернявський, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>, e-mail: 0677443745s@gmail.com Ю. М. Чорноус, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>, e-mail: chornous@ukr.net/Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15—16 квіт. 2021 р.). — Харків : Право, 2021. — 320 с. ISBN 978-966-998-215-5. – С.86 – 88/ https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2021_tezy_konference%20in%20print5.pdf

3. Ключев О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи/О. М. Ключев, директор Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України E-mail: hniise@gov.ua/Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 18. С.154 – 162. Загальні положення судової експертизи/DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.17> УДК 343.98

4. Хазиев Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 1) // Теория и практика судебной экспертизы. 2009. № 1 (13). С. 156—177.

5. Авдеева Г. К. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу. URL: <http://www.ares21.vk.kharkov.ua/bitstream/123456789/7223/>

6. Guo Y., Slay J., Beckett J. Validation and Verification of Computer Forensic Software Tools Searching Function. Digital Investigation. Vol. 6, September 2009. P. 12–22.

7. Cole S. Comment on «Scientific Validation of Fingerprint Evidence under Daubert». Law, Probability and Risk. Vol. 7(2). 2008. P. 119–126.

8. Bestebreuer L. Implementation of New Methods // Problems of Forensic Sciences. Vol. XLVII, 2001. P. 201–206. URL: www.forensicscience.pl/-pfs/47_bestebreuer.pdf (дата звернення: 24.01.2020).

9. Peters F. T., Drummer O. H., Musshoff F. Validation of New Methods. *Forensic Science International*. 2007. Vol. 165. P. 216–224;
10. Новіков В. В., Новіков В. М., Никитюк О. А. Валідація методик/ В. В. Новіков – директор Навчально-консультаційного центру «Євроакадемія». В. М. Новіков – ректор Інституту підготовки фахівців ДП «УкрНДНЦ», д-р, фіз.-мат. наук, професор. О. А. Никитюк – зав.кафедрою ДП «УкрНДНЦ», к. с/г наук, професор/ <file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/Валідація%20методик.pdf>
11. ДСТУ ISO/IEC 17025-2006 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій.
12. ISO/IEC 17025:2005 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories.
13. ISO 9000:2005 Quality management systems -- Fundamentals and vocabulary.
14. Хоша В. В. Загальні положення оцінювання невизначеності результатів вимірювань при валідації судово-експертних методик/ В. В. Хоша, завідувач сектору Харківського НДІСЕ/ Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 14. – с.191 – 198. УДК 343.98. © Хоша В. В., 2014/
15. Омелянюк Г. Г. К вопросу о валідації судово-експертних методик / Г. Г. Омелянюк // Теорія и практика судової експертизи. — М., 2010. — № 2(18). — С. 64–68
16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оцінювання придатності нестандартизованих методик випробувань у сфері пожежної безпеки : наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України від 23 червня 2011 р. № 648. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/files/2011/6/24/648.pdf>.
17. Смирнова С. А. Модернизация судебноэкспертной деятельности в связи с изменением правового положения государственных учреждений. *Криминалист*. 2011. № 2 (9). С. 7–12.
18. Замараева Н. А., Гаврилова Н. Ю. Проблемы оценки качества судебно-экспертных исследований. *Эксперт-криминалист*. 2012. № 3. С. 30–34.
19. Опыт аккредитации экспертного подразделения в целях подтверждения компетентности и процессуальной независимости / Богданов В. М., Карпов Ю. А., Кучкин А. В., Коваль Е. В., Богатырев В. С. *Судебная экспертиза*. 2009. № 2. С. 5–12.
20. Нестеров А. В. Аккредитация как институт. *Современное право*. 2007. № 3. С. 56–59.
21. Кокин А. В. Стандартизация и аккредитация как перспективы развития судебной экспертизы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/standartizatsiya-i-akkreditatsiyakak-perspektivyravzviyiya-sudebnoy>
22. Шепітько В. Ю. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів/ Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0719-2151>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com/ DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02 УДК 343.98 Надійшло 22.12.2022 / Рецензовано 26.12.2022 / Прийнято до друку 06.01.2023 / Доступно онлайн 31.03.2023/ <file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/шепітько%20к№2%20с.20.pdf>
23. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 54.
24. Матвеевський О. В. Міжнародно-правове забезпечення судових експертиз: постановка питання. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). С. 56.
25. Гаспарян С. Г. Напрями застосування в Україні зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ/ Гаспарян Серафима Геннадіївна, провідний науковий співробітник відділу міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, м. Харків, Україна ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1050-8292> e-mail: femida2015@ukr.net/ Архів кримінології та судових наук №1. 2020 – с.129 – 138. – УДК: 343.98/ [file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/11-Article%20Text-21-1-10\(к№4\).pdf](file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/11-Article%20Text-21-1-10(к№4).pdf)

26. Хазиев Ш. М. О Европейской сети судебно-экспертных учреждений. Адвокат. 2005. № 8. С. 132–138. URL: <http://base.garant.ru/5174944/> (дата звернення 29.04.2020).

27. Ян де Киндер. Европейская сеть судебно-экспертных учреждений (ENFSI). Теория и практика судебной экспертизы. 2011. № 4 (24). С. 200–204.

28. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ/Клименко Н.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України, Купрієвич О.А., доцент кафедри іноземних мов юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка/ Вісник кримінального судочинства – №4/2015 – с.130 – 134/file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/4_2014_Klimenko_Kuprievuch(к№3).pdf

29. Дуфенюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма/Дуфенюк О. М., к. ю. н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів. ORCID ID: 0000-0001-6529-4036/ Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 163 – 173. УДК 343.98/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/(к%20№1.3-с.166,№1.4-с167).pdf

30. Стрілець С. О., Кузнєцов Р. В. Шляхи вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів експертної служби МВС/ Стрілець С. О., Кузнєцов Р. В. Харківський науково-дослідний експерт-

но-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України/«Молодий вчений» – No 8 (84) – Серпень 2020 р. – С.236-241. – DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-51> УДК343.98 / <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/704/680>

31. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності /Є. М. Попович, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7167-6855> e-mail: E.Popovich@i.ua/Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 19. – с.158 – 172. – © Є. М. Попович, 2019/file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/НОВАЯ%20СТАТЬИ%204.2/269-Article%20Text-501-1-10-(к%20№%204).pdf

Yevdokimenko Svitlana Viktorivna

e-mail: evdokimenko_s_v@ukr.net

AREAS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES

The author has studied the issues of forensic expert research in regard to international cooperation in the field of forensic expert activities. Quality assurance in the field of forensic expert activities by international forensic expert community has been considered. Namely: standardization of forensic expert activities, validation (suitability assessment) of forensic expert techniques, certification, accreditation of some forensic laboratories and staffing institutions.

Key words: forensic expert activities, international cooperation, international standards, validation, certification, accreditation of laboratories, international forensic expert institutions.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЬОВАНИХ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

ПИРОГА Сергій Степанович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства та канонічного права, Карпатський університет імені Августина Волошина

<https://orcid.org/0000-0002-7093-3207>

УДК 347.73:336.22 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.21>

Проанализированы правовые критерии идентификации понятия «резидент» касательно физических и юридических лиц в законодательстве Украины. Дана правовая оценка правил идентификации контролируемых иностранных компаний и исследованы их особенности в украинском законодательстве в контексте их эффективности для предотвращения вывоза капиталов за границу. К числу таких особенностей относим критерии определения резидента для физического лица и места эффективного управления для признания резидентом юридического лица. Предложен критерий места эффективного управления упразднить, единственным критерием идентификации физического лица-резидента следует считать гражданство лица, а резиденцию юридического лица определять по резиденции контролирующих лиц. При таком определении в украинском законодательстве исчезнет понятие «контролируемая иностранная компания» и связанные с ней проблемы оптимизации налогообложения. Резиденцию юридического лица можно определять по месту получения дохода или по месту нахождения объекта налогообложения в соответствии с внутренним законодательством страны. При этом следует применять принцип налогообложения по источнику дохода. Добавленная стоимость, созданная на территории Украины, и ее составляющие – фонд оплаты труда и прибыль – подлежат налогообложению в Украине.

Ключевые слова: резидент, нерезидент, контролируемая иностранная компания, источники, место эффективного управления.

Постановка проблеми

Метою правил КІК є протидія відстроченню сплати податків платниками-резидентами, які перераховують пасивний дохід іноземним організаціям, які вони контролюють. Відстрочка означає відтермінування поточного оподаткування в Україні іноземних доходів, які нараховано платнику податку-резиденту України через його контрольну частку в іноземній особі. За відсутності правил КІК іноземний дохід, отриманий іноземною юридичною особою, не є таким, що обкладається українським податком, поки іноземна особа не розподілить дохід як дивіденди в Україну, контролер-резидент організації або контролер не продасть свою частку в іноземній організації. Чим довший період відстрочки, тим більша податкова вигода. Перевага відстрочки створює упередження на користь резидентів України, які переміщують пасивні інвестиції в КІК, які є резидентами в юрисдикціях з низьким рівнем оподаткування.

Приєднання України до плану ОЕСР протидії розмиванню бази оподаткування і переміщення прибутку (плану BEPS) вимагало впровадження правил контрольованих іноземних компаній (Дія 3) [1]. Запропоновані у звіті правила КІК не входять до мінімального стандарту плану BEPS, що дозволяє зберігати свободу держав у розробці прийнятних для них правил. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України

щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» до Податкового кодексу України були внесені відповідні зміни [2].

Стан опрацювання

Дослідженням окремих питань правової регламентації основних елементів правил контрольованих іноземних компаній здійснили такі українські вчені, як: Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. [3], Васильєв М., Назарова Г. [4]; Гриненко Ю., Гриненко І. [5], Калач Г., Корінь І. [6]; Олейнікова Л., Долженко І. [7], Стеблянка А., Верещака Я. [8], Кобильнік Д., Однорог Д. [9], Сакун О. [10], Бахмач А. [11] та інші. Уніфікація національної фіскальної системи в контексті розмивання податкової бази й ухилення від оподаткування через контрольовані іноземні компанії (КІК) в українському законодавстві майже не досліджена.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання контрольованих іноземних компаній в Україні та заходів, спрямованих на підвищення ефективності правил КІК в результаті вироблення критеріїв ідентифікації поняття резидент щодо фізичних і юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу

Вільне переміщення людей, капіталів і виробництв призвели до створення транснаціональних компаній (ТНК), підрозділи яких розміщені у різних країнах. Стало можливим здійснювати інвестиції за кордоном. Фізична особа-резидент може інвестувати в пасивні активи безпосередньо або через юридичну особу, яку вона контролює. Доступні чотири варіанти інвестування: 1) фізична особа-резидент безпосередньо інвестує в Україну пасивні інвестиції (тобто фізична особа є власником активів України); 2) фізична особа-резидент інвестує в Україну пасивні інвестиції опосередковано шляхом реєстрації або створення юридичної особи в Україні (контрольовану українську компанію – КУК) для здійснення інвестицій; 3) фізична особа-резидент інвестує в іноземні прямі пасивні активи

(тобто фізична особа є власником іноземних активів); та 4) фізична особа-резидент опосередковано інвестує в іноземні пасивні активи шляхом інкорпорації або створення КІК для здійснення інвестицій. У випадках 2) і 4) фізична особа-резидент є контролером відповідної юридичної особи.

Якщо фізична особа-резидент здійснює прямі інвестиції в Україні або іноземні пасивні активи, фізична особа є власником активів і, отже, є платником податку, який отримує пасивний дохід. Оскільки фізична особа є резидентом, вона оподатковується в Україні. Ефективна ставка податку на пасивний дохід становить 19,5 відсотка, з них 18 відсотків – податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) та 1,5 відсотка військового збору (ВЗ). Фізична особа-резидент може підлягати оподаткуванню у країні походження іноземного пасивного доходу, але у цьому випадку буде зараховано ПДФО, сплачений з іноземного пасивного доходу в Україні, тому не може бути додаткового податкового тягаря на дохід.

Якщо фізична особа-резидент інвестує в Україну пасивні інвестиції через українську контрольовану компанію (КУК), ця компанія стає власником інвестицій і, отже, платником податків, який отримує пасивний дохід. Фізична особа-резидент не отримує жодного доходу, доки компанія не розподілить дохід особі. Це можна зробити відразу або відкласти до наступного податкового періоду. Розподілу підлягає прибуток КУК, що залишиться після сплати 18 відсотків податку на прибуток (ПнП) на пасивний дохід. Якщо КУК здійснює розподіл пасивного доходу фізичній особі-контролеру КУК, вона додатково сплатить 6,5 відсотків податку на пасивний дохід (після ПнП), що включає 5 відсотків податку на дивіденди та 1,5 відсотків військового збору. Це означає, що ефективна ставка податку для фізичної особи становить 23,55 відсотка. Якщо КУК реінвестує дохід, але не розподіляє його фізичним особам-резидентам, реінвестиції здійснюються після сплати ПнП, тому мінімум 18 відсотків ПнП сплачується з доходу.

Якщо фізична особа-резидент робить іноземні пасивні інвестиції через КІК,

український податок на пасивний дохід відкладено до завершення його розподілу фізичним особам-резидентам. Чим довший період відстрочки, тим більша вигода фізичній особі-резиденту через вплив часу на вартість грошей. Якщо КІК зареєстровані або створені в податковій гавані, податки будуть незначними або взагалі відсутні, доки дохід не буде розподілений фізичним особам-резидентам. Після розподілу доходу фізична особа сплатить податок на дивіденди, що становить 5%.

При застосуванні правил КІК треба пам'ятати, що ці компанії утворені не для того, щоб інвестувати щось в економіку іншої країни, а виключно для того, що ухилитися від оподаткування в країні, де фактично здійснюється діяльність і створюється додана вартість. Тобто спочатку в законодавство вносяться норми, які створюють умови для оптимізації податкової бази через офшори, а потім придумуються правила КІК, щоб частково відновити справедливість оподаткування. Є значно простіший спосіб, який здійснюється у два кроки: перший – потрібно повністю відновити оподаткування, що ґрунтується на принципі джерела, тобто оподаткування має здійснюватися там, де створюється додана вартість – виплачується заробітна плата і одержано прибуток. Складові доданої вартості – фонд оплати праці і прибуток – оподатковуються в країні джерела всіма податками, внесками і зборами, передбаченими законодавством України. Після оподаткування прибутку в країні джерела він розподіляється між власниками активів відповідно до їх частки в активах. Частка прибутку, яка розподілена КІК, що контролюється резидентом України, також оподатковується в Україні. Частки, які належать резидентам інших держав, оподатковуються в інших державах. Якщо в країні, в якій зареєстровано КІК, не створюється ніяка додана вартість, то відповідно до принципу оподаткування на основі джерела вона і не отримує жодних податків. Якщо ж серед засновників КІК є резиденти країни, в якій зареєстровано КІК, то в цій країні може оподатковуватися частка доходів, яка належить резиденту

країни. Сподіваємось, що запропонований принцип оподаткування остаточно вирішить проблему КІК як явища без будь-якого контролю і правил оподаткування.

В іншому випадку правила КІК – це боротьба з привидами. Хочеться дещо змінити, але можливості для оптимізації податкової бази і переміщення доходів хочеться зберегти, істотно ускладнивши контроль за доходами.

Чому має застосовуватися оподаткування за принципом джерела? Тому, що податки – це плата за послуги, які надає держава фактичного місця знаходження джерела доходу (підприємства). Якщо послуги надаються в одній країні, а податки сплачуються в іншій, порушується фундаментальний принцип оподаткування – принцип справедливості. Для виконання цього принципу немає значення, яку складову активів підприємства становлять інвестиції: промислову власність (пасивні активи) чи основні фонди.

Порушення принципу оподаткування за джерелом доходу дуже негативно відображається на економіці України. Упродовж 30 років в Україні намагалися залучити іноземні інвестиції, створюючи неймовірно сприятливі умови для іноземних інвесторів. Як результат – маємо чистий відплив інвестицій з країни протягом 2003–2016 років від 116 млрд. (Global Financial Integrity) до 167 млрд доларів (Tax Justice Network). Близько 90% або 5312 підприємств в Україні контролюється з-за кордону, тобто сплачують податки за кордоном. Більш ніж 20% фірм контролюється з Кіпру. Інші важливі місця контролю серед країн акціонерів – Росія, Німеччина, Британські Віргінські острови, США, Великобританія, Нідерланди, Австрія і Польща [12]. Автори не змогли чітко визначити глобального кінцевого власника для приблизно 15% підприємств, оскільки структура спільної власності надто заплутана.

Понад 30% фірм має прямий зв'язок з Кіпром (1697 із 5312), або через підконтрольного акціонера, або контрольовану дочірню компанію. Це число включає компанії, які працюють лише на Кіпрі та в Україні (1219 фірм) і міжнародні підприємства,

що працюють більш ніж у двох країнах. До останньої групи включають: Україна-Кіпр-Люксембург (76 фірм), Україна-Кіпр-Великобританія-Віргінські острови (72 фірми) та Україна-Кіпр-Нідерланди (70 фірм). Окрім Кіпру, який є частиною більшості групових структур, висока частка власності в українських транснаціональних компаній (ТНК) та іноземних організаціях належить таким країнам: Росія (435 фірм), Нідерланди (402 фірми), Велика Британія (396 фірм), Німеччина (371 фірма), Британські Віргінські острови (333 фірми), США (256 фірм), Польща (230 фірм), Австрія (229 фірм), Люксембург (207 фірм).

Як наслідок, економіка України контролюється КІК, основними бенефіціарними власниками яких є резиденти України. Очевидно, якби в Україні не прагнули до залучення іноземних інвестицій, а створили б умови для реінвестування прибутків українських підприємств, чисті інвестиції склали б за приблизними оцінками фахівців до 167 млрд. доларів.

Отже, якщо ставиться мета залучення інвестицій, то спочатку треба залучити кошти національних інвесторів в Україну прямо (не за посередництвом КІК), а потім сподіватися на залучення прямих іноземних інвестицій від реальних нерезидентів, тобто не громадян України. Для цього достатньо послідовно застосовувати принцип оподаткування за джерелом – усі прямі податки, внески і збори мають справлятися там, де фактично розміщено підприємство, на якому створена додана вартість, виплачена зарплата і отримано прибуток. Решта прибутку, після оподаткування за принципом джерела, розподіляється пропорційно до часток власності в основних фондах (виплата дивідендів, відсотків та роялті). Для сприяння реальним інвестиціям доцільно знизити ставку податку на прибуток до 15%. А з урахуванням того, що в Україні щонайменше 30% складає тіньова економіка, податок на прибуток можна знизити навіть до 12,6% без утрати доходів Державного бюджету, якщо легалізувати тіньове виробництво.

Оподаткування частки прибутків КІК, які розподілені громадянам (резидентам)

України, потребує розкриття інформації про власність резидентів у цих компаніях. Резиденти України мають розкрити та врегулювати свої інвестиції в КІК. Якщо така інформація відсутня або недоступна, такі КІК слід вважати резидентами України і встановити для них податок на вивіз капіталу з України за ставкою 15%.

Застосування принципу резидента створює багато проблем, оскільки таке поняття тлумачиться дуже вільно. При цьому фундаментальним слід вважати поняття «фізична особа-резидент». Поняття «фізична особа-резидент» визначено пунктом в) статті 14.1.213 ПКУ. Після широкого перебігу сумнівних ознак, багато з яких мають значний корупційний потенціал, у четвертому абзаці знаходимо дуже конкретне формулювання: «Якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, використовуючи попередні положення цього підпункту, фізична особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України». У ПКУ саме цей пункт треба залишити, а всі інші можна скасувати. Оскільки в Україні існує єдине громадянство, цей критерій визначення резидента є дуже конкретним і однозначним.

Юридична особа створюється фізичними особами, тому поняття «юридична особа-резидент» є похідним. Юридичну особу слід вважати резидентом, якщо вона контролюється фізичними особами-резидентами України. Трактуючи податки як плату за сприятливі умови господарювання [13], пропонуємо інше визначення юридичної особи-резидента: «Резидентом України є будь-яка особа, яка отримує дохід на території України, або особа, яка володіє об'єктом оподаткування в Україні відповідно до внутрішнього законодавства».

Резидент України може легко створити юридичну особу-нерезидента України шляхом реєстрації або створення особи за межами України, зокрема в юрисдикції з низьким рівнем оподаткування. Оскільки юридична особа є нерезидентом, поточне оподаткування іноземних доходів юридичної особи відсутнє. Податок України відстрочено до того моменту, поки юридична особа, створена за кордоном, виплачує ди-

віденди українському власнику організації.

Пункт 5 ст. 64.5 Податкового кодексу України передбачає реєстрацію нерезидентів у контролюючих органах, які здійснюють діяльність в Україні через відокремлені підрозділи, включаючи постійні представництва (товариства, фонди, трасти, ПП); придбавають нерухоме майно або отримують майнові права на таке майно в Україні; відкривають рахунки в банках України та інших фінансових установах і небанківських надавачах платіжних послуг; відкривають електронні гаманці в емітентах електронних грошей або набувають право власності на інвестиційний актив. Якщо нерезидент не має фізичної присутності в юрисдикції, тоді зазвичай вимагається від нього призначити представника в юрисдикції для виконання податкових зобов'язань нерезидента. У цьому випадку агент повинен бути зобов'язаний зареєструватися на ім'я нерезидента. Постійне представництво може бути податковим агентом (наприклад, роботодавець) або платником ПДВ. Основною метою включення, наприклад, трастів є гарантування того, що компанії в материнській юрисдикції не мають змоги обійти правила оподаткування КІК, просто змінивши юридичну форму своїх дочірніх компаній.

Застосування правил КІК до фізичних осіб-резидентів передбачає наступне: 1) несправедливо оподатковувати доходи фізичних осіб-резидентів, які є контролером КІК на дохід КІК до отримання дивідендів від КІК; 2) існує занепокоєння щодо розкриття офшорних інвестицій фізичних осіб, зокрема в КІК.

Дохід фізичної особи-резидента не оподатковується податком на доходи до тих пір, поки він не буде розподілений юридичною особою-резидентом фізичним особам-резидентам. Якщо прибуток юридичної особи-резидента після оподаткування реінвестовано в діяльність суб'єкта господарювання, то фізична особа-резидент не оподатковується з цієї бази.

Для ідентифікації резидентів Україна запровадила новий критерій місця ефективного управління (МЕУ). Юридична особа, зареєстрована або утворена за меж-

ами України, є платником-резидентом податку, якщо МЕУ юридичної особи знаходиться в Україні. Такий резидент України є платником податків лише на територіальній основі (тобто з доходів з джерела в Україні). Визначення місця управління накладає обмеження на реалізацію принципу оподаткування за джерелом. Поняття «місце управління» не належить до понять, які ідентифікуються однозначно. Зрозуміло, що накладене обмеження створює можливість податкового планування, зокрема щодо правил КІК.

МЕУ не входить до загального визначення резидента у статті 14.1.213 ПКУ, а включене до переліку платників податків-резидентів для цілей ПнП у статті 133.1. Нова стаття 133.1.5 ПКУ передбачає, що іноземна юридична особа є платником-резидентом податку на прибуток, якщо його МЕУ знаходиться в Україні. Однак це стосується лише ПнП. Отже, юридична особа, створена за кордоном, але з МЕУ в Україні, може бути платником-резидентом податку на прибуток, але нерезидентом для інших цілей ПКУ, тому правила КІК не застосовувати до нього.

Юридична особа є резидентом, якщо вона зареєстрована або створена в юрисдикції або має своє МЕУ в юрисдикції незалежно від місця реєстрації за межами юрисдикції. Відповідно до статті 4 Типових угод, МЕУ визначало місце резиденції, якщо юридична особа була резидентом обох Договірних держав відповідно до національного законодавства кожної з держав. МЕУ визначає місце, де ухвалюються комерційні і фінансові рішення, необхідні для ведення бізнесу суб'єкта в цілому (тобто йдеться про головний офіс фірми, виконавчий орган організації, наприклад, рада директорів компанії). Його відрізняють від місця, де приймаються повсякденні управлінські рішення.

У пункті (а) статті 133.1.5 ПКУ наведено критерії для визначення МЕУ, у якому йдеться про проведення засідань виконавчого органу юридичної особи в Україні. Якщо такі зустрічі проводяться в різних країнах, але більш регулярно в Україні, то місцем ефективного управління є Україна.

Пункти (б) і (в) ст. 133.1.5 ПКУ дають ширше тлумачення поняття «управління» (яке може включати управління повсякденними операціями), але стосується відповідного управління, яке здійснюється насамперед в Україні.

Поняття місця ефективного управління дуже неконкретне, враховуючи можливість проведення засідань виконавчого органу юридичної особи в електронній формі за участю членів, розташованих в різних місцях. Це визнається в ст. 133.1.5 ПКУ, якою передбачено, що МЕУ юридичної особи може бути розділений між різними місцезнаходженнями, та наведено критерії, що визначають місце ефективного управління в Україні.

Застосування резиденції на основі МЕУ збільшує можливість зловживань резидентів України, які контролюють юридичну особу, створену за кордоном, оскільки дозволяє фактично обирати статус резиденції суб'єкта господарювання на основі того, що дає найкращий податковий результат. У кінці статті 133.1.5 ПКУ передбачено, що іноземна юридична особа може вибрати чи бути платником-резидентом податку відповідно до ПнП, а також може відмовитися від статусу платника-резидента податку.

Платник-резидент податків МЕУ підлягає оподаткуванню згідно з ПнП лише за територіальною ознакою (п. 1 ст. 134.1 ПКУ). Це означає, що резидент оподатковується лише з джерела доходу в Україні. Це створює незвичну ситуацію, за якої сфера оподаткування суб'єкта залежить від бажання бути резидентом. Юридична особа, зареєстрована або створена в Україні, є суб'єктом оподаткування світового доходу, тоді як зареєстрована або створена юридична особа за межами України, але зі своїм МЕУ в Україні, яка обирає бути резидентом як платником податку, сплачує податок тільки на доходи з джерела в Україні.

Тест МЕУ застосовується для визначення того, чи є юридична особа резидентом України. Він не застосовується для визначення того, чи є юридична особа резидентом іншої країни для цілей правил КІК. Згідно з правилами КІК, юридична особа є

іноземною юридичною особою, якщо вона зареєстрована або утворена за межами України. Отже, існує потенційна невідповідність: як юридична особа, зареєстрована або створена за межами України, але з її МЕУ в Україні, може бути як резидентом України, так і іноземною юридичною особою згідно з правилами КІК (тест за місцем реєстрації або формування). Технічно такою юридичною особою є як резидент, так і КІК. Відповідно до статті 133.1.5 ПКУ іноземна юридична особа, яка є резидентом МЕУ, не є КІК. Територіальне оподаткування резидента МЕУ означає, що правила КІК не застосовуються щодо будь-яких іноземних компаній, які він контролює.

Критерій МЕУ має (ймовірно) ненавмисний наслідок відкриття можливостей для уникнення правил КІК. Через ризик, який представляє критерій МЕУ для виконання правил КІК, критерій МЕУ має бути скасовано.

Висновки

Обґрунтовано критерії ідентифікації фізичних та юридичних осіб-резидентів України. Запропоновано зміни до Податкового кодексу України, які передбачають для ідентифікації фізичних осіб-резидентів єдиний критерій – громадянство України. Юридична особа вважається резидентом України, якщо її контролюють фізичні особи-резиденти України. При цьому поняття «контрольована іноземна компанія» не застосовується узагалі. Для забезпечення справедливого оподаткування в Україні слід запровадити оподаткування на основі принципу джерела доходів, тобто будь-які доходи з джерелом в Україні, повинні оподатковуватися в Україні. Доцільно також запровадити податок на розподілений дохід фізичних осіб-резидентів України з джерелом походження за межами України незалежно від наявності контролю в іноземній компанії.

Література

1. OECD. Designing Effective Controlled Foreign Company Rules. Action 3 2015 Final Report. OECD/ G20 Base Erosion and

Profit Shifting Project. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241152-en>.

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16 січня 2020 року № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>.

3. Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. Правова регламентація основних елементів правил контрольованих іноземних компаній: світовий досвід та можливості для України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 93–100. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.13>

4. Васильєв М., Назарова Г. Актуальні питання оподаткування юридичних та фізичних осіб внаслідок впровадження правил контрольованих іноземних компаній. *Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (25 листопада 2020 р.). Кропивницький: Ексклюзив-Систем, 2020. С. 67–70.

5. Гриненко Ю. І., Гриненко І. М. Податкові ризики контрольованих іноземних компаній. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. Coventry, United Kingdom, 2021. С. 89–91.

6. Калач Г., Корінь І. Заходи з протидії агресивному податковому плануванню в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2020. № 3(35). 2 т. С. 23–30.

7. Олейнікова Л. Г., Долженко І. І. Удосконалення податкового контролю в Україні на основі реалізації інструментів плану BEPS та автоматичного обміну інформацією. *Наукові праці НДФІ*. 2020. № 3(92). С. 79–94.

8. Стеблянка А., Верещака Я. Перспективи деофшоризації в Україні. *Молодий вчений*. 2020. № 11(87). С. 315–318.

9. Кобильнік Д., Однорог Д. Податкові гавані світу: чи існують вони? *Молодий вчений*. 2020. № 5(81). С. 224–229.

10. Сакун О. С. Сутність агресивного податкового планування та його наслідки. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 31.

11. Бахмач А.О. Участь України в міжнародній системі автоматичного обміну податковою та фінансовою інформацією (за стандартом CRS) в контексті кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2020. Том 2. № 55. С. 177–183.

12. Roberto Schatan, Martin Grote and Lee Burns. Ukraine. Distributed profit tax; voluntary disclosure of assets; and BEPS implementation. IMF, Fiscal Affairs Dept. 2019.

13. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3 т. Т. 3: Влияние общественного развития на производство и распределение / пер. с англ.; под общ. ред. А. Г. Милейковского. М.: Прогресс, 1981. 448 с.

Pyroha Serhii Stepanovich

*PhD candidate in Law, assistant professor,
Humanities and Economics Faculty,
Department of Jurisprudence and Canon Law,
Augustin Voloshin Carpathian University,
4 Hoydy St., Uzhhorod, Zakarpattia region,
88000,
+380507794894*

*E-mail: sergiipyroha@meta.ua;
<https://orcid.org/0000-0002-7093-3207>*

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION CONTROLLED FOREIGN COMPANIES IN UKRAINE

The legal criteria for identification of the concept of “resident” in relation to natural and legal persons in the legislation of Ukraine have been analyzed. A legal evaluation of the rules for identification of controlled foreign companies is given and their features in Ukrainian legislation are investigated in the context of their effectiveness in preventing the export of capital abroad. Such features include the criteria for determining a resident for an individual and the place of effective management for recognizing a legal entity as a resident. In the digital era, the place of effective management can be any place on Earth, so it is desirable to abolish this criterion. Moreover, the place of effective management in Ukraine excludes the possibility of determining such a non-resident

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано правові критерії ідентифікації поняття «резидент» щодо фізичних і юридичних осіб у законодавстві України. Дано правову оцінку правил ідентифікації контрольованих іноземних компаній та досліджено їх особливості в українському законодавстві в контексті їх ефективності для запобігання вивезенню капіталів за кордон. До таких особливостей відносимо критерії визначення резидента для фізичної особи та місця ефективного управління для визнання резидентом юридичної особи. Запропоновано критерій місця ефективного управління скасувати, єдиним критерієм ідентифікації фізичної особи-резидента слід вважати громадянство особи, а резиденцію юридичної особи визначати за резиденцією контролюючих осіб. При такому визначенні в українському законодавстві зникне поняття «контрольована іноземна компанія» і пов'язані з нею проблеми оптимізації оподаткування. Резиденцію юридичної особи можна визначати за місцем отримання доходу або за місцем знаходження об'єкта оподаткування відповідно до внутрішнього законодавства країни. При цьому слід послідовно застосовувати принцип оподаткування за джерелом доходу. Додана вартість, створена на території України, та її складові – фонд оплати праці і прибуток – підлягають оподаткуванню в Україні.

Ключові слова: резидент, нерезидент, контрольована іноземна компанія, принципи джерела, місце ефективного управління.

by a controlled foreign company. As for a resident natural person, the criterion of citizenship should be considered the main and only one, and all other criteria listed in the legislation should be excluded. Since there are people behind every legal entity, a legal entity should be considered a resident if it is controlled by natural persons who are residents of Ukraine. With such a definition, the concept of “controlled foreign company” and related problems of tax optimization may not be applied in Ukrainian legislation. Treating taxes as payment for favorable business conditions, it is possible to propose another definition of a resident legal entity. A resident of Ukraine is any person who receives income on the territory of Ukraine or a person who owns an object of taxation in Ukraine in accordance with domestic legislation. For the practical implementation of such an interpretation, the principle of taxation by source of income should be consistently applied. The added value created on the territory of Ukraine and its components – labor remuneration fund and profit – are subject to taxation in Ukraine. After the payment of taxes, contributions and fees provided for by the legislation of Ukraine, the remaining income is distributed among the owners of assets (including passive ones) in proportion to their share in the ownership of the company.

Key words: resident, non-resident, controlled foreign company, source principles, place of effective management.

ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПАРТНЕРСТВА ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.22>

Здійснення поліцейської діяльності у партнерстві з спільнотою є концепцією з досить довгою історією. У державному механізмі будь-якої країни поліція займає особливе становище, оскільки її предметна компетенція і повноваження поширюються на всі сфери суспільного життя. На рубежі XX-XXI ст.ст. у всіх розвинених країнах світу було проведено значні реформи поліції, що відповідають сучасним тенденціям розвитку суспільства та спрямовані на підвищення ефективності її діяльності. Реформування внесло суттєві зміни до форм та методів роботи поліції, характеру та змісту співробітництва, орієнтованого на взаємодію з громадянами та громадськими інститутами.

Цінність вивчення такого досвіду очевидна, оскільки дозволяє уникнути помилок, знайти нові можливості оптимізації адміністративної реформи правоохоронних органів в Україні у контексті соціального партнерства поліції та суспільства у протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: територіальна громада, поліція, правоохоронення, взаємодія, правопорядок.

Постановка проблеми

Наслідком зміцнення ринкових та демократичних засад сучасного українського населення стало інтенсивне формування в ньому інститутів громадянського суспільства та зростання їх впливу на різні сторони життя, включаючи правоохоронну діяльність. Проте процес формування у країні громадянського суспільства, яке вза-

ємодіє з правоохоронними органами щодо попередження та припинення кримінальних і адміністративних правопорушень, йде непослідовно і суперечливо, що знижує можливості формування та використання потенціалу громадських інститутів. Тому вивчення міжнародного досвіду партнерства між згаданими суб'єктами надасть змогу більш ефективно та повно дослідити взаємовідносини між поліцією та громадськими формуваннями щодо виконання правоохоронних функцій.

Стан дослідження проблеми

Партнерству між органами поліції та населенням (громадськими формуваннями) щодо виконання правоохоронних функцій надано значну увагу. Цим питанням займалась низка вчених-юристів, серед яких є В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.І. Беспалова, О.В. Джафарова, С.М. Гусаров, Д.П. Калааянов, А.В. Кубаєнко, А.Т. Комзюк, В.В. Сокурєнко, В.М. Лошицький, С.В. Петков, О.Ю. Полтараков та інші. Їх дослідження мають вагомe значення для теорії та практики у сфері взаємодії правоохоронних органів та громади щодо попередження та припинення кримінальних і адміністративних правопорушень. Але, враховуючи, інтенсивність впровадження новел у чинне законодавство України, це питання потребує додаткового дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні зарубіжного досвіду партнерства поліції і

населення та можливості його використання.

Наукова новизна дослідження

Закон України «Про Національну поліцію» вніс зміни до кола суб'єктів українського права за допомогою реорганізації поліції. Забезпечення громадської безпеки виокремлено законодавцем, як окреме з призначень поліції України, встановлення якого стало результатом модернізації та вдосконалення діяльності системи правоохоронних органів. Міжнародний досвід партнерства між поліцією та громадою у забезпеченні громадського порядку та протидії кримінальним правопорушенням має суттєве значення для України, адже сучасна держава гостро потребує науково розробленої концепції забезпечення суспільної безпеки поліцією України у світлі нової моделі взаємин громадян та поліції – партнерства та в умовах воєнного стану в яких нині перебуває Україна.

Виклад основного матеріалу

Правоохоронні органи України ведуть активну роботу з розвитку системи взаємодії з громадськістю та формуючими інститутами громадянського суспільства щодо боротьби з правопорушеннями та охороною громадського порядку в умовах воєнного стану.

В останні роки в Україні ведуться інтенсивні пошуки шляхів подальшого розвитку держави через удосконалення та впровадження у життя низки демократичних інститутів, в тому числі з організації співробітництва правоохоронних органів та громадських об'єднань.

Подібна взаємодія є найважливішою умовою зміцнення правопорядку. Цілком природно, що нова соціальна обстановка, сформована сьогодні в країні і характер злочинності, що змінився внаслідок війни, об'єктивно вимагають нових форм та умов взаємодії правоохоронних органів та громадськості. Процес формування в країні громадського суспільства йде непослідовно і суперечливо, що знижує можливості формування та використання повного потенціалу громадських об'єднань.

За допомогою взаємодії з поліцією населення через різні суспільні формування отримує можливість для самостійного захисту своїх особистих прав і свобод, в межах, закріплених Конституцією України та законами України, а також для здійснення громадської правоохоронної діяльності відповідно до діючого законодавства.

Поліція покликана захищати життя, здоров'я, права та свободи громадян України. У рамках свого призначення вона сприяє органам місцевого самоврядування, громадським об'єднанням, організаціям незалежно від форм власності у захисті прав і свобод людини і громадянина.

Поліція зарубіжних країн накопичила багаторічний досвід залучення населення до спільного здійснення заходів протидії злочинності.

Тому в процесі пошуку та апробації форм та умов такої категорії взаємодії важливо враховувати як історичний (вітчизняний), так і зарубіжний досвід подібної взаємодії, що відображає загально-громадські закономірності співпраці правоохоронних структур та територіальних громад.

Світовий досвід включає різні схеми спільної діяльності поліції та населення – від короткострокових програм до встановлення довготривалих відносин.

Підходи до визначення місця та ролі поліції в системі органів держави та місцевого самоврядування в різних країнах не однакові. Вони детермінуються не лише від тієї чи іншої форми політичного режиму, а й від відношення нації до існуючої держави як такої. Також великий вплив на діяльність поліції надає встановлений у конкретній країні ступінь централізації та децентралізації. Різні підходи і до визначення та компетенції поліції. Існують два її варіанти – «британський» та «континентально-європейський», або, кажучи іншими словами, децентралізований і централізований, в основі яких лежить різне тлумачення обсягу повноважень поліції.

Досвід роботи з персоналом поліції в низці цивілізованих країн переконує в наявності ефективних нормативних та психологічних механізмів опрацювання навичок ефективної комунікації, цілком прийнятних в Національній поліції України [1, с. 125].

Зокрема, організація дільничної поліцейської служби Німеччини розглядається як складова загальної концепції підтримання правопорядку, що передбачає всебічну орієнтованість поліції на взаємодію з населенням. В «Описі завдань для дільничної служби Німеччини» підкреслюється, що поліція, при виконанні професійних завдань, спирається на розуміння та підтримку громадян. Опора на населення виступає передумовою ефективної поліцейської діяльності. У зв'язку з цим, дільничній службі приділяється особливе значення [2, с. 2].

Одне з головних завдань дільничних інспекторів поліції Німеччини є постійний встановлення та підтримка контакту з населенням. Крім того, завданнями ще є: спостереження за «небезпечними» об'єктами та установами, а також містами зустрічей відомих проблемних груп; проведення заходів по захисту об'єктів та осіб; проведення святкових заходів; виконання спектру завдань у сфері дорожнього руху; участь у розслідуванні справ кримінального характеру; проведення кримінально-профілактичного консультування за місцем проживання; допомога жертвам злочинів і деякі інші завдання. Послідовне їх виконання передбачає високий рівень комунікації співробітників, здібності до контакту, самостійність та особисту відповідальність. Саме тому, при відборі персоналу для роботи співробітником дільничної служби на ці риси претендентів звертається першочергова увага [2, с. 3].

У ФРН акцент робиться, насамперед, на здійснення громадськими структурами спільно з поліцією так званої «первинної превенції», спрямованої на поповнення дефіциту «позитивної соціальності» та «адекватності правосвідомості» у громадян з делінквентною поведінкою. Крім того, в Німеччині активно реалізуються програми соціальної реабілітації осіб, які вже відбули тривалі терміни позбавлення волі. Їх соціальні зв'язки виявляються обірваними, оточуючі часто ставляться до них недоброзичливо, з підозрою. Проблеми цих людей посилюються високим рівнем безробіття. Консультаційні пункти спеціальних благодійних організацій у рамках реалізації реабілітаційних програм за участю громадськості

надають колишнім ув'язненим досить ефективну допомогу: допомагають їм знайти житло, потрібну роботу, проводять бесіди, намагаючись відвести їх зі шляху, ведучого до наркотиків, проституції, нових злочинів.

Поліцейські органи Німеччини практикують консультаційну роботу з громадськістю щодо залучення громадян до активному самозахисту від злочинних посягань.

У Німеччині в рамках постійно чинної з початку 2000-х років федеральної програми щодо запобігання злочинності неповнолітніх та молоді створено та функціонує за участю громадськості значна кількість центрів, які займаються загальною координацією профілактичної роботи з підлітками. Така програма охоплює розроблення превентивних заходів щодо неповнолітніх правопорушників, зміцнення у межах виконання цього завдання співпраці поліції з населенням, забезпечення захистом потенційних потерпілих-підлітків від злочинних посягань.

Не менш поширеним різновидом є організації громадського суспільства та окремих громадян з протидії злочинності – це є участь добровільних помічників у реалізації віктимологічних програм захисту чи реабілітації осіб, які вже стали жертвами злочинів. Йдеться головним чином про участь громадськості у попередженні так званої «рецидивної віктимізації». Віктимологічні організації громадськості шукають джерела фінансування та здійснюють дослідницькі програми в цій області; з метою захисту інтересів жертв злочинів на законодавчому рівні організують зустрічі із представниками різних гілок влади; беруть участь у діяльності комітетів та комісій парламентів, дають корисні рекомендації у ході підготовки та обговорення відповідних законопроектів. Поряд з цим, взаємодіючи із засобами масової інформації, вони активно формують громадську думку з питань допомоги жертвам злочинів, що займаються віктимологічною пропагандою [3, с. 1-4].

Так, у ФРН налагоджено систему надання психологічної, консультаційної, правової допомоги, а також матеріальної підтримки постраждалим від злочинів через громадську організацію «Біле кільце» та ціла низка

інших громадських об'єднань, комітетів та спілок. В Англії – це «Національна асоціація підтримки жертв злочинів». У США аналогічні функції виконують «Національна організація допомоги потерпілим», «Організація юридичної допомоги жертвам злочинів», «Національна коаліція проти сімейного насильства» тощо.

Відповідно до I розділу фінського Закону «Про поліцію» 1966 р., основні завдання поліції Фінляндії полягають в охороні Конституції та суспільного устрою, підтримці порядку та безпеки. Реалізуючи їх, поліція здійснює превентивні заходи щодо правопорушень та забезпечує судове переслідування злочинців, дотримання законів, постанов та розпоряджень центральних, регіональних та місцевих влад, охороняє права та свободи громадян, власність, надає допомогу населенню в екстремальних ситуаціях.

У Франції, Італії, Іспанії та й в інших західноєвропейських державах, законодавці, характеризуючи підстави обмежень основних прав та свобод у діяльності правоохоронних органів, можливі методи та обсяг примусу з їх сторони застосовують загальні, що допускають довільні тлумачення категорії – «невизначені правові поняття», не розвиваючи та не конкретизуючи конституційні положення у цій сфері у поточному законодавстві, у т.ч. у відповідних законах про поліцію. Наприклад, поняття «суспільна безпека», «публічна безпека», «суспільний спокій», «суспільний порядок», «відбиття небезпеки» ніколи не були точно визначено у законодавстві західноєвропейських держав, а їхнє офіційне пояснення дається настільки невизначено, що припускає вельми широке тлумачення [4, с. 89]. Вищезазначене обумовлює труднощі у вивченні діяльності поліції щодо захисту особистих прав та свобод громадян.

Особливо розвинена система забезпечення правопорядку та суспільної профілактики в Японії, де акцентується увага на місцевих локальних програмах. Так, Міністерством юстиції цієї країни розроблено модель програми забезпечення правопорядку та попередження злочинності на рівні району. Районні програми створюють два осно-

вні види взаємодії: наукові – з метою кримінологічного діагностування стану злочинності, та прикладні – для розробки пропозицій щодо забезпечення правопорядку та попередження злочинності. Існують і муніципальні програми, у реалізації яких беруть участь громадяни місцевих районів. Крім того, в Японії активно діє і Асоціація забезпечення правопорядку та попередження злочинності, яка є державно-суспільною організацією. Її підрозділи (від загальнонаціонального до місцевого рівнів) функціонують при кожному відділенні поліції. Низовими ланками є пункти зв'язку запобігання злочинності. Один такий пункт припадає лише на 50 сімей.

Члени Асоціації інформують поліцію про події та нещасні випадки, розповсюджують серед населення інформацію, що стосується забезпечення правопорядку та попередження злочинності, повідомляють поліції про побажання громадян, проводять бесіди із відвідувачами.

Пункти із забезпечення правопорядку та попередження злочинності працюють у тісному контакті із квартальними комітетами самоврядування. Крім патрулювання вулиць та попередження злочинності, асоціацією, останнім часом, надається серйозне значення цієї діяльності з місця роботи та навчання, де працівники або учні схильні до небезпеки стати жертвою злочину або реалізувати спокусу вчинити злочин, і там, де поліції необхідна допомога у запобіганні та розслідуванні злочинів. Попередженням злочинів та правопорушень серед неповнолітніх у Японії займається асоціація «Старші брати та сестри», асоціація батьків та вчителів. Організації названих асоціацій діють у всіх префектурах Японії.

У структурі поліцейських органів Австралії у 1986 році було сформовано підрозділи, які здійснюють безпосередній зв'язок з громадськістю по місцю проживання. Їх діяльність у цьому напрямі, зокрема, полягає в організації участі населення в охороні громадського порядку, організації дозвілля молоді, проведення правової пропаганди. Причому працівники, які працюють з населенням за місцем проживання, на базі громадських формувань, навчальних закладів

проходять спеціальне навчання – курси при поліцейській академії [5, с. 54].

У Новій Зеландії та Великобританії подібна робота ведеться з 1973 року та включає: залучення жителів до спостереження за правопорядком у районах проживання, навчання їх заходам забезпечення особистої безпеки та збереження майна, отримання від громадян інформації, що стосується компетенції поліції [6].

Слід зазначити, що британська модель взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства традиційно відрізняється вираженою інтеграцією політичних чи соціальних інститутів, що спеціально було обумовлено Актом про поліцію 1964 року [7, с. 38].

У Великій Британії прихильники ідеї охорони правопорядку силами громадськості висували тезу про те, що організоване громадянське населення здатне здійснювати контроль за злочинністю. Але противники цієї ідеї порушують питання про співвідношення професійної та громадської основ у правоохоронній діяльності, доводячи при цьому, що боротися зі злочинністю повинні, насамперед, і головним чином спеціально підготовлені професіонали.

Однак на думку лорда Скармена: «Залучення населення до політики та поліцейських операцій цілком можливе без підризу незалежності поліції або розсекречення тих операцій проти злочинності, які повинні триматися в секреті... Грань між тим, про що можна, а про що не можна повідомляти, досі не була докладно досліджена» [8, с. 49].

У Великій Британії повсюдно засновані консультативні комітети з питань зв'язку поліції з місцевими громадами, які реалізують різні програми квартального спостереження.

Говорячи про добровільну участь населення у запобіганні злочинам, необхідно згадати про інститут спеціальних констеблів у британській поліції. У багатьох регіонах Великобританії добровільні помічники поліції – «спеціальні констеблі» – виконують обов'язки поліцейських. При цьому для підтримки відчуття власної безпеки, а також для ефективної нейтралізації правопорушників громадськості в рамках спільного

чергування з поліцією вони можуть забезпечуватися кийками, наручниками, засобами радіозв'язку та іншими атрибутами. Крім того, члени англійських служб добровільних помічників поліції здійснюють контроль за дотриманням водіями правил руху та паркування. Деякі з них залучаються до роботи в інформаційно-довідкових відділах поліції, тоді як штатні співробітники займаються оперативною роботою.

У Великобританії проблему взаємодії населення, інститутів громадянського суспільства та поліції розглядають у п'яти ракурсах:

1) населення здійснює спостереження за всім, що відбувається навколо їх житла і в районі і повідомляє поліцію про правопорушення та підозрілі речі. Поліція у свою чергу всіляко сприяє формуванню таких місцевих груп спостереження;

2) громадяни беруть участь у патрулюванні вулиць та за потреби закликають до порядку тих, хто допускає протиправну поведінку;

3) громадяни змінюють свою поведінку через ту віктимологічну пропаганду, яку з ними проводять поліцейські;

4) громадяни можуть вимагати від державних структур додаткових ресурсів для поліції, створення додаткових муніципалітетів поліцейських структур;

5) громадяни уповноважують поліцію діяти від їхнього імені, а через громадське схвалення результатів її роботи стимулюють та координують діяльність поліцейських [9, с. 7].

Також широко залучено населення до забезпечення правопорядку та профілактичну роботу в США. Тут створено Інститут добровільних помічників поліції. Він, по суті, є філією руху скаутів. Добровільні помічники діють під керівництвом відділів зв'язку з громадськістю органів поліції на місцях.

В останні роки у США спостерігається зростання зацікавленості у залученні добровольців до вирішення проблем у забезпеченні правопорядку та профілактики злочинів. Місцеві громадські органи у боротьбі зі злочинністю координують свої події з діями поліції, так як вважається, що поліція та інші структури кримінальної юс-

тичії не можуть самі впоратися зі злочинністю та позбавити населення страху перед нею. Крім того, прийняті спеціальні програми, що сприяють взаємному спостереженню сусідів за будинками один одного, повідомленням у поліцію про скоєні злочини тощо.

Є також програми, що передбачають забезпечення правопорядку та усунення причин злочинності, за допомогою яких стимулюється позитивна соціальна поведінка, прояв почуття взаємодії та взаємодопомоги, солідарності, відданості інтересам свого району. Подібна робота отримала назву проблемно-орієнтованої поліцейської діяльності, наріжним каменем якої є широка та активна участь населення у громадській правоохоронній діяльності. До проблем, що утворюють зміст проблемно-орієнтованої діяльності поліції можна віднести такі, як кинуті автомобілі, люди похилого віку, серійні зґвалтування та вбивства, дискримінація населення та інші.

Серед програм, що стимулюють американських громадян до співпраці з правоохоронними органами слід назвати «Програму отримання інформації від населення про скоєні злочини»; програму «Кримінальна лінія», що передбачає виплату грошового гонорару за інформацію, що забезпечує обвинувальний висновок суду присяжних; програми з профілактики наркоманії та правопорушень [10, с. 3].

Серед таких програм особливе місце належить програмам інноваційної поліцейської діяльності, орієнтованої на місцеве населення. Цим програмам у США приділяється значну увагу, свідченням чого стало, наприклад, виділення у 1990 році з боку Бюро сприяння правосуддю грошових коштів на фінансування подібних програм у восьми містах країни (Хейворд – Каліфорнія, Х'юстон – Техас, Луїсвіль – Кентуккі, Нью-Йорк, Норфолк – Вірджинія, Портленд – Орегон, Темі – Арізона та Графство Прінс Джордж – Меріленд) [11, с. 48]. В результаті впровадження цих програм покращилися взаємини населення з поліцією, підвищилася організованість громадян щодо протидії злочинності та надання допомоги співробітникам поліції.

Водночас реалізація цих програм виявила цілу низку проблем. По-перше, не всі поліцейські виявилися готовими до співпраці з громадянами та громадськими об'єднаннями та організаціями, не всі із співробітників поліції бачили в подібній взаємодії дійсну допомогу у своїй роботі.

По-друге, виявився недолік поінформованості, як самих поліцейських, так і громадян про сутність, зміст та цілях цих програм, що відбулося на рівні активності населення районів, вищевказаних міст у взаємодії з поліцією.

По-третє, проявився страх громадян, що беруть участь у проєктах взаємодії з поліцією перед злочинними спільнотами і передусім перед торговцями наркотиками.

По-четверте, мала місце роз'єднаність дій поліції та інших міських структур. Не завжди муніципалітети готові були надавати відчутну підтримку процесу реалізації програм, часто ця підтримка мала суто формальний характер.

І, по-п'яте, програми реалізовувалися лише на рівні патрульних підрозділів поліції або, якщо порівнювати з українською системою органів виконавчої влади – на рівні патрульної служби поліції громадської безпеки. Інші ж підрозділи, включаючи кримінальну поліцію, програмами охоплені не були та залишилися без відповідної підтримки і з боку громадськості.

Американські комплексні програми попередження злочинності неповнолітніх дуже часто ініціюються саме громадськістю – батьками учнів, місцевими громадами, які (крім правоохоронних структур) є головними інвесторами цих програм та їх виконавцями. Особливу популярність серед цих програм для шкіл та коледжів набула така форма, як створення молодіжних таборів з урахуванням цих навчальних закладів. Їх контингент – підлітки і юнаки з поведінкою, що відхиляється, яким присвоюють в цих таборах навички позитивних відносин з оточуючими людьми, вміння мирно виходити з конфліктних ситуацій [12, с. 30].

Для запобігання правопорядку в США створений Комітет «Жінки у боротьбі з зґвалтуваннями», Національна асоціація допомоги жертвам злочинів, низка інших са-

модіальних об'єднань та спілок. У рамках цього різновиду віктимологічного спрямування попередження злочинів федеральний уряд, адміністрація штатів спільно зі згаданими громадськими організаціями спонсорують публікацію великих тиражів популярних посібників з оволодіння населенням навичками захисту від злочинних зазіхань щодо себе, своєї сім'ї та власності.

Що ж до громадських формувань, на кшталт народних дружин, то вони у США створюються головним чином із ветеранів, відставників поліції, фахівців розшукової структури, тобто із професіоналів. Тому «дружинникам» з Філадельфії, що входять до «Братства Відока», цілком по плечу їхній девіз: «Немає нерозкритих злочинів, є лише ще не розкриті» [13].

Крім того, існують формування поліцейського резерву, до складу яких входять цивільні особи, які виконують на добровільній безоплатній основі обов'язки щодо забезпечення правопорядку. Члени цих формувань носять поліцейську форму, наділяються практично такими ж, як і професіонали-поліцейські, правами щодо припинення правопорушень, несуть чергування, маючи при собі належну їм вогнепальну зброю. Маючи високий авторитет в очах суспільства, ці формування розглядаються не тільки з практичних позицій підготовки резерву поліції, а й як формування широкого прошарку законотворчих громадян, як потужний фактор патріотичного та правового виховання населення.

Необхідно відзначити, що відмінними рисами участі громадськості у забезпеченні правопорядку в зарубіжних країнах є постійне та безпосереднє керівництво її діяльністю з боку представників держави, найчастіше посадових осіб правоохоронних органів, а також високий ступінь її правової та соціальної захищеності у поєднанні з підвищеною відповідальністю за дотриманням законодавчих норм.

Доцільно, що для вирішення проблеми залучення громадськості до різних форми профілактики та протидії злочинності, вивчення багаторічного досвіду зарубіжних держав у цій галузі можуть бути успішно ви-

користані в практиці попередження та протидії злочинності в Україні.

Так, говорячи про використання досвіду зарубіжних країн в Україні та вказуючи на добровільність участі громадян у громадських формуваннях правоохоронної спрямованості, не можна погодитися з твердженням про безоплатне надання допомоги. В умовах ринкових відносин виплата гонорару за інформацію, що дозволила б затримати та викрити злочинця, розкрити злочин та забезпечити обвинувальний вирок суду є загальноприйнятою світовою практикою. І цю практику необхідно перейняти. Часом саме розмір гонорару стимулює свідка надати свідчення.

Висновки

Поліція України набула значного досвіду роботи із загально-кримінальною злочинністю. Щодо професійної діяльності співробітники правоохоронних органів України завжди перебували на службі у суспільства. Проте в даний час формується нова модель взаємовідносин громадян і поліції, заснована на партнерстві, а в умовах воєнного стану назріла необхідність не епізодичного, а ширшого та повсюдного залучення різних державних структур, крім правоохоронних органів, до боротьби зі злочинністю, розширення участі всіх верств населення, соціальних груп, членів існуючих громадських організацій до охорони громадського порядку на основі створення спеціальних форм самоврядних громадських об'єднань, рухів, організацій. Досліджуване питання дозволить перейняти позитивний досвідом у сфері взаємодії поліції та населення при виконанні правоохоронної діяльності у міжнародних країнах. Але, при розгляді ефективного досвіду зарубіжних країн у сфері правоохоронної діяльності та побудови взаємовигідного співробітництва та взаємодії з громадськістю слід враховувати специфіку культури цих держав та менталітету, які виконують роль посилюючих ресурсів у вживаних діях, що вимагає коректного запозичення та перенесення в інший культурний простір.

Література

1. Волошина О. В. Зарубіжний досвід ефективної комунікації в діяльності поліцейських. Юридична психологія. 2018. № 2 (23).
2. Участковая служба Германии. – М. : – Вып. 13. – 1996. – 18 с.
3. Вишневецкий, К. В. Зарубежный опыт виктимологической профилактики преступлений и перспективы ее развития / К. В. Вишневецкий // Современное право. – 2008. – № 2. – С. 104–108.
4. Бутылин В. Н., Гончаров И. В., Барбин В. В. Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов внутренних дел (организационно-правовые аспекты) / М., 2007. 114 с.
5. Australian Police Journal. 1986. № 2. pp. 54-62, 111-116.
6. Slogan Wes. Public opinion and the police // Themegin Contemporary Policing. – London: Police Foundation policy studies institute, 1996; Backey T. Policing and the Public: Finding Findings no. 28. – London: Home office, 1995.
7. Eugene Mc. Laughlin. Community. Policing and Accountability. – London. Avebury, 1994. P. 36-106.
8. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2009 – 492 с. 242.
9. Morgan Rod, Newfurn Tim. The Future of Policing. – Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 79; Reiner Robert. Chief Constables. – Oxford: Oxford University Press, 1991. P. 5-22.
10. Schaeber Roger, C. Willian, W. Jr Nichols. Community response to crime in a sun belt city. // Criminal justice and Behavior. March. 1983. Vol. 10. № 1. P. 35-46; Eaton Charles H. The Dallas Metro Crime Council. // FBI Law Enforcement Bulletin. August. 1978. P. 1-5.
11. Rappleye Willard C. Jr. For the future of our children: police help prevent self-destruction // Financial World. March 25, 1996. P. 83.
12. Global Perspectives in Victimology. – ABSPUBLICATIONS / Jalandhar. 1995. P. 241.
13. Сиснев В. «Дружинники» из Филадельфии // Труд. 1997. 17 января.

STUDYING THE FOREIGN EXPERIENCE OF PARTNERSHIP BETWEEN THE POLICE AND THE POPULATION AND THE POSSIBILITY OF ITS USE

Community policing is a concept with a long history. In the state mechanism of any country, the police occupies a special position, since its subject competence and powers extend to all spheres of life. At the turn of XX-XXI centuries in all developed countries of the world, significant reforms of the police were carried out, corresponding to modern trends in the development of society and aimed at increasing the efficiency of its activities. The reform introduced fundamental changes in the forms and methods of police work, the nature and content of cooperation focused on interaction with citizens and public institutions.

The value of studying such experience is obvious, as it allows you to avoid mistakes and find new opportunities for optimizing the administrative reform of law enforcement agencies in Ukraine in the context of social partnership between the police and society in combating administrative and criminal offenses.

Keywords: territorial community, police, law enforcement, interaction, law and order.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

ДРАГАН Олена Василівна - професор кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5696-6360>

УДК 342.951

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.23>

Стаття присвячена дослідженню питання адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції в Україні та зарубіжних країнах. При цьому автором наголошено, що згідно Конституції України до питань, які мають визначатися законами, належать, у тому числі організація і порядок діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, на які покладається забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України. Створення Національної поліції України у 2015 році ознаменувало нову історичну епоху розвитку системи правоохоронних органів з принципово новими підходами до основних завдань та напрямків діяльності як поліції в цілому, так і окремого поліцейського.

Вітчизняне законодавство, яке регулює питання діяльності органів Національної поліції України, починаючи з цього моменту знаходиться у постійній динаміці. Так, вносяться зміни та доповнення як до Закону України «Про Національну поліцію», так і до інших підзаконних нормативних актів, які регламентують діяльність органів поліції в Україні. За таких обставин, достатньо цінним є вивчення особливостей правового регулювання організацій діяльності поліції зарубіжних країн з метою застосування їх позитивного досвіду в нашій країні. Автором акцентовано увагу і на тому, що розділ 5 Закону України «Про Національну поліцію» наразі зазнав змін, які стосуються повноважень поліцейських в період воєнного стану. Вказано на те, що Закон доповнено нормою, відповідно до якої під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян,

а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Автором у статті зазначаються основні нормативні документи, які регламентують діяльність органів поліції у Великобританії, США та Франції. Наголошується на тому, що служба в Національній поліції України, як і в зарубіжних країнах світу, наразі є однією з правових форм реалізації державної служби і на поліцейських поширюється дія законів як про державну службу, так і про боротьбу з корупцією. Автором робиться висновок про те, що нормативно-правове забезпечення і практика діяльності поліції зарубіжних країн має багато специфічних рис, аналіз яких може допомогти сформувати уявлення про сутність інституту поліції та використати опит інших країн при реформуванні правоохоронних органів в нашій державі.

Ключові слова: поліція, принцип верховенства права, державна безпека, правоохоронні органи, правове регулювання, державна служба, адміністративна діяльність поліції, публічна безпека і порядок.

Постановка проблеми

В Україні визнається і діє принцип верховенства права, відповідно до частини першої статті 8 Основного Закону України [1].

Згідно Конституції України до питань, які мають визначатися законами, належать, у тому числі організація і порядок діяльності військових формувань та правоохоронних

органів держави, на які покладається забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України (частина третя статті 17).

Створення Національної поліції України у 2015 році ознаменувало нову історичну епоху в системному розвитку правоохоронних органів, забезпечивши абсолютно новий підхід до основних завдань і напрямів діяльності всієї поліції та окремих поліцейських.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню адміністративно-правового статусу державного органу, у тому числі окремих правоохоронних органів приділялось досить багато уваги вітчизняними вченими О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Д. М. Ластович, О. М. Музичук, О. І. Остапенко, Д. М. Павлов, В. М. Плішкін, О.Ю. Салманова та ін. Проте реформування МВС України та оновлення організаційної структури Національної поліції України триває. У зв'язку з цим вітчизняне законодавство щодо діяльності Національної поліції України змінюється з 2015 року. За таких обставин, достатньо цінним є вивчення особливостей правового регулювання організації діяльності поліції зарубіжних країн з метою застосування їх позитивного досвіду в нашій країні.

Метою даної статті є аналіз законодавства з питань, які регламентують діяльність Національної поліції України та особливостей правового регулювання організації діяльності поліції деяких зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу

Конституційним Судом України у рішенні від 21 липня 2021 року № 4-р(П)/2021 [2] по справі за конституційною скаргою Бівалькевича Богдана В'ячеславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію»[1], Стратегією сталою розвитку «Україна - 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [3], вказано на те, що після ратифікації Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та

Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, встановлено вектори руху та програми розвитку держави, одним із яких визначено, зокрема, реформу системи органів правопорядку («правоохоронної системи») (розділ 3).

У пункті 4 «Реформа правоохоронної системи» розділу 3 Стратегії наголошено на потребах «провести функціональні та організаційні перетворення у системі Міністерства внутрішніх справ України» та «чітко розподілити функції із формування політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі Міністерства внутрішніх справ України - Національною поліцією. Політичне управління та професійне керівництво у сфері правопорядку мають бути чітко розмежовані, як це передбачено Європейським кодексом поліцейської етики»[3].

Таким чином, на підставі низки приписів Основного Закону України, зокрема щодо реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства у Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (пункт 5 частини першої статті 85), та з урахуванням міжнародних зобов'язань України відповідно до Угоди Конституційний Суд України за результатами розгляду справи дійшов висновку, що мета ухвалення Закону № 580 обумовлена суспільним інтересом у реформуванні системи органів правопорядку в частині створення такого органу виконавчої влади, як поліція «[2].

Створення Національної поліції України у 2015 році ознаменувало нову історичну епоху у розвитку правоохоронної системи, забезпечивши абсолютно новий підхід до основних завдань та діяльності як поліції в цілому, так і окремих поліцейських.

Згідно з Вікіпедією, необхідність створення поліції обговорювалась з моменту проголошення незалежності України, але вирішальні кроки у цьому напрямку почалися лише в 2014. Проте вони не увінчалися успіхом, оскільки тодішня влада не мала на меті перетворення міліції з репресивного інструменту влади в сервісну службу для населен-

ня, а натомість передбачала банальну зміну назви «міліція» на «поліція» [7].

Основоположним нормативним актом, який наразі регламентує роботу Національної поліції в Україні є Закон України «Про Національну поліцію» [4]. Цей Закон визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України.

Прийняття цього закону відкрило нову віху в історії органів внутрішніх справ. Закон набув чинності в той час, коли в Україні почалося активне реформування всіх правоохоронних органів. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» Національна поліція є одним з видів державних правоохоронних органів «[6].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4].

Згідно з пунктом 2 пояснювальної записки до проекту Закону України про Національну поліцію (реєстр. № 2822) цей проект був розроблений та ухвалений для реалізації заходів із реформування органів внутрішніх справ України, його основною метою було визначено «створення Національної поліції в Україні - органу виконавчої влади, який служитиме суспільству і призначений для охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки».

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію», поліція у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Працівники поліції (поліцейські) є суб'єктами, на яких поширюються дія Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до підпункту «з» пункту 1 частини першої статті цього Закону, яким останній доповнено 10.11.2015 року [9].

Таким чином, крім Закону України «Про Національну поліцію», діяльність Національної поліції регулюється багатьма іншими Законами та підзаконними нормативними актами. Необхідно зазначити, що розділ 5 Закону України «Про Національну поліцію» наразі зазнав змін, які стосуються повноважень поліцейських в період воєнного стану.

Так, 15.03.2022 року з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану, прийнято Закон № 2123-IX «Про внесення змін до Законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», яким суттєво доповнено аспекти діяльності поліцейських в Україні.

Зокрема, Закон доповнено нормою, відповідно до якої під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Дисциплінарний статут Національної поліції України доповнено розділом 5 щодо особливостей проведення службового розслідування в період дії воєнного стану.

Наступне, на що необхідно звернути увагу, це те, що служба в Національній поліції є однією з правових форм реалізації державної служби і на поліцейських поширюється дія Закону про державну службу. Аналіз заборон й обмежень, які передбачені Законом України «Про Національну поліцію», свідчить про те, що вони дублюють норми, що містяться у положеннях Законів України «Про запобігання корупції» та «Про державну службу» [8]. Разом із тим служба в поліції має і свої особливості, що обумовлені характером завдань та функцій, здійснюваних поліцейськими.

Особливістю різноманітних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції є те, що права й обов'язки, які входять у зміст повноважень

поліції, єдині. Так, до нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано регламентують повноваження і діяльність поліції, потрібно віднести й Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс України, тощо.

Закони України, акти Президента, Кабінету Міністрів України можуть конкретизуватися в підзаконних актах Національної поліції. Саме вони, ці підзаконні акти здатні значно оперативніше, ніж закони відкликатися на зміни в об'єкті правового регулювання. І найбільш поширеною формою індивідуально-правових актів поліції є відомчі накази.

Звернемось до опиту інших країн світу та розглянемо якими нормативними документами регламентується діяльність поліції в інших країнах.

У Великобританії основним нормативним актом, що визначає діяльність поліції, є Статут «Про поліцію», прийнятий у 1996 році, зі змінами, які вносились до нього майже щороку. Як згадується в інструкції щодо діяльності поліції, цей Статут є головним нормативним актом, що визначає забезпечення і функціонування поліції, вимоги щодо особового складу (відбір, навчання та інше) та основні вимоги щодо діяльності констеблів після прийняття присяги. Головні зміни в Статут внесені у 1999 році, коли було прийнято Статут «Про самоуправління в Лондоні» та в 2002 році, з прийняттям Статуту «Про реформування поліції» [5, с. 49].

У Сполучених Штатах Америки правовою основою діяльності поліції в цілому є Конституція Сполучених Штатів Америки, Федеральний кримінальний кодекс і правила, конституції штатів, кримінальні та інші кодекси штатів, де визначається діяльність поліції, окремі законодавчі акти місцевої влади, де також передбачені напрями діяльності поліції, і збірники стандартних ситуацій, розроблені на основі законодавства штатів та кодексів, які передбачають діяльність поліції у тих чи інших випадках [5, с. 50].

На відміну від країн загального права, у Франції правовою основою адміністративної діяльності поліції і жандармерії є велика кіль-

кість законів та підзаконних актів, які детально регламентують діяльність поліції. Окремо існують закони та інші нормативні акти, які визначають прийняття на службу до жандармерії та поліції, правові основи проходження служби та інші кадрові питання [5, с. 51-52]. Подібну ситуацію можна спостерігати і в інших країнах континентального права: Німеччині, Італії, Іспанії.

При цьому необхідно наголосити, що поліцейські в зарубіжних країнах, як і в Україні, є державними службовцями.

Висновки

Таким чином, можемо констатувати, що в Україні триває реформування правоохоронної системи. Вітчизняне законодавство, яке регулює питання діяльності органів Національної поліції України, починаючи з 2015 року знаходиться у постійній динаміці. Тому достатньо цінним є вивчення особливостей правового регулювання організації діяльності поліції у зарубіжних країнах з метою застосування їх позитивного досвіду в Україні, але з обов'язковим врахуванням при цьому особливостей нашої країни.

Нормативно-правове забезпечення і практика діяльності поліції зарубіжних країн має багато специфічних рис, аналіз яких може допомогти сформуванню уявлення про сутність інституту поліції та використати опит інших країн при реформуванні правоохоронних органів в нашій державі.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конституційний Суд України: рішення від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021 [2] у справі за конституційною скаргою Бівалькевича Богдана В'ячеславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 8 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-21#Text>.
3. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020», схвалена Указом Президента України

від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

4. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

5. Я. Когут. Правова основа та принципи діяльності поліції зарубіжних країн. *Науковий вісник*. 2012. № 2(2)с.48-57.

6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 11, ст.50.

7. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97>.

8. Dragan O. Psychological aspects of corruption in public administration: Case-study of Ukraine. Dragan O.V., Yermakova G.S., Chvaliuk A.M., Kurchin O.G., Karagodin O.V. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2020, 9(6), pp. 264–277 URL:<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57220204023>

9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T14_1700?an=1

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE NATIONAL POLICE IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

The article is devoted to the study of the issue of administrative and legal regulation of the National Police in Ukraine and foreign countries. The author emphasises that according to the Constitution of Ukraine, the issues to be determined by laws include the organisation and procedure for the activities of military formations and law enforcement agencies of the state, which are responsible for ensuring state security and protecting the state border of Ukraine.

The creation of the National Police of Ukraine in 2015 marked a new historical era of the development of the law enforcement system with fundamentally new approaches to the main tasks and directions of activity of both the police as a whole and the individual police officer.

Domestic legislation regulating the activities of the National Police of Ukraine, starting from this moment, is in constant dynamics. Thus, amendments are made both to the Law of Ukraine «On the National Police» and to other by-laws that regulate the activities of police bodies in Ukraine.

In such circumstances, it is quite valuable to study the peculiarities of legal regulation of the organization of police activities in foreign countries in order to apply their positive experience in our country.

The author in the article indicates the main regulatory documents that regulate the activities of police in the UK, USA and France.

It is noted that service in the National Police of Ukraine, as well as in foreign countries of the world, is now one of the legal forms of implementation of public service and the police are subject to the laws on civil service and anti-corruption.

The author also focuses on the fact that Section 5 of the Law of Ukraine «On the National Police» has now been amended to cover the powers of police officers during martial law. It is pointed out that the Law has been supplemented with a provision according to which, during martial law, the police acts in accordance with the purpose and specifics of its activities, taking into account those restrictions on the rights and freedoms of citizens, as well as the rights and legitimate interests of legal entities, which are determined in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law».

The author concludes that the regulatory and legal framework and practice of police activities in foreign countries have many specific features, the analysis of which can help to form an idea of the essence of the police institution and use the experience of other countries in reforming law enforcement agencies in our country.

Key words: *police, rule of law principle, state security, law enforcement agencies, legal regulation, public service, administrative activity of the police, public security and order.*

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

АЛБУ Андрій Аркадійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, Навчально-науковий Юридичний інститут

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3932-5796>

УДК 341.1/.8:347.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.24>

У статті здійснено аналіз традиційних та новітніх концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також особливі підходи, методи та способи тлумачення, які вони включають. Дослідження припускає, що при тлумаченні міжнародних договорів на національному рівні слід враховувати як методи і правила тлумачення, розроблені в рамках національної теорії права, так і принципи тлумачення, визнані в міжнародному праві. Без правильного тлумачення міжнародного договору неможливе правильне його здійснення.

Загальні принципи, концепції тлумачення, розроблені міжнародними органами та установами, а також спеціальні правила і доктринальні підходи, повинні бути додатково вивчені при тлумаченні договорів укладених в будь-якій сфері відносин на національному рівні. Тлумачення міжнародних договорів у будь-якому випадку повинно забезпечувати збалансоване застосування традиційних підходів і принципів тлумачення права, забезпечувати баланс між обмеженням і розширенням іншого права, між динамікою тлумачення і відповідністю цілям міжнародно-правових документів. Способи тлумачення є тісно пов'язаними з теоріями такого процесу, вони усі мають комплексний характер та повинні застосовуватись у сукупності задля досягнення мети тлумачення.

Завдання тлумачення міжнародного договору полягає у з'ясуванні того, про що домовились сторони в момент укладення договору та у з'ясуванні узгодженої волі сторін, втіленої в постановах договору. При тлумаченні між-

народних договорів слід враховувати позицію міжнародних судових, квазісудових або регулюючих органів, юрисдикція яких поширюється на тлумачення і застосування відповідної міжнародної конвенції.

На основі проведеного дослідження зроблено висновки щодо вирішення проблем тлумачення міжнародних договорів в національній правовій системі. Тлумачення міжнародних договорів мусить бути добросовісним, чесним та мати здоровий глузд, а також здійснюватися насамперед відповідно до основних принципів міжнародного права.

Ключові слова: традиційні концепції, новітні концепції, спосіб тлумачення, мова договору, предмет тлумачення, автентичне тлумачення.

Постановка проблеми

Міжнародні договори є одним із найважливіших джерел права, які встановлюють основи світового правопорядку та складають його нормативну систему, яка покликана регулювати відносини між народами, забезпечувати мир і стабільність у світі. Беззаперечно, тлумачення міжнародних договорів є надзвичайно важливим аспектом їх реалізації в рамках міжнародного права. Важко сказати у системі якого права – міжнародного чи національного вага тлумачень міжнародних договорів більша. Однак, зважаючи на існування взаємозв'язку між ними, роль тлумачення міжнародних договорів у рамках національної правової системи національними

судами видається не меншою, аніж роль їх тлумачень міжнародними судовими органами. Причин тут декілька, однак, головна це питання міжнародної відповідальності. Відповідно до норм міжнародного права (стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів), держава не може посилається на положення норм національного законодавства як на причину невиконання нею своїх зобов'язань за міжнародними договорами. Для того, щоб уникнути такої ситуації, держави намагаються привести свою нормативно-правову систему у відповідність із нормами міжнародних договорів, які відповідна держава уклала. Додатковим аргументом для цього в Україні є той факт, що Конституція України не визначає чітко місце міжнародних договорів в національній правовій системі, а лише визнає їх у статті 9 частиною національного законодавства.

У своїй діяльності Конституційний Суд України посилається на тлумачення міжнародних договорів, але значно частіше у своїх рішеннях не вдається до їх детального аналізу, а лише зазначає окремі їх норми для обґрунтування своєї позиції. Тобто у більшості випадків суд не вдається до детального тлумачення норм міжнародних договорів як таких, а просто використовує їх як додаткові аргументи для обґрунтування власної позиції.

Одним із рішень Конституційного Суду України щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є рішення про заборону смертної кари. Вирішуючи справу, суд послався на практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово тлумачив статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка говорить: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведження чи покарання принижують його гідність, поведженню чи покаранню». На думку Міжнародного суду у Страсбурзі, це положення було додатковим аргументом до Протоколу I до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який фактично скасував смертну кару як вид по-

карання. Тому застосування у своїй діяльності тлумачень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є одним із способів реалізації повноважень Конституційного Суду України щодо тлумачення законодавчих актів України [1, с. 28].

Що стосується тлумачення міжнародних договорів судами загальної юрисдикції України, то така практика у своїй діяльності є у Верховного Суду України. Міжнародним договором, який він використовує найчастіше, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод а саме, тлумачення Європейського суду з прав людини. Верховний Суд України часто використовує ці рішення та посилається на них як на правове джерело.

Українські суди також тлумачать міжнародні договори у кримінальних справах. Зокрема, йдеться про Європейську конвенцію Про видачу правопорушників 1957 року та Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року щодо порядку видачі іншими державами засуджених злочинців для відбування покарання в Україні та про видачу Україною засуджених для відбування покарання в інші держави. Таких випадків багато. У них суд роз'яснює різні питання, пов'язані з екстрадицією засуджених громадян, також посилаючись на дві згадані вище конвенції, які він не тлумачить, а лише застосовує, фактично використовуючи граматичне тлумачення, а не вдаючись до детального аналізу змісту положення цих міжнародних документів.

Крім того, суди України розглядали тисячі справ, у яких доводилося застосовувати норми міжнародних договорів України, але не в кожному випадку вдавалися до їх тлумачення. У більшості випадків міжнародні договори використовуються лише для обґрунтування позиції суду, і коли суд покладається на їх тлумачення, зазвичай це тлумачення інших органів (зокрема, Європейського суду з прав людини) [2, с. 178]. В таких умовах перспектива дослідження тлумачення міжнародних договорів актуальна не лише для міжнародного права, а і для національного права кожної

держави, а дослідження традиційних та новітніх концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також способів їх реалізації набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі правові аспекти тлумачення міжнародних договорів у науковій доктрині міжнародного права викладені у працях М.В. Буроменського, М.І. Козюбри, П.М. Рабіновича, І.І. Лукашука, О.О. Мережко, Г.О. Саміло, Ю.Л. Власов, В.Е. Теліпка, А.С. Овчаренка, Є.О. Зверева.

Мета статті

Дослідити традиційні та новітні концепції тлумачення міжнародних договорів, визначити основні підходи та способи тлумачення та шляхи подолання проблем їх реалізації.

Виклад основного матеріалу

Тлумачення міжнародних договорів – це процес визначення змісту та обсягу прав та обов'язків, які виникають для сторін договору. Вчені-юристи часто досліджують питання тлумачення міжнародних договорів як самостійно, так і в рамках дослідження інших тем відповідно до своїх наукових інтересів. Елементами такої оцінки є їх доктринальне тлумачення. Низка науковців в різних країнах працює над тлумаченням міжнародних договорів, зокрема можна виділити декілька науковців та їхні погляди щодо проблематики, зокрема:

Джоанна Джаффе (Joanna Jaffé) – викладачка міжнародного права в Університеті Кембриджа, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно ґрунтуватися на меті договору та інтенціях сторін. Вона також підкреслює важливість звернення до контексту, в якому було укладено договір. Деніел Боданський – професор міжнародного права в Аризонському університеті, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно робитися з урахуванням контексту договору, зокрема, його історії, цілей та політичного контексту. Він також наголошує на важливості

звернення до звичаєвого міжнародного права. Францін Жаффе – професор міжнародного права в університеті Отава, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно базуватися на тексті договору та інтенціях сторін. Він підкреслює, що при тлумаченні договору важливо звертатися до принципів міжнародного права, а також до контексту, в якому був укладений договір [3, с.21].

Це лише декілька прикладів науковців, які займаються тлумаченням міжнародних договорів. Кожен з них має свої власні погляди та методи тлумачення, але вони всі зосереджені на тому, щоб знайти найбільш точне тлумачення міжнародних договорів. Українські науковці також активно досліджують тему тлумачення міжнародних договорів. Ось кілька прикладів їхніх поглядів, зокрема:

Марія Куц – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин в Національному університеті «Острозька академія», вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно ґрунтуватися на тексті договору та інтенціях сторін. Вона також підкреслює важливість звернення до звичаєвого міжнародного права та міжнародної практики. Олександр Задорожний – доктор наук з державного управління та міжнародного права, вважає, що при тлумаченні міжнародних договорів важливо звертатися до історії договору, його цілей та контексту. Він також наголошує на важливості звернення до принципів міжнародного права, зокрема, принципу добросусідства та принципу дотримання договорів. Ігор Калиніченко – доктор наук з міжнародного права та міжнародних відносин, вважає, що при тлумаченні міжнародних договорів важливо звертатися до тексту договору та інтенцій сторін, а також до звичаєвого міжнародного права та міжнародної практики. Він також підкреслює важливість звернення до принципу ефективності договору та принципу добросусідства [3, с.22].

Загалом, існує декілька концепцій тлумачення міжнародних договорів, серед яких найбільш відомі такі, як:

- *Концепція загального договірної звичаю.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням загального договірної звичаю. Загальний договірний звичай – це практика держав, яка визнається ними як юридично зобов'язальна, але не закріплена в якомусь письмовому документі. Ця концепція передбачає, що міжнародний договір повинен тлумачитися з урахуванням того, який загальний звичай склався серед держав у відносинах, врегульованих договором.

- *Концепція об'єктивного тлумачення.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити на підставі його тексту, враховуючи звичаї і правила міжнародного права. Текст договору тут розглядається як головне джерело права, яке має бути використано для вирішення будь-яких суперечностей між сторонами договору. Важливо також враховувати звичаї та правила міжнародного права, які мають застосовуватися відповідно до змісту та мети договору.

- *Концепція суб'єктивного тлумачення.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням інтенції сторін, які його уклали, а також з урахуванням контексту і історії укладання договору.

- *Концепція еволюції права.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням розвитку міжнародного права в часі, зокрема з урахуванням нових звичаїв та створених після укладання договору правових інструментів.

Дані концепції тлумачення міжнародних договорів включають особливі підходи, методи та способи тлумачення. Зокрема, О.О. Мережко, Г.О. Саміло, Ю.Л. Власов і ряд інших науковців наводять такий перелік способів тлумачення міжнародних договорів, як:

1. *Спеціально-юридичний*, який полягає у з'ясуванні юридичних характеристик договірної норми (її чинності, правомірності тощо), відповідно тлумачення відбувається за допомогою правових знань та спеціальної юридичної техніки [4, с. 256]. Ю.Л. Власов зазначає, що «сутність спеціально-

юридичного способу тлумачення полягає в дослідженні технічно-юридичних засобів та прийомів викладення волі законодавця, заснованих на спеціальних знаннях юридичної науки і насамперед юридичної техніки» [5, с. 86].

2. *Логічний спосіб*, що передбачає використання логічних прийомів і правил мислення, спрямованих на встановлення дійсного змісту договірних норм. У рамках даного способу використовують ряд відповідно логічних методів, таких як дедукція (конкретні положення договору виводяться із загальних), індукція (протилежний процес дедукції, із конкретних норм, виводяться більш загальні), правило *expressio unius exclusion alterius* (включення одного з двох означає виключення іншого), судження *a pari* (за аналогією), що стосується випадків, коли відсутнє спеціальне правило щодо певних відносин і застосуванню підлягає інше правило, що стосується подібних відносин та інші [4, с. 256-258].

3. *Грамотичний спосіб тлумачення*, який означає, що при тлумаченні потрібно використовувати граматичні та мовні прийоми та правила, які допоможуть з'ясувати волю законодавця, закладену у відповідну норму [5, с. 64]. О.О. Мережко визначає граматичне (мовне) тлумачення, як з'ясування значення окремих слів у їх синтаксичному зв'язку, що спрямоване на виявлення дійсної волі сторін договору. Він зазначає, що таке з'ясування здійснюється шляхом дослідження слів, термінів та текстів «з точки зору етимології, лексики, синтаксису і стилістики мови» [4, с. 259-260]. Ю.Л. Власов виділяє декілька правил, які застосовуються в межах даного способу тлумачення, зокрема, про те, що слова та вирази, які містить норма права, повинні вживатись у їх звичайному, літературному значенні [5, с. 64-68]. О.О. Мережко у свою чергу виділяє дане правило в окремий спосіб, який називає літеральним тлумаченням. Окрім цього, Ю.Л. Власов підкреслює, що при граматичному тлумаченні, за наявності легальної дефініції слова чи терміна чи визначення його значення законодавцем, його варто використовувати

ти у такому ж сенсі, не зважаючи на значення слова у звичайному житті. Також якщо значення таких термінів не визначено, їм слід надавати такого значення, яке вони мають у правовій науці чи інших відповідних сферах знань [5, с. 68-69].

4. *Системний спосіб*, який означає, що міжнародний договір та його положення не є лише певним набором термінів чи слів, що вони утворюють певну структуру, ієрархію та систему норм права. З огляду на це, О.О. Мережко підкреслює, що норми договору існують в системі міжнародного права в цілому і в процесі тлумачення потрібно брати до уваги усі можливі зв'язки, які існують між договірними нормами та іншими нормами міжнародного права [4, с. 261]. Ю.Л. Власов у свою чергу, визначає зміст даного способу, як такий, що «полягає у встановленні та дослідженні за допомогою прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, правових зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими правовими нормами, особливо тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини» [5, с. 73].

5. *Історичний спосіб тлумачення*, який розуміють як з'ясування змісту міжнародного договору «шляхом вивчення історичної обстановки, конкретних обставин його укладення і взаємин сторін під час його укладення з огляду на цілі, яких прагнули досягти сторони, укладаючи договір» [4, с. 262]. Під час застосування даного способу тлумачення суб'єкти використовують аналогічні до досліджуваних, проте вже скасовані норми права, підготовчі матеріали договорів, матеріали конференцій, на яких приймався договір, преамбули до таких актів. У результаті такого дослідження встановлюються історичний екскурс певних положень, їх передумови та причини прийняття, завдання та мета, які в них вкладались тощо [5, с. 80-81]. Тому цей спосіб відрізняється від інших тим, що під час його застосування використовуються джерела, що перебувають за межами системи права (відповідно конкретні історичні умови, політична атмосфера, обставини та чинники, що спричиняли при-

йняття певних норм, встановлюються за документами з архівів, стенограм обговорення проектів відповідних нормативно-правових актів, матеріалів, що надруковані в пресі, коли ці проекти обговорювались) [6, с. 428-429]. Відповідно це допомагає встановити дійсний зміст норми права, яка тлумачиться.

6. *Телеологічний спосіб тлумачення*, який означає, що за закріплення в тексті договору його цілей та об'єкту перевага надається тлумаченню, що найбільшою мірою сприяє досягненню таких цілей [4, с. 261]. Як зазначає, Б.В. Малишев даний спосіб передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети [7, с. 8]. Варто наголосити на тому, що усі способи тлумачення є пов'язаними між собою. Як зазначає О.О. Мережко лише застосування їх у комплексі забезпечить досягнення позитивного результату [4, с. 256]. У свою чергу, Б.В. Малишев виокремлює сферу застосування кожного з основних способів тлумачення, зазначаючи, що граматичний (мовний) спосіб стосується текстуальної форми права, логічний та системний – змісту норми, історичний – контексту її виникнення, а телеологічний – мети даної норми права. Проте, незважаючи на це, автор також доходить до думки, що усі зазначені способи є комплексними та взаємопов'язаними, що пояснюється «невід'ємним характером зв'язку між структурними частинами норми права» [8, с. 8].

Висновки

Тлумачення міжнародного договору – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення. Тлумачення мусить бути добросовісним, чесним, мати здоровий глузд. Без правильного тлумачення міжнародного договору неможливе правильне його здійснення, а відповідно здійснення міжнародного договору безпосередньо пов'язане з його тлумаченням.

Поняття тлумачення міжнародних договорів варто визначати через такі основні концепції, які окреслюють дане явище як розумовий та інтелектуальний процес,

спрямований на з'ясування та роз'яснення реального змісту норми міжнародного договору та як результат такого процесу. Основними концепціями тлумачення науковці виділяють концепцію загального договірної звичаю, концепцію об'єктивного тлумачення, концепцію суб'єктивного тлумачення, концепцію еволюції права. Дані концепції тлумачення міжнародних договорів включають особливі підходи, методи та способи тлумачення, зокрема спеціально-юридичний спосіб, логічний спосіб, граматичний спосіб, системний спосіб, історичний спосіб, телеологічний спосіб.

На даний момент вищезазначені концепції тлумачення міжнародних договорів застосовуються у комплексі, так як зокрема Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року встановлює у своїх статтях алгоритм поєднання даних концепцій, у випадку, коли текст договору не дає можливості провести тлумачення. Способи тлумачення є тісно пов'язаними з концепціями такого процесу, вони усі мають комплексний характер та повинні застосовуватись у сукупності задля досягнення мети тлумачення.

З огляду на це, варто вжити певних заходів, зокрема вітчизняним суддям варто частіше звертатися до концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також способів їх реалізації при застосуванні чинного законодавства. Крім цього, необхідно залучати перекладацький досвід міжнародних та іноземних судів, запозичувати з нього сучасні теорії, принципи, правила та методи перекладу, постійно підвищувати свою кваліфікацію та знання іноземної мови. Запровадження систематичного та активного перекладу українською мовою судових рішень міжнародних та іноземних судових органів може стати важливим кроком на шляху вдосконалення процесу тлумачення міжнародних договорів в Україні.

Література

1. Кретова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2015. № 13. Т.1. С. 25-28.

2. Козюбра М.І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. С. 167-180.

3. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики: монографія. Львів: Сполом, 2018. 250 с.

4. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: монографія. К: Таксон, 2002. 344 с.

5. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 180с.

6. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2009. 584 с.

7. Зверев Є. О. Деякі питання стосовно теорій юридичного тлумачення. Наукові записки. Том 168. Юридичні науки. 2015. С. 48-52.

8. Малишев Б.В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. Наука і практика. Адвокат. №10. 2011 р. С. 7-14.

Andriy Albu

latina.andrii@gmail.com

INTERPRETATION OF INTERNATIONAL TREATIES IN THE SCIENTIFIC DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

The article analyzes traditional and modern concepts of interpretation of international treaties, as well as special approaches, methods and methods of interpretation that they include. The study suggests that when interpreting international treaties at the national level, one should take into account both the methods and rules of interpretation developed within the framework of national legal theory, and the principles of interpretation recognized in international law. Without the correct interpretation of an international agreement, its correct implementation is impossible.

General principles, concepts of interpretation developed by international bodies and institutions, as well as special rules and doctrinal approaches, should be additionally studied when interpreting treaties concluded in any sphere of relations at the national level. The interpretation of international treaties in any case should ensure a balanced application of traditional approaches and principles of legal interpretation, ensure a balance between the limitation and expansion of another law, between the dynamics of interpretation and compliance with the goals of international legal documents. The methods of interpretation are closely related to the theories of such a process, they all have a complex nature and must be applied together to achieve the goal of interpretation.

The task of interpreting an international treaty is to clarify what the parties agreed upon at the time of concluding the treaty

and to clarify the agreed will of the parties embodied in the provisions of the treaty. When interpreting international treaties, the position of international judicial, quasi-judicial or regulatory bodies whose jurisdiction extends to the interpretation and application of the relevant international convention should be taken into account.

On the basis of the conducted research, conclusions were made regarding the solution of the problems of interpretation of international treaties in the national legal system. The interpretation of international treaties must be in good faith, fair and have common sense, as well as be carried out primarily in accordance with the basic principles of international law.

Keywords: traditional concepts, modern concepts, method of interpretation, language of the contract, subject of interpretation, authentic interpretation.

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ, ЗАКРІПЛЕНІ НОРМАМИ ВИБОРЧОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ШАПОВАЛОВ Андрій Сергійович - аспірант Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

ORCID: 0009-0006-6712-9273

УДК 342.8.01(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.25>

У даній статті автором зроблена спроба дослідити систему принципів виборчого права маломобільних груп населення, закріплених нормами Виборчого кодексу України. В роботі аналізуються норми Виборчого кодексу України як основного виборчого закону нашої держави і визначаються принципи законодавства про виборчі права маломобільних груп населення. При цьому увага приділяється не основним принципам виборчого права, а саме тим, які безпосередньо закріплені для маломобільних груп населення.

Актуальність дослідження даного питання зумовлена прогнозуванням участі у наступних виборчих процесах великої кількості маломобільних груп населення після закінчення воєнного стану в Україні. Вже сьогодні ми є свідками того, як велика частина військових, які повернулися з війни, намагаються соціалізуватися та пристосуватися до нових викликів і умов реалізації своїх законних прав та інтересів. Саме задля того, аби попередити та усунути несприятливі умови реалізації виборчих прав маломобільних груп населення, і спрямоване дослідження.

Зазначена нами категорія представників сучасного українського суспільства (зокрема, – військовослужбовці) заслуговуватиме на всебічне забезпечення своїх виборчих прав. В цьому контексті важливо відмітити, що достатність умов для реалізації їх прав має бути і щодо активного, і щодо пасивного виборчого права. Це зумовлено високим рівнем довіри суспільства до військовослужбовців, безпосередніх учасників бойових дій. Очікується, що саме

вони стануть ключовими кандидатами на виборчі посади в країні, адже свій патріотизм вони підтвердили на полі бою.

Окрім зазначеного наразі також важливо з'ясувати рівень достатності досліджуваних принципів і необхідність щодо визначення напрямків вдосконалення чинного виборчого законодавства України.

Ключові слова: маломобільні групи населення, виборче право, Виборчий кодекс України, принципи.

Постановка проблеми

Повномасштабна військова агресія РФ проти України зумовила необхідність у перегляді нашого законодавства і адаптації його до нових умов, викликів та загроз. Не є виключенням і виборче законодавство України, яке попри дію воєнного стану має бути вже сьогодні адаптованим до потреб учасників майбутніх виборів. Зокрема, важливо дослідити наявну систему принципів виборчого права маломобільних груп населення, закріплених нормами Виборчого кодексу України, адже після закінчення війни саме військові (серед яких можуть бути і з пораненнями без інвалідності, і з інвалідністю) стануть ключовими учасниками виборчого процесу через високий рівень довіри населення до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед багатьох українських дослідників права, окремі аспекти наукових пошу-

ків яких стосувалися проблематики реалізації виборчих прав маломобільних груп населення, варто виділити таких як Баймуратов М.О., Ключковський Ю.Б., Козюбра М.І., Кофман Б.Я., Марцеляк О.В., Ставнійчук М.І., Скрипнюк О.В., Стешенко Т.В. та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – розглянути та проаналізувати систему принципів виборчого права маломобільних груп населення, закріплених нормами Виборчого кодексу України. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, нами було поставлено наступне завдання – окреслити правові принципи виборчих прав маломобільних груп населення, закріплені нормами Виборчого кодексу України.

Виклад основного матеріалу

Теоретико-правове дослідження принципів виборчого права здійснювалося багатьма вітчизняними вченими-правниками і в кожного з них свій підхід до визначення системи таких принципів. Серед різноманітних підходів заслуговує, ми вважаємо, особливої уваги позиція Ю.Б. Ключковського – одного із провідних дослідників системи принципів виборчого права. На його думку, перелік принципів, що чинять вплив на регулювання виборів, можна поділити на такі групи: I. загальноправовий принцип верховенства права (засадничі вимоги поваги до основних прав і свобод людини і громадянина, а також принципи законності та правової визначеності); II. конституційно-правові принципи представницької демократії (принцип суверенітету народу; принцип поділу влади; принцип політичного плюралізму; принцип народного представництва; принцип прямих виборів; принцип періодичних виборів); III. галузеві принципи виборчого права (принцип загального виборчого права; принцип рівного виборчого права; принцип вільних виборів; принцип чесних виборів; принцип справжніх (альтернативних) виборів); IV. інституційні принципи (принципи інституту голосування як того інституту, який регулює безпосереднє здійснення во-

левиявлення виборців; сюди відносяться: принцип таємного голосування; принцип особистого голосування; принцип одноразового голосування; принцип факультативного (добровільного) голосування тощо) [1, С.83-84].

Дана система дійсно є цілісною та обгрунтованою. Однак, на нашу думку, після повномасштабного вторгнення ворога на територію України варто говорити про необхідність виділення тих принципів, які спрямовані на повноцінну реалізацію виборчого права маломобільних груп населення (серед яких як очікується за наслідками війни буде багато воїнів).

Аналіз законодавства України про вибори дозволяє стверджувати про наявність окремих правових принципів виборчого права маломобільних груп населення, пов'язаних з належною адаптивністю умов для голосування.

Одним з ключових принципів виборчого права маломобільних груп населення є *принцип безперешкодного доступу маломобільних груп населення до приміщення дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування*. Даний правовий принцип закріплений статтею 62 Виборчого кодексу України. Так, обов'язок організації безперешкодного доступу зазначених осіб до таких приміщень законодавець поклав на відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, керівників закладів, установ, полярної станції України, капітанів суден, де утворені спеціальні виборчі дільниці, керівників закордонних дипломатичних установ України, військових частин (формувань), дислокованих за межами України, де утворені закордонні виборчі дільниці [2, ст.62].

Пов'язаним із зазначеним вище правовим принципом в законодавстві закріплений також *принцип відповідності приміщення дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування маломобільних груп населення вимогам Виборчого кодексу України, а також встановленим вимогам щодо санітарних і технічних норм, державним будівельним нормам*. Відповідно до статті 28 Виборчого кодексу України вимоги до приміщення дільничної виборчої комісії та приміщення для голо-

сування встановлюються Центральною виборчою комісією [2, ст.28]. Так, на виконання цієї статті ЦВК прийняла постанову від 8 червня 2020 року №164 «Про вимоги до приміщень виборчих комісій та приміщень для голосування, нормативи облаштування приміщень дільничних виборчих комісій і приміщень для голосування, перелік та норми забезпечення виборчих комісій транспортними засобами, засобами зв'язку, обладнанням, інвентарем, іншими матеріальними цінностями, види послуг і робіт, закупівля яких може здійснюватися окружними та територіальними виборчими комісіями за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідного місцевого бюджету для організації підготовки і проведення відповідних виборів». Ця постанова забезпечує правові засади для реалізації зазначеного принципу.

Принцип вільного пересування маломобільних груп населення у приміщенні для голосування випливає зі змісту статті 62 Виборчого кодексу України, відповідно до якої «розміщення обладнання у приміщенні для голосування планується таким чином, щоб місця видачі виборчих бюлетенів, вхід і вихід з кабін для таємного голосування, виборчі скриньки були у полі зору членів дільничної виборчої комісії та осіб, які відповідно до цього Кодексу мають право бути присутніми у приміщенні для голосування, а також щоб забезпечувалося вільне пересування виборців, у тому числі осіб на кріслах колісних та інших маломобільних груп населення» [2, ст.62].

Окрім цього, законодавець доповнює даний правовий принцип вимогою щодо встановлення однієї з кабін для таємного голосування, яка має бути адаптованою для голосування виборців з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, у тому числі для осіб на кріслах колісних, тимчасовим розладом здоров'я, віком) та інших маломобільних груп населення згідно з вимогами, встановленими Центральною виборчою комісією.

З метою створення умов для всебічної допомоги виборцям з особливими потребами в законодавстві закріплено *принцип забезпечення голосування для маломобільних*

груп населення. Так, згідно зі статтею 247 Виборчого кодексу України «дільнична виборча комісія в останній день перед днем голосування на своєму засіданні розподіляє обов'язки членів дільничної виборчої комісії на день голосування (крім голови та секретаря комісії) щодо ... забезпечення голосування для виборців з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком) та інших маломобільних груп населення» [2, ст.247]. Тобто, законодавець передбачив необхідність сприяння здійсненню голосування в приміщенні для голосування виборцям з особливими потребами. І відповідальною особою за надання такої допомоги має бути уповноважений рішенням дільничної виборчої комісії. Однак в законодавстві не чітко окреслені межі сприяння під час голосування.

У Перехідних та прикінцевих положеннях Виборчого кодексу України міститься норма, з якої випливає *принцип забезпечення виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, іншими органами (посадовими особами) приміщень для голосування маломобільних груп населення*. Так, уповноважені органи повинні забезпечити у межах коштів державного та відповідних місцевих бюджетів, власних доходів та за рахунок коштів з інших джерел, не заборонених законодавством, до 1 січня 2025 року доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування [2].

Принцип постійного моніторингу та оцінки Кабінетом Міністрів України доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень для голосування. Так, законодавець покладає на Уряд України забезпечення проведення постійного моніторингу та оцінки доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, іншими органами (посадовими особами), які відповідно до закону здійснюють їх повно-

важення, дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування, та врахувати їх результати під час розробки та здійснення загальнодержавних програм забезпечення реалізації прав і задоволення потреб людей з інвалідністю на відповідні роки [2].

Висновок

Після повномасштабного вторгнення ворога на територію України варто говорити про необхідність виділення в системі принципів виборчого права окремої групи принципів, спрямованих на належну реалізацію виборчого права маломобільних груп населення (серед яких як видно за наслідками війни буде багато воїнів).

Проведений нами аналіз законодавства України про вибори дозволяє стверджувати про наявність системи правових принципів реалізації виборчих прав маломобільних груп населення, пов'язаних з належною адаптивністю умов для голосування. До таких принципів варто віднести:

- принцип безперешкодного доступу маломобільних груп населення до приміщення дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування;
- принцип відповідності приміщення дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування маломобільних груп населення вимогам Виборчого кодексу України, а також встановленим вимогам щодо санітарних і технічних норм, державним будівельним нормам;
- принцип вільного пересування маломобільних груп населення у приміщенні для голосування;
- принцип забезпечення голосування для маломобільних груп населення;
- принцип забезпечення виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, іншими органами (посадовими особами) приміщень для голосування маломобільних груп населення;
- принцип постійного моніторингу та оцінки Кабінетом Міністрів України доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень для голосування.

Сучасну систему принципів виборчого права маломобільних груп населення мож-

на вважати належною і достатньою в нинішніх умовах. При цьому важливо не забувати, що лише повноцінне забезпечення реалізації цих принципів на практиці зможе виправдати очікування суспільства.

Література

1. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.
2. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-ІХ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48.
3. Про вимоги до приміщень виборчих комісій та приміщень для голосування, нормативи облаштування приміщень дільничних виборчих комісій і приміщень для голосування, перелік та норми забезпечення виборчих комісій транспортними засобами, засобами зв'язку, обладнанням, інвентарем, іншими матеріальними цінностями, види послуг і робіт, закупівля яких може здійснюватися окружними та територіальними виборчими комісіями за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідного місцевого бюджету для організації підготовки і проведення відповідних виборів: Постанова ЦВК від 8 червня 2020 року №164. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164359-20#Text>. – дата звернення 03.12.2023.

THE PRINCIPLES OF ENSURING ELECTORAL RIGHTS OF LOW-MOBILITY POPULATION GROUPS, ESTABLISHED BY THE NORMS OF THE ELECTION CODE OF UKRAINE

The author made an attempt to investigate the system of electoral rights principles of low-mobility population groups, established by the norms of the Election Code of Ukraine in this article. In the work analyzed norms of the Election Code of Ukraine as the main electoral law of our country and defines the principles of legislation on electoral rights of low-mobility population groups. At the same time, attention is not paid to the basic principles of elec-

toral law, but to those that are directly fixed for low-mobility population groups.

The relevance of the study of this issue is determined by the prediction of the participation in the next election processes of a large number of low-mobility population groups after the end of martial law in Ukraine. Already today, we are witnessing how a large part of military personnel who have returned from the war are trying to socialize and adapt to new challenges and conditions for the realization of their legal rights and interests. It is in order to prevent and eliminate unfavorable conditions for exercising electoral rights of less mobile population groups that the research is aimed at.

The category of representatives of modern Ukrainian society that we have mentioned (in particular, military personnel) will deserve

comprehensive protection of their electoral rights. In this context, it is important to note that the sufficiency of the conditions for the exercise of their rights should be both with regard to active and passive suffrage. This is due to the high level of public trust in military personnel, direct participants in hostilities. It is expected that they will become the key candidates for electoral positions in the country, because they have confirmed their patriotism on the battlefield.

In addition to the above, it is also important to find out the level of sufficiency of the studied principles and the need to determine directions for improving the current election legislation of Ukraine.

Key words: low-mobility population groups, electoral law, the Election Code of Ukraine, principles.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ СЛУХАНЬ В УКРАЇНІ

**ІВАНОВ Руслан Олексійович - аспірант Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України**

ORCID: 0009-0005-8357-3721

УДК 342(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.26>

У статті автор здійснив дослідження системи законодавства про громадські слухання в Україні в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні. Актуальність питання дослідження системи законодавства про громадські слухання в Україні в умовах євроінтеграції України не може бути переоцінена, оскільки приведення у відповідність українського законодавства вимагає усунення неточностей, невідповідностей та інших негативних характеристик, які можна застосувати як до законодавства про місцеве самоврядування. Точність і недвозначність муніципально-правових норм є гарантією реалізації прав громад на місцеве самоврядування.

Існуюча система законодавчих актів про громадські слухання викликає певні застереження з боку науковців, що проявляється в багатьох наукових працях. Основний фокус уваги дослідників становлять саме ті норми, які не узгоджуються між собою, або ж взагалі відсутні за умови їх обов'язковості їх прийняття.

Саме на забезпечення вирішення проблемних питань щодо застосування норм законодавства України про громадські слухання і є сфокусована дана робота, кінцевим результатом чого видається за доцільне сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення досліджуваного законодавства.

Ключові слова: суб'єкти, громадські слухання, місцеве самоврядування, акти законодавства.

Постановка проблеми

Форми безпосередньої демократії на місцевому рівні є важливим інструментом участі населення у вирішенні питань місцевого значення. Без них видається неможливою повноцінна реалізація конституційного права громадян на місцеве самоврядування. Громадські слухання є однією з найбільш дієвих форм безпосередньої демократії, використання якої оптимально допустиме в сучасних умовах місцевого самоврядування і на рівні сільської, і на рівні селищної, і на рівні міської громад.

Однак законодавче закріплення даної форми здійснення місцевого самоврядування є недосконалим з огляду на декілька аспектів. І питання не лише в тому, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачає існування окремого закону про громадські слухання, а головне – у не зовсім обґрунтованому підході до регулювання цих правовідносин, відповідно до якого «порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади». Звідси випливає, що кожна громада самостійно регулює ці важливі питання через свій статут, змістове наповнення (тобто базові принципи та процедурні питання) якого в даній частині не впливає з норм законодавчих актів.

Тому, на нашу думку, виникає проблема дослідження системи законодавчих актів, що регулюють питання організації та проведення громадських слухань в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти правового регулювання громадських слухань в Україні стали предметом наукових пошуків багатьох українських науковців. Серед них можна виділити наступних науковців: М.Д. Городок., Я.В. Журавель, В.В. Кравченко, А.В. Карташов, О.О. Радченко, В.Ю. Стасюк, С.А. Пінчук та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – розглянути та проаналізувати правове регулювання суб'єктів ініціювання громадських слухань в Україні. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, нами були поставлені наступні завдання: 1) окреслити акти законодавства про громадські слухання в Україні; 2) виявити основні проблеми правового забезпечення громадських слухань в Україні.

Виклад основного матеріалу

Основний Закон України не має жодної згадки про громадські слухання. Тож правове регулювання відносин щодо організації та проведення громадських слухань розпочинається з норм статті 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де, по-перше, подано визначення поняття «громадські слухання», по-друге, зазначено про їх періодичність (проводяться не рідше одного разу на рік), по-третє, вказано про обов'язковий характер розгляду органами місцевого самоврядування пропозицій, які вносяться за результатами громадських слухань, і насамкінець, про те, що порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади [1, ст.13].

Відзначимо перший аспект такого правового регулювання – лише громадські слухання як форма місцевої безпосередньої демократії регулюється статутом територіальних громад, адже:

- питання організації та проведення виборів та референдумів мають регулюються окремими законами;
- питання загальних зборів громадян визначається законом та статутом територіальної громади;
- питання здійснення місцевих ініціатив визначається представницьким органом

місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [2].

Другим аспектом є те, що остання частина статті 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає єдиний акт місцевого законодавства про громадські слухання – статут територіальної громади. Однак детальний аналіз багатьох актів місцевої правотворчості дозволяє констатувати, що наразі переважна більшість місцевих громад регулює дане питання не окремим розділом свого статуту, а окремим положенням про громадські слухання (наприклад положення про порядок проведення громадських слухань в місті Києві [3], положення про громадські слухання в Олександрівській ОТГ [4], Положення про громадські слухання на території Хирівської територіальної громади [5] і багато інших).

Подібні акти законодавства про громадські слухання можна вважати такими, що не є належними і не зовсім відповідають вимогам профільного закону. Це спричинює необхідність або приведення актів муніципальної правотворчості у відповідність до букви закону, або ж внесення змін до закону, якими б передбачалася можливість територіальних громад приймати окремі акти про громадські слухання. Такий стан речей в контексті євроінтеграційних процесів значно сприяв би узгодженості нашого законодавства.

В цьому контексті варто додати, що система законодавства про громадські слухання доповнюється ще й актами Кабінету Міністрів України. Так, розпорядженням КМУ від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля» визначається механізм проведення громадських слухань у процесі громадського обговорення планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля [6]. Існують й інші акти уряду, такі як Постанова КМУ від 25 травня 2011 р. N 555 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні», якою визначається механізм проведення громадських слухань щодо

проектів містобудівної документації на місцевому рівні: комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, генеральних планів населених пунктів, а також детальних планів територій у межах та за межами населених пунктів [7].

Наявність в системі законодавства зазначених урядових актів не зовсім узгоджується з нормами Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Більше того, окремої уваги заслуговують деякі урядові акти, що регулюють порядок проведення громадських слухань, предметом розгляду яких є питання не місцевого самоврядування. Зокрема, досі залишається чинною Постанова КМУ від 18 липня 1998 р. № 1122 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки», яка регламентує порядок розгляду проектів законодавчих актів і програм у сфері використання ядерної енергії, проектів будівництва нових, розширення та зняття з експлуатації ядерних установок, а також матеріалів з обґрунтування безпеки продовження терміну їх експлуатації, спорудження та виведення з експлуатації підприємств з видобутку і переробки уранових руд та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами [8].

Третім аспектом розгляду питання правового забезпечення організації та проведення громадських слухань є необхідність закріплення на законодавчому рівні особливостей їх проведення в умовах особливих періодів (зокрема, в умовах дії правового режиму воєнного стану).

В цьому контексті варто відмітити той факт, що громади у своїх статутах практично не відобразили особливості проведення громадських слухань в умовах воєнного стану. Натомість Кабінет Міністрів України вніс зміни до Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні. Відповідний проект постанови схвалений на засіданні Уряду 21 жовтня 2022 року. Він передбачає проведення громадських слухань проектів детальних планів територій в умовах воєнного стану, надзвичайного стану та інших обмежень у режимі відеоконференцій [9].

Варто додати, що у п. 11¹ Розділу V Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплюється за органами місцевого самоврядування право проводити пленарні засідання місцевих рад, засідання виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад, постійних депутатських комісій в режимі відеоконференції або аудіоконференції (дистанційне засідання), крім питань, що потребують таємного голосування [1]. Однак жодного слова за проведення саме громадських слухань в цьому пункті немає.

Висновки

Отже, підсумовуючи зазначене можна констатувати важливі висновки щодо системи законодавства про громадські слухання:

1. відповідно до чинного законодавства про місцеве самоврядування порядок організації громадських слухань регулюються саме статутами територіальних громад (стаття 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

2. наразі переважна більшість місцевих громад регулює дане питання не окремим розділом свого статуту, а окремим положенням про громадські слухання (наприклад положення про порядок проведення громадських слухань в місті Києві, положення про громадські слухання в Олександрівській ОТГ, Положення про громадські слухання на території Хирівської територіальної громади і багато інших). Такі акти муніципальної правотворчості про громадські слухання викликають сумнів щодо їх відповідності нормам профільного закону. Це спричинює необхідність або приведення актів муніципальної правотворчості у відповідність до букви закону, або ж внесення змін до закону, якими б передбачалася можливість територіальних громад приймати окремі акти про громадські слухання;

3. наявність в системі законодавства про громадські слухання актів Кабінету Міністрів України (таких як розпорядження КМУ від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля», Постанова КМУ від 25 травня 2011 р. № 555 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної

документації на місцевому рівні», Постанова КМУ від 18 липня 1998 р. N 1122 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки») взагалі не випливає з жодного закону.

4. Аналіз статутів територіальних громад наразі дозволяє стверджувати про невраховання в їх змісті особливостей проведення громадських слухань в умовах дії правового режиму воєнного стану (як і будь яких інших особливих періодів).

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

2. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 9, ст. 79.

3. Положення про порядок проведення громадських слухань в місті Києві, затвержене рішенням Київської міської ради від 12 листопада 2019 року N 41/7614. Режим доступу: <https://kmr.gov.ua/uk/content/poryadok-provedennya-gromadskykh-sluhan> – дата звернення 15.12.2023.

4. Положення про громадські слухання в Олександрівській ОТГ. Режим доступу: https://olexrada.gov.ua/doc/vnutr_pol/grom_sluh_polojenya.pdf – дата звернення 15.12.2023.

5. Положення про громадські слухання на території Хирівської територіальної громади, затвержене рішенням Хирівської міської ради від 13 липня 2021 року № 574. Режим доступу: <https://hyrivska-gromada.gov.ua/polozhennya-pro-gromadski-sluhannya-09-31-54-30-07-2021/> – дата звернення 15.12.2023.

6. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: розпорядження КМУ від 13 грудня 2017 р. № 989. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#Text>. – дата звернення 16.12.2023.

7. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні: постанова КМУ від 25 травня 2011 р. N

555. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text>. – дата звернення 16.12.2023.

8. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки: постанова КМУ від 18 липня 1998 р. N 1122. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1122-98-%D0%BF#Text>. – дата звернення 16.12.2023.

9. Уряд визначив механізм проведення громадських слухань проектів комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-mekhanizm-provedennia-hromadskykh-sluhan-proektiv-kompleksnykh-planiv-prostorovoho-rozvytku-terytorii-terytorialnykh-hromad>. – дата звернення 17.12.2023.

SUBJECTS OF INITIATION OF PUBLIC HEARINGS IN UKRAINE

The system of legislation on public hearings in Ukraine in the context of reforming local self-government in Ukraine the author studied in the article. The urgency of the study of the system of legislation on public hearings in Ukraine in the context of European integration of Ukraine cannot be revalued, since the alignment of Ukrainian legislation requires the elimination of inaccuracies, inconsistencies and other negative characteristics that can be applied as to local self-government legislation. The accuracy and unexpectedness of municipal law is a guarantee of the exercise of community rights to local self-government.

The existing system of legislative acts on public hearings causes some reservations by scientists, which is manifested in many scientific works. The main focus of researchers' attention is exactly the rules that are not consistent with each other, or are absent at all, subject to their obligation to accept them.

It is to ensure the solution of problematic issues regarding the application of the rules of the legislation of Ukraine on public hearings and this work is a focus, the end result of which is issued for appropriate to formulate specific proposals for improving the legislation under study.

Key words: subjects, public hearings, local self-government, legislative acts.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

ЛЕГЕЦА Євген - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID: 0000-0001-9134-8499

Scopus Author ID: 57200152533

Researcher ID: X-9904-2019.

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.27>

Метою дослідження є особливостей правового регулювання та стану дослідження кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів. Аналіз стану дослідження кримінально-правового захисту законної професійної діяльності журналістів в Україні засвідчує, що нині існує чимала кількість наукових праць, які безпосередньо стосуються захисту журналістів та їх професійної діяльності. Проте, в одних випадках досліджувалось виключно кримінальне правопорушення, передбачене ст. 171 КК України, в інших окремо розглядалось кримінальне правопорушення, що міститься у ст. 3451 КК України, незважаючи на наявність достатньо нового монографічного дослідження В. І. Павликівського, що стосується кримінально-правового забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні, залишилось багато дискусійних питань щодо ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 3471, 3481, 3491 КК України. Загалом, на сьогодні існує не так багато праць, присвячених кримінально-правовій охороні журналістів та їх професійній діяльності, а тому залишається чимало недостатньо чи взагалі не досліджених аспектів цієї проблеми. Викладене підтверджує потребу подальшого поглибленого теоретичного аналізу кримінально-правової охорони законної професійної діяльності журналістів в Україні.

Акцентовано увагу, що аналіз розробок вітчизняних учених за тривалий період дав змогу констатувати, що в кримінально-правовій науці України загалом сформовано уявлення

про особливості кримінально-правової охорони законної професійної діяльності журналістів. Зокрема, це стосується здебільшого змісту об'єкта складів кримінальних правопорушень що посягають на журналістів та їх професійну діяльність, об'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень, суспільної небезпеки вчинюваних діянь, суб'єктивної сторони, а також особливостей суб'єкта. Визначено норми, щодо яких досягнуто одностайності між науковцями і практиками, однак це не виключає наявності деяких нез'ясованих питань. Відтак, неоднозначно вирішується питання щодо правильності розміщення статей у відповідних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України, визнання юридичних осіб потерпілими від кримінального правопорушення передбаченого ст. 171 КК України, необхідність виділення «впливу з метою перешкодження» поряд з «іншим умисним перешкодженням» у ст. 171 КК України, необхідність існування так званих «спеціальних статей» щодо журналістів тощо.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, захист, правове регулювання, кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, професійна діяльність журналістів, охорона, стан дослідження.

Постановка проблеми

Протягом липня 2023 року, за підсумками моніторингового дослідження Інституту масової інформації “Барометр свободи слова” в Україні було зафіксовано 11 злочинів проти свободи слова в Україні.

З них чотири вчинила Росія проти медіа і журналістів. Такими є дані щомісячного моніторингу Інституту масової інформації «Барометр свободи слова». Серед злочинів проти медіа, які скоїла Росія – поранення журналістів та юридичний тиск. Водночас ІМІ зафіксував сім порушень свободи слова, за які відповідальні громадяни України. Це випадки побиття, погроз, цензури та непрямого тиску на журналістів і медіа. [1]. Статистичні дані, останніх років показують, що ситуація з дотриманням свободи слова в Україні є доволі стабільною. Безперечно, на період кінця 2013 – початку 2014 року, ситуація була невтішною, адже кількість порушень на кінець 2014-го сягнула майже тисячі випадків, проте варто зауважити, що до початку Революції гідності ситуація теж була стабільною і після її закінчення вона, по суті, продовжила такою бути. На сьогодні Кримінальний кодекс України (далі КК України) в арсеналі засобів боротьби зі злочинами містить групу норм, спрямованих на захист свободи слова та професійної діяльності журналістів, зокрема ст. ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України. Потреби у встановленні кримінальної відповідальності за посягання на свободу слова та діяльності журналістів слід пов'язати із необхідністю забезпечення таким чином безперешкодного функціонування інформаційного простору в Україні як основи незалежного, демократичного, правового розвитку держави [2, с. 65].

Однак, зазначені зміни не принесли бажаного результату. Тиск на працівників масмедіа істотно не зменшився, а кількість порушень прав журналістів не знизилась. Внаслідок цього виникає закономірне питання: «Чи доцільним кроком було доповнення чинного КК України спеціальними нормами про відповідальність за посягання на права журналістів?»

Стан опрацювання цієї проблематики

Окремими питаннями кримінальної відповідальності за злочини що посягають на законну професійну діяльність журналістів займалися П.С. Берзін, Р. В. Вереша, С.П. Головатий, С.Я. Лихова, А.П. Марущак, О.В. Красильникова, В.І. Пав- ліківський,

Є.О. Письменський та ін. Попри те, що зазначені наукові розроблення не стосуються безпосередньо питань (проблематики) кримінально-правового захисту законної професійної діяльності журналістів, деякі досліджувані у них питання мають вагоме значення.

Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів.

Виклад основного матеріалу. Так Я. С. Безпала, розглядає питання стану кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів в Україні. Проаналізувавши вказану працю, можна дійти висновку, що важливою формою державного захисту журналістів від кримінально-протиправних посягань є стаття (далі – ст.) 171 КК України. Водночас, авторка пропонує на підставі аналізу зарубіжного досвіду щодо кримінальної відповідальності за перешкоджання законної професійної діяльності журналістів перейняти (запозичити) деякі «правові зразки та доповнення» складу кримінального правопорушення. Також вчена аргументує, що потрібно класифікувати (диференціювати), шляхом запровадження кваліфікуючих ознак, кримінальну відповідальність за діяння, передбачені частинами (далі – ч. ч.) 1, 2 ст. 171 КК України, поєднані з: 1) «насильством або погрозою застосування такого»; 2) «погрозою розповсюдження відомостей, які потерпілий хоче зберегти в таємниці»; 3) «погрозою обмеження прав»; 4) «знищенням чи пошкодженням майна або погрозою його здійснення» [3, с. 180]. Також Я. С. Безпала зазначає, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, регламентованого ст. 171 КК України, є «суспільні відносини, які гарантують (забезпечують) вільну реалізацію журналістом права на працю». Своєю чергою, на думку вченої, додатковим обов'язковим об'єктом є суспільні відносини, що виникають на підставі безперешкодного поширення відомостей щодо важливих суспільно значущих подій, розповсюдженню яких стає на заваді суб'єкт аналізованого складу кримінального правопорушення,

відтак унеможливаючи реалізацію права на інформацію невизначеним колом осіб. Також авторка на підставі аналізу ознак потерпілого від кримінального правопорушення, регламентованого ст. 171 КК України, доходить висновку, що потерпілим може бути журналіст і друкованих, і аудіовізуальних засобів масової інформації (далі – ЗМІ), а також журналіст інформаційних агентств [3, с. 102]. Водночас Я. С. Безпала під час дослідження ознак потерпілої особи від кримінального правопорушення, регламентованого ст. 171 КК України, виокремлює «правосуб'єктність журналістів». Вчена слушно зауважує, що необхідно розширити коло потерпілих від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Відтак авторка зазначає, що потерпілими у рамках ст. 171 КК України можуть бути і близькі особи журналіста, оскільки це аргументовано потребою забезпечення усебічності та ретельності охорони суспільних відносин щодо дійсного виконання журналістами професійних обов'язків» (оскільки тиск, переслідування тощо близьких для журналіста осіб здійснює вплив на його діяльність) [5]. Окрім того, вчена висловлює думку, що потрібно вилучити встановлене на законодавчому рівні обмеження щодо кола суб'єктів під час вчинення такого правопорушення, як «переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків чи за критику». Відтак авторка з огляду на емпіричні дані та на підставі цього твердження обґрунтовує, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення (згідно з ч. 2 ст. 171 КК України в частині поняття «службова особа») є як службова особа публічного права, так і службова особа приватного права) [3, с. 124]. Також вчена зазначає, що об'єктивна сторона кримінально-протиправного посягання, передбаченого ст. 171 КК України, під час провадження журналістами законної професійної діяльності визначається двома формами вияву, а також характеризується обстановкою вчинення кримінального правопорушення [3, с. 124]. Окрім цього, авторка зазначає, що під час вчинення кримінального правопорушення, перед-

баченого ст. 171 КК України, наявний і прямий умисел, і непрямий [6]. Водночас, не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу аналізованого правопорушення, як наголошує Я. С. Безпала, мотив і мета. Також вчена констатує, що зв'язок між переслідуванням журналіста і виконанням журналістом своїх професійних обов'язків (у минулому чи тепер) є необхідною умовою для кваліфікації діянь за ч. 2 ст. 171 КК України. Авторка стверджує, що засудження винного за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, пов'язане з призначенням йому судом покарання у виді штрафу, є основною формою реалізації кримінальної відповідальності за вказане кримінальне правопорушення [3, с. 179]. Звісно, можна погодитись не зі всіма положеннями зазначеного дисертаційного дослідження, більше того окремі положення зазначеної роботи стали предметом для дискусії [7].

Вагому роль під час написання цієї дисертації виконала наукова праця В. І. Павликівського, який досліджував кримінально-правові гарантії щодо свободи слова та професійної діяльності журналістів. Вчений дослідив процес розвитку законодавства щодо кримінально-правової охорони свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні, а також розробив певну методологію дослідження, запропонувавши низку нових пропозицій, положень та висновків. Зокрема науковець проаналізував правовий статус журналістів у вітчизняному законодавстві та міжнародно-правових актах, а також сформував поняття такого статусу [8]. Водночас автор дослідив підстави та принципи криміналізації кримінально-протиправних посягань на професійну діяльність журналістів та свободу слова, а також наголосив, що загалом правові норми щодо кримінальної відповідальності за перешкодження журналістській діяльності є відповідними загальновідомим у кримінально-правовій науці принципам та підставам криміналізації суспільно небезпечних посягань. Також В. І. Павликівський на підставі систематизації кримінально протиправних діянь проти професійної діяльності журналістів та

свободи слова доходить висновку, що у КК України наявні і загальні норми про відповідальність за перешкодження професійній діяльності журналістів (зокрема, ст. 171 КК України), і спеціальні норми щодо посягання на життя, волю, здоров'я, власність журналіста з огляду на його професійну діяльність (ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України). Однак, як зазначає В. І Павликівський, питання кримінально-правового гарантування права на інформацію, захисту осіб від переслідування за критику та заборони цензури залишилися поза увагою законодавця. Своєю чергою, вчений конкретизував поняття «свобода слова», зазначаючи, що «свобода слова» є невід'ємним природним правом людини, що регламентовано такими основними міжнародними актами щодо прав людини, як Загальна декларація з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини, Хартія основних прав Європейського союзу, а також національним законодавством більшості держав світу [8]. На думку науковця, зміст поняття «свобода слова» охоплює: безпосередню свободу слова; свободу висловлювань, переконань у будь-якому вигляді; свободу думки; свободу використання інформації (отримання, зберігання, поширення) [4, с. 8]. Також автор вважає за необхідне оптимізувати основні шляхи його реалізації та вдосконалення з огляду на практику застосування положень кримінального закону щодо охорони професійної діяльності журналістів [4, с. 12]. Окрім цього, В. І Павликівський наголошує про необхідність подальшого комплексного вивчення питань криміналізації окремих кримінально-протиправних посягань на свободу слова, вивчення досвіду зарубіжних держав у галузі регулювання та охорони діяльності засобів масової інформації, а також про необхідність аналізу наявних складів кримінальних правопорушень проти професійної діяльності журналістів та свободи слова і визначення нових складів зазначених кримінальних правопорушень, що зумовлене «іноді діаметрально протилежними або антагоністичними баченнями щодо їх розуміння», що, своєю чергою, має негативний вплив і на розвиток доктрини

кримінального права, і на практику застосування певних кримінально-правових норм [4, с. 9]. Відтак, вважаємо, що це є ще одним свідченням доцільності більш ґрунтовного аналізу кримінально-правової охорони законної професійної діяльності журналістів [11]. Також вчений у своїй праці розкрив зміст об'єкта досліджуваного нами кримінального правопорушення та класифікував його. Зокрема, на думку науковця, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 171, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України, є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, які гарантують свободу професійної діяльності журналістів, як втілення свободи слова, передбаченої ст. 34 Основного закону [4, с. 6]. Окрім цього, вчений проаналізував та охарактеризував ознаки об'єктивної сторони досліджуваних кримінальних правопорушень, а також дійшов висновку, що наявна певна суперечливість (невідповідність) ознак суб'єкта, визначеного у Загальній частині КК України, і суб'єкта, передбаченого ст. ст. 171, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹. Відтак, з огляду на ступінь тяжкості кримінальних правопорушень проти журналістів, здатність усвідомлювати кримінальну протиправність вчиненого винною особою діяння та потребу увідповіднення норм Загальної та Особливої частин КК України, автор пропонує знизити мінімальний вік, із якого має наставати кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я, волі та власності журналістів, членів його сім'ї чи близьких родичів (ч. ч. 2,3 ст. 345¹, ч. 2 ст. 347¹, ст. 348¹, ст. 349¹ КК України), до 14 років. Науковець зазначає, що кваліфікацію кримінально-протиправних діянь щодо перешкодження журналістській діяльності за ст. 171 КК України унеможлиблює відсутність мети [12]. В. І Павликівський детально дослідив теоретичні питання щодо змісту застосування у ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹ терміну «у зв'язку із здійсненням законної професійної діяльності», що стало вагомим аспектом під час дослідження змісту поняття «погроза або насильство щодо журналіста». Зокрема, як зазначає вчений, з огляду на широке коло мотивів (кар'єризм, помста тощо) під час

вчинення досліджуваних правопорушень, необхідно закріпити в законі не безпосередню характеристику окремих мотивів, а саме зв'язок посягання з діяльністю потерпілого [4, с. 7].

Слушною є думка М. І. Хавронюка, який установив певний зв'язок між демократичністю держави та загальною кількістю норм Особливої частини КК України: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є ймовірність того, що держава значною мірою послуговується репресивними методами упорядкування суспільних відносин. Натомість надзвичайно велика кількість норм Особливої частини КК України підвищує ймовірність того, що деякі з них дублюють одна одну, створюючи небажану конкуренцію, а рівень правової освіти та правосвідомості як населення, так і представників законодавчого корпусу є відносно низьким, що потребує надмірної деталізації і казуальності при формулюванні кримінально-правових приписів [9, с. 257]. Така позиція видається доволі обґрунтованою.

З огляду на вищенаведене, варто погодитись з думкою В. І. Павликівського, який вважає, що логічним кроком було б відмовитись від спеціальних норм про відповідальність за посягання на права журналіста. Більш ефективним видається запровадження у складах умисного вбивства (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України), умисних тілесних ушкодженнях (ст. ст. 121, 122, 125 КК України), побоях (ст. 126 КК України), умисного знищення майна (ст. 194 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України) такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення зазначених дій стосовно особи чи її близького родича або члена сім'ї у зв'язку з виконанням цією особою професійної або громадської діяльності, що надасть достатні можливості правоохоронним органам у боротьбі зі злочинними проявами у сфері свободи слова та діяльності журналістів [10, с. 28-29].

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що аналіз розробок вітчизняних учених за тривалий період дав змогу констатувати, що в кримінально-правовій науці України загалом сформовано уявлення про особливості кримінально-пра-

вової охорони законної професійної діяльності журналістів. Зокрема, це стосується здебільшого змісту об'єкта складів кримінальних правопорушень що посягають на журналістів та їх професійну діяльність, об'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень, суспільної небезпеки вчинюваних діянь, суб'єктивної сторони, а також особливостей суб'єкта. Визначено норми, щодо яких досягнуто однастайності між науковцями і практиками, однак це не виключає наявності деяких нез'ясованих питань. Відтак, неоднозначно вирішується питання щодо правильності розміщення статей у відповідних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України, визнання юридичних осіб потерпілими від кримінального правопорушення передбаченого ст. 171 КК України, необхідність виділення «впливу з метою перешкодження» поряд з «іншим умисним перешкодженням» у ст. 171 КК України, необхідність існування так званих «спеціальних статей» щодо журналістів тощо.

Література

1. Барометр свободи слова за липень 2023 рік. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova-za-lypen-2023-roku-i54547>
2. Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкодження професійній діяльності журналістів: науково-методичні рекомендації / Р.С. Веприцький, Є.О. Гладкова Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 68 с.
3. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2014. 211 с.
4. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Х., 2016. 488.
5. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. DAKHNO, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, Decem-

ber, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)

6. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

7. Tylchuk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiiian. Leheza, Yevhen. 2022. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 573-581. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.33>

8. Villasmil Espinoza, Jorge; Leheza, Yevhen; Holovii, Liudmyla. 2022. "Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022"/ "Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022" In: *Cuestiones Políticas*. Vol. 40, No. 73, pp. 16-24.

9. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М.І. Хавронюк. К. : Юрисконсульт, 2006. С. 257–258.

10. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: автореф. дис. на здобуття наук. ст. докт. юр. наук. Харків, 2017. 39 с.

11. Halaburda, Nadiia. Leheza, Yevhen, Chalavan, Viktor. Yefimov, Volodymyr. Yefimova, Inna. 2021. Compliance with the principle of the rule of law in guarantees of ensuring the legality of providing public services in Ukraine. *Journal of law and political sciences*. Vol. 29, Issue 4, 100-121.

12. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. Rudoi, Kateryna. Shamara, Oleksandr. Chalavan, Viktor. 2021. International standards of social protection of internally displaced persons: administrative and criminal aspects. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol 9, No 3, 461-484. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.23752>

SUMMARY

The purpose of the study is the peculiarities of legal regulation and the state of research on the criminal-legal protection of the professional activity of journalists. An analysis of the state of research on the criminal protection of the legal professional activity of journalists in Ukraine shows that there is currently a large number of scientific works that directly relate to the protection of journalists and their professional activity. However, in some cases only the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, in others the criminal offense contained in Art. 3451 of the Criminal Code of Ukraine, despite the availability of a fairly new monographic study by V. I. Pavlykivskyi, which concerns the criminal law enforcement of freedom of speech and the professional activity of journalists in Ukraine, there are still many debatable questions regarding the elements of criminal offenses provided for in Art. Art. 3471, 3481, 3491 of the Criminal Code of Ukraine. In general, today there are not so many works devoted to the criminal legal protection of journalists and their professional activities, and therefore there are many aspects of this problem that are insufficiently or not studied at all. The above confirms the need for further in-depth theoretical analysis of the criminal-legal protection of the legal professional activity of journalists in Ukraine.

Attention is drawn to the fact that the analysis of the developments of domestic scientists over a long period made it possible to state that in the criminal-legal science of Ukraine, in general, an idea has been formed about the peculiarities of the criminal-legal protection of the legitimate professional activity of journalists. In particular, this mostly concerns the content of the object of criminal offenses that encroach on journalists and their professional activities, the objective side of such criminal offenses, the social danger of the acts committed, the subjective side, as well as the characteristics of the subject. Norms have been defined, regarding which a consensus has been reached between scientists and practitioners, but this does not exclude the presence of some unexplained issues. Therefore, the question of the correctness of the placement of articles in the relevant sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, the recognition of legal entities as victims of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, the need to distinguish «influence for the purpose of obstruction» along with «other intentional obstruction» in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, the need for the existence of so-called «special articles» regarding journalists, etc.

Key words: administrative liability, protection, legal regulation, criminal law protection, criminal liability, professional activity of journalists, protection, state of research.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ

БУХАРЄВА Юлія Владиславівна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0007-0946-2091>

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.28>

У статті наголошено на тому, що Державна митна служба України відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні митної безпеки, контролю за переміщенням товарів та сприянні розвитку міжнародних торговельних відносин.

Відзначено необхідність системних реформ у законодавстві, яке регулює діяльність функцій Державної митної служби України. Чіткі норми, відповідні міжнародним стандартам, мають важливе значення для покращення роботи служби.

Наголошено, що автоматизація процесів та впровадження сучасних технологій у роботу Державної митної служби України можуть значно підвищити її ефективність та прозорість, зменшити час на обробку документів.

Стверджується, що реформи у сфері митної діяльності вимагають комплексного підходу, у якому поєднуються внутрішні реформи, законодавчі зміни, впровадження новітніх технологій, зміцнення контролю, співпраця з громадськістю та співробітництво на міжнародному рівні. Тільки такий підхід може забезпечити створення ефективної та сучасної митної системи, яка відповідає сучасним викликам та потребам громадян та бізнесу України.

Зазначено, що розвиток та модернізація інструментів та технологій, використовуваних Державною митною службою України, є ключовим аспектом для підвищення її ефективності. Впровадження сучасних інформаційних систем, аналітичних інструментів та

автоматизація процесів дозволяють швидше виявляти порушення та забезпечувати оперативну реакцію на них.

Обґрунтовано, що Державна митна служба України виконує важливі завдання у сфері контролю за митними правилами, сприяючи економічному розвитку та забезпеченню національної безпеки. Її ефективність вимагає поєднання правового регулювання, сучасних технологій та системної співпраці з іншими органами влади та міжнародними партнерами.

Ключові слова: завдання, функції, митні правила, протидія, Державна митна служба України.

Постановка проблеми

Державна митна служба України є ключовим суб'єктом, що відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності економіки та збереженні митної безпеки країни. Одним із головних завдань цієї служби є протидія порушенням митних правил, що є важливим елементом контролю за переміщенням товарів через митний кордон та виконанням митних обов'язків суб'єктами господарювання.

Державна митна служба України виявляє певні позитивні тенденції у своїй роботі у контексті протидії порушенням митних правил. Зокрема, застосування сучасних технологій у митному контролі та декларуванні товарів підвищує швидкість та точність обробки інформації. Також слід відзначити поліпшення прозорості через онлайн-

сервіси та публікацію інформації про митні правила, що сприяє більшій доступності та розумінню правил та обмежень. Ба більше, співпраця з міжнародними митними організаціями дозволяє обмінюватись досвідом та найкращими практиками, що обумовлює актуальність дослідження.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правового регулювання діяльності митних органів приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, С. М. Алфьоров, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, І. Г. Бережнюк, І. О. Биков, Ю. П. Битяк, М. Т. Білуха, А. О. Брачук, В. В. Галуцько, В. М. Гарашук, О. П. Гетьманець, Є. А. Гетьман, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, А. Т. Комзюк, В. Т. Комзюк, Ю. Д. Кунєв, К. Б. Левченко, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, О. А. Мосякіна, О. М. Музичук, В. Я. Настюк, П. В. Пашко, Д. В. Приймаченко, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, С. Г. Стеценко та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання сутності та особливостей завдань та функцій Державної митної служби України як суб'єкта протидії порушенням митних правил.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити завдання та функції Державної митної служби України як суб'єкта протидії порушенням митних правил. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити основні завдання та функції Державної митної служби України як суб'єкта протидії порушенням митних правил; проаналізувати проблеми, які пов'язані з практичною реалізацією вищевказаних завдань та функцій; запропонувати шляхи вирішення таких проблем.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній роботі будуть висвітлені актуальні проблеми практичної реалізації завдань та функцій Державної митної служ-

би України як суб'єкта протидії порушенням митних правил та наведені авторські шляхи вирішення даних проблем.

Виклад основного матеріалу

У своїй роботі Державна митна служба України ставить перед собою декілька ключових завдань. Перше з них - забезпечення митної безпеки та захист економіки країни. Це означає не лише уникнення ввезення або вивезення товарів, які можуть становити загрозу для національної безпеки, а й боротьбу з контрабандою, торгівлею забороненими товарами та іншими видами нелегальної діяльності.

Друге важливе завдання - здійснення митного контролю. Державна митна служба України відповідає за контроль за переміщенням товарів через митний кордон. Це включає визначення митної вартості товарів, класифікацію товарів за митними кодами, а також виконання інших митних процедур.

Крім того, як зазначає П. Пашко, Державна митна служба України виконує функції з надання допомоги суб'єктам господарювання у виконанні митних процедур. Це означає спрощення процедур та впровадження електронного митного декларування для більшої ефективності та прозорості [1, с. 17].

Окрім цього, Державна митна служба України відповідає за розробку та впровадження митної політики. Це означає розробку стратегій та політики, спрямованих на підтримку розвитку міжнародної торгівлі, підвищення конкурентоспроможності національних товарів та створення сприятливих умов для бізнесу.

У реалізації своїх завдань Державна митна служба України виконує ряд функцій. За словами О. Петришина, служба займається обробкою митних декларацій, проведенням митного огляду товарів, боротьбою з порушеннями митних нормативів та розробкою і впровадженням інновацій у свою діяльність, використовуючи сучасні технології для автоматизації процесів та підвищення ефективності митного обслуговування [2, с. 142].

Однією з ключових функцій Державної митної служби України є проведення мит-

ного огляду товарів та контроль за їхнім переміщенням через митний кордон. Це необхідно для перевірки відповідності декларованих характеристик товарів та виявлення можливих порушень митних правил. Митний огляд може проводитися у ручному режимі або з використанням спеціалізованої техніки та обладнання для ретельної перевірки товарів.

Крім того, Державна митна служба України зосереджує увагу на боротьбі з порушеннями митних нормативів. Це охоплює широкий спектр дій, включаючи протидію контрабанді, нелегальному переміщенню товарів та іншим правопорушенням у митній сфері. Застосування суворих заходів у цій сфері є важливою складовою для забезпечення митної безпеки та захисту економічних інтересів держави.

Зокрема, Державна митна служба України активно впроваджує інноваційні технології та системи для поліпшення своєї роботи. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє спрощувати процедури митного контролю, автоматизувати обробку документації та забезпечувати швидке та ефективне вирішення митних питань [3, 172-173].

Також важливою є роль Державної митної служби України у розвитку міжнародного співробітництва. Співпраця з міжнародними партнерами у сфері митної справи дозволяє обмінюватися досвідом, використовувати найкращі практики та стандарти для підвищення якості та ефективності митного контролю.

У своїй діяльності Державна митна служба України також ставить перед собою завдання сприяти розвитку міжнародної торгівлі. Це означає створення сприятливих умов для експорту та імпорту товарів, забезпечення прозорості та простоти митних процедур для підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Отже, Державна митна служба України, виконуючи свої завдання та функції, відіграє важливу роль у забезпеченні митної безпеки, контролю за переміщенням товарів через митний кордон та сприянні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни. Її діяльність спрямована на зміцнення еконо-

мічного потенціалу України та забезпечення стабільності у сфері зовнішньої торгівлі.

Окрім безпосередньої діяльності з контролю за переміщенням товарів Державна митна служба України також відіграє важливу роль у зборі митних платежів та податків. Вона відповідає за обчислення та стягнення мит, податків і зборів, що сплачуються при ввезенні товарів на митну територію України. Це є важливим джерелом доходів державного бюджету та фінансування різних сфер економіки та соціальних програм [4, с. 23].

Проте існують певні проблеми, які потребують уваги. Незважаючи на заходи у сфері боротьби з корупцією, окремі прояви корупції серед працівників митниці залишаються актуальними. Також важливим аспектом є недостатня кількість та якість кадрів, а також нерівномірний рівень контролю на різних митницях, що може призводити до невідповідностей стандартам [5, с. 114].

У ході вирішення цих проблем важливо посилити антикорупційні заходи, зокрема доречним є реформування внутрішніх механізмів контролю та нагляду за діяльністю працівників. Також необхідно акцентувати увагу на інвестиціях у навчання та розвиток персоналу, щоб підвищити їх кваліфікацію та професіоналізм. Додатково, важливо стандартизувати систему контролю та співпрацювати між митницями для забезпечення однакового рівня ефективності та дотримання стандартів у протидії митним порушенням.

Разом з позитивними тенденціями в роботі Державної митної служби України існують важливі виклики. Одним з них є необхідність активізації заходів з боротьби з корупцією серед працівників митниці, оскільки навіть окремі випадки корупції можуть підірвати довіру до системи контролю та впливати на ефективність роботи. Додатково, важливо звернути увагу на розвиток та підготовку кадрів, оскільки недостатня кількість та низька кваліфікація персоналу можуть ускладнювати виконання завдань та створювати прогалини у системі контролю.

Щоб покращити ситуацію, особливу увагу необхідно приділити зміцненню внутрішнього контролю та впровадженню більш

жорстких механізмів виявлення корупційних випадків серед працівників митниці. Для забезпечення високого рівня професійної підготовки персоналу слід акцентувати увагу на навчанні, тренуванні та підвищенні кваліфікації, що сприятиме покращенню якості виконання покладених обов'язків.

Додатково, як вважає О. Мужев, необхідно встановити єдині стандарти контролю та взаємодії між усіма митницями для забезпечення консистентності та рівної ефективності митних операцій по всій території країни. Це може допомогти уникнути заангажованості та забезпечити виконання однакових стандартів у протидії митним порушенням на всіх рівнях [6, с. 168].

Державна митна служба України займає ключову позицію серед правоохоронних органів країни. Її функції та завдання відображають унікальний характер діяльності, спрямованої на контроль та регулювання переміщення товарів через митний кордон. Порівнюючи з іншими органами правопорядку, Державна митна служба України може проводити спеціалізовану експертизу в сфері митної справи, що дозволяє їй ефективно виконувати свої завдання.

Головне завдання Державної митної служби України полягає в контролі за переміщенням товарів через кордон, збиранні митних платежів та виявленні порушень митних правил. Це сприяє захисту економічних інтересів країни та перешкоджає незаконному обороту товарів. Важливою функцією є також співпраця з митними службами інших країн для підтримки міжнародних відносин у сфері торгівлі.

Захист економіки країни від незаконних дій, контрабанди та порушень митних правил є пріоритетним завданням вітчизняної митниці. Шляхом використання інноваційних технологій та електронних систем контролю, вона забезпечує точне та ефективне виконання своїх функцій. Інтеграція штучного інтелекту допомагає аналізувати великі обсяги даних, що сприяє оперативній реакції на потенційні загрози.

Одним із ключових аспектів удосконалення є реформування законодавства, яке регулює діяльність Державної митної служби України. Необхідно забезпечити чіткі та

сучасні норми, що відповідають сучасним викликам та міжнародним стандартам. Р. Лемеха додає, що важливо також усунути прогалини у законодавстві, які можуть спричинити прояви корупції та недобросовісні практики [7, с. 58].

Автоматизація процесів у Державній митній службі України може значно полегшити та прискорити її роботу. Впровадження сучасних інформаційних технологій дозволить знизити ймовірність помилок, сприятиме прозорості та швидкості обробки митних декларацій та інших документів.

Удосконалення процедур контролю та нагляду за діяльністю Державної митної служби України є ще однією важливою складовою. Забезпечення більш жорсткого контролю з боку незалежних органів допоможе у попередженні корупції та необґрунтованих втручань у митний процес. Також важливо забезпечити високий рівень професійності та етичності співробітників Державної митної служби України [8, с. 109].

Зрештою, як зазначає Д. Кошикова, залучення громадськості та експертної спільноти до обговорення та контролю за реформами у митній справі може забезпечити більшу відкритість та впевненість громадян у діяльності Державної митної служби України [9, с. 168].

Зі свого боку можемо відзначити, що для покращення роботи Державної митної служби України потрібно системно підходити до реформування законодавства, впроваджувати сучасні технології, зміцнювати контроль та залучати громадськість до цього процесу. Тільки в комплексі цих заходів можна досягти більшої ефективності та прозорості у роботі Державної митної служби України.

Запропоновані напрямки вдосконалення роботи Державної митної служби України носять загальний характер. Реалізація кожного з них потребує конкретних заходів та системного підходу з боку уряду, законодавців та самих публічних службовців на місцях

Спочатку слід акцентувати увагу на перегляді та оптимізації внутрішньої структури Державної митної служби України. Це включає у себе перегляд організаційної

структури, розподіл обов'язків та повноважень між підрозділами, а також оновлення кадрової політики для залучення кваліфікованих фахівців [10, с. 116].

Також необхідно активно працювати над забезпеченням незалежності та автономії Державної митної служби України. Гарантування її незалежності від політичних втручань є критично важливим для забезпечення ефективності та прозорості митних процедур.

Також варто звернути увагу на міжнародне співробітництво та взаємодію з іншими країнами. Участь у міжнародних програмах, обмін досвідом та найкращими практиками допоможе впроваджувати сучасні стандарти та підвищувати рівень професійності працівників Державної митної служби України [11, с. 290].

Ба більше, важливо активізувати процеси антикорупційної боротьби у митниці. Створення ефективних механізмів контролю та внутрішнього моніторингу, а також впровадження механізмів звітності та відкритості в діяльності Державної митної служби України допоможе у попередженні корупції та зловживань.

Не можна також оминати важливість освіти та інформування громадян щодо митних процедур та їхніх прав. Створення доступних та зрозумілих інформаційних матеріалів, консультацій та онлайн-ресурсів сприятиме підвищенню рівня обізнаності громадян та встановленню інструментів оперативної взаємодії з Державною митною службою України.

Відзначимо, що подальше покращення роботи Державної митної служби України потребує комплексного підходу, який охоплює законодавчі зміни, внутрішню реформу, міжнародне співробітництво, боротьбу з корупцією та підвищення інформованості громадян. Тільки органічне поєднання цих напрямків може мати позитивний ефект у вдосконаленні митної сфери України.

У ході покращення ефективності Державної митної служби України важливо звернути увагу на моніторинг та оцінку результативності запроваджуваних змін. Систематичний аналіз прогресу та проблем, з якими зіштовхується Державна митна

служба України, є необхідним для постійного вдосконалення та коригування стратегій.

У цьому контексті, як стверджує В. Зайцев, співпраця з експертною спільнотою, дослідницькими установами та академічними колами може призвести до надання важливих рекомендацій для вдосконалення роботи Державної митної служби України [12, с. 45].

Крім того, прозорість у прийнятті рішень та вільний доступ до інформації є ключовими факторами у збереженні довіри громадськості до діяльності митниці. Публікація звітів, результатів багаторазового моніторингу та статистичних даних сприятиме створенню прозорої та відкритої для суспільства моделі роботи Державної митної служби України.

М. Дуран наголошує на тому, що у контексті реформування Державної митної служби України важливо приділити увагу та розглянути більше аспектів, спрямованих на покращення якості надання послуг та взаємодії з громадянами та бізнесом [13, с. 186].

Ми підтримуємо твердження дослідників про те, що сприятливий бізнес-клімат є невід'ємною складовою ефективності Державної митної служби України в здійсненні своїх завдань та функцій. Цей аспект визначається низкою ключових факторів, які сприяють оптимальній взаємодії митниці з бізнес-середовищем та загальному економічному розвитку країни.

По-перше, сприятливий бізнес-клімат нерозривно пов'язаний зі зменшенням адміністративних бар'єрів та складних процедур для підприємств у ході взаємодії з Державною митною службою України. Зручна та ефективна система митного оформлення дозволяє бізнесу зосередитися на своїх основних функціях, сприяючи при цьому підвищенню конкурентоспроможності на ринках.

По-друге, сприятливий бізнес-клімат позитивно впливає на рівень довіри між владою та підприємствами. Корупційні ризики та непередбачуваність у взаємодії з митницею зменшуються, що стимулює інвестиції та розвиток бізнесу в країні.

По-третє, ефективне функціонування Державної митної служби України в умовах

сприятливого бізнес-клімату сприяє прискоренню та спрощенню митних процедур, зменшенню часу, необхідного для проходження митного контролю, та оптимізації логістичних ланцюгів підприємств.

Як вказує О. Доценко, наявність сприятливого бізнес-клімату стає важливим показником ефективності Державної митної служби України, оскільки вона сприяє розвитку економіки, забезпечує прозорість та довіру між бізнесом та державним органом, а також забезпечує оптимальні умови для конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках [14, с. 41].

Водночас важливим є вдосконалення митних процедур та спрощення бюрократичних процесів для підприємств та громадян. Спрощення та оптимізація процедур митного оформлення може зменшити час на митному контролі та сприяти розвитку бізнесу, зокрема малого та середнього підприємництва.

Важливим елементом є також створення ефективної системи апеляцій та розгляду скарг щодо рішень Державної митної служби України. Механізми апеляції повинні бути прозорими та швидкими, щоб гарантувати справедливість у вирішенні конфліктних ситуацій.

Налагодження ефективної комунікації між Державною митною службою України, громадянами та бізнесом – ще один важливий аспект. Створення онлайн-каналів зворотнього зв'язку, розробка інформаційних порталів та регулярне проведення навчань та консультацій для підприємств може забезпечити ефективний обмін інформацією та вирішення проблемних питань [15, с. 12].

У контексті забезпечення контролю митних служб за дотриманням екологічних та соціальних стандартів важливо враховувати аспекти сталого розвитку. Розробка та впровадження зелених митних процедур та підтримка екологічно чистого бізнесу може сприяти не лише економічному розвитку, але й покращенню екологічної ситуації в країні.

Важливо також враховувати динаміку світових тенденцій у сфері митної діяльності. Участь у міжнародних форумах та ініціативах дозволить уніфікувати митні процеду-

ри та стандарти відповідно до міжнародних вимог.

Нарешті, важливо постійно відстежувати та адаптуватися до нових викликів, з якими зіштовхується сучасна митна служба. Розвиток технологій, зміни у міжнародних торговельних відносинах та інші фактори вимагають постійної готовності до змін та перегляду усталених підходів.

Погоджуємося з тезою І. Бережнюк про те, що забезпечення ефективності та прозорості Державної митної служби України - це багатоаспектне завдання, що вимагає не лише системних змін у внутрішній організації та законодавстві, але й постійного вдосконалення, реагування на внутрішні та зовнішні виклики та партнерства з громадськістю та експертними групами. Це лише в комплексі може створити міцний фундамент для розвитку сучасної та ефективної митної служби [16, с. 215].

Зазначені рекомендації та пропозиції відображають важливість системних змін у функціонуванні митниці для досягнення більшої ефективності, прозорості та взаємодії з громадянами та бізнесом.

Висновки

Отже, підсумовуючи усі тези і твердження, наведені у роботі, можемо зазначити, що Державна митна служба України відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні митної безпеки, контролю за переміщенням товарів та сприянні розвитку міжнародних торговельних відносин.

Потребують подальшого осмислення системні реформи у законодавстві, яке регулює діяльність функції Державної митної служби України. Чіткі норми, відповідні міжнародним стандартам, мають важливе значення для покращення роботи служби.

Автоматизація процесів та впровадження сучасних технологій у роботу Державної митної служби України можуть значно підвищити її ефективність та прозорість, зменшити час на обробку документів.

Важливим напрямком є спрощення процедур для бізнесу та громадян, забезпечення швидкого та справедливого розгляду скарг, а також звернення уваги на аспекти сталого розвитку та міжнародного співробітництва.

Реформи у сфері митної діяльності вимагають комплексного підходу, у якому поєднуються внутрішні реформи, законодавчі зміни, впровадження новітніх технологій, зміцнення контролю, співпраця з громадськістю та співробітництво на міжнародному рівні. Тільки такий підхід може забезпечити створення ефективної та сучасної митної системи, яка відповідає сучасним викликам та потребам громадян та бізнесу України.

Державна митна служба України відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки та захисті економічних інтересів України. Її завдання включають контроль за переміщенням товарів через митний кордон, виявлення та припинення порушень митних правил, а також запобігання незаконним діям, які можуть завдати шкоду економіці країни.

Важливість ефективного функціонування Державної митної служби України полягає у створенні сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності та залучення інвестицій. Контроль за дотриманням митних правил сприяє підтримці чесної конкуренції, захисту вітчизняних виробників та забезпеченню якості та безпеки ввезених товарів.

Розвиток та модернізація інструментів та технологій, використовуваних Державною митною службою України, є ключовим аспектом для підвищення її ефективності. Впровадження сучасних інформаційних систем, аналітичних інструментів та автоматизація процесів дозволяють швидше виявляти порушення та забезпечувати оперативну реакцію на них.

Державна митна служба України виконує важливі завдання у сфері контролю за митними правилами, сприяючи економічному розвитку та забезпеченню національної безпеки. Її ефективність вимагає поєднання правового регулювання, сучасних технологій та системної співпраці з іншими органами влади та міжнародними партнерами.

Література

1. Пашко П. В. Функції митної політики. *Вісник Академії митної служби України*. 2019. № 1. С. 16–22.

2. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015. 368 с.

3. Бабіков Д. В. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії незаконному переміщенню предметів через митний кордон. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 169–176.

4. Бортник Н. П. Поняття та зміст правоохоронної функції держави // *Правоохоронна діяльність: конституційні та адміністративно-правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 жовтня 2013 р.)*. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 21–24.

5. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 206 с.

6. Мужев О. О. Імплементация сучасних заходів митної політики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18. С. 165–169.

7. Лемеха Р. І. Історія становлення та розвитку інституту митних режимів в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. № 5. С. 57–63.

8. Красівський О., Товт В. Особливості та проблеми здійснення митного контролю в контексті європейської інтеграції. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 1. С. 106–111.

9. Кошикова Д. О. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 164–175.

10. Костюк В. В. Досвід європейських країн щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 39. С. 115–117.

11. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 432 с.

12. Зайцев В. Є. Митна політика України в контексті євроінтеграційних відносин. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2 (33). С. 43–47.

13. Дуран М. М. Значення митної політики в системі державного регулювання.

Науковий вісник НЛТУ України. 2019. Вип. 19 (1). С. 184–190.

14. Доценко О. С. Адміністративно-правові форми протидії організованої злочинності в Україні. *Європейські перспективи*. 2020. № 1. С. 55.

15. Доротич С. Адаптація митного законодавства України до європейських та міжнародних норм. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2021. Вип. 1 (3). С. 11-16.

16. Бережнюк І. Г., Мельник А. А. та ін. Митна енциклопедія: у 2 т. Т. 2. Хмельницький, 2019. 536 с.

TASKS AND FUNCTIONS OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF COMBATING VIOLATIONS OF CUSTOMS RULES

The article emphasizes that the State Customs Service of Ukraine plays an extremely important role in ensuring customs security, controlling the movement of goods and promoting the development of international trade relations.

The need for systemic reforms in the legislation regulating the activities of the State Customs Service of Ukraine was noted. Clear rules in line with international standards are essential to improve service performance.

It was emphasized that the automation of processes and the introduction of modern technologies into the work of the State Customs

Service of Ukraine can significantly increase its efficiency and transparency, reduce the time for document processing.

It is argued that reforms in the field of customs activity require a comprehensive approach, which combines internal reforms, legislative changes, introduction of the latest technologies, strengthening of controls, cooperation with the public and cooperation at the international level. Only such an approach can ensure the creation of an effective and modern customs system that meets the modern challenges and needs of citizens and businesses of Ukraine.

It was noted that the development and modernization of tools and technologies used by the State Customs Service of Ukraine is a key aspect for increasing its efficiency. The introduction of modern information systems, analytical tools and automation of processes make it possible to detect violations more quickly and provide a prompt response to them.

It is substantiated that the State Customs Service of Ukraine performs important tasks in the field of control over customs rules, contributing to economic development and ensuring national security. Its effectiveness requires a combination of legal regulation, modern technologies and systematic cooperation with other authorities and international partners.

Key words: tasks, functions, customs rules, countermeasures, State Customs Service of Ukraine.

АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЄС ТА УКРАЇНИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (РОБОТІВ) У СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

НАДЬОН Вікторія Валентинівна - докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РУБАН Олена Олександрівна - кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.29>

Штучний інтелект став частиною нашого життя – це не наукова фантастика. Від використання віртуального особистого помічника для організації робочого дня до подорожей на безпілотному автомобілі та до наших телефонів, які пропонують пісні чи ресторани, які нам можуть сподобатися, ШІ – це реальність. Штучний інтелект відноситься до систем, які демонструють розумну поведінку, аналізуючи навколишнє середовище та роблячи дії – з деяким ступенем автономії – для досягнення конкретних цілей. Системи на основі ШІ можуть бути чисто програмними, що діють у віртуальному світі (наприклад, голосові помічники, програмне забезпечення для аналізу зображень, пошукові системи, системи розпізнавання мовлення та осіб) або ШІ може бути вбудований в апаратні пристрої (наприклад, вдосконалені роботи, автономні автомобілі, дрони або програмне забезпечення). Тому потребує уваги дослідження питання щодо аналізу роботи комісій (груп) ЄС та України, створених для впровадження на законодавчому рівні ШІ.

Ключові слова: роботи, штучний інтелект, суб'єкт, об'єкт, відповідальність, електронний суб'єкт, цивільне право, інтелектуальна власність, інновації, страхування.

Мета статті – проаналізувати джерела Європейського Союзу, України щодо впровадження ШІ в суспільне життя, розглянути позитивні та негативні сторони впровадження ШІ та зробити висновки.

«Неможливо зробити крок на землі, не зіткнувшись з відповідальністю та обов'язком, який необхідно виконати».

Томас Карлейль

Виклад основного матеріалу

Штучний інтелект, роботи та автоматизовані процеси – це те, що приходить у наше життя, і роль новітніх технологій з кожним днем тільки посилюється. Нове слово в світі розробок штучного інтелекту було внесено командою британських дослідників Університетського коледжу Лондона. У 2016 році в науковому виданні ReerJ був опублікований звіт, в якому розповідалося про розробки обчислювальної машини, яка зуміла передбачити 79 відсотків рішень Європейського суду з прав людини. Висновки, зроблені комп'ютерним суддею, базуються на текстовому аналізі законів, а також судових прецедентів. Координатор команди доктор Ніколаос Алетрас вважає, що подібна система не націлена на заміну людської праці машинною, а скоріше спрямована на допомогу в подальшому процесі прийняття рішень [1].

16 лютого 2017 р. прийнято Резолюцію Європарламенту «Норми цивільного права про робототехніку» [2], тобто комплекс правових принципів та етичних вимог у сфері створення та використання роботів. Резолюція як така не містить конкретних норм права, але є базовим орієнтиром для держав Європейського Союзу в частині розробки нормативно-правових актів щодо робототехніки. Слід зазначити ґрунтовний

та серйозний підхід резолюції до теми автономних роботів та штучного інтелекту. У резолюції відображено різні аспекти використання роботів: у промисловості, допомоги немічних і хворих, заміна рутинної праці тощо. При цьому резолюція позбавлена пафосу захопленості та закликає до обережного використання роботів, що здатні до самонавчання, внаслідок тих загроз, які вони можуть створити: втрата роботи для людей; зростання соціальної нерівності; проблема підконтрольності та керованості роботів; питання про відповідальність за шкоду, заподіяну автономними роботами тощо. Облік переваг та загроз від використання штучного інтелекту привів Європарламент до встановлення принципу поступовості, прагматичності та обережності щодо майбутніх ініціатив у сфері робототехніки та штучного інтелекту. З одного боку, цей принцип забезпечує облік усіх ризиків та загроз, а з іншого боку, не заважає інноваційному розвитку в сфері робототехніки.

У жовтні 2017 року Європейська рада заявила, що ЄС необхідно терміново зайнятися розв'язанням нових тенденцій, таких як штучний інтелект, «одночасно забезпечуючи високий рівень захисту даних, цифрових прав та етичних стандартів», та запропонував «Комісії просувати європейський підхід до штучного інтелекту» [3]. Європейський парламент дав широкі рекомендації щодо норм цивільного права, що стосуються робототехніки, а Європейський економічний та соціальний комітет надав свої пропозиції.

Мета європейської ініціативи з штучного інтелекту (далі – ШІ) – це: 1) підвищувати технологічний та промисловий потенціал ЄС та впровадження ШІ в економіці як у приватному, так і державному секторах. Це включає інвестиції в дослідження та інновації, а також поліпшення доступу до даних; 2) підготуватися до соціально-економічних змін, викликаних ШІ шляхом заохочення модернізації систем освіти та навчання, виховання талантів, прогнозування змін на ринку праці, підтримки перехідних процесів на ринку праці та адаптації систем соціального захисту; 3) забезпечити відповідну етичну та правову основу, засновану на цінностях Союзу та відповідну Хартію осно-

вних прав ЄС. Це включає в себе майбутні рекомендації щодо існуючих правил відповідальності за якість продукції, докладний аналіз проблем, що виникають, та співпраця із зацікавленими сторонами через Європейський альянс ШІ для розробки керівних принципів етики ШІ [4].

На думку Європейської комісії, штучний інтелект, Інтернет речей та робототехніка створять нові можливості та переваги для суспільства. Комісія визнала важливість та потенціал цих технологій, а також необхідність значних інвестицій у ці галузі. Компанія прагне зробити Європу світовим лідером у галузі штучного інтелекту, Інтернету речей та робототехніки. Для досягнення цієї мети необхідна чітка та передбачувана правова база для вирішення технологічних проблем.

У 2023 році Європейський парламент схвалив проєкт тексту майбутнього закону, який регулює правила у сфері ШІ. Після схвалення плану законодавці розпочнуть переговори з 27 країнами-членами ЄС щодо остаточного варіанту закону. Закон регулюватиме ШІ відповідно до рівня ризику: чим вищий він для прав чи здоров'я людей, тим більше зобов'язань. Список високого ризику охоплює штучний інтелект в освіті, критичній інфраструктурі, громадському порядку та управлінні міграцією. Особливі вимоги пред'являються до генеративних систем, таких як ChatGPT та DALL-E, які здатні створювати текст, зображення, аудіо та медіафайли. Вони повинні інформувати користувачів про те, що контент було створено машиною, а не людиною [5]. Отже, у розвитку та впровадженні ШІ зацікавлені всі сучасні країни світу, Україна не є виключенням.

Так, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [6]. Відповідно до Концепції, *штучний інтелект* – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час

роботи, а також створювати та використувувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [6]. Тобто простими словами *штучний інтелект* – це програмний продукт, який отримує певний запит, збирає та обробляє дані, а потім видає готове рішення. Таке рішення часто сприймається як результат роботи програми, яка демонструє інтелектуальну поведінку і працює подібно до людського мислення.

Україна, яка є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449).

Штучний інтелект має потенціал для покращення добробуту людей, сприяти позитивній стійкій глобальній економічній діяльності, зростанню інновації та продуктивності, а також допомогти відповісти на ключові глобальні виклики. Він використовується в багатьох секторах від виробництва, фінансів і транспорту до охорони здоров'я та безпеки. Окрім переваг, штучний інтелект також створює виклики для суспільства та економіки, зокрема щодо економічних змін та нерівності, конкуренцію, зміни на ринку праці та наслідки для демократії та права людини. Так, наприклад, у грі го, в якій досить складно перемогти, і в якій, як думали люди, комп'ютер ніколи не переможе найкращого гравця-людину, або що це станеться через 20 років, однак, програма AlphaGo, створений компанією DeepMind, компанією, яку купив Google, перемогла найкращого гравця го у світі. І тепер вона може грати зі 150 гравцями одночасно та перемагати їх усіх.

Слід зазначити, що самостійність робота на рівні технологічного розвитку відносна. По-перше, алгоритм дій робота створюється людиною, навіть якщо йдеться про штучний інтелект та самонавчальні нейронні мережі. Саме людина закладає лише на рівні програми модель діяльності робота. По-

друге, найчастіше робот діє у глибокій взаємодії з людиною як дистанційно (керування дронами, глибоководними апаратами), так і всередині пристрою (керування літаком). Причому саме автономність роботів може бути ключовим питанням у визначенні правосуб'єктності та відповідальності кіберфізичних систем. Відсутність автономності перетворює робота на об'єкт правовідносини, на технічний пристрій та програмний продукт. Якості суб'єкта права характерні лише власнику робота.

У резолюції Європарламенту особливо обговорюються питання відповідальності у разі використання автономних роботів. Автономність роботів у контексті резолюції розуміється як здатність приймати рішення та реалізовувати їх самостійно без зовнішнього контролю чи впливу. При цьому автономність сприймається, у суто технічному плані, як реалізація програми.

Європарламентом запропоновані ознаки автономних (розумних) роботів: 1) здатність ставати автономним, використовуючи сенсори та (або) обмінюватися даними зі своїм середовищем; 2) здатність самонавчати на основі набутого досвіду; 3) наявність щонайменше мінімальної фізичної підтримки; 4) можливість адаптувати свої дії та поведінку відповідно до умов середовища; 5) відсутність життя з біологічної точки зору.

Серед дослідників у галузі ШІ ведуться дискусії щодо правосуб'єктності створених роботів і налаштованих до саморозвитку. На нашу думку, питання про наявність правосуб'єктності роботів має вирішуватися на основі конвенційно виробленого в юридичній науці та практиці поняття «суб'єкта права» і тієї вирішальної якості, що визначає наявність самостійної правової особи. Основним для фізичних та юридичних осіб є здатність особи мати (набувати) права та виконувати обов'язки, а також нести цивільно-правову відповідальність. Однією з ознак суб'єкта права є вольова поведінка. Зіставлення фізичної особи з автономним роботом (штучним інтелектом) призводить до висновку про те, що за наявності загальної ознаки усвідомленості, робот не має такої якості, яка притаманна людині – воля.

Отже, тотожність між людиною та роботом як суб'єктами права неможлива.

У світовій юридичній літературі робляться спроби розглянути природу роботів за аналогією до правового режиму тварин. У більшості правових систем світу тварини розглядаються як об'єкт права з урахуванням принципу гуманного ставлення до них. На відміну від роботів, частина тварин здатні до прояву емоцій, але не мають свободи волі і не можуть, отже, здійснювати права та виконувати обов'язки.

Оскільки питання самостійності робота як суб'єкта права передчасне, у резолюції Європарламенту наголошується на можливості застосування до деліктних відносин за участю роботів двох юридичних конструкцій відповідальності:

- виробника за несправність робота (за його якість та безпеку);
- за шкідливі дії, згідно з якими користувач робота несе відповідальність за поведінку, що завдала шкоди.

При цьому в акті Європейського парламенту підкреслюється недостатність вищевказаних правил у тому випадку, якщо шкода настала внаслідок дій та рішень робота і за відсутності вини та причинно-наслідкового зв'язку дій людини і шкоди, що настала. Не передбачаючи остаточних юридичних рішень у цьому питанні, Європарламент намітив цілу низку напрямів розвитку законодавства щодо відповідальності за дії розумних роботів.

Насамперед Європарламент у вирішенні питання про відповідальність у зв'язку з використанням автономних роботів дотримується ідеї неприпустимості обмеження видів, форм та обсягу компенсації тієї шкоди, яка може бути заподіяна розумними роботами. Такий підхід забезпечує врахування інтересів постраждалих та обмежує лобістські інтереси виробників роботів у вигляді зниження обсягу власної відповідальності.

Європарламент при визначенні особи, яка нестиме відповідальність за дії робота, виходить з теорії ризику, при якій відповідальність покладається на ту особу, яка могла мінімізувати ризики та врахувати негативні наслідки. У цьому ступінь відповідальності має визначатися ступенем автономнос-

ті робота та тією роллю, яку грає людина, яка навчає робота.

У резолюції Європарламенту наголошується на складності вирішення питання про відповідальність у тому випадку, коли шкода виникла за відсутності контролю людини в умовах високої автономності робота. У цьому випадку відсутність вини та причинно-наслідкового зв'язку виступає перешкодою у покладанні відповідальності на людину. Для таких випадків Європарламент пропонує використовувати механізм страхування відповідальності через внесення внесків виробниками та власниками роботів для компенсації шкоди постражданим особам.

У перспективі Європарламент пропонує розглянути питання щодо наділення роботів самостійним правовим статусом для тих випадків, коли роботи як електронні особи приймають рішення автономно. Вважаємо, що такий висновок передчасний. По-перше, слід розібратися з категорією електронного суб'єкта та суб'єктом права. По-друге, слід розуміти, до чого це може призвести.

Так, з одного боку цікавим є підхід інституту електронної особи як юридичної фікції, що дозволяє вирішити практичні проблеми, що виникають на даному етапі розвитку технологій штучного інтелекту, їх застосування та стану чинного законодавства. Серед науковців існує точка зору, згідно з якою роботи мають бути наділені статусом електронної особи для того, щоб звільнити своїх творців та користувачів від потенційної відповідальності за дії ШІ [7].

На перший погляд, організація та комп'ютерна програма – це абсолютно різні явища, проте між ними можна все ж таки провести деякі аналогії з точки зору їх правосуб'єктності. Електронна особа може мати схожість з юридичною особою в тому сенсі, що обидва є для їх власників засобом досягнення певної мети та існують і створюються виключно на користь їх власників. Робот, будучи наділений правовим статусом електронної особи, не отримує раптово прав та обов'язків, аналогічних людським, а власник робота створює юридичну фікцію, контроль над якою він здійснює [8].

Однак щодо цього існують і альтернативні точки зору. Так, С. М. Солайман, зазначає, що при розгляді питання про визнання правосуб'єктності ШІ, останніх не можна порівнювати з юридичними особами, оскільки жодна з концепцій правосуб'єктності юридичної особи не застосовується до роботів. ШІ, наприклад, можна порівняти з тваринами за критеріями автономності, самосвідомості чи самовизначення, однак у такому разі він повинен також мати правовий статус, скоріше об'єкта права. У тварин, у роботів відсутній такий критично важливий елемент правосуб'єктності, як здатність здійснювати права та виконувати обов'язки [7].

До дуже суттєвих відмінностей між організаціями та ШІ можна віднести те, що організації автономні фіктивно, рішення з приводу їх дій приймаються їх власниками або експлуатантами, а ШІ може користуватися набагато більшим ступенем автономності за своїм характером та не контролюватися повною мірою своїм власником або розробником [9].

При визначенні особливостей правового статусу електронної особи необхідно врахувати, що така особа може являти собою інтегральне поєднання одночасно суб'єкта права та об'єкта права [10].

А. Краузова зазначає, що залишаються питання щодо того, чи не призведе створення правового статусу електронної особи до порушення функціонування суспільства та наскільки такий статус може бути потенційно використаний окремо [11].

На думку Майкла Золосі, у документах ЄС, що стосуються електронних осіб, роботи розглядаються швидше як непрямий засіб для більш фундаментальної дискусії щодо того, що означає бути людиною, і, незважаючи на добрі наміри, вони посилюють суспільні побоювання щодо роботів, а також продовжують знайоме оповідання про робот як про заклятого ворога людства. Ця популярна концепція демонструє те, як роботи стають вмістилищем культурної стурбованості щодо того, що означає бути людиною, і те, як таке занепокоєння може негативно впливати на потенційні сприятливі способи застосування соціальної робототехніки, на-

приклад, у сфері освіти або соціального обслуговування [12].

Отже, проаналізувавши позиції науковців, вважаємо неправильним та недоречним визнавати існування електронного суб'єкта, так як це призведе не лише до ризику наділення правами та обов'язками того, хто є простим інструментом, а й до порушення меж між людиною та машиною, зробить розмитими межі між живою та неживою, людиною та нелюдською істотою. Більш того, створення нового типу особи – електронної особи – посилає сильний сигнал, який може не лише розпалити страх перед штучними істотами, а й поставити під сумнів гуманістичні засади Європи.

Таким чином, надання статусу особистості неживої, несвідомої сутності є помилковим, оскільки, зрештою, людство, швидше за все, буде зведено до рівня машини. Роботи повинні служити людству і не повинні грати жодної іншої ролі, окрім як у сфері «наукової фантастики».

Висновки

Проаналізувавши положення Європейського Союзу, України щодо впровадження ШІ в суспільне життя, зазначим наступне. По-перше, потрібно дуже уважно проаналізувати спрямованість ШІ. По-друге, не можна вести мову про права, обов'язки та відповідальність ШІ. ШІ є об'єктом цивільного права, тобто об'єкт – це те заради чого виникають цивільні права та обов'язки, тому помилковим є висновки щодо наділення роботів правосуб'єктністю. Робот – це певний пристрій, машина, що виконує згенеровані програмою дії. Навіть, якщо програмою закладено функція саморозвитку, робот не стає правосуб'єктним, він виконує ті функції заради яких він був створений, набутий. По-третє, ШІ не може розглядатися з точки зору електронного суб'єкта, скоріше за все, йому притаманна функція електронного носія, а не електронного суб'єкта. По-четверте, відповідальність за шкоду завдану ШІ несе власник набутої за договором програми, робота тощо. Власник має право, якщо буде доведена вина виробника за створення, програмування ШІ, пред'явити регресну вимогу про відшкодування шкоди завданої

ШІ. По-п'яте, впровадження ШІ в суспільне життя вимагає від власника та виробника обов'язкового страхування новоствореного ШІ.

Література

1. Судний день. Як роботи забирають у людей роботу. URL: https://espresso.tv/article/2016/10/31/roboty_maybutnogo

2. Civil law norms on robotics: resolution of the European Parliament of February 16, 2017. URL: [r-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&rid=9#:~:text=C%2020252%2F241,Thursday%2016%20February%202017,conflict%20with%20the%20First%20Law.](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&rid=9#:~:text=C%2020252%2F241,Thursday%2016%20February%202017,conflict%20with%20the%20First%20Law.)

3. Консиліум ЄС щодо ШІ. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14-2017-INIT/en/pdf>

4. Communication from the commission: Artificial Intelligence for Europe. Brussels, 25.4.2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN#footnote8>

5. Європарламент схвалив план регулювання штучного інтелекту. URL: https://myc.news/ua/novosti_mira/evroparlament_odobril_plan_regulirovaniya_iskusstvennogo_intellekta

6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

7. Solaiman S.M. Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees: a quest for legitimacy. *Artificial Intelligence and Law*. 2017. Vol. 25. No. 2. P. 155-179.

8. Schrijver S. [2018]. *The Future Is Now: Legal Consequences of Electronic*

SUMMARY

Artificial intelligence has become a part of our life – it is science fiction. From using a virtual personal assistant to organize our workday, to self-driving car journeys and our phones suggesting songs or restaurants we might like, AI is a reality. Artificial intelligence refers to systems that exhibit intelligent behavior by analyzing their environment and taking actions – with some degree of autonomy – to achieve specific goals. AI-based systems can be pure software operating in a virtual world (e.g., voice assistants, image analysis software, search engines, speech and face recognition systems) or AI can be embedded in hardware devices (e.g., advanced robots, autonomous cars, drones or software). Therefore, attention needs to be paid to researching the issue of analyzing the work of commissions (groups) of the EU and Ukraine, created for implementation at the legislative level of AI.

Keywords: robots, artificial intelligence, subject, object, responsibility, electronic subject, civil law, intellectual property, innovation, insurance.

Personality for Autonomous Robots. Who's Who Legal. URL: <http://whoswholegal.com/news/features/article/34313/future-now-legal-consequences-electronic-personality-autonomous-robots>

9. The Future is here: Artificial Intelligence and Robotics. URL: http://www.nishithdesai.com/fileadmin/user_upload/pdfs/

10. Bowyer K. Robot Rights: at What Point Should an Intelligent Machine Be Considered a «Person»? URL: <https://techxplore.com/news/2017-02-robot-rights-intel-ligent-machine-person.html>

11. Future of Artificial Intelligence Act of 2017, 115th Congress (2017-2018). URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>

12. Szollosy M. Robots, AI, and the question of «e-persons». *Journal of Science Communication*. 2017. Vol. 16. No. 4. P. 1-6.

МЕЖІ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

ГРИБАН Микола Миколайович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0002-8666-5275>

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.30>

У статті наголошено на тому, що межі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування виражено у напрямках та особливостях розвитку науки та техніки, зокрема нейротехнологій, штучного інтелекту та тих технологій, використання яких може тим чи іншим чином впливати на свідомість людини, обмеженнях у сфері охорони здоров'я з поширенням епідемій і пандемій, специфічних обмеженнях, передбачених правовим режимом воєнного стану, окремих подібних обмеженнях, що стосуються захисту від глобальної загрози тероризму, громадській думці, особливо поширених за допомогою сучасних соціальних мереж, культурних засадах існування суспільства, зокрема в адміністративній культурі, погодних факторах, адже в умовах несприятливої погоди відбувається значне ускладнення функціонування транспортної системи, положеннях вітчизняних нормативно-правових актів, компетенції суб'єктів нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Ключові слова: межі, автомобільний транспорт загального користування, державний нагляд, контроль.

Постановка проблеми

Питання меж державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування є ключовим у визначенні специфіки, масштабів та кола суб'єктів, на яких покладається даний контроль (нагляд). Адже сам процес

управління є динамічним та мінливим, що обумовлює актуальність пошуку меж, що на організаційно-управлінському, нормативно-правовому, світоглядному, культурному, морально-етичному рівні спрямовують управлінську діяльність. Управління являє собою процес зміни існуючого стану в суспільстві відповідно до поставленої мети або плану. Управління як організаційна функція досягається шляхом прийняття управлінських рішень та їх реалізації. Система управління безпекою – це постійний безперервний процес багатьох структурованих і пов'язаних дій у сфері безпеки, який забезпечує нормальний перебіг процесів і функціонування системи, таким чином досягаючи кращих економічних результатів [1, с.412].

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемам державного нагляду (контролю) приділялась увага різними вченими-адміністративістами. Так, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, К. Л. Бугайчук, С. М. Гусаров, С. В. Ківалов, Т. О. Коломoeць, А. Т. Комзюк, Л. В. Могілевський, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, О. І. Остапенко, О. М. Рєзнік, О. Ю. Салманова, П. В. Синицький, В. В. Сокурєнко та інші науковці. Водночас, незважаючи на наявні наукові розробки, вчені поза своєю увагою залишили питання меж здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб сформулювати уявлення про межі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: встановити сутність категорії «межі державного регулювання», проаналізувати окремі межі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті розкрито принципово нове бачення меж державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування в контексті актуальних викликів сучасності

Виклад основного матеріалу

В. М. Кравчук вважає, що «межі державного регулювання визначаються свободою, невідчужуваними правами людини на свободу та життя; необхідністю дотримання загально-дозвільних принципів» [2, с.11].

Водночас у сучасних умовах захист невідчужуваних прав людини багато в чому пов'язаний із своєчасним врахуванням напрямку та особливостей розвитку науки та техніки, зокрема нейротехнологій, штучного інтелекту та тих технологій, використання яких може тим чи іншим чином впливати на свідомість людини.

Бельгійський науковець Т. Істасе зазначає, що останніми роками все більше уваги приділяється захисту розуму за допомогою прав людини. Занепокоєні швидким розвитком нейротехнологій, деякі вчені запропонували запровадити так звані «нейроправа»: тобто права людини, які спеціально спрямовані на захист свідомості людей від небажаного втручання нейротехнологій [3].

Також у світлі актуальної ситуації в сфері охорони здоров'я у світі варто зазначити, що межі нагляду (контролю) формуються у сучасному суспільстві з поширенням епідемій і пандемій. Спалах пандемії COVID-19 актуалізував багато біоетичних проблем, пов'язаних із медициною та правами людини. Зокрема, вони стосуються прав та

обов'язків не лише лікаря та пацієнта, а держави та громадянина, що виражається у необхідності вивчення рішень державних органів щодо обґрунтованості обмежень прав людини під час надзвичайної ситуації. Загалом поширення SARS-CoV-2 було проблемою для кожної держави щодо забезпечення захисту прав людини під час пандемії. На тлі поширення пандемії відбулося значне відступлення держав від зобов'язань щодо дотримання прав і свобод людини під час надзвичайного стану, визначених міжнародними документами. Важливу роль у сфері захисту прав людини в умовах пандемії COVID-19 відіграють такі міжнародні організації, як ООН, ВООЗ, ЮНЕСКО, ПРООН, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Рада Європи та інші [4, с. 3].

В умовах воєнного стану межі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування багато в чому формуються специфічними обмеженнями, передбаченими даним правовим режимом, зокрема, як справедливо зазначають окремі вітчизняні дослідники, перед вітчизняними правознавцями та законодавцями постала необхідність пошуку нових або адаптації та вдосконалення вже існуючих в Україні чи інших державах механізмів належного захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах воєнного стану. Іншою ключовою метою в умовах воєнного стану, безперечно, було досягнення в результаті тісної взаємодії представників державної влади та українських вчених-юристів якісного компромісу між необхідністю захисту зазначених конституційних прав і свобод та обґрунтованою необхідністю ефективного захисту національної безпеки, у тому числі шляхом запровадження державою тимчасових обмежень вільного користування громадянами деякими своїми правами і свободами, такими як право на вільне пересування та безперешкодний виїзд за кордон, а також право на вільне поширення певних категорій інформації [5, с. 510-511]. Окремі подібні обмеження в інших країнах, що визначають межі нагляду (контролю), також стосуються захисту від глобальної загрози тероризму як

одного з найбільш важливих викликів, що постали перед людством.

В. І. Курило зазначає, що «межі державного регулювання, його зміст, мета і принципи перебувають у повній залежності від пануючих нині в нашому суспільстві економічних відносин, а також характеру соціально-політичного устрою» [6, с.71].

Існування економіки, переконаний професор Mohamed Rabie, має важливе значення для формування та підтримки суспільства. Жодне суспільство не може вижити без економіки, достатньо ефективної, щоб задовольнити принаймні основні потреби своїх членів. Кожна економіка існує з єдиною метою задоволення зростаючих потреб людей у міру зміни умов життя. Отже, економіка є складовою суспільства; і суспільство є рамкою, в якій функціонує економіка. Через цей зв'язок кожне суспільство має власну економіку, і кожна економіка відображає потреби та культурні атрибути суспільства, а також основні риси цивілізації, в якій воно живе [7].

В. О. Невядовський наголошує, що межі контролю за якістю вищої освіти виражено «у сформованих та визначених відповідно до предмету контролю сферах: 1) юридичних інститутах та механізмах контрольної діяльності, направленої на забезпечення дотримання вимог та стандартів якості вищої освіти; 2) широті повноважень суб'єктного складу контролю за якістю вищої освіти в Україні; 3) визначених та сформованих на основі законодавства адміністративних та інших формах та методах контролю за якістю вищої освіти» [8].

Доволі цікавою та малодослідженою у вітчизняних наукових працях є питання визначення меж нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування крізь призму громадської думки, особливо поширюваної за допомогою сучасних соціальних мереж. Адже суспільний резонанс, підтримуваний вільними та неупередженими засобами масової інформації, здатний у сучасних умовах вплинути на рішення посадових осіб та навіть привернути увагу міжнародних партнерів.

Не випадково Н. Wang та Z. Tang зазначають, що мережевий голос громадської думки

є розширенням реальної громадської думки у віртуальному просторі. Завдяки тому, що він забезпечує платформу зі швидким зворотним зв'язком, високою ємністю, високою свободою тощо, це робить поточні проблеми соціального управління складнішими, завдання більш терміновими, а середовище складніше контролювати. Тому вкрай необхідно інновувати соціальне управління. Хоча, інновуючи соціальне управління, необхідно повністю визнавати та підкреслювати цінність мережевого голосу громадської думки, що має бути врахований у процес соціального управління, що має велике значення для вдосконалення системи та механізму соціального управління та реалізації інновацій соціального управління [9, с. 902].

Водночас поряд інноваційними межами нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування варто пам'ятати про непорушні основи, сформовані багатьма поколіннями та втілені в культурних надбаннях. S. Dhanda визначає культуру як повну сукупність вірувань і соціальної поведінки. Це не лише джерело поведінки для суспільства, але й зв'язуюча сила, яка визначає та регулює індивідуальну та колективну поведінку. Глибинний погляд на культуру дозволяє поглянути ширше на індивідуальну та соціальну поведінку людей. Саме вона визначає бажану поведінку членів суспільства. Вона виражається через мову та мистецтво, філософію та релігію, освіту та науку, фільми та газети, радіо та телебачення, соціальні звички та звичаї, політичні та економічні інститути, промисловість та спорт. Адміністративна культура будь-якої країни є продуктом особливого соціального, культурного, економічного та політичного середовища, частиною якого вона є [10, с. 126].

Погодні фактори набувають особливо важливого значення у ході забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування, тому їх також можна розглядати як межі відповідного нагляду (контролю). Так, K. Dey, A. Mishra, M. Chowdhury зазначають, що несприятливі погодні умови для доріг, через які транспортні системи працюють значно нижче можливостей, можуть серйозно вплинути

на суспільство. Оскільки усунення погодних явищ на дорозі об'єктивно неможливо, транспортні агенції проводять профілактичні та реактивні заходи з технічного обслуговування, щоб мінімізувати несприятливий вплив і підтримувати дороги в оптимальному стані. У той час як реактивні заходи з технічного обслуговування проводяться для очищення доріг після виникнення екстремальних погодних явищ, проактивні дії мінімізують ці впливи заздалегідь. Однак успіх проактивної діяльності залежить виключно від наявності точної інформації про погоду. Традиційні методи прогнозування погоди на дорогах покладаються на державні метеорологічні служби, які не підходять для прогнозування погодних умов на дорозі на певному маршруті [11, с. 1107]. Одним із напрямків розвитку подібної проактивної діяльності може слугувати вдосконалення відповідного нагляду (контролю).

Варто зазначити, що межі нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування також встановлюються на законодавчому рівні. Зокрема, згідно з Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» «виключно законами встановлюються: органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; види господарської діяльності, які є предметом державного нагляду (контролю); повноваження органів державного нагляду (контролю) щодо зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг; вичерпний перелік підстав для зупинення господарської діяльності; спосіб та форми здійснення заходів здійснення державного нагляду (контролю); санкції за порушення вимог законодавства і перелік порушень, які є підставою для видачі органом державного нагляду (контролю) припису, розпорядження або іншого розпорядчого документа» [12].

Також на нормативно-правовому рівні межі нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування розкриваються крізь призму завдань та функцій державного регулювання та контролю діяльності автомобільного

транспорт, перерахованих у Законі України «Про автомобільний транспорт», положення якого закріплюють, що «державне регулювання та контроль у сфері автомобільного транспорту спрямовані на: забезпечення балансу інтересів держави, органів місцевого самоврядування, користувачів транспортних послуг та підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб – суб'єктів господарювання на автомобільному транспорті незалежно від форм власності; забезпечення якісного та безпечного функціонування автомобільного транспорту; розвиток та удосконалення нормативно-правової бази діяльності автомобільного транспорту; визначення загальних засад стратегічного розвитку, системи управління, реформування та регулювання автомобільного транспорту; визначення пріоритетних напрямів розвитку та шляхів оптимізації діяльності автомобільного транспорту; захист прав споживачів під час їх транспортного обслуговування; захист національного ринку транспортних послуг та суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту; створення рівних умов для роботи всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту, обмеження монополізму та розвиток конкуренції; забезпечення зайнятості населення, підготовки спеціалістів і робочих кадрів, охорони праці; раціональне використання енергетичних та матеріальних ресурсів; охорону довкілля від шкідливого впливу автомобільного транспорту, проведення науково-технічної роботи, досліджень та розвиток системи статистики» [13].

Межі нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування також тісно пов'язані із компетенцією суб'єктів відповідного державного нагляду (контролю).

Юридичний науково-практичний словник-довідник тлумачить компетенцію як «закріплену законом чи підзаконним актом сукупність владних повноважень органу влади (прав і обов'язків), юридичної відповідальності за неналежне їх виконання або їх перевищення та предмета відання (завдань і функцій)» [14].

А. Собакарь, аналізуючи компетенцію органів та підрозділів поліції, зазначає, що «працівники поліції здійснюють контроль за дотриманням швидкісного режиму та інших правил дорожнього руху, в тому числі й щодо безпечного розміщення перевезення пасажирів, зокрема – дітей у транспортних засобах. Так, поліцейські здійснюють контроль за дотриманням швидкісного режиму на дорогах за допомогою різних інструментів та засобів. Один з найбільш поширених засобів є встановлення радарів і лазерних вимірювачів швидкості на певних ділянках дороги. Останні автоматично фіксують швидкість транспортних засобів, що рухаються, і передають дані до бази даних, де поліція може перевірити їх та прийняти рішення щодо подальших дій» [15, с.39].

Висновки

Отже, межі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування виражено у:

- напрямках та особливостях розвитку науки та техніки, зокрема нейротехнологій, штучного інтелекту та тих технологій, використання яких може тим чи іншим чином впливати на свідомість людини;

- обмеженнях у сфері охорони здоров'я з поширенням епідемій і пандемій, що передбачають значне відступлення держав від зобов'язань щодо дотримання прав і свобод людини під час надзвичайного стану, визначених міжнародними документами;

- специфічних обмеженнях, передбачених правовим режимом воєнного стану, зокрема права на вільне пересування та безперешкодний виїзд за кордон, а також права на вільне поширення певних категорій інформації; окремих подібних обмеженнях в інших країнах, що визначають межі нагляду (контролю) та стосуються захисту від глобальної загрози тероризму як одного з найбільш важливих викликів, що постали перед людством;

- громадській думці, особливо поширюваній за допомогою сучасних соціальних мереж, адже суспільний резонанс, підтримуваний вільними та неупередженими засобами масової інформації, здатний у сучасних умовах вплинути на рішення посадових осіб

та навіть привернути увагу міжнародних партнерів;

- культурних засадах існування суспільства, зокрема в адміністративній культурі, яку породжує особливе соціальне, культурне, економічне та політичне середовище, частиною якого вона є;

- погодних факторах, адже в умовах несприятливої погоди відбувається значне ускладнення функціонування транспортної системи;

- положеннях вітчизняних нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V, Закону України «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001 № 2344-III, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик розроблення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю), а також уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю)» від 10.05.2018 № 342.

- компетенції суб'єктів нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Література

1. Zivkovic S., Palacic D. Comparative analysis of safety management in business organizations in Serbia and Croatia. In: 11th International Scientific Conference on Economic and Social Development (ESD) – Building Resilient Society. Zagreb, 17-18 December 2015. pp. 412-424.

2. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.

3. Istace T. Protecting the mental realm: What does human rights law bring to the table? *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2023. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001098561000001>.

4. Ostrovska V. Chance to survive: The human right to life and health in the COVID-19 pandemic. *Medicine and Law*. 2021. № 40 (1). pp. 3-13.

5. Komziuk V. T., Zahumenna Y. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*. 2023. № 15(1). pp. 509–520.

6. Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 487 с.

7. Rabie Mohamed. Economy and Society. A Theory of Sociocultural and Economic Development. Palgrave Macmillan, 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/304086270_Economy_and_Society.

8. Невядовський В.О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2021. 403 с.

9. Wang H., Tang Z. Value Analysis of Network Voice of the Public Opinions in Chinese Social Management Innovation. In: 9th International Conference on Public Administration. Cape Town, 31 October – 02 November 2013. Cape Town: Cape Peninsula University of Technology. pp. 902-907.

10. Dhanda S. Cultural Roots of Corruption: A Systematic Analysis of Causes, Consequences and Control of Corruption in India. In: 9th International Conference on Public Administration. Cape Town, 31 October – 02 November 2013. Cape Town: Cape Peninsula University of Technology. pp. 126-135.

11. Dey K., Mishra A., Chowdhury M. Potential of Intelligent Transportation Systems in Mitigating Adverse Weather Impacts on Road Mobility: A Review. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*. 2015. № 16 (3). pp. 1107-1119.

12. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської ді-

яльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.

13. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>.

14. Юридический научно-практический словарь-справочник: основные термины и понятия / авт.-сост. О.Ф. Скакун, Д.А. Бондаренко. Харьков: Эспада, 2007. 488 с.

15. Собакарь А. Правові та організаційні проблеми забезпечення безпечного стану дорожніх умов в Україні. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 37–46.

LIMITS OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER SAFETY ON PUBLIC ROAD TRANSPORT

The article emphasizes that the limits of state supervision (control) over the safety of public road transport are expressed in the directions and features of the development of science and technology, in particular neurotechnologies, artificial intelligence and those technologies, the use of which can in one way or another affect human consciousness, restrictions in the field of health care with the spread of epidemics and pandemics, specific restrictions provided by the legal regime of martial law, certain similar restrictions related to protection against the global threat of terrorism, public opinion, especially spread with the help of modern social networks, cultural foundations of society, in particular in the administrative culture, weather factors, because in adverse weather conditions there is a significant complication of the functioning of the transport system, the provisions of domestic legal acts, the competence of the subjects of supervision (control) for the safety of public road transport.

Key words: boundaries, public road transport, state supervision, control.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ

КОЛІСНИЧЕНКО Сергій Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0004-1047-0169>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.31>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні». Узагальнено, що на сьогодні в Україні діє багатопрівнева та розгалужена система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. Відмічено, що така розгалуженість призводить до появи дублювання повноважень, сприяє бюрократизації та появи корупційних схем.

Ключові слова: суб'єкт, нагляд, контроль, охорона, захист, відтворення, використання, ліси.

Постановка проблеми

Ефективність та дієвість контролю і нагляд за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні залежить від багатьох факторів, зокрема, далеко не в останню чергу від того, яким чином організовано систему суб'єктів цього нагляду і контролю, який обсяг і характер їх завдань та функцій, якими вони володіють можливостями у цій сфері та які обов'язки на них покладаються, адже вказані нагляд і контроль – це форми (або прояви) соціальної діяльності, якість і результативність, яких прямо залежать від стану та можливостей суб'єкта (суб'єктів), який таку діяльність здійснює. Акцентуючи увагу на тому, що питаннями контролю і нагляду у досліджуваній сфері займається саме система суб'єктів, ми тим самим підкреслюємо, що до цієї ро-

боти залучений не якийсь окремих державний орган чи певні посадові особи, а цілий ряд індивідуальних і колективних суб'єктів, які мають як публічний, так і приватних характер, які перебувають у взаємовідносинах один з одним та відповідним чином взаємодіють між собою задля забезпечення дієвого нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні та, як наслідок, зміцнення режиму законності та правопорядку у цій сфері.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів у своїх наукових працях розглядали: В.В. Касюхнич, І.В. Кирєєва, Ю.Ю. Несторяк, І.П. Прокопенко, О.О. Савчук, Х.В. Юшкевич та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у вказаній сфері залишається велика кількість проблем, пов'язаних із функціонуванням суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовому статусу суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: сформулювати авторське бачення щодо визна-

чення поняття системи суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні; виділити коло відповідних суб'єктів, здійснити їх класифікацію та надати характеристику їх правовому статусу.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшої характеристики система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Виклад основного матеріалу

Система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні – це цілісне утворення, що має внутрішню ієрархічну структуру, складові елементи якого перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і взаємодіють задля досягнення спільної мети. Однак, попри те, що зазначена система являє собою єдність певної сукупності елементів, орієнтованої на досягнення загальних цілей і реалізацію загальних спільних завдань, кожен із суб'єктів, який входить до складу цієї системи і становить її структурний елемент, має власний правовий статус, а отже і певні особливості повноважень, що є однією із ключових складових цього статусу. Здійснювати класифікацію відповідних суб'єктів найбільш доцільно з урахуванням їх компетенції.

Групування суб'єктів досліджуваної системи з огляду на їх компетенцію дає змогу поглянути на характер, коло та обсяги тих завдань, функцій і повноважень, що здійснюються цими суб'єктами у межах контролю та нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

1. Суб'єкти загальної компетенції.

Такими суб'єктами є органи, які в межах підвідомчої їм території здійснюють державне управління та координацію всіх або більшості підпорядкованих чи підконтрольних їм органів галузевої чи функціональної компетенції. Вони несуть відповідальність за стан справ на відповідній території (на всій території України, території АРК, області, району, міста). Для органів загальної

компетенції питання контролю та нагляду у досліджуваній сфері є одним із багатьох інших напрямків діяльності, що здійснюються цими суб'єктами у межах країни в цілому чи на території її певного регіону. Органи загальної компетенції, як правило, безпосередньо не займаються реалізацією зазначеного контролю та нагляду, однак вони:

- по-перше, формують ідейну основу та правовий базис контролю і нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Одним із ключових засобів для виконання цієї роботи, що мають у своєму розпорядженні суб'єкти загальної компетенції, є нормотворчі повноваження, які дають їм змогу: а) визначити концептуальні та стратегічні засади досліджуваного контролю та нагляду (як то: наявні проблеми і прогалини в їх організації та здійсненні; цілі та завдання, пріоритетні напрямки і перспективи розвитку системи контролю та нагляду тощо); б) встановлювати ключові матеріально-правові та процедурно-процесуальні аспекти його організації та здійснення, зокрема, такі як: правовий статус (завдання, функції, повноваження, предмет відання) суб'єктів контролю, а також гарантії їх діяльності; принципи та пріоритети, загальні завдання, напрямки і форми здійснення контролю та нагляду;

- по-друге, визначають програми дій та заходів щодо підвищення якості й ефективності контролю та нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Слід відзначити, що органи загальної компетенції (наприклад уряд) можуть як самостійно розробляти та затверджувати зазначені програми чи плани дій, заходів, так і погоджувати запропоновані відповідними органами влади нижчого рівня, які мають галузеву чи спеціальну компетенцію;

- по-третє, здійснюють організаційно-установчу діяльність, змістом якої є реалізація органами загальної компетенції повноважень щодо створення, ліквідації та реформування органів публічної влади нижчого рівня, а також щодо призначення та звільнення з посад певних посадових осіб (наприклад, Кабінет Міністрів України призначає голову Держлісагентства);

- по-четверте, суб'єкти загальної компетенції здійснюють координацію контрольно-наглядової діяльності органів галузевої та спеціальної компетенції, а також контролюють ефективність їх роботи;

- по-п'яте, забезпечують матеріально-фінансову основу та інші найбільш важливі гарантії діяльності органів і посадових осіб, уповноважених на здійснення контролю та нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Слід розуміти, що обсяг і межі повноважень суб'єктів загальної компетенції, а також специфіка форм їх реалізації можуть різнитися залежно від того, про який саме орган влади йдеться. Так, для прикладу, приймати Закони України, в тому числі з питань лісового господарства, має право лише Верховна Рада України; проблемами охорони, захисту, використання та відтворення лісів, у розрізі загроз і викликів, які ці проблеми створюють для Національної безпеки України, займається Президент України та Рада національної безпеки і оборони України; якщо йдеться про стратегічні питання вдосконалення та розвитку досліджуваного нагляду і контролю, вирішення організаційно-управлінських завдань і функцій, то ключова роль тут відводиться Кабінету Міністрів України (уряду); на регіональному локальному (місцевому) рівні загальне управління лісовим господарством покладається на місцеві органи влади (місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування), які забезпечують реалізацією загальнодержавної політики у досліджуваній сфері, а також розробляють і запроваджують власні стратегії та програми щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісів на відповідній території;

2. Суб'єкти галузевої компетенції, тобто ті, які реалізують державну політику у відповідній галузі. Під галуззю у даному випадку розуміється поєднання об'єктів управління під керівництвом відповідного органу виконавчої влади за ознаками виробничої єдності незалежно від їх географічного розташування [1, с.42]. Представниками означеної ланки є: міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні підприємства, установи, інші

структури й тим самим керують певною галуззю (Міністерство оборони, Міністерство освіти і науки, Державний комітет України по водному господарству тощо), а також місцеві органи цих міністерств, інших центральних органів виконавчої влади [2, с.74]. Можемо говорити про те, що суб'єкти галузевої компетенції мають у своєму розпорядженні, що пов'язані з:

- забезпеченням реалізації нормативно-правових актів з питань лісового господарства, прийнятих вищими державними органами: Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України. Тобто суб'єкти галузевої компетенції сприяють належній реалізації положень законів і підзаконних актів суб'єктів загальної компетенції у межах галузі господарства, підвідомчої першим;

- нормативно-правовим забезпеченням досліджуваного контролю та нагляду. Здійснення суб'єктами галузевої компетенції зазначених повноважень відбувається як через підготовку проектів нормативно-правових актів для вищих органів влади, так і шляхом видання власних підзаконних актів, орієнтованих на уточнення та розвиток більш загальних положень Законів України. Підзаконні акти суб'єктів галузевої компетенції мають на меті, як правило: а) деталізацію порядку (процедури) організації та здійснення контролю і нагляду у досліджуваній сфері, а також інших, тісно пов'язаних із ними процедур (наприклад, ведення відповідних реєстрів, надання дозволів, оцінювання збитків та їх відшкодування тощо); б) вирішення внутрішньосистемних питань, тобто тих, що стосується по-перше, організації структури системи як самого суб'єкта галузевої компетенції, так і підвідомчої йому галузі, а по-друге, організації та здійснення управління механізмом контролю та нагляду;

- розробкою і впровадженням галузевих концептуальних та стратегічних засад формування і реалізації державної політики як у сфері лісового господарства в цілому, так і щодо контролю та нагляду зокрема. А також із розробкою та затвердженням програм заходів щодо удосконалення і розвитку ефективності державної політики у зазначеній сфері, в тому числі в частині здійснення контролю та нагляду;

- здійсненню загального управління механізмом контролю та нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні (визначення завдань і функцій підпорядкованих суб'єктів, координація та ресурсне забезпечення їх діяльності, контроль за ефективністю та законністю роботи цих суб'єктів тощо);

- проведенням інформаційно-античної та просвітницької роботи;

3. Суб'єкти спеціальної компетенції – це органи публічної влади, діяльність яких має в якості головного чи одного із декількох основних напрямків діяльності саме здійснення досліджуваного контролю та нагляду. Ключовими представниками цієї ланки системи суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні є:

1) Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство). Цей суб'єкт є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства. Основними завданнями Держлісагентства є: реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства; внесення на розгляд Міністра захисту довкілля та природних ресурсів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства [3]. Ключовими повноваженнями цього суб'єкта спеціальної компетенції, які варто відмітити з урахуванням предмету представленого дослідження, є наступні: здійснення державного управління в галузі ведення лісового і мисливського господарства, а також державного контролю за дотриманням вимог нормативно-правових актів щодо ведення лісового господарства (крім державного контролю з карантину рослин та у сфері захисту рослин); здійснення державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду в лісах підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління; тощо [3];

2) державна лісова охорона (далі – держлісоохорона), це державний правоохорон-

ний орган, який діє у складі Держлісагентства, Республіканського комітету Автономної Республіки Крим з питань лісового і мисливського господарства, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства [4]. Мета діяльності держлісоохорони полягає у здійсненні правових, лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів та об'єктів тваринного світу. Задля досягнення цієї мети держлісоохорона має виконувати такі завдання: здійснює державний контроль за додержанням вимог лісового та мисливського законодавства; забезпечує охорону лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу; запобігає злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового та мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин; організація та координація заходів з охорони державного мисливського фонду [4].

3) Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [5].

З викладеного видно, що саме органи спеціальної компетенції володіють найбільшим обсягом повноважень, які стосуються безпосередньо нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, що є цілком зрозумілим, враховуючи той факт, що саме представники цієї ланки досліджуваної системи суб'єктів є, так би мовити, найбільш наближеними до об'єкту нагляду та контролю, і саме вони вживають конкретні заходи щодо: моніторингу і перевірки стану цього об'єкта; виявлення та усунення наявних у ньому проблем і відхилень; протидії проти-

правній активності у сфері лісового господарства, в тому числі у вигляді притягнення до адміністративної відповідальності.

Слід відмітити, що попри певну схожість завдань, функцій і повноважень Держлісагенства та Держекоінспекції в частині нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, вони все ж таки мають певні суттєві відмінності, обумовлені перш за все тією місією, яка покладається на цих суб'єктів. Так, Держлісагенство є тим органом публічної влади, який опікується питаннями лісового господарства переважно з позицій економічної ефективності, тобто ліс у даному випадку розглядається як економічний ресурс, який має використовуватися доцільно і раціонально. З огляду на зазначене, оцінюючи стан ефективності та законності діяльності суб'єктів у сфері лісового господарства, Держлісагенство виходить перш за все із того, чи не створюють відповідні дії або бездіяльність суб'єктів загрози одному із важливих економічних ресурсів України – її лісам, і чи є всі необхідні дозвільні документи у суб'єкта, який здійснює діяльність у сфері лісового господарства (формальний бік такої діяльності). У свою чергу Держекоінспекція, реалізуючи відповідні контрольно-наглядові повноваження виходить із того, що ліс є унікальним об'єктом екосистеми нашої країни, збереження та відтворення якого є важливими і необхідними не лише з точки зору його економічної цінності, але й тому, що ліс, по-перше, є потужним джерелом екологічних послуг (екопослуг), що мають соціальне, наукове та культурне значення, по-друге, є природним інструментом регулювання і впливу на ряд інших явищ природи як то: ерозія ґрунтів, якість повітря, водний режим тощо. Враховуючи це, є цілком справедливим, що Держекоінспекція здійснює нагляд за станом дотримання законодавчих вимог щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісів посадовими особами Держлісагенства та державної лісової охорони під час виконання своїх завдань і повноважень.

З огляду на зазначене можемо дійти висновку, що кожен із цих суб'єктів має свій предмет відання, однак на практиці вияв-

ляється, що розмежування повноважень Держлісагенства та Держекоінспекції має ряд проблем, що призводить до дублювання відповідних контрольно-наглядових заходів, надмірного владного тиску на суб'єктів, щодо яких здійснюються ці заходи, появи та процвітання корупційних схем.

Висновок

Таким чином, на сьогодні в Україні діє багаторівнева система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, до якої залучені і вищі державні органи, і центральні органи виконавчої влади, і місцеві органи влади, і громадськість. Кожен із суб'єктів цієї системи має свої завдання і повноваження, що відповідають його суспільній місії та функціональному призначенню: одні створюють правове підґрунтя, інші формують і запроваджують концептуальні та стратегічні засади державної політики у сфері лісового господарства та охорони довкілля, треті забезпечують безпекове середовище, четверті займають правозастосовною та організаційно-управлінською роботою тощо. Однак така розгалуженість зазначеної системи призводить до появи дублювання повноважень, сприяє бюрократизації та появи корупційних схем, особливо на рівні органів і служб спеціальної компетенції, які безпосередньо і реалізують заходи нагляду та контролю.

Література

1. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
2. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. — К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
3. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: Постанова КМУ від 08.10.2014 р. № 521 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text>
4. Про затвердження Положення про державну лісову охорону, лісову охорону

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні – це цілісне утворення, що має внутрішню ієрархічну структуру, складові елементи якого перебувають у тісному взаємозв'язку один з одним і взаємодіють задля досягнення спільної мети. Однак, попри те, що зазначена система являє собою єдність певної сукупності елементів, орієнтованої на досягнення загальних цілей і реалізацію загальних спільних завдань, кожен із суб'єктів, який входить до складу цієї системи і становить її структурний елемент, має власний правовий статус, а отже і певні особливості повноважень, що є однією із ключових складових цього статусу. Наголошено, що здійснювати класифікацію відповідних суб'єктів найбільш доцільно з урахуванням їх компетенцій.

Наголошено, що групування суб'єктів досліджуваної системи з огляду на їх компетенцію дає змогу поглянути на характер, коло та обсяги тих завдань, функцій і повноважень, що здійснюються цими суб'єктами у межах контролю та нагляду за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Узагальнено, що на сьогодні в Україні діє багаторівнева система суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, до якої залучені і вищі державні органи, і центральні органи виконавчої влади, і місцеві органи влади, і громадськість. Однак, відмічено, що така розгалуженість зазначеної системи призводить до появи дублювання повноважень, сприяє бюрократизації та появи корупційних схем, особливо на рівні органів і служб спеціальної компетенції, які безпосередньо і реалізують заходи нагляду та контролю.

Ключові слова: суб'єкт, нагляд, контроль, охорона, захист, відтворення, використання, ліси.

SUMMARY

It is argued that the system of subjects of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine is an integral entity with an internal hierarchical structure, the constituent elements of which are in close relationship with each other and interact to achieve a common goal. However, despite the fact that the specified system represents the unity of a certain set of elements, focused on the achievement of common goals and the implementation of common tasks, each of the subjects that is part of this system and constitutes its structural element has its own legal status, and therefore, certain features of powers, which are one of the key components of this status. It was emphasized that it is most expedient to classify the relevant subjects taking into account their competence.

It is emphasized that the grouping of subjects of the researched system in view of their competence makes it possible to look at the nature, scope and scope of those tasks, functions and powers performed by these subjects within the scope of control and supervision of the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine.

It is summarized that today in Ukraine there is a multi-level system of subjects of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests, which involves higher state bodies, central executive bodies, local authorities, and the public. However, it was noted that this branching of the mentioned system leads to the emergence of duplication of powers, promotes bureaucratization and the emergence of corruption schemes, especially at the level of bodies and services of special competence, which directly implement supervision and control measures.

Key words: subject, supervision, control, protection, protection, reproduction, use, forests.

інших лісокористувачів та власників лісів: Постанова КМУ від від 16.09.2009 р. N 976 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>

5. Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова КМУ від 19 квітня 2017 р. № 275 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>

6. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ

ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович - доктор юридичних наук, доцент,
перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9313-861X>

E-mail: vasylenko_viktor@ukr.net

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету
внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

E-mail: o.muzychuk23@gmail.com

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук,
доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного
університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

E-mail: vladon2309@gmail.com

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.32>

У статті наголошено на тому, що в основі охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні лежить екологічна безпека як всеохоплююча категорія, що передбачає захист усього навколишнього середовища, невід'ємною частиною якого виступають ліси як «легені планети».

Зазначено, що саме забезпечення екологічної безпеки є стратегічною метою нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Акцентовано увагу на тому, що важливою складовою екологічної безпеки є також екологічна безпека підприємства. Особливого значення дана складова набуває в умовах воєнного стану, коли безперервне функціонування об'єктів критичної інфраструктури є основою забезпечення національної безпеки держави.

Встановлено, що до завдань нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні можна віднести лісову сертифікацію, яка виступає інструментом незалежного моніторингу та перевірки того, що ліси використовуються

відповідно до узгоджених критеріїв; запобігання та протидія корупції у досліджуваній сфері; забезпечення екологічної безпеки окремих об'єктів критичної інфраструктури, недопущення пожеж на лісових ділянках, прилеглих до Чорнобильської атомної електростанції; здійснення моніторингу лісів.

Розглянуто такі важливі функції нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, як інноваційна та навчальна. Сутність інноваційної функції зводиться до постійного пошуку новітніх підходів реалізації окреслених вище завдань в ході наукового осмислення та розробки інноваційних рішень, підходів, методів, конкретних заходів, спрямованих на покращення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Навчальна функція передбачає підвищення екологічної свідомості населення як гарантії формування стійких моделей дружньої до довкілля поведінки.

Ключові слова: завдання, функції, контроль, нагляд, охорона, захист, використання, відтворення лісів.

Постановка проблеми

У наш час двома фундаментальними стовпами людського існування є охорона навколишнього середовища та сталий розвиток. Важливу роль у цих процесах відіграють уряди та міжнародні організації. Без серйозної регіональної взаємодії та міжнародного співробітництва сталого розвитку та охорони навколишнього середовища не буде. Тому екологічні дискусії є надзвичайно важливими умовами міжнародної конвергенції [1, с. 1573]. Водночас однією з ключових тем таких дискусій на вітчизняному рівні є охорона, захист, використання та відтворення лісів в Україні. Дана тема набуває особливої актуальності в умовах російсько-української війни, масової замінованості територій, знищення лісових площ, а також унікальних видів рослин та лікувальних трав. Особливого значення у таких умовах набуває ефективний нагляд та контроль з метою виявлення реальних масштабів екологічної катастрофи, спричиненої активними бойовими діями, а також шляхів подолання її наслідків.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремі проблемні аспекти нагляду та контролю висвітлювали та ґрунтовно аналізували у своїх дослідженнях такі провідні вітчизняні науковці, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, К. Л. Бугайчук, С. С. Вітвіцький, С. М. Гусаров, Д. П. Калайнов, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, Л. В. Могілевський, О. А. Моргунов, О. М. Резнік, О. Ю. Салманова, П. В. Синицький, В. В. Сокурєнко, Н. В. Хорошак та багато інших. Водночас окремі проблеми екологічної безпеки лісу вивчали і зарубіжні дослідники, зокрема G. Frank, S. Tayebi, Q. Wang, M. Wilson та M. Woznicka. Але у світлі новітніх екологічних викликів, що постають з відверто терористичних дій держави-агресора, особливого значення набуває питання нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сутність завдань та функцій нагля-

ду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити екологічну безпеку як стратегічну мету відповідного нагляду та контролю; розглянути окремі завдання та функції нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автор в ході аналізу завдань та функцій нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні звертався до актуальних безпекових викликів, що постали перед державою в умовах воєнного стану та ще не знайшли достатнього обґрунтування у вітчизняній науці з огляду на новітній характер.

Виклад основного матеріалу

В основі охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні лежить екологічна безпека як всеохоплююча категорія, що передбачає захист усього навколишнього середовища, невід'ємною частиною якого виступають ліси як «легені планети».

Окремі вітчизняні дослідники переконані, що екологічна безпека в загальному розумінні – це захист навколишнього середовища від стрімкої індустріалізації та урбанізації, зростання населення планети, економічного розвитку, зростання потреб людини в природних ресурсах. Сьогодні екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави як фінансової, військової тощо [2, с. 804]. Саме забезпечення екологічної безпеки ми розглядаємо як стратегічну мету нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, яка також знайшла своє втілення у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища [3] та рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» [4].

Проте важливою складовою екологічної безпеки є також екологічна безпека підпри-

емства. Особливого значення дана складова набуває в умовах воєнного стану, коли безперебійне функціонування об'єктів критичної інфраструктури є основою забезпечення національної безпеки держави. Так, К. Ю. Мельник та Ф. А. Цесарський розглядають екологічну безпеку підприємства як стан його виробничо-господарської діяльності, що не загрожує навколишньому середовищу і людям та задовольняє потреби працівників і виключає будь-яку небезпеку для їх здоров'я [5, с. 468].

Водночас стратегічна мета забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища та окремих підприємств в контексті нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні диференціюється на окремі завдання та функції. J. Parviainen та G. Frank зазначають, що на рівні Європейської міністерської конференції з питань захисту лісів у Європі (MCPFE) у 2003 році охорона лісів передбачала три категорії завдань: охорона для збереження біорізноманіття, охорона ландшафту та специфічних природних особливостей, а також захисних функцій лісу [6, с. 27].

Так, на основі розуміння мети нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні нами були розглянуті окремі завдання такої діяльності.

1. Лісова сертифікація, яка може сприяти збереженню біорізноманіття в багатофункціональних продуктивних лісах і виступає інструментом незалежного моніторингу та перевірки того, що ліси використовуються відповідно до узгоджених критеріїв. Лісова сертифікація не є альтернативою чи засобом посилення захисту лісів, оскільки як добровільний процес вона не може гарантувати постійність природоохоронних територій або вирішувати питання фінансування та компенсації [6, с. 27].

2. Запобігання та протидія корупції в сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні. Окремі дослідники переконані, що кращий контроль над корупцією посилює позитивний вплив демократії на захист лісів [7]. Акцентуємо увагу на необхідності врахування в контексті

даного завдання антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, яка є складовою частиною правової експертизи; може бути як обов'язковою, так і з ініціативи фізичних та юридичних осіб; за суб'єктами поведінки поділяється на офіційну і публічну (незалежну); за рівнем правового регулювання: експертиза нормативно-правових актів національного та місцевого рівнів; охоплює чинні нормативно-правові акти, проекти нормативно-правових актів та подані на реєстрацію нормативно-правові акти [8].

Враховуючи позиції окремих науковців про те, що однією з причин низької ефективності використання та охорони природних компонентів є недостатній рівень фінансово-інвестиційного забезпечення екологічних програм [9, с. 166], завданням відповідного нагляду та контролю також є виявлення недієвих інструментів державної підтримки екологічних програм та корупційних ризиків у ході їх реалізації.

3. Окремим завданням відповідного нагляду та контролю в умовах воєнного стану, що постає з нашого розуміння сутності екологічної безпеки, є забезпечення екологічної безпеки окремих об'єктів критичної інфраструктури. Реалізація даного завдання є надзвичайно важливою в масштабах екологічної безпеки всього людства в ході забезпечення безперебійного функціонування Запорізької атомної електростанції та Чорнобильської атомної електростанції. Як зазначають К. Ю. Мельник та Ф. А. Цесарський, чорнобильська катастрофа, що сталася в 1986 році, стала найбільшою антропогенною екологічною катастрофою в історії людства. Її екологічні та соціально-економічні наслідки не мають аналогів за масштабами та значенням. Чорнобильська зона продовжує залишатися штучним бар'єром на шляху розповсюдження радіації на прилеглі території. У зоні відчуження продовжують працювати тисячі людей [10, с. 5053]. Водночас з перших днів чорнобильської катастрофи саме ліси взяли на себе основний удар, у результаті чого територія, прилегла до Чорнобильської атомної електростанції, отримала назву «рудий» чи «іржавий» ліс. З огляду на це на загальнодержавному міжвідомчому рівні здійснення

відповідного нагляду та контролю має бути нерозривно пов'язаним із недопущенням пожеж на лісових ділянках, прилеглих до Чорнобильської атомної електростанції, спричинених бойовими діями.

4. Здійснення моніторингу лісів, тобто «системи регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісного і якісного стану лісів» [11]. Така діяльність є особливо важливою на територіях, що потерпають від незаконного видобутку бурштину. Невипадково окремі вітчизняні науковці звертають увагу на те, що незаконний видобуток бурштину в Україні становить серйозну загрозу пошкодження та знищення не лише геологічних ресурсів, які формувалися протягом сотень років, а й призводить до надзвичайно шкідливих наслідків для збереження лісів та земель у районах незаконного видобутку [12, с. 86].

У межах дослідження ми також виокремили такі важливі функції нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, як інноваційна та навчальна.

Сутність інноваційної функції зводиться до постійного пошуку новітніх підходів реалізації окреслених вище завдань в ході наукового осмислення та розробки інноваційних рішень, підходів, методів, конкретних заходів, спрямованих на покращення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Так, канадський дослідник М. Wilson визначив три головні науково-технічні напрями в ході реалізації досліджуваної функції: стійке управління лісами, підвищення цінності лісових ресурсів і впровадження технологій для покращення управління, обробки ресурсів і захисту навколишнього середовища [13, с. 74].

У контексті осмислення навчальної функції варто звернути увагу на те, що здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні має бути спрямоване не лише на виявлення існуючих порушень, але й на підвищення екологічної свідомості населення як гарантії формування стійких моделей дружньої до довкілля поведінки. М. Woznicka, E. Janeczko та K. Janeczko зазначають, що

у країнах Європейського Союзу реалізується програма екологічної освіти. Ця програма спрямована, серед іншого, на підвищення екологічної обізнаності та зміну ставлення та поведінки суспільства, включно з дітьми та підлітками. У 1994 році було створено перші сім польських промоційних лісових комплексів, головним чином для сприяння багатофункціональному управлінню лісами, але вони також мали екологічне, освітнє та соціальне значення. Лише у 2013 році у промоційних лісових комплексах було проведено 5292 майстер-класи на відкритому повітрі, які відвідали 185 077 осіб, інші організовані заходи включали: 3878 занять у приміщеннях (124 995 учасників), 107 виставок, 332 конкурси та 582 освітні заходи [14, с. 29].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що в основі охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні лежить екологічна безпека як всеохоплююча категорія, що передбачає захист усього навколишнього середовища, невід'ємною частиною якого виступають ліси як «легені планети».

Саме забезпечення екологічної безпеки ми розглядаємо як стратегічну мету нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Проте важливою складовою екологічної безпеки є також екологічна безпека підприємства. Особливого значення дана складова набуває в умовах воєнного стану, коли безперебійне функціонування об'єктів критичної інфраструктури є основою забезпечення національної безпеки держави.

Водночас стратегічна мета забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища та окремих підприємств в контексті нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні диференціюється на окремі завдання та функції.

Так, до завдань такої діяльності ми відносимо лісову сертифікацію, яка виступає інструментом незалежного моніторингу та перевірки того, що ліси використовуються

відповідно до узгоджених критеріїв; запобігання та протидію корупції в сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні; забезпечення екологічної безпеки окремих об'єктів критичної інфраструктури, недопущення пожеж на лісових ділянках, прилеглих до Чорнобильської атомної електростанції; здійснення моніторингу лісів.

Також нами були виокремлені такі важливі функції нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, як інноваційна та навчальна.

Сутність інноваційної функції зводиться до постійного пошуку новітніх підходів реалізації окреслених вище завдань в ході наукового осмислення та розробки інноваційних рішень, підходів, методів, конкретних заходів, спрямованих на покращення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Навчальна функція передбачає підвищення екологічної свідомості населення як гарантії формування стійких моделей дружньої до довкілля поведінки.

Література

1. Tayebi S., Moosavi S., Poorhashemi S. International interaction and global peace in light of international convergence: a strategy to achieve environmental diplomacy. *International Journal of Environmental Science and Technology*. 2017. № 14 (7). Pp. 1573-1582.
2. Bezpalova O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). Pp. 797-806.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
4. Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-22#Text>.
5. Melnyk K. Y., Tsesarsky F. A. Environmental safety of enterprises activity as a precondition for compliance with the required

working conditions. *Ekoloji*. 2019. № 28 (107). Pp. 463-469.

6. Parviainen J., Frank G. Protected forests in Europe approaches –harmonizing the definitions for international comparison and forest policymaking. *Journal of Environmental Management*. 2003. № 67 (1). Pp. 27-36.

7. Wang Q., Peng X., Wang H., Chang C. The diversity impact of democracy on forest protection: Global evidence. *Land Use Policy*. 2023. № 125. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001025961000001>.

8. Vashchenko S., Riabchenko Y., Dzharova O., Bila V., Aristova I. Implementation of the right to the anticorruption expertise as a strategy for the protection of business. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/220ef746-b2b3-457f-bdd8-714fe9468294/content>.

9. Kliuchenko A., Humenyuk H., Melnyk V., Tkachenko S., Bogdanets V., Nosenko V. Ecological and economic principles of use and reproduction of natural recreational resources in the context of the postmodern consciousness. *Postmodern Openings*. 2021. № 12 (2). Pp. 149-169.

10. Melnyk K. Y., Tsesarsky F. A. Ecological problems of Chernobyl exclusion zone and their effect on labor regulations. *Ekoloji*. 2019. № 28 (107). Pp. 5049-5053.

11. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

12. Bulgakov A. O., Ivantsov V. O., Makarenko V. S., Dubova K. O., Klimova S.M. Mechanism of protecting forest and land resources of Ukraine from illegal amber mining: legal aspect. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. № 1. Pp. 83-87.

13. Wilson M. Alberta Research Council: Providing innovation from the forest to the finishing line. *Forestry Chronicle*. 2002. № 78 (1). Pp. 74-80.

14. Woznicka M., Janeczko E., Janeczko K. Ecological education in the promotional forest complexes. In: Conference on Public Recreation and Landscape Protection – With Man Hand in Hand. Brno, 03-05 May 2015. Pp. 29-34.

**TASKS AND FUNCTIONS
OF SUPERVISION AND CONTROL
OF PROTECTION, PROTECTION,
USE AND REPRODUCTION
OF FORESTS IN UKRAINE**

The article emphasizes that the basis of the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine is ecological safety as an all-encompassing category, which involves the protection of the entire environment, an integral part of which forests are the «lungs of the planet».

It is noted that ensuring environmental safety is the strategic goal of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine.

Attention is focused on the fact that the environmental safety of the enterprise is also an important component of environmental safety. This component takes on special importance in the conditions of martial law, when the uninterrupted functioning of critical infrastructure facilities is the basis of ensuring the national security of the state.

It has been established that the tasks of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine include forest certification, which acts

as a tool for independent monitoring and verification that forests are used in accordance with agreed criteria; prevention and counteraction of corruption in the researched area; ensuring the environmental safety of certain critical infrastructure facilities, preventing fires in forest areas adjacent to the Chernobyl nuclear power plant; forest monitoring.

Such important functions of supervision and control over protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine as innovative and educational are considered. The essence of the innovative function is the constant search for new approaches to the implementation of the tasks outlined above in the course of scientific understanding and development of innovative solutions, approaches, methods, and specific measures aimed at improving supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine. The educational function involves increasing the environmental awareness of the population as a guarantee of the formation of sustainable models of environmentally friendly behavior.

Key words: tasks, functions, control, supervision, protection, protection, use, reproduction of forests.

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ РЕАЛІЇ

МАРТИНЮК Андрій Васильович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0006-1570-2998>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.33>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених відмічено, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової і соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід'ємна складова національної безпеки. Опрацьовано можливості використання такого досвіду в українських реаліях.

Ключові слова: зарубіжний досвід, забезпечення, територіальна оборона, удосконалення.

Постановка проблеми

Значення територіальної оборони важко переоцінити, особливо в реаліях сьогодення, коли Україна перебуває у стані війни з російськими загарбниками, саме тому питання зміцнення і вдосконалення засад та механізмів здійснення зазначеної оборони є вкрай важливим і актуальним. Одним із джерел отримання ідей і зразків покращення та розвитку забезпечення територіальної оборони є зарубіжний досвід, висвітленню та вивченню якого і буде присвячене представлене наукове дослідження. Цінність зарубіжного досвіду обумовлена тим, що він: по-перше, дає можливість запозичення нових підходів до організації та здійснення територіальної оборони; по-друге, дозволяє завчасно виявити можливі проблеми та ускладнення, що можуть виникнути у цій сфері та своєчасно вжити заходів для їх недопущення чи пом'якшення; по-третє, сприяє впроваджен-

ню на національному рівні провідних міжнародних норм і стандартів, що є доволі важливим моментом, враховуючи курс України на інтеграцію до ЄС та НАТО.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із покращенням якості та ефективності територіальної оборони, у своїх наукових працях розглядали: В.О. Бурбика, Н.В. Горло, О.П. Заставна, Р.В. Ігонін, М.В. Лошицький, О.М. Музичук, В.А. Пастушенко, В.В. Хомутянський, Н.Я. Якимчук та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, у зазначеній сфері залишається ціла низка проблем, пов'язаних із діяльністю Національної гвардії України у відповідному напрямку.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити зарубіжний досвід забезпечення територіальної оборони та опрацювати можливості його використання в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити досвід країн ЄС та НАТО щодо забезпечення територіальної оборони; виділити позитивні моменти відповідного досвіду, а також опрацювати можливості його використання в українських реаліях.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній узагальнено позитивний зарубіж-

ний досвід щодо забезпечення територіальної оборони, а також опрацьовано можливість його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

У Федеративній Республіці Німеччина, яка є одним із європейських та світових лідерів як у економічному, так і політико-правовому сенсі, забезпечення Національної безпеки ФРН, зокрема і територіальної оборони ґрунтується на положеннях національної воєнної доктрини, під якою розуміється сукупність основоположних документів, в яких відображені погляди керівництва країни на військове будівництво, підготовку країни і збройних сил до участі у збройних конфліктах, форми і способи застосування ЗС у військових діях по забезпеченню безпеки і захисту політичних та економічних інтересів держави [1].

Основою німецької політики в сфері безпеки та оборони є положення конституції про те, що ФРН, будучи рівноправним членом об'єднаної Європи, зобов'язується служити справі забезпечення глобальної стабільності і безпеки. До інтересів ФРН у сфері безпеки відносяться: забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави; захист прав і свобод, а також забезпечення безпеки громадян ФРН; запобігання конфліктам, які можуть загрожувати національним інтересам; участь у міжнародних операціях кризового врегулювання; протидія глобальним викликам, і перш за все транснаціональному тероризму і розповсюдженню зброї масового ураження; сприяння та захист вільної та безперешкодної міжнародної торгівлі як основи добробуту німецького держави; дотримання прав людини та норм міжнародного права [1].

Питаннями територіальної оборони, відповідно статті 87 Конституції ФРН, опікуються, перш за все національні збройні сили. Ст. 5 Північноатлантичного договору та положення нової стратегічної концепції альянсу закріплюють зобов'язання Німеччини щодо забезпечення колективної безпеки в рамках НАТО. Згідно зі ст. 24 Конституції, через те, що ФРН є частиною системи колективної безпеки, ця держава добровільно йде на обмеження свого суверенітету з метою «забезпечення мирного і міцного порядку в Євро-

пі» [1]. Однак, при цьому слід відмітити, що чітко сформованого механізму активного залучення цивільного населення до здійснення територіальної оборони, на відміну від України, у ФРН поки що немає. Хоча справедливим буде зазначити, що протягом останніх років у Німеччині запроваджують волонтерську військову службу. Добровольців-резервістів залучатимуть до боротьби зі стихійними лихами, пандемією та охорони об'єктів критичної інфраструктури, що вивільнить регулярних солдатів для бойових завдань. Німеччина прагне зміцнити кадрові резерви армії, які борються з низкою проблем, що виникли внаслідок відмови від обов'язкової військової служби багато років тому. Для цього запущений пілотний проєкт волонтерської (добровільної) служби внутрішньої безпеки, як спроба виховати найбільш активних громадян та розширити діапазон волонтерства на благо держави [2]. Очевидно, що Берлін на фоні кризових явищ, обумовлених пандемією коронавірусної хвороби, збільшенням військових конфліктів у світі, зокрема війною України проти російських загарбників, усвідомив важливість та необхідність збільшення потенціалу людських резервів Бундесверу призначених для внутрішньої безпеки. На відміну від існуючих форм добровільної служби (т.зв. *Freiwillige Dienst*, до якої наразі залучено близько 9000 осіб), після проходження базової та спеціальної підготовки в межах вище згаданої волонтерської служби особу буде зараховано до резерву, а служба внутрішньої безпеки проходитиме в підрозділах Об'єднаних сил забезпечення ЗС Німеччини (*Streitkräftebasis*). При цьому доброволець не зможе служити в оперативних частинах або відправитися, наприклад, у відрядження за кордон. Цей вид добровільної військової служби в системі внутрішньої безпеки має поєднувати дійсну службу і перебування в кадровому резерві [2]. Декілька слів слід сказати і про напрямки підготовки волонтерів у Німеччині в межах програми розвитку сил територіальної оборони, зокрема йдеться про те, що кадри і резерви підготовлені та сформовані у такий спосіб будуть орієнтовані не лише на відсіч військовим воєнним загрозам, але й на протидію широкому спектру загроз і кризових явищ, зокре-

ма надання допомоги в разі стихійних лих, пов'язаних зі снігопадами і повеннями, або пандемією. Також планується готувати цих людей (тобто зазначених волонтерів) для різної діяльності, наприклад, в галузі охорони здоров'я, з урахуванням, наприклад, дій по боротьбі з пандемією коронавірусу. Також владою ФРН розглядається можливість підготовки солдатів для захисту спеціалізованих об'єктів критичної інфраструктури або родовищ корисних копалин [2].

Ще однією європейською країною, досвід якої корисно розглянути у контексті досліджуваної проблематики, є Польська Республіка. Є. В. Кобко та А. В. Даугуле зазначають, що досвід саме цієї держави заслуговує особливу увагу, оскільки вона шляхом реформ та інтеграції в Європейський Союз та НАТО змінила систему радянських гарантій безпеки у межах Організації Варшавського договору на вступ до НАТО як запоруку національної безпеки. В умовах членства Польщі в ЄС приймається нова редакція Стратегії національної безпеки Польщі, положення якої були скориговані зі Стратегічною концепцією НАТО і Європейською стратегією безпеки. Дослідники відмічають, що забезпечення національної безпеки Польщі визначає три напрями: а) зосередження стратегічних зусиль - забезпечення безпеки громадян, територіальна цілісність держави, підтримка країн-союзників, участь у реагуванні на загрози за межами союзницьких територій; в) посилення ролі ООН, підвищення ефективності регулювання в галузі контролю над озброєннями та роззброєнням, у тому числі заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відновлення ролі ОБОЄ на регіональному рівні [3, с.190]. Що стосується безпосередньо територіальної оборони, то питання її організації і здійснення у Польщі перебувають у центрі уваги вже досить давно. Війська територіальної оборони, зазначає С. В. Янюк, у Польській Республіці неодноразово піддавалися реформуванню, а у 2008 році взагалі були на певний час ліквідовані. Втім у 2015 році польська влада повернулася до ідеї створення окремих військ територіальної оборони. Дослідники акцентують увагу на тому, що польські сили територіальної оборони мають виконувати соціальні, культурні та

економічні функції. Їх центральне завдання під час миру, конфлікту або війни – захист цивільного населення. Згідно з польською моделлю організації сил територіальної оборони вони повинні складатися із солдат, які є місцевими жителями і добре знають район, у якому є потреба захисту населення або подолання наслідків стихійних лих. У період військових станів формуються групи опору, які підтримує місцеве населення, що робить їх менш вразливими для ворога та зменшує можливість взяття під контроль зони дії. Зона постійної відповідальності є основним фактором визначення головних завдань територіальних сил оборони. Завданням підрозділів територіальних сил оборони в менш уразливих регіонах є забезпечення критичної інфраструктури, яка забезпечує зв'язок, транспорт і взаємодіє з третіми суб'єктами. Робота територіальної оборони має проводитися на трьох рівнях: округ, провінція, центральний рівень. При цьому слід підкреслити той факт, що значний акцент у діяльності сил територіальної оборони робиться на: а) захисті місцевого населення від дестабілізації та дезінформації; б) співробітництві з державними органами, особливо з провінцією: губернаторами і місцевими державними установами [4; с.101-102; 5].

Окрім вище наведених зальних і специфічних аспектів здійснення територіальної оборони у Польщі, слід звернути увагу на те, як відбувається підготовка кадрів для сил цієї оборони, на чому робиться наголос. Підготовку підрозділів територіальної оборони здійснюють спеціальні центри підготовки, головними завданнями яких є: навчання підрозділів ТО, перепідготовка та підвищення кваліфікації командирів та особового складу, а також організація спеціальних курсів: з ведення бойових дій у місті, дій нерегулярних (іррегулярних) формувань, проти диверсійних дій, бойових дій в горах, протихімічних дій, порятунку населення та ін. [6]. При цьому значний обсяг зусиль польська влада спрямовує на підготовку молоді як майбутніх кадрів сил територіальної оборони. Підготовку кадрів підрозділів територіальної оборони починається в допризовного віку (від 16 до 20 років). Неповнолітні члени громадських організацій військово-патріотичної

спрямованості охоплені окремою програмою підготовки в так званих навчальних взводах, це піде в залік майбутньої служби в підрозділах ТО [6]. Загалом навчання в центрах підготовки територіальної оборони включає: допризовну підготовку у взводі (у повіті); курс основної підготовки, що закінчується приведенням до військової присяги; спеціальний курс; курс командирів відділень. Далі слідує дворічне стажування на посаді командира відділення. Після проходження стажування та атестації на відповідність висунутим вимогам солдати будуть направлятися на курси командирів взводів у вищу офіцерську школу сухопутних військ (м. Вроцлав). Після трирічної служби на посаді командира взводу територіальної оборони, кандидат може бути направлений у вищу офіцерську школу на курси підготовки командирів рот [6].

І остання держава, досвід забезпечення територіальної оборони якої ми вважаємо за необхідне розглянути у межах представлено-го дослідження, є Сполучені Штати Америки (США). М. П. Стрюк цілком справедливо зауважує на тому, що аналізуючи безпекові питання неможна оминати США, які без сумніву в частині врегулювання особливостей управління сектором безпеки є найпотужнішою державою світу, яка будувала сучасні власні інституції та систему управління протягом ХХ – ХХІ ст.. Варто зауважити, що завдання та виклики, які стояли перед США в ХХ ст. та на початку ХХІ ст., зазнали суттєвої трансформації. У ХХ ст. після закінчення Другої світової війни США опинились в так званому біполярному світі, де СРСР загрожував існуванню усїєї конструкції Західного ліберального світу, лідером якого виступали якраз США. Після розпаду Радянського союзу та зникнення біполярної системи на перший план серед загроз національній безпеці США вийшли міжнародний тероризм, економічні виклики, швидкі та небезпечні зміни клімату тощо. Наразі за економічне лідерство у світі із США починає серйозно конкурувати КНР, в якому пропагується комуністична ідеологія та існує недемократичний режим [7, с.172]. В.А. Ліпкан та інші правники не безпідставно стверджують, що саме США є одним із лідерів світу у сфері забезпечення національної безпеки є США. Стратегія національної без-

пеки США передбачає захист нації, територіальної цілісності і способу життя, а також виконання широкого кола заходів: розширення воєнних альянсів, реалізації програми «Партнерство заради миру», міжнародне співробітництво з Україною, зміцнення правил контролю над озброєннями, створення багатонаціональних коаліцій для боротьби з тероризмом, корупцією, злочинністю і наркобізнесом тощо. Крім того, ключовим елементом Стратегії національної безпеки США є розроблення методів посилення співробітництва, координації, єдності та згоди з питань найбільш ефективного використання дипломатичних і воєнних інструментів для формування міжнародної обстановки, проведення чіткого розмежування між розвідувальною, контррозвідувальною й оперативно-розшуковою діяльністю [8, с.223]. Особливу увагу влада США приділяє питанням територіальної оборони. Головне завдання військ територіальної оборони – це підготовка резерву для армії, формування бойових частин для сухопутних військ, ведення територіальної оборони держави.

Отже, підсумовуючи викладене у статті, можемо констатувати, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової та соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід’ємна складова національної безпеки. Останнім часом, зацікавленість і публічної влади, і суспільства цих країн проблематикою забезпечення територіальної оборони суттєво зросла, що обумовлено тими загрозами і викликами, які постали як перед окремими державами так і світовою спільнотою протягом останніх років, зокрема це: пандемія коронавірусної хвороби; зростання напруження у відносинах між США та Китаєм; повномасштабне військове вторгнення росії в Україну та окупація агресором частини територій нашої держави; військовий конфлікт на близькому сході; військові перевороти у країнах Африки тощо. У таких умовах політична та наукова еліта багатьох західних країн активізувала свою роботу щодо перегляду, вдосконалення

та розвитку доктринальних, політико-правових, економічних, соціокультурних та інших засад та інструментів розбудови, зміцнення і забезпечення ефективного функціонування механізму територіальної оборони. Приклади розглянутих у цьому дослідженні держав свідчать про те, що єдиного підходу до забезпечення територіальної оборони у світі не існує, однак, зауважує Ю. Л. Калгушкін, у передових країнах світу у цій сфері є певні принципово схожі позиції: територіальні війська – це складова або головна частка регулярної армії; утримання територіальних військ дешевше ніж регулярних, однак не безплатне; головне навантаження на державний бюджет, часткове - на місцевий; повна або часткова мобілізація резервістів здійснюється в загрозовий період або з оголошенням воєнного стану (крім США, де приведення військ територіальної оборони у бойову готовність здійснюється на місцевому рівні) [9, с.151].

Висновки

З огляду на зазначене, можемо виокремити деякі важливі аспекти здійснення цього забезпечення, корисні для врахування і впровадження в умовах українських реалій, а саме:

- активне залучення населення, зокрема молоді, до територіальної оборони шляхом проведення змістовної та цілеспрямованої освітньо-виховної роботи;

- створення мережі центрів підготовки сил територіальної оборони, при цьому особлива увага має приділятися добору кандидатів для підготовки офіцерів та командирів. Вкрай важливо не лише надати знання широкому колу населення з питань територіальної оборони і забезпечити опанування громадянами умінь та навичок щодо практичного застосування цих знань, але й виокремити певну частину із осіб, які проходять підготовку, найбільш схильних і придатних до військового лідерства, забезпечити поглиблення і розвиток їх знань, умінь, навичок та інших особистих і професійних якостей, необхідних для ефективного планування командування;

- формування у силах територіальної оборони спеціальних підрозділів, орієнтованих на виконання специфічних завдань і функцій

(наприклад, керування безпілотними літальними апаратами);

- системне залучення правоохоронних органів, в тому числі військових формувань з правоохоронними функціями, до здійснення заходів територіальної оборони, а також до участі у підготовці кадрів і резервів для сил ТрО. При цьому у зарубіжних країнах значна увага приділяється питанням мобільності суб'єктів подібних до Національної гвардії України, з метою оперативного і своєчасного реагування на відповідні загрози і виклики, протидія якими є предметом територіальної оборони;

- зорієнтованість сил територіальної оборони на виконання не лише військових, але й соціальних, економічних, культурних, інформаційних завдань і функцій.

Література

1. Воєнна доктрина Німеччини / Militarnyi. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/voynenna-doktryna-nimechchyny/>
2. Раубо Я. Берлін рухається до територіальної оборони / Ukrainian Military Pages. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2021/04/deutsch-terdef.html>
3. Кобко Є. В., Даугуле А. В. Досвід публічно-правового забезпечення національної безпеки країн Європи і США та шляхи його запозичення для України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 186–190
4. Skrzypczak. W. (2017). Poland's Territorial Defence Force - Its Role, Significance and Tasks. In Fundacja im. Kazimierza Pulaskiego. Retrieved April 10.2017. URL: <https://pulaski.pl/en/polands-territorial-defence-force-its-role-significance-and-tasks/>
5. Янюк С. В. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Public Administration and Local Government, 2019, issue 4(43) doi: 10.33287/101913 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/232/205>
6. Концепція створення Військ територіальної оборони Республіки Польща / Militarnyi. URL: https://mil.in.ua/uk/articles/kontseptsiya-stvorenniya-vijsk-terytorialnoyi-oborony-respubliki-polshha/#google_vignette

АНОТАЦІЯ

Констатовано, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової та соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід'ємна складова національної безпеки. Однак останнім часом зацікавленість і публічної влади, і суспільства цих країн проблематикою забезпечення територіальної оборони суттєво зросла, що обумовлено тими загрозами і викликами, які постали як перед окремими державами так і світовою спільнотою протягом останніх років, зокрема це: пандемія коронавірусної хвороби; зростання напруження у відносинах між США та Китаєм; повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну та окупація агресором частини території нашої держави; військовий конфлікт на близькому сході; військові перевороти у країнах Африки тощо.

Виокремлено наступні важливі аспекти здійснення цього забезпечення, корисні для врахування і впровадження в умовах українських реалій, а саме: активне залучення населення, зокрема молоді, до територіальної оборони шляхом проведення змістовної та цілеспрямованої освітньо-виховної роботи; створення мережі центрів підготовки сил територіальної оборони, при цьому особлива увага має приділятися добору кандидатів для підготовки офіцерів та командирів; формування у силах територіальної оборони спеціальних підрозділів, орієнтованих на виконання специфічних завдань і функцій (наприклад, керування безпілотними літальними апаратами); системне залучення правоохоронних органів, в тому числі військових формувань з правоохоронними функціями, до здійснення заходів територіальної оборони, а також до участі у підготовці кадрів і резервів для сил територіальної оборони.

Ключові слова: зарубіжний досвід, забезпечення, територіальна оборона, удосконалення.

SUMMARY

It has been established that the leading Western states, which occupy leading positions in the world in the economic and political plane, are characterized by a high level of legal and social protection of their citizens, pay a lot of attention to issues of territorial defense, the provision of which is considered an integral component of national security. However, in recent years, the interest of both the public authorities and the society of these countries in the issue of ensuring territorial defense has increased significantly, which is due to the threats and challenges that have appeared both to individual states and the world community in recent years, in particular: the pandemic of the coronavirus disease; growing tension in relations between the United States and China; Russia's full-scale military invasion of Ukraine and the aggressor's occupation of part of our country's territory; military conflict in the Middle East; military coups in African countries, etc.

The following important aspects of the implementation of this provision, which are useful for consideration and implementation in the conditions of Ukrainian realities, are highlighted, namely: active involvement of the population, in particular youth, in territorial defense through meaningful and purposeful educational work; creation of a network of territorial defense forces training centers, while special attention should be paid to the selection of candidates for training officers and commanders; the formation of special units in the territorial defense forces, focused on the performance of specific tasks and functions (for example, control of unmanned aerial vehicles); systematic involvement of law enforcement agencies, including military formations with law enforcement functions, in the implementation of territorial defense measures, as well as participation in the training of personnel and reserves for territorial defense forces.

Keywords: foreign experience, provision, territorial defense, improvement.

7. Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони / М. П. Стрюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 87 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 172-178.

8. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2009. 576 с.

9. Калгушкін Ю. Л. Територіальна оборона у системі національної безпеки: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / Калгушкін Ю. Л. // Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 3. С. 149-151. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/43.pdf.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА»

**МИРГОРОД Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Сумського державного університету**

<https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.34>

Міжнародну технічну допомогу (далі – МТД) справедливо розглядати, як основний видів міжнародного співробітництва і фінансової взаємодопомоги та одним із ключових елементів реалізації національної внутрішньої та зовнішньої політики країн світу, із вектором реалізації – економічний розвиток та соціальне благополуччя. Разом з такою актуальністю і важливістю цього питання, зауважимо, що категорія «міжнародна технічна допомога» є малодослідженою для вітчизняної та світової науки. Так, В. О. Медвідь вбачає в цьому такі причини: 1) відсутність достатності офіційних даних щодо реалізації проєктів МТД, а також зведеної інформації, і це зважаючи на те, що в Україні цей вид допомоги масштабно почала залучатися ще з 1996 р.; 2) актуальність виключно практичної реалізації МТД в Україні зважаючи на наростаючий проєвропейський вектор міжнародної співпраці держави після подій 2004 р.; 3) відсутність чіткої державної політики щодо реалізації проєктів МТД, моніторингом за їх виконанням та ефективністю МТД в Україні; 4) відсутній чітко визначений впливу МТД на політичні, соціальні та політично-суспільні процеси в державі [1].

Окрім того, значною проблемою в межах трактування категорії МТД є суть до основ її реалізації, а саме необхідність гармонізації до міжнародної та національної правових систем, адже навіть якщо реалізація проєктів МТД відбувається на підставі положень національного права, залишається необхідним, при цьому, виконання міжнародних зобов'язань.

Саме це і виступає передумовою до проведення правотворчих заходів на підставі імплементації міжнародно-правових положень на відповідному національному рівні. І. В. Братко продовжуючи цей тезис стверджуючи, що процес імплементації умовно можливо розділити на два механізми: 1) нормативно-правовий механізм (механізм, який представлено у вигляді конкретних засобів, що забезпечують реалізацію взятих на себе державою міжнародних зобов'язань); 2) організаційний механізм (механізм, який відображає функціонування і діяльність системи національних державних органів та управлінських інституцій задля реалізації проєктів та виконання взятих на себе стороною міжнародних зобов'язань) [2].

Ключові слова: міжнародна технічна допомога, теоретико-правовий аналіз, бібліометричний аналіз.

Популярність цього виду допомоги породила ряд різних бачень і тлумачень самої допомоги як такої. Аналогічна позиція висловлена і в роботі Б. Беззубко та Ю. Беззубко «Міжнародна технічна допомога для України», де визначено, що світова наука та практика реалізації проєктів МТД, в економічній, правовій площинах, сфері державного управління та в сфері гуманітарної допомоги використовують різні назви одного і того ж явища – «міжнародна технічна допомога», «офіційна допомога розвитку», «зовнішня допомога», «зарубіжна допомога», «міжнародна допомога», «гуманітарна допомога» тощо [3].

Виходячи з вищезазначеного, запропоновано розглянути основні термінологічні характеристики категорії «МТД» в межах нормативно-правових документів основних міжнародних донорів – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Європейської комісії, Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Організації Об'єднаних Націй, з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Так, МВФ у своїй практиці міжнародного співробітництва та надання міжнародної допомоги використовує категорію «міжнародна технічна допомога» під якою мається на увазі надання допомоги у вигляді проведення курсів підвищення кваліфікації, освітніх курсів, надання консультаційних послуг, направлення відповідного висококваліфікованого персоналу, радників та експертів за для організації і здійснення різного роду досліджень (діагностичних або технічних) [4].

Аналогічний зміст категорії «міжнародна технічна допомога» відображений і в роботі ЮНЕСКО, де окрім окреслених форм МТД Міжнародним валютним фондом додаються консалтингові послуги, професійне навчання різного рівня та напрямку, обмін інформації з міжнародними або національними спеціалістами, передача технічних ресурсів [4].

По-іншому категорію «міжнародна технічна допомога» визначають Європейська комісія та Організація з економічного співробітництва та розвитку. Ці міжнародні організації використовують термін «технічне співробітництво», під яким Європейська комісія розуміє надання різного роду ноу-хау (надання навчальних послуг, направлення персоналу, проведення спільних досліджень, взаємодопомога з питань в рамках реалізації проєкту МТД). Разом з категорією «технічне співробітництво», Європейська комісія ввела в обіг категорію «технічна допомога» – залучення персоналу та висококваліфікованих кадрів різного рівня та різних галузей знань [5].

ОЕСР розуміння категорії «технічне співробітництво» розширює та додає такими формами як надання грантів для організації і проведення освітніх заходів як

юридичним особам, так і фізичним особам, оплата консультаційних послуг, аналітичних послуг, викладацьких послуг в рамках проведення досліджень. При цьому, ОЕСР виводить позики і гранти для країн-реципієнтів в окрему категорію «офіційна допомога розвитку» [6, 7].

Враховуючи різні підходи до наповнення категорії «МТД» міжнародними організаціями погоджуємося з позицією І. В. Братко, який зауважує, що таке неоднозначне ставлення до категорії «міжнародна технічна допомога» полягає в тому, що воно досить тісно пов'язано з іншою категорією «офіційна допомога розвитку», яке почало використовуватися в міжнародному співробітництві ще в середині 60-х років минулого століття. Саме в цей історичний період відбулося виокремлення даного виду допомоги від фінансових ресурсів, які надавались виключно у виді пільгового кредитування або позик на пільгових умовах.

У той же час, зауважимо, що дослідниця зазначає досить спірне твердження з приводу того, що використання терміну «офіційна допомога розвитку» дало змогу Генеральній Асамблеї ООН:

1) визнати надання цього виду допомоги через відповідні офіційні канали, а саме за механізмом «від країни-донора до країни-реципієнта»;

2) поєднати для країн, що розвиваються традиційну фінансову допомогу із загальною міжнародною допомогою.

З огляду на це І. В. Братко пропонує в межах свого дослідження під міжнародною технічною допомогою розуміти як інтелектуальні, так і матеріальні ресурси, котрі надаються розвиненими країнами, країнами з перехідною економікою та уповноваженими міжнародними організаціями на пільгових умовах, з метою забезпечення та прискорення соціального, економічного, політичного розвитку країни-реципієнта [2].

Продовжуючи дослідження підходів до тлумачення «МТД», зазначимо, що у своїй роботі «Foreign Aid for Development Assistance» А. Шах визначає МТД, як різновид фінансової допомоги, реципієнтами

якої є країни, що розвиваються в особі урядів таких країн або інших державних установ для сприяння політичному, економічному, соціальному, екологічному розвитку [8]. При цьому, дослідник акцентує увагу, що не потрібно прирівнювати цю категорію до категорії «гуманітарна допомога», основною ціллю якої є подолання бідності в короткостроковій перспективі.

Увага на суб'єкті-надання допомоги характерна і для робіт С. Браун, який під МТД розуміє такий вид допомоги, який надається через Комітет сприяння розвитку ОЕСР з 1969 року. Окрім цього, науковець робить акцент саме на ресурсах, які призначені для передачі кваліфікації та/або знань адміністративного і технічного характеру задля підтримки тенденцій розвитку.

Паралельно з цим, цікавою є підхід Т. В. Липової, яка говорить, що світ не стоїть на місці, і на сьогодні неможливо так однобоко давати характеристику такій структурно складній категорії як МТД. Ця допомога є: 1) цільовою допомогою; 2) надається виключно на безповоротній основі; 3) основним вектором є соціально-економічний розвиток реципієнта; 4) реципієнти МТД зобов'язані виконувати відповідні правила, зокрема виключно цільове використання коштів та передача ресурсів у відповідно втіленій формі.

У свою чергу, Т. В. Липова та Л. Л. Кістерській у своєму монографічному дослідженні «Міжнародна технічна допомога: шляхи підвищення ефективності» визначає, що МТД – це допомога, яка включає як приватні, так і офіційні джерела надходження допомоги, які надходять через неурядові організації на безповоротній та безоплатній основі за для економічного та соціального розвитку країни-реципієнта [9].

Саме на соціальний аспект виникаючих двосторонніх (донор та реципієнт) взаємовідносин, у своїх дослідженнях звертає увагу П. Бюрнел, де американський науковець досліджує зміст категорії «міжнародна технічна допомога» та визначає її як передачу ресурсів задля задоволення побажань та інтересів відповідного реципієнта

[10]. Виключно як матеріальні ресурси досліджується категорія «міжнародна технічна допомога» в роботах О. Стоуна, та визначається, що такі ресурси направлені на формування сталого розвитку реципієнта в довгостроковій перспективі [11].

О. Лисенко зауважує, що МТД на сьогодні є важливим інструментом міжнародної інтеграції України та реалізації внутрішньодержавної політики з цього напрямку, реалізації реформаційних процесів в різних сферах економічного та соціального державотворення та побудови ефективно функціонуючої ринкової інфраструктури. Це конкретна послуги та ресурс, котрі надаються донором Україні на підставі міжнародного договору на безповоротній та безоплатній основах за для державного та регіонального розвитку [12].

І. А. Рудницький, О. М. Мильченко, О. В. Островський, І. В. Троїцький у своєму дослідженні «Стан і проблеми залучення міжнародної технічної допомоги в інтересах розвитку системи підготовки національних контингентів та національного персоналу» зауважують, що характеризувати категорію МТД можливо через окреслення основних видів МТД, а саме гранти, інші фінансові ресурси, послуги та роботи, права інтелектуальної власності, що надаються на безповоротній та безоплатній основах з метою підтримки реформаційних процесів в середині країни та фактичної реалізації програм економічного та соціального розвитку держави [13].

Як відповідний комплекс організаційних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, фінансових заходів з боку органів державної влади з метою забезпечення розвитку міжнародного співробітництва охарактеризовано МТД в роботах Г. Макоти [4].

Іншим вітчизняним дослідником М. Михайлів у своїх дослідженнях щодо сутності МТД спирається на її форми та пропонує під категорією «МТД» розуміти матеріали, інформацію, обладнання, права інтелектуальної власності, роботи, послуги, інформацію, майно, що ґрунтуються на договірних взаємовідносинах надають-

ся країні-реципієнту від донора на безповоротній та безоплатній основі з метою соціально-економічного розвитку реципієнта та фактичної реалізації програми допомоги [14].

У продовженні аналізу зарубіжного досвіду вивчення теоретичних засад категорії «міжнародна технічна допомога» пропонуємо провести бібліометричний аналіз з використанням дослідницького інструментарію VOSviewer. Об'єктом дослідження стали наукові роботи, які індексуються у наукометричній базі даних Scopus. Використання зазначеного методу дозволяє визначити основні напрямки наукової думки у розрізі тематики досліджуваного питання, сформулювати групи тотожних поглядів, здійснити аналіз дослідницьких мереж за різними класифікаційними ознаками. Вважаємо доцільним акцентувати увагу на широкому синонімічному ряді відповідників англійською мовою поняття «міжнародна технічна допомога», які використовуються у наукових роботах зарубіжних дослідників. Серед таких найбільш вживаними, на наш погляд, є наступні дефініції:

1. International aid
2. Global technical assistance
3. Worldwide technical support
4. International technical cooperation
5. Global technical aid
6. International technical assistance
7. Cross-border technical aid
8. Transnational technical support
9. International engineering assistance
10. Development assistance
11. Global technical development aid

Так, з метою формалізації змістовно-концептуального виміру наукових досліджень у сфері міжнародної технічної допомоги було відібрано 9459 наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою Scopus протягом 1990-2023 років. Відбір релевантних публікацій було здійснено на основі таких ключових фраз як «international assistance» (2478 публікацій), «international aid» (5155 публікацій), «international technical cooperation» (1737 публікацій) та «global technical aid» (89 публікацій), які є загальноприйнятими англійськими синонімами категорії «міжна-

родна технічна допомога» та зустрічаються найчастіше. Результати цього етапу бібліографічного аналізу викладено на рисунку 1.

Відповідно до проведеного бібліометричного аналізу релевантних наукових публікацій, проіндексованих наукометричною базою Scopus протягом 1990-2023 років, шляхом формування результативних карт візуалізації було створено мапи взаємозв'язків тотожних дефініцій до поняття «міжнародна технічна допомога». Кожен з термінів відноситься до синонімічного ряду і має лише невелику частку специфічного спрямування досліджуваної категорії.

Підтвердженням цієї гіпотези є візуалізація даних за запитом «international assistance» та «international aid», так виокремлено пошість та сім кластерів взаємодії з іншими напрямками наукового пізнання відповідно. У той час, справедливо зазначити, що результати візуалізації взаємозв'язків у розрізі поняття «global technical aid» дозволило виділити лише п'ять кластерів шляхів комунікації. Натомість формування запиту відповідно до пошуку зв'язків категорії «international technical cooperation» дає можливість виокремити десять напрямів взаємодії (рис 2).

Зважаючи на вищезазначене, пропонуємо обрати для подальшого дослідження теоретичних основ категорії «міжнародна технічна допомога» бібліометричний аналіз саме категорії «international technical cooperation». Такий вибір дозволить комплексно проаналізувати основний масив наукових досліджень через призму утворених взаємозв'язків. Аналіз змістовної наповненості визначених кластерів дозволяє констатувати актуальність здійсненого запиту у розрізі конкретних проблематик наукової діяльності.

Таким чином, вважаємо доцільним детальніше зупинитися на описі кожного із сформованих груп зв'язків. Загалом мапа ключових слів бібліографічного аналізу налічує 129 термів. Узагальнення результатів змістовно-концептуального блоку бібліометричного аналізу дозволило визначити, що основний масив наукових публікацій

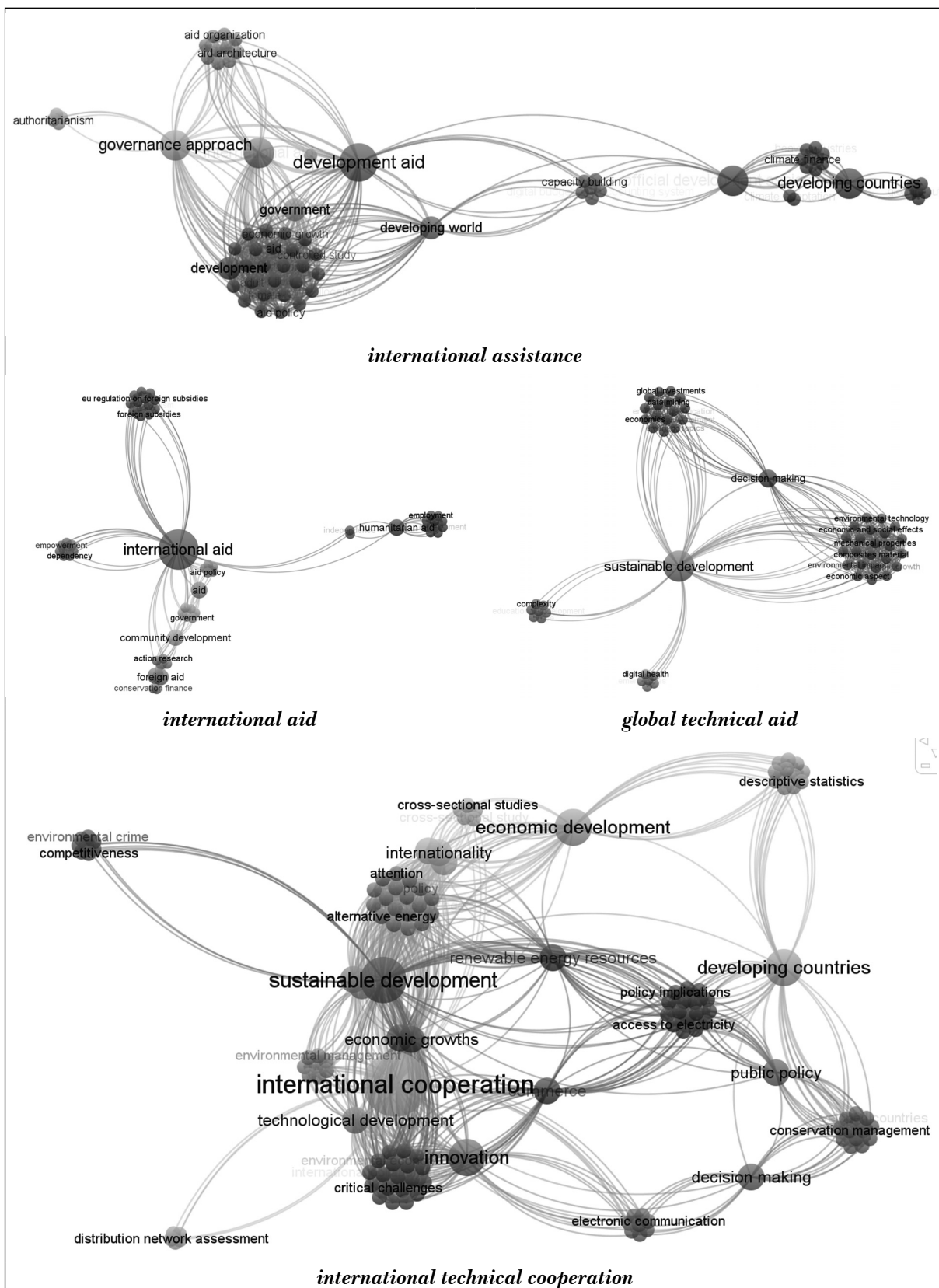

Рисунок 1 – Виявлення взаємозв'язків ключових фраз досліджуваного показника з іншими поняттями за 1990-2023 роки

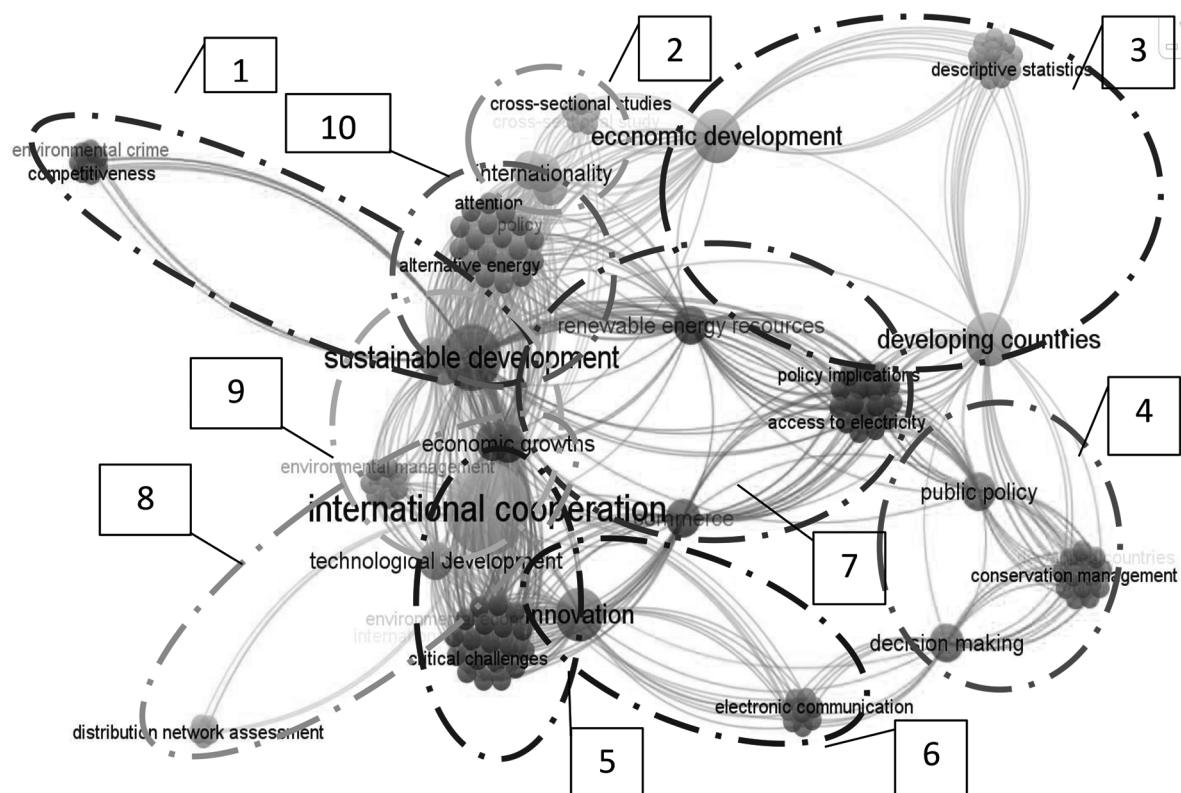

Рисунок 2 – Формування кластерів бібліографічних зв'язків категорії «міжнародна технічна кооперація» з іншими галузями наукової діяльності

зосереджено на виявленні взаємозв'язків міжнародної технічної кооперації та сталого розвитку (червоний кластер – 21 елемент), формуванні відновлювальної економічної системи (зелений кластер – 18 елементів), визначенні сильних та слабких сторін з огляду на глобалізаційні процеси та співпрацю технологічного характеру (синій кластер – 18 елементів), публічному управлінні та реалізації стратегії ресурсозбереження (жовтий кластер – 15 елементів), утворенні центрів економічного розвитку та просуванні державних інтересів (фіолетовий кластер – 14 елементів), технологічному розвитку у сферах екологічного, економічного та соціального спрямування (бірюзовий кластер – 11 елементів), висвітленню конкурентоспроможності та факторів переваги національної економіки (помаранчевий кластер – 9 елементів), інноваційному спрямування та впровадженні у систему життєдіяльності суб'єктів економічного господарювання (коричневий кластер – 9 елементів), просуванню пере-

хресних досліджень та залученні третіх сторін для кооперації і реалізації планів економічного розвитку (рожевий кластер – 8 елементів), створенню розумної мережі, нових форм візуального аналізу, освоєнню модернізованих освітніх процесів (персиковий кластер – 6 елементів). Між виокремленими кластерами є взаємозв'язок, який пояснюється спрямованістю міжнародної технічної кооперації на підтримку економічного, соціального та екологічного розвитку країн-одержувачів шляхом забезпечення їхнього технічного потенціалу, розвитку інфраструктури, підвищення кваліфікації фахівців тощо.

Концепція міжнародної технічної допомоги ґрунтується на принципах солідарності та взаємодопомоги між країнами та учасниками альянсів з метою спільного розвитку і підтримки слабкіших членів світового співтовариства. Така думка підтверджується результатом наступного етапу бібліографічного аналізу наукових публікацій у контексті міжнародної кооперації

Рисунок 3 – Щільність зв'язків з публікаціями тих галузей, у яких найчастіше зустрічається тематика дослідження міжнародної технічної кооперації

та допомоги. На рисунку (рис 3) можемо побачити щільність зв'язків між досліджуваним поняттям та сферою наукової діяльності. Тож, діаметр кола характеризує значимість явища у дослідженні міжнародної кооперації. Відповідно до цього, можемо зробити висновок, що найбільш вагомими є вплив сталого розвитку, економічного зростання та впровадження інновацій на якість проведення міжнародних кооперацій. На нашу думку, висвітлені результати цілком відповідають викликам сталого розвитку та пояснюються сучасними умовами глобалізаційних процесів.

Аналізуючи сформовані зв'язки МТД зазначимо, що вона повинна сприяти передачі технологій та знань для підтримки розвитку країн-одержувачів, особливо у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики, сільського господарства та інфраструктури. Проекти МТД мають спрямовуватися на покращення якості життя населення в країнах-одержувачах, зокрема шляхом підвищення рівня освіти,

здоров'я, формування сталого середовища розвитку тощо.

Впровадження сучасних технологій, таких як штучний інтелект, аналітика даних, Інтернет речей (IoT), блокчейн тощо, дозволяє оптимізувати процеси та збільшувати ефективність технічної допомоги. Встановлення партнерств з приватними компаніями та стартапами може сприяти розвитку інноваційних рішень і технологій у проектах МТД. Ще одним елементом інноваційних зв'язків є інтеграція зелених технологій і підходів до розвитку проектів, яка допомагає зменшити негативний вплив на довкілля та сприяє сталому розвитку.

Ці інновації спрямовані на підвищення ефективності, сталості та впливу міжнародної технічної допомоги, сприяючи досягненню глобальних цілей розвитку та підтримці країн-одержувачів.

Відповідно до вищезазначеного, характерними рисами категорії МТД можна назвати наступні:

1) завжди міжнародний характер допомоги, на підставі підписаного договору/ угоди між реципієнтом та донором;

2) надання МТД відбувається за погодженням уряду країни-донора (у випадку надання МТД країною-донором) або виконавчим органом міжнародної організації (у випадку надання МТД організацією-донором);

3) надання МТД відбувається на пільгових умовах;

4) МТД надається в рамках реалізації конкретної програми або проекту, тобто МТД носить програмний характер;

5) безповоротний характер допомоги;

6) формування напрямків надання МТД та їх узгодження між донорами та реципієнтами;

7) моніторинг реалізації МТД, моніторинг за ефективністю використання ресурсів МТД;

8) формування стратегічних планів залучення МТД реципієнтами, шляхом включення цього елемента допомоги до стратегічних планів розвитку та стабілізації національної економіки.

Отже, проведене дослідження понятійного апарату категорії МТД дозволяє виокремити основні фундаментальні особливості досліджуваної дефеніції. До таких можемо віднести співпрацю з різними секторами яка може охоплювати різні сфери та галузі, а саме охорона здоров'я, освіта, сільське господарство, енергетика, транспорт тощо. Міжнародна технічна допомога часто базується на партнерстві між міжнародними та місцевими організаціями, урядами та громадськими групами, щоб забезпечити максимальну ефективність та стійкість проектів.

Технічна допомога може бути швидко мобілізована для надання допомоги під час криз, таких як природні катастрофи чи конфлікти, що дозволяє швидко відновити інфраструктуру та забезпечити необхідні послуги.

Література

1. Медвідь В. О. Міжнародна технічна допомога як один із напрямків міжнародної співпраці України (1992-2014 рр.):

історіографія проблеми. Сторінки історії: збірник наукових праць. 2017. Випуск 44. С. 167-175. URL: <http://historypages.kpi.ua/article/view/105465>

2. Братко І.В. Правове регулювання міжнародної технічної допомоги: стан, тенденції та перспективи розвитку : монографія / І.В. Братко. – Одеса : Фенікс, 2011. 244 с. (Серія «Бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія». Міжнародне право»). URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33343/1/Bratko_MONOGRAFIA_2011.pdf

3. Беззубко Б. Беззубко Ю. Міжнародна технічна допомога для України. Галицький економічний вісник. 2020. № 3 (64). С. 210-216. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=855>

4. Макота Г. Міжнародна технічна допомога як основна категорія в теорії та практиці міжнародного технічного співробітництва. Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. 2014. Вип. 39. С. 55–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_39_9

5. Making Technical Cooperation More Effective [Electronical resource] // European Commission. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/methodology-tools-and-methods-series-reforming-technical-cooperation200903_en_2.pdf

6. Словник основних термінів Комітету зі сприяння розвитку Організації з економічного співробітництва та розвитку. URL: <http://www.oecd-library.org>

7. Антонюк К.І., Антонюк Д.А., Бухаріна Л.М., Шишкін В.О. Дуалізм міжнародної технічної допомоги в контексті соціального, фінансово-економічного розвитку та безпеки споживання в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2019. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2127/2147>

8. Shah, A. 2014. Foreign Aid for Development Assistance. URL: <http://www.globalissues.org/print/article/35>

9. Кістерський Л. Л., Липова Т. В. Міжнародна технічна допомога: шляхи підвищення ефективності: монографія. Київ, 2010. С. 17

10. Burnell P. Foreign aid in a changing world [Текст] / П. Бюрнел. Букінгем : Друкарня відкритого ун-ту, 1997. 268 с.

11. Stokke O. Foreign Aid Towards the Year 2000: Experience and Challenges [Text]. London: Frank Cass, 1996. P. 187

12. Лисенко О. Роль міжнародної технічної допомоги європейських фондів у фінансуванні регіональних проєктів розвитку в Україні. Світ фінансів. 2009. № 3(20). С. 175-183. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25908/1/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>

13. Рудницький І. А., Мильченко О. М., Островський О. В., Троїцький І. В. Стан і проблеми залучення міжнародної технічної допомоги в інтересах розвитку системи підготовки національних контингентів та національного персоналу. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2014. № 3. С. 19-27. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Znpcvds_2014_3_5

14. Михайлів М. О. Цивільно-правові засади регулювання міжнародної технічної допомоги в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. О. Михайлів. Львів, 2004. — 19 с.

SUMMARY

International technical assistance (hereinafter referred to as ITA) can be fairly considered as the main type of international cooperation and financial mutual assistance and one of the key elements of the implementation of national domestic and foreign policies of the countries of the world, with the vector of implementation - economic development and social well-being. Along with such relevance and importance of this issue, it should be noted that the category of «international technical assistance» is not well studied in national and world science. Thus, V. O. Medvid sees the following reasons for this: 1) the lack of official data on the implementation of ITA projects, as well as summary information, and this is despite the fact that Ukraine has been attracting this type of assistance on a large scale since 1996; 2) the relevance of exclusively practical implementation of ITA in Ukraine in view of the growing pro-European vector of international cooperation of the state after the events of 2004 3) the lack of a clear state policy on the implementation of ITA projects, monitoring of their implementation and effectiveness of ITA in Ukraine; 4) there is no clearly defined impact of ITA on political, social and political-social processes in the country [1].

In addition, a significant problem in the interpretation of the ITA category is the essence of the basis for its implementation, namely the need for harmonization with the international and national legal systems, because even if ITA projects are implemented on the basis of national law, it remains necessary to fulfill international obligations. This is a prerequisite for lawmaking activities based on the implementation of international legal provisions at the relevant national level. Continuing this thesis, I. V. Bratko argues that the implementation process can be conditionally divided into two mechanisms: 1) a regulatory mechanism (a mechanism that is presented in the form of specific means to ensure the implementation of the international obligations assumed by the state); 2) an organizational mechanism (a mechanism that reflects the functioning and operation of the system of national government agencies and management institutions for the implementation of projects and fulfillment of international obligations assumed by the party) [2].

Key words: international technical assistance, theoretical and legal analysis, bibliometric analysis.

КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД - УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ¹

ДУМЧИКОВ М.О. - к.ю.н., доцент, ст.викладач кафедри кримінально правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права СумДУ
<https://orcid.org/0000-0002-4244-2419>

БОНДАРЕНКО О.С. - д.ю.н., доцент, завідувачка кафедри кримінально правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права СумДУ
<https://orcid.org/0000-0002-2288-1393>

УКТІНА М.С. - к.ю.н., доцент, ст.викладач кафедри кримінально правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права СумДУ
<https://orcid.org/0000-0002-3801-3742>
DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.35>

В сучасному світі, де динаміка глобалізації визначає міжнародні відносини, питання прав людини набуває пріоритетного значення в політичних агендах країн. Це питання стає вирішальним у визначенні ступеня демократичності держав та їх взаємодії у світовій спільноті. Індикатором демократичного зростання є не лише законодавче закріплення прав особи, але й ефективність їх практичного застосування та захисту.

Стаття присвячена аналізу еволюції інформаційних прав людини, виходячи з їх історичного розвитку та сучасного становища в міжнародному правовому контексті. Викремлюючи ключові етапи становлення інформаційного права, автори осмислюють зміни, що відбулися від раннього післявоєнного періоду, коли була закладена основа для «необмеженої свободи інформації», через період «Нового міжнародного інформаційного порядку» в 1970-1990 роках, до сучасного етапу «інформаційного суспільства».

У статті також розглядається вплив інформаційно-технологічних перетворень на правове регулювання та практику захисту інформаційних прав. Аналізуючи досвід різних країн, зокрема України, Франції, Німеччини, та Іспанії, висвітлюються як загальні тенденції, так і національні особливості у забезпеченні доступу до інформації. Наголошується на необхідності балансування між вільним доступом до інформації та захистом

інших фундаментальних прав, висвітлюючи це на прикладах конкретних законодавчих та практичних механізмів. Такий підхід дозволяє зрозуміти складність та багатогранність інформаційних прав у глобалізованому світі, підкреслюючи їх важливість для розвитку вільного та демократичного суспільства.

Ключові слова. Інформаційне суспільство, свобода інформації, конфіденційність, захист персональних даних, інформаційні права.

Вступ

У 1946 році, на зорі формування міжнародного інформаційного порядку, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила одну зі своїх променадних резолюцій, акцентуючи на тому, що «свобода інформації є невід'ємним правом людини і становить критерій для всіх свобод, що лежать в основі мандата Організації Об'єднаних Націй». Подальший розвиток цієї ідеї призвів до створення Декларації прав людини і правових норм в інформаційному суспільстві, яка представляє собою ініціативу з формулювання правових принципів у цій сфері.

Декларацію розробив Комітет експертів Ради Європи з питань інформаційного

¹Стаття написана в рамках проєкту Модуль Жана Моне «Досвід ЄС щодо захисту персональних даних у кіберпросторі» (2023-2026 – EUEPPDC – 101125350 – ERASMUS-JMO-2023-MODULE)

суспільства, зосередивши увагу на встановленні стандартів відповідальної поведінки для різних зацікавлених сторін, включаючи уряди, приватний сектор, ЗМІ та неурядові організації, за для забезпечення дотримання прав людини в інформаційній сфері. [1].

Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій та їхнє впровадження в життя суспільства та державне управління сприяло створенню інформаційного суспільства. У сфері інформаційного законодавства, інформація відіграє ключову роль, незалежно від того, хто її створює чи володіє нею. На нашу думку, необхідним є встановлення взаємозв'язку між правом на інформацію та іншими правами та свободами людини, а також визначити їх ієрархію та взаємозалежність.

На наше переконання, право людини на інформаційну свободу та норми, які це регулюють, виходять за рамки предмета інформаційного права і потребують окремого вивчення. [2, с. 36].

Стан дослідження. Загальнотеоретичним питанням інформаційних прав і свобод людини і громадянина в юридичній науці присвячено достатньо уваги. Це підтверджується значною кількістю наукових досліджень із даної проблематики: наукова школа Марущак А.І., Арістової І.В., Лопатіна С.І. Водночас проблематика забезпечення інформаційних прав і свобод людини залишається актуальною проблемою.

Результати

У світлі відсутності уніфікованого визначення інформаційних прав в вітчизняному законодавстві, можна покладатися на доктринальні дослідження, задля визначення цього поняття. Так, інформаційні права людини можна розглядати як забезпечені державою можливості особи задовольняти свої потреби в доступі до інформації, її використанні, розповсюдженні та захисті, що в свою чергу є необхідним для повсякденного життя і діяльності людини. [3, с. 17].

Зважаючи на наявність значної кількості напрацювань в інформаційній сфері, зокрема, щодо інформаційних прав людини і громадянина, варто виділити низку базових

положень, на яких і буде ґрунтуватися подальше дослідження:

1. Поняття «Право на інформацію» зосереджується на можливості особи доступу до інформації, її збирання, зберігання, використання та поширення. Воно має вузький фокус, який прямо пов'язаний з доступом до інформації та її використанням. Водночас, «інформаційні права і свободи людини та громадянина» являють собою більш широку категорію, що включає не лише право на інформацію, але й інші аспекти, які стосуються інформаційної діяльності. Зокрема, під цим поняттям розуміються всі права і свободи, які дозволяють особі не тільки доступ до інформації, але й використання її для реалізації власних прав, свобод і законних інтересів. На нашу думку, інформаційні права включають в себе ширше коло питань, які відображають різні аспекти взаємодії особи з інформацією в суспільстві.

2. Інформаційні права та свободи людини і громадянина формують комплексний екзистенціальний феномен, що може бути повноцінно розглянутий лише через аналіз їх системних властивостей. Ці права виявляються через наявність інформаційних прав і свобод у різноманітних аспектах життєдіяльності суспільства. В цьому аспекті, є доцільним розглядати інформаційні права і свободи в контексті різних сфер, таких як екологія, економіка, політика та управління, де вони корелятивно зв'язані та утворюють інтегровану систему.

На наше переконання, така перспектива підкреслює, що сутність цього феномена залишається сталою, незважаючи на виникнення нових сфер суспільної діяльності. Водночас, суспільні відносини у сучасному світі неможливо уявити без інформаційної сфери, яка перетинає всі аспекти життя. Таким чином, інформаційні права та свободи пронизують усі сфери суспільної діяльності, підкреслюючи їх універсальність та невід'ємність від функціонування сучасного суспільства.

3. Правові норми, визначаючи конкретний зміст прав і свобод людини та громадянина, не дають їх вичерпного переліку. Розвиток міжнародного та національного законодавства, юридичної доктрини сприяє

перманентному розширенню спектру прав і свобод людини та громадянина [4].

Здійснюючи дослідження в сфері інформаційного права вчені юристи значну увагу приділяють питанням реалізації гарантованого Конституцією України права на інформацію. Зокрема, Арістова І. В. вважає, що необхідно докладніше зупинитися на розгляді питання поліпшення забезпечення конституційного права громадян на інформацію, а саме право громадян на інформацію визначає як – самостійне конституційне право, що дозволяє людині вільно шукати, одержувати, передавати, створювати і поширювати інформацію будь-яким законним засобом [5, с. 98].

В свою чергу, Марущак А. І. розглядає право на інформацію та інформаційні права як поняття, що фактично співвідносяться, аргументуючи, що універсальне конституційне право на інформацію охоплює різноманітні конкретні можливості, які разом формують інформаційні права суб'єктів інформаційних відносин. Науковець, зазначає, що право на інформацію як державно гарантована можливість для фізичних осіб, юридичних осіб та державних органів вільно отримувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію, необхідну для здійснення своїх прав, свобод та законних інтересів, а також для виконання своїх завдань і функцій без порушення прав і свобод інших осіб та інтересів юридичних осіб.

Такий підхід підкреслює, що право на інформацію не лише дає можливість доступу до інформації, але й узагальнює різні аспекти інформаційних прав, включаючи використання, поширення та збереження інформації, тим самим розширюючи рамки традиційного розуміння цього права. [6, с. 36].

За Лопатіним С.І., право на інформацію, яка є частиною суспільного адміністративно-го обігу і стосується суспільних відносин, що регулюються правом, визначається як ключовий елемент адміністративно-правових відносин в інформаційному просторі. У своєму дослідженні «Адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення права громадян на інформацію» автор вказує, що право на інформацію охоплює можливість вільно-

го збору, зберігання, використання та розповсюдження інформації в усній, письмовій або будь-якій іншій формі. На нашу думку, це право не обмежується лише доступом до інформації, але й розширюється на дії з нею, що є фундаментальним для адміністративно-правових відносин в контексті забезпечення права на інформацію. [7, с. 20]

Інтеграція України до Європейського Союзу вимагає адаптації до європейських стандартів у сфері прав людини та основних свобод. Цей процес передбачає суттєві зміни у правовій та судовій системах України, зокрема через аналіз та імплементацію досвіду захисту прав і свобод людини, який накопичений країнами-членами Європейського Союзу. Особливо значущим є дослідження юридичних трансформацій у державах, що нещодавно приєдналися до ЄС, оскільки це дозволить виокремити найефективніші практики та врахувати сучасні європейські тенденції в правотворчості та правозастосуванні.

Попри стратегічну мету інтеграції в ЄС, Україна вже є частиною глобального інформаційного простору, що зумовлює необхідність звернення до досвіду передових країн світу в регулюванні інформаційних прав та свобод. Це знання допоможе Україні не лише в інтеграції до ЄС, але й у взаємодії з глобальними інформаційними потоками та механізмами їх правового регулювання. Зауважимо, що однією з перших країн, де право на інформацію та свобода вираження поглядів були закріплені конституційно, є Франція.

У 1789 році французька Декларація прав людини і громадянина заклала фундаментальні принципи щодо свободи вираження думок і поглядів, вважаючи їх одними з найцінніших прав людини. Це документ *ufujkjedfd*, що кожна особа має право вільно висловлюватися, писати та публікуватися, але також несе відповідальність за зловживання цими правами в рамках закону.

За своєю суттю, стаття 16 Конституції Франції наголошує на важливості інформаційних прав, передбачаючи, що Президент Франції має право інформувати націю у випадках загроз державній безпеці, незалежності чи територіальній цілісності, а

також при «перебоях» у роботі державних інституцій. Це підкреслює право громадян на інформацію у критичних ситуаціях, пов'язаних із станом державності.

Декларація прав людини і громадянина, яка є частиною Конституції Франції, визнає всіх людей вільними та рівними в правах, акцентуючи на свободі як на можливості діяти без шкоди для інших. Встановлення меж використання прав і свобод відбувається через закон, що забезпечує баланс між індивідуальними та суспільними інтересами. Водночас, в Конституції Франції право власності на інформацію вважається недоторканим і священним, з можливістю державного втручання лише на основі «безсумнівної суспільної необхідності», вказуючи на високу цінність інформаційних прав та їх захист у французькому праві. [8]

Федеративна Республіка Німеччина виступає лідером серед європейських країн у розвитку безпеки права на інформацію. Німецька держава відома своєю добре організованою структурою органів, які спеціалізуються на захисті інформації з обмеженим доступом. Історично, Німеччина стала провідним гравцем у сфері законодавчого регулювання захисту персональних даних, прийнявши в 1970 році перший у світі нормативний акт, спрямований на нормативне регулювання цього питання.

Питання розвитку інформаційного суспільства в Німеччині розв'язується не стільки шляхом неперервного розширення законодавчої бази, скільки через стратегічне планування та реалізацію програм розвитку інформаційної сфери. Це вказує на системний підхід Німеччини до інформаційного права та політики, який включає в себе не тільки нормативне регулювання, але й комплексні програми розвитку та інновацій в цій галузі. [9].

Варто відмітити досвід Іспанії в сфері забезпечення інформаційних прав, зокрема, уряд Іспанії має повноваження видавати декрети-закони у надзвичайних та термінових ситуаціях для захисту інформаційних прав та свобод громадян. Цей механізм дозволяє швидко реагувати на нові інформаційні загрози, забезпечуючи захист інформаційних

прав без порушення основної системи державних інститутів та конституційно закріплених прав та свобод громадян.

На нашу думку, такий підхід дозволяє іспанському уряду оперативно адаптуватися до змінюваних умов і потреб суспільства в інформаційній безпеці, вживаючи необхідні заходи для недопущення або мінімізації потенційних загроз. Отже, іспанська модель управління інформаційними правами забезпечує ефективний захист інформаційної сфери з можливістю швидкого законодавчого втручання в умовах, які вимагають термінових дій. [10].

У Конституції Словаччини право на інформацію окреслене як одне з фундаментальних політичних прав, що відображає його важливість у суспільно-політичному житті країни. Регламентация цього права на початку розділу, присвяченого політичним правам, і його асоціація зі свободою слова підкреслює особливу роль інформаційних прав у демократичному суспільстві.

Законодавство Словаччини, зокрема Закон «Про вільний доступ до інформації», прийнятий у 2000 році, гарантує громадянам право на доступ до інформації, а також їх право на висловлювання, поширення та отримання інформації без обмежень кордонами. Міжнародні угоди, наприклад угода з Україною щодо охорони інформації з обмеженим доступом, свідчать про те, що Словаччина також відіграє активну роль на міжнародній арені у забезпеченні інформаційних прав.

Універсальні нормативні акти багатьох країн світу класифікують право на інформацію як одне з основних прав людини, встановлюючи загальні принципи та механізми його реалізації. Ці акти підкреслюють, що кожна особа має право на свободу переконань і на вільне вираження цих переконань, що безпосередньо пов'язане з правом на доступ до інформації та свободою її розповсюдження.

Така уніфікація на міжнародному рівні підтверджує глобальне визнання інформаційних прав як необхідної умови для розвитку вільного та демократичного суспільства, де кожен індивід може добувати, використовувати, поширювати та обмінюватися ін-

формацією вільно та без необґрунтованих обмежень.

Перший період формування сучасного міжнародного інформаційного правопорядку (1945 – 1970 рр.) характеризується розвитком концепції «необмеженої свободи інформації». Варто зазначити, що ця ідея зіграла ключову роль у створенні основ для «свободи шукати, отримувати та поширювати інформацію», яка пізніше була закріплена в багатьох універсальних і регіональних міжнародно-правових документах. Концепція виникла з ініціативи США на конференції Панамериканського союзу в Мехіко у 1945 році, де було закладено основу для свободи обміну інформацією між державами-членами. Проте з часом з'явилася розуміння, що абсолютна свобода інформації у міжнародному контексті є нереалістичною, оскільки безконтрольне поширення інформації може завдати шкоди окремим державам та міжнародній спільноті в цілому. [11, с. 23].

Другий період формування міжнародного інформаційного правопорядку (1970 – 1990 рр.) був ознаменований концепцією «Нового міжнародного інформаційного порядку». В цей час активізувалося обговорення розвитку міжнародно-правового регулювання різних видів інформаційної діяльності держав, включаючи поширення і збирання інформації. Особливу увагу приділяли праву людини на комунікацію, що згодом сприяло закріпленню в міжнародному праві поняття «права на комунікацію».

Третій період, який триває з 1990-х років до наших днів, характеризується концепцією «інформаційного суспільства». В цей час було прийнято важливі нормативні акти, які поклали основу для нового етапу міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин. Це допомогло розширити границі інформаційних прав і адаптувати їх до потреб зростаючої глобальної інтерактивності та залежності від інформаційних технологій.

Кожен із цих періодів демонструє еволюцію у розумінні і регулюванні інформаційних прав на міжнародному рівні, відповідаючи на змінні потреби та виклики суспільства в інформаційній ері.

Висновки

Інформаційні права людини є ключовим елементом демократії та правової держави, забезпечуючи основу для вільного обміну ідеями та доступу до інформації. Еволюція цих прав відображає ширші глобальні зміни у суспільстві та технологіях, призводячи до необхідності постійного перегляду та адаптації правових рамок. Міжнародні та національні нормативні акти мають гарантувати, що інформаційні права відповідають потребам сучасного інформаційного суспільства, одночасно забезпечуючи захист інших основних прав та свобод. Україні, як і іншим країнам, слід продовжувати розвивати свої правові та інституційні механізми для забезпечення ефективного втілення та захисту інформаційних прав в умовах глобалізації та технологічного прогресу.

Література

1. Declaration on Human Rights and the Rule of Law in the Information Society. May, 13, 2005 // URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d1a10
2. Марущак А. І. Цивільні права на інформацію. Юридичний вісник. 2009. № 3(12). С. 33–36.
3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: монографія. Київ, 2000: «KM Academia», 2000. – С. 19–21.
4. Собків Я. М. Класифікація інформаційних прав і свобод людини та громадянина. URL : <http://goal-int.org/klasifikaciya-informacijnix-prav-i-svobodlyudini-ta-gromadyanina/>
5. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія. 2011. Харків: Унту внутр. справ, 2011. – 368 с.
6. Марущак А.І. Інформаційне право України : Підручник. 2011. Київ: 2011. Дакор, 2011. – 456с.
7. Лопатін С. І. Адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення права громадян на інформацію. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / С. І. Лопатін. – Київ, 2010. – 20 с.

8. Франция. Конституция (1958). Constitution française du 4 octobre 1958 après la révision de juillet 2008. Impression : Journaux officiels Imprimé en France. Dépôt légal : 4 trimestre 2008. – 56 p. – (La documentation Française).

9. Bundesrepublik Deutschland. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Herausgeber: Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn. Umschlag: Norbert Josef Riese. Satz : Medianhaus Fraitsheim AG, Bonn, Berlin. Druck: Chausen & Bosse, Leck. – 2004. – 96 p.

10. Constitución española [Конституція Іспанії] : Con el Nuevo texto del artículo 135 (boe del 27 de SEPTIEMBRE de 2011) Edición preparada por LUIS LOPEZ GUERRA. Catedrático de Derecho Constitucional de la Universidad Carlos III Madrid. – Madrid : Tecnos, 2011. – 172 p.

11. Ткачук Н.І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. Інформація і право. 2018. № 2(25). С. 17-30.

THE CONCEPT OF HUMAN INFORMATION RIGHTS: FOREIGN EXPERIENCE – UKRAINIAN REALITIES

In the modern world, where the dynamics of globalisation define international relations, the issue of human rights gains priority in the political agendas of countries. This issue becomes decisive in determining the degree of democracy of states and their interaction in the global community. An indicator of democratic

growth is not only the legislative establishment of individual rights but also the effectiveness of their practical application and protection.

This article is dedicated to analysing the evolution of informational human rights, based on their historical development and current status in the international legal context. By identifying the key stages in the development of informational law, the authors reflect on the changes that have occurred from the early post-war period, when the foundation for «unlimited freedom of information» was laid, through the era of the «New International Information Order» in the 1970s to 1990s, to the current stage of the «information society.»

The article also examines the impact of informational and technological transformations on the legal regulation and practice of protecting informational rights. Analysing the experience of various countries, including Ukraine, France, Germany, and Spain, it highlights both general trends and national peculiarities in ensuring access to information. The necessity of balancing between free access to information and the protection of other fundamental rights is emphasised, illustrating this with examples of specific legislative and practical mechanisms. This approach allows for understanding the complexity and multifaceted nature of informational rights in a globalised world, underscoring their importance for the development of a free and democratic society.

Keywords: Information society, freedom of information, confidentiality, personal data protection, informational rights.

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ СУДДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ПОДОРОЖНИЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

ВІННИКОВ Сергій Валерійович - кандидат юридичних наук, Голова господарського суду Луганської області

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0175-3071>

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.36>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття стимулювання праці суддів. Виділено чинники, які обумовлюють значення забезпечення належного рівня стимулювання праці досліджуваної категорії працівників. Акцентовано вагу на чинниках, які в умовах воєнного стану перешкоджають належному стимулюванню праці суддів в Україні.

Ключові слова: стимулювання, заохочення, праця, судді, правове регулювання, заробітна плата.

Постановка проблеми

Вже багато років в Україні триває велика судова реформа, яка була спрямована на масштабне покращення всіх аспектів функціонування судової гілки влади. Втім, незважаючи на те, що в останні роки було запроваджено цілу низку заходів на реалізацію даної реформи, говорити про те, що вона завершена успішно ще зарано. На нашу думку, ключовими проблемами судової гілки влади, які наразі потребують негайного вирішення, є: 1) низький рівень довіри до судової системи; 2) корупція; 3) непослідовність заходів реформування судової системи; 4) ускладнений доступ до правосуддя; 5) велика завантаженість суддів, через що відбувається затягування строків розгляду судових справ; 6) неефективне

стимулювання праці суддів. Всі вказані процеси були посилені повномасштабним вторгненням в Україну російською федерацією 24 лютого 2022 року. А тому, ми переконані, що в умовах сьогодення, українському законодавцю необхідно створити ефективну систему стимулювання, за якої судді будуть належним чином, максимально ефективно та справедливо справляти правосуддя.

Стан дослідження проблеми

Варто відзначити, що окремі проблемні питання, пов'язані із стимулюванням праці суддів, у своїх наукових працях розглядали: С.В. Венедіктов, В.І. Гончаренко, О.В. Карпушова, О.Я. Лапка, Л.В. Могілевський, І.В. Моcійчук, А.Ю. Подорожній, Л.М. Смолярова, Т.Л. Юзькова та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, наразі в юридичній літературі відчувається брак наукових досліджень, присвячених характеристиці сутності стимулювання праці суддів та розкриттю значення такого стимулювання саме в умовах воєнного стану.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства

з'ясувати сутність та розкрити значення стимулювання праці суддів в умовах воєнного стану. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття стимулювання праці; охарактеризувати зміст положень чинного загального та спеціального трудового законодавства, норми якого спрямовані на регулювання стимулювання праці суддів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого опрацювання теоретична характеристика сутності та призначення стимулювання праці суддів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що враховуючи важливу соціальну функцію, яку виконують судді, справляючи правосуддя, потреба держави створювати відповідні правові стимули для стимулювання праці цієї особливості категорії працівників є беззаперечною. А отже, стимулювання праці суддів має свою мету, яка полягає у здійсненні безпосереднього правового впливу на службово-трудова діяльність судді, задля того, щоб спонукати суддю працювати краще, ефективніше, підвищуючи рівень своїх професійних знань, вмінь та навичок. У цьому контексті держава має створити усі можливі стимули та інші правові засоби, які спонукатимуть суддів до якісного та кваліфікованого виконання своїх службових обов'язків.

Аналізуючи наукову літературу щодо тлумачення поняття «стимулювання» можемо дійти до висновку, що загальними ознаками категорії «стимулювання праці» є наступні: здійснює вплив на суб'єкта стимулювання (працівника); виходить з потреб, інтересів та особистісних мотивів заінтересованого суб'єкта (працівника); має організаційний характер; його метою є надання суб'єкту пев-

ного блага; знаходить своє відображення у відповідних нормативно-правових актах (централізованих або локальних); забезпечує здійснення працівником бажаної трудової поведінки; здійснюється за допомогою стимулів, які забезпечують успішне виконання працівником трудової функції та скеровують його поведінку в процесі трудової діяльності. А відтак, можемо констатувати, що стимулювання представляє собою здійснюваний за допомогою низки заохочувальних інструментів та засобів позитивний вплив на поведінку працівника з метою формування у нього внутрішніх мотивів для більш якісного та ефективного виконання свої обов'язків [1]. На переконання І.О. Трухіна та О.Т. Шпака, стимулювання – це створення або посилення спонукань людини до певної активності, діяльності, поведінки. У широкому значенні стимулюванням є все, що спонукає людину, а у вузькому – ті засоби впливу, які спеціально спрямовані на посилення мотивації. Засоби стимулювання абсолютно органічні, невід'ємні від людської поведінки, ними стихійно користуються абсолютно всі. У загальноприйнятому варіанті – це демонстрація об'єкту чогось приємного, що він отримує у випадку бажаної для суб'єкта поведінки, або загроза чимось неприємним – у протилежному випадку. Стимулювання часом менш розраховане на логічний аналіз і оцінку, а більшою мірою – на емоційну реакцію людини [2].

Так, за твердженням С.В. Венедіктова заохочення – це засіб, спосіб, прийом, метод стимулювання. Юридична природа заохочення означає його нормативне відображення. Воно повинно бути своєчасним, важливим, вагомим. Заохочення застосовується таким чином, щоб воно стало реальним стимулом для досягнення високих результатів. Тобто, заохочення є видом стимулювання [3, с. 343]. Слід зазначити, що законодавець не надає визначення поняття та чіткого переліку заохочень. Втім, у ст. 143

КЗпП України визначено, що до працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватися будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку [4]. Отже, підстави та порядок застосування заохочень є предметом локального правового регулювання. На думку К.Є. Машкова до переліку видів заохочень працівника відносяться: 1) заохочення у вигляді винагород; 2) виявлення суспільної трудової пошани безпосередньо на підприємстві; 3) надання працівникам, які працюють на особливо важливих і важких ділянках роботи, пільг і переваг; 4) просування працівників, що відзначилися, на відповідальнішу роботу, а також дострокове зняття накладеного раніше дисциплінарного стягнення; 5) надання переваг та пільг працівникам, що відзначились; 6) професійні знання, відомчі заохочувальні відзнаки [5, с.9].

Таким чином, заохочення – це важливий засіб стимулювання праці всіх категорій працівників. Традиційно, в науковій літературі виділяють два ключові види заохочень, які можуть бути застосовані до працівників: матеріальні та нематеріальні. Подібна класифікація, як вбачається, є актуальною і для такої особливої категорії працівників з особливим статусом, - суддів [1].

В першу чергу приділимо увагу заохоченням матеріальним. Так, Т.В. Колеснік пише, що «матеріальними є ті правові заохочення, які здійснюють позитивний вплив на свідомість і, відповідно, поведінку працівника шляхом надання йому певних матеріальних благ, які задовольняють його матеріальні та/або психологічні потреби, як людини та індивіду [6, с.153-154]. С.В. Венедіктов вказує, що матеріальна зацікавленість з'являється тоді, коли між інтересами і стимулами до службово-трудої діяльності встановлюється певна відповідність. Без такої відповідності зацікавленість слабшає, знижується, а то й зовсім

зникає. Матеріальна зацікавленість виникає тоді, коли матеріальний стимул дає змогу працівнику одержувати таку кількість продукту, яка достатня для розширеного відтворення відповідного носія економічного інтересу, коли матеріальний стимул забезпечує узгодженість і цілеспрямованість усіх форм економічних інтересів в рамках загально-економічного інтересу [7, с. 92].

У свою чергу за предметом потреби матеріальні заохочення працівників можуть бути: а) матеріально-фінансові (грошові заохочення). Основною формою матеріального заохочення є заробітна плата як основний вид грошового стимулювання. У нашому суспільстві існує розуміння, що заробітна плата є єдиним джерелом матеріального стимулювання. Так, С.В. Борисов зауважує, що одним із основних видів матеріального стимулювання працівника є заробітна плата, яка «...є стимулюючим фактором до ефективної праці працівників...», через що основною функцією заробітної плати є мотивування працівників [8]. Звісно заробітну плату можна вважати одним з найбільш ефективних стимулюючих та мотиваційних факторів трудової діяльності, зокрема і суддів; б) матеріально-соціальні (не грошові заохочення), що, головним чином виражається у: створенні необхідних умов для високопродуктивної праці; заохоченні можливістю переходу від рутинної, нецікавої праці до більш цікавої, творчої, такої, що більше подобається працівнику; заохочуванні вільним часом, кар'єрним ростом, відшкодуванням на харчування на роботі, як плата за навчання у ЗВО, оплата орендованого житла чи, наприклад, щомісячна оплата за кредит на житло, автомобіль працівника [6, с. 162].

Матеріальне стимулювання безумовно відіграє важливу роль у визначенні трудової поведінки, однак це не означає, що нематеріальні стимули є другорядними. Адам Сміт ще два століття тому в роботі «Дослідження про природу і

причини багатства народів», аналізуючи матеріальну мотивацію, вказував на п'ять головних умов, які на його думку, компенсують малий грошовий заробіток у одних і нівелюють великий заробіток у інших: приємність чи неприємність самих занять; легкість і дешевизна або трудність і дорожнеча навчання ним; постійність чи непостійність занять; більша або менша довіра, яку виявляє суспільство до тих осіб, що займаються ними; можливість чи неможливість досягнення успіху в них. Адам Сміт також зазначав, що заробітна плата змінюється залежно від того, чи є робота легкою або важкою, шанованою або принизливою [9, с. 76].

Суддя, відправляючи правосуддя, здійснює важливу державну функцію охорони та захисту прав, свобод та інтересів громадян, інших осіб, а також держави. А тому, важко собі уявити, що особа, яка виконує таке важливе завдання у суспільстві отримує незначне матеріальне заохочення. Оплата праці суддів повинна відповідати їхній професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від стимулів, через які можна впливати на їхні рішення [10]. Мають бути передбачені на законодавчому рівні гарантії збереження належної оплати праці на випадок хвороби, відпустки для догляду за дитиною, а також гарантії виплат у зв'язку з виходом на пенсію, які повинні відповідати попередньому рівню оплати їхньої праці. Для забезпечення додаткових заходів матеріального стимулювання суддів доцільно прийняти відповідні нормативно-правові акти [11].

Значний крок у покращенні матеріального стимулювання суддів було зроблено у 2016 році з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [12], в якому було принципово змінено підхід до визначення забезпечення суддів, суддівської винагороди та її розміру. Але, зважаючи на те, що на порядку денному стоїть питання про проведення

іще однієї судової реформи, через критичний недофінансування співробітників апарату суду, що негативним чином впливає на стан відправлення правосуддя в Україні, це питання іще потребує комплексного теоретичного та наукового дослідження.

З урахуванням викладеного, у порядку законодавчої ініціативи народними депутатами України було внесено на розгляд Верховної Ради України проект Закону України щодо довічного грошового утримання судді у відставці (реєстраційний № 3032 від 7 лютого 2020 року). Законопроектом було запропоновано, зокрема, вирішити питання щодо забезпечення суддям відповідних умов при виході у відставку однакових умов щодо порядку нарахування довічного грошового утримання. Відповідно до рішення Вищої ради правосуддя № 745/0/15-20, ухваленого 12 березня 2020 року, питання оплати праці суддів і, як наслідок, довічного грошового утримання суддів у відставці є вкрай важливим та нагальним завданням держави як гаранта незалежного та справедливого суду [13]. Внесення відповідних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є додатковим заходом матеріального стимулювання праці суддів. А з урахування кризи, яка існує на сьогодні у лавах суддівського корпусу додаткове матеріальне стимулювання допоможе вирішити низку проблем у окресленій сфері. А тому можна стверджувати, що оплата праці, як складова матеріального стимулювання праці суддів наблизилася до рівня цієї важливої для суспільства професії [1].

Наступною групою заохочень є нематеріальні, які є формою стимулювання, що не пов'язані із виплатою грошей або видачею матеріальних цінностей [14, с. 139]. У розумінні Г.М. Бойченко моральне заохочення працівників варто визначити, як закріплені нормами трудового права засоби морального визнання працівників і трудових колективів за до-

сягнення високих результатів праці. До них науковець відносить всі заохочення, які не пов'язані з виплатою грошей, наданням послуг, продукції, подарунків [15, с.52]. Як зазначає, Т.В. Колеснік, що сьогодні моральне заохочення посідає особливе місце, що передусім пов'язано зі світовою економічною кризою, яка є, з одного боку, періодом скорочення кадрів, а в першу чергу тих, хто порушує правила та принципи дисципліни праці, а з другого – періодом збереження цінних, дисциплінованих працівників. З урахуванням того, що у роботодавців не завжди вистачає фінансів на заохочення працівників з метою їх збереження та покращення економічного росту підприємства, простежується тенденція, в якій роботодавці все частіше звертаються до практики заохочень радянських часів: у багатьох знову з'явилися дошки пошани, співробітників нагороджують грамотами і розсилають листівки подяки, керівники радяться з корпоративними психологами, влаштовують фото- і відеозйомки, які потім розсилають по корпоративній пошті, щоб усі могли подивитися на передовиків. На практиці такі дії роботодавців сприймають позитивно і воно забезпечують очікуваний результат. Так, з одного боку, моральне заохочення витікає з самого процесу праці – це задоволення досягнутим результатом та відчуття сенсу того, що відбувається (сам процес праці й позитивна реакція працівника на цей процес складає основу морального задоволення), а з іншого, - моральне заохочення виражається в поза матеріальному офіційному чи неофіційному визнанні досягнень працівника, якими, зокрема, на думку дослідниці, є: а) оголошення подяки; б) нагородження почесною грамотою організації; в) присвоєння звання кращого за професійними якостями; г) занесення на Дошку пошани; д) корпоративні винагороди [6, с. 154 - 155].

Висновки

Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу дійти до висновку, що під стимулюванням праці суддів найбільш доцільно розуміти визначену нормами загального та спеціального трудового законодавства систему моральних та матеріальних стимулів, застосування яких покликано забезпечити ефективність та якість службової діяльності суддів, що в свою чергу позитивно впливає на стан дотримання режиму законності та правопорядку в державі.

Значення стимулювання праці суддів виявляється у наступному: по-перше, забезпечує підвищення рівня ефективності показників праці суддів; по-друге, це заохочення до інтелектуального та професійного розвитку судді; по-третє, спонукає до покращення мотивації праці суддів, особливо в умовах фізичного та психологічного перевантаження, в яких сьогодні доводиться справляти правосуддя; по-четверте, це спонукання судді до повного використання свого інтелектуального та фізичного потенціалу в процесі роботи [1]. В умовах повномасштабної війни стимулювання праці суддів має неабияке значення для формування їх внутрішньої мотивації до якісного виконання своїх обов'язків. Саме тому, в сучасних економічних, політичних, соціальних та безпекових реаліях законодавцю необхідно роботи послідовні та виважені кроки у напрямку вдосконалення механізмів регулювання праці суддів та адаптувати законодавство у цій сфері до європейського рівня. Досягти зазначеного, як вбачається, є фактично неможливим без якісного покращення механізмів матеріального та морального стимулювання праці суддів, в рамках чого вбачається доцільним: виявляти нові стимули, інтереси та мотиви, пропонувати нові види заохочень стимулювання праці суддів.

Разом із тим, у підсумку необхідно відзначити, що проблемами, які заважають стимулюванню праці суддів є на-

ступні: по-перше, повномасштабна військова агресія, через яку держава не має достатньо фінансових можливостей для того, щоб суттєво збільшити рівень матеріального заохочення суддів; по-друге, відсутність системи аналізу мотивів, потреб та інтересів суддів у процесі праці; по-третє, відсутність у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» визначеного переліку видів морального стимулювання праці суддів; по-четверте, незадовільне організаційно-технічне забезпечення апарату суду та недостатнє фінансування діяльності співробітників апарату суду; по-п'яте, суттєве скорочення соціальних пільг для суддів та членів їх сімей.

Література

1. Вінніков, С. В. Правове регулювання стимулювання праці суддів в умовах реформування судової системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Вінніков Сергій Валерійович; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 207 с.
2. Трухін І.О. Основи шкільного виховання: Навч. посібн./ І.О. Трухін, О.Т. Шпак. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 368 с.
3. Венедіктов С.В. Поняття стимулювання ефективної діяльності працівників ОВС як категорії трудового права України. Науковий вісник Юридичної академії МВС. Дніпропетровськ, 2004. № 1 (14). С. 340–348
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
5. Машков К.Є. Правове регулювання заохочень за трудові досягнення: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2011. 16 с.
6. Колеснік Т. В. Правова природа матеріально-правового заохочення до дотримання дисципліни праці [Електронний ресурс] / Т. В. Колеснік // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Вип. 2. С. 155-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2014_2_16
7. Венедіктов С.В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України (теоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 К., 2005. 186с
8. Борисов С.В. Мотивація труда. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer27/352.pdf>
9. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навч. посібник. К.: КНЕУ, 1998. 224 с.
10. Козинець О.Г., Конопля Я.Ю. Судова реформа Кирила Розумовського С. 1 8. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/9633/СУДОВА%20РЕФОРМА%20КИРИЛА%20РОЗУМОВСЬКОГО.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
11. Законопроект щодо місячного довічного грошового утримання судді у відставці підлягає доопрацюванню – консультативний висновок ВРП. URL: <https://hcj.gov.ua/news/zakonoproekt-shchodo-misyachnogo-dovichnogo-groshovogo-utrymannya-suddi-u-vidstavci-pidlyagaye>
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
13. Офіційний веб-сайт Вищої ради правосуддя. Рішення № 745/0/15-20 Про надання консультативного висновку до законопроекту № 3032. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2283>
14. Колеснік Т.В. Актуальні питання застосування заохочення до працівників у сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2018. Вип. 51. Том. 1. С. 137–141
15. Бойченко Г.М. Особливості правового регулювання пільгового забезпечення працівників в умовах ринкової економіки: дисертація / Г.М. Бойченко // Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 199 с.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що під стимулюванням праці суддів найбільш доцільно розуміти визначену нормами загального та спеціального трудового законодавства систему моральних та матеріальних стимулів, застосування яких покликано забезпечити ефективність та якість службової діяльності суддів, що в свою чергу позитивно впливає на стан дотримання режиму законності та правопорядку в державі.

Доведено, що значення стимулювання праці суддів виявляється у наступному: по-перше, забезпечує підвищення рівня ефективності показників праці суддів; по-друге, це заохочення до інтелектуального та професійного розвитку судді; по-третє, спонукає до покращення мотивації праці суддів, особливо в умовах фізичного та психологічного перевантаження, в яких сьогодні доводиться справляти правосуддя; по-четверте, це спонукання судді до повного використання свого інтелектуального та фізичного потенціалу в процесі роботи. В умовах повномасштабної війни стимулювання праці суддів має неабияке значення для формування їх внутрішньої мотивації до якісного виконання своїх обов'язків. Саме тому, в сучасних економічних, політичних, соціальних та безпекових реаліях законодавцю необхідно робити послідовні та виважені кроки у напрямку вдосконалення механізмів регулювання праці суддів та адаптувати законодавство у цій сфері до європейського рівня. Досягти зазначеного, як вбачається, є фактично неможливим без якісного покращення механізмів матеріального та морального стимулювання праці суддів, в рамках чого вбачається доцільним: виявляти нові стимули, інтереси та мотиви, пропонувати нові види заохочень стимулювання праці суддів.

Обґрунтовано, що проблемами, які заважають стимулюванню праці суддів є наступні: по-перше, повномасштабна військова агресія, через яку держава не має достатньо фінансових можливостей для того, щоб суттєво збільшити рівень матеріального заохочення суддів; по-друге, відсутність системи аналізу мотивів, потреб та інтересів суддів у процесі праці; по-третє, відсутність у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» визначеного переліку видів морального стимулювання праці суддів; по-четверте, незадовільне організаційно-технічне забезпечення апарату суду та недостатнє фінансування діяльності співробітників апарату суду; по-п'яте, суттєве скорочення соціальних пільг для суддів та членів їх сімей.

Ключові слова: стимулювання, заохочення, праця, судді, правове регулювання, заробітна плата.

SUMMARY

It is argued that the incentivization of judges is most effectively understood as a system of moral and material incentives, as defined by the norms of general and special labor legislation, the application of which is intended to ensure the efficiency and quality of judges' official activities, thereby positively influencing the maintenance of the rule of law and order in the state.

It is demonstrated that the significance of incentivizing judges manifests in the following ways: firstly, it ensures an increase in the efficiency indicators of judges' work; secondly, it encourages intellectual and professional development among judges; thirdly, it motivates judges to improve their work ethic, especially in conditions of physical and psychological overload inherent in today's judiciary; fourthly, it encourages judges to fully utilize their intellectual and physical potential in their work. In the conditions of full-scale war, incentivizing judges is of paramount importance for fostering their internal motivation to perform their duties effectively. Therefore, in modern economic, political, social, and security realities, legislators need to take consistent and balanced steps towards improving the mechanisms regulating judges' work and adapting legislation in this area to European standards.

Achieving this, it is believed, is practically impossible without substantial improvement in the mechanisms of material and moral incentivization of judges, within which it is expedient to: identify new incentives, interests, and motives, and propose new types of incentives for motivating judges.

It is substantiated that the following problems hinder the incentivization of judges: firstly, full-scale military aggression, which limits the state's financial capabilities to significantly increase the level of material incentives for judges; secondly, the absence of a system for analyzing the motives, needs, and interests of judges in the course of their work; thirdly, the lack in the Ukrainian Law "On Judicial System and Status of Judges" of a defined list of types of moral incentivization of judges; fourthly, inadequate organizational and technical support for the court apparatus and insufficient funding for the activities of court staff; fifthly, significant reduction in social benefits for judges and their families.

Keywords: incentivization, encouragement, work, judges, legal regulation, salary.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 1, 2024

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 18.09.2023 р.
Підписано до друку 06.10.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 19,53.
Тираж 1200. Зам. № 8056.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76